کتیبی سمنتمری برایمتی

7

ردوشی نایینی و نهتهودیی له کوردستاندا

د. رهشاد میران

7

ردوشی ئایینی و نهتهودیی له کوردستاندا

رهشاد ميران

چاپی دووهم

* ناوی کتیب: رووشی نایینی و نهته و هیی له کوردستاندا

* نووسەر: رەشاد ميران

* چاپی یهکهم ـ سوید ـ ۱۹۹۳

* چاپى دووەم ـ كوردستان ـ ٢٠٠٠

* بالاوكردنهوهى: (سهنتهرى برايهتي) زنجيره(٧)

* پيتچنيني:زهمان شيخاني ـ فهرهيدوون عهبدولړهحمان

* دەرھينانى و بەرگ: شكار نەقشبەندى

* چاپخانهی وهزارهتی پهروهردهی حکومهتی ههریمی کوردستان

* ژمارهی سپاردنی به کتیبخانهی نیشتمانی (۲۹)سالای

پیْــشــهکی چاپی دووهم

خوینمری نازیز!

چارهنووسی چاپی یهکهمی نهم کتیبهی بهردهستتان ههرگیز بهختهورانه نهبوو؛ نهمیان سالی ۱۹۹۳ له ساوید دهرچوو و لهویش راژهی خویننهر وههوادارانی خویندنهوه، لهبهر گهلی هوّ، نهو زوّره نییه، بوّیه له راستی دوورناکهومهوه نهگهر بلیّم له ساوید تهنیا نهو کهسانه نهم کتیبهیان خویندوّتهوه که من خوّم به دیاری پیدشکهشم کردوون، نهوهش رهنگه په نجا کهسیّک تیّپه پنهکات، دهنا له بازا پوکتیبخانهکاندا شاتیکی وای لی بلاونهبوّتهوه.

لهراستیشدا من حسیبیکم بۆ بازاری نهوی نهکردبوو، مهبهستی سیمرهکیم ناردنهوهیان بوو بۆ کوردستان؛ کهچی نهوهش بی کوسپ و تهگهرهو ناست نهبوو، ههمسوو نهوانهی دهگهرانهوه بۆ ولات ناماده نهبوون زیّتر له یهک دوو دانه بیّننهوه - نهو دوو سی دوست و برا نازیزانهی لی دهرچی که بهشیکی زوّری کتیب خانه کهی منیان بو هینامهوه، نهم ههلویست جوامیرانهی نهمان جیگهی ریّزو ستایش وسویاسی له راده به دهره، هی واش ههبوون، داخه کهم ،خویان له قهره ته تنیا دانه یه کیش نهدهدا.

کارهکه نالوّزتریش بوو کاتیّک خوّم گهرامهوه بوّ کوردستان و کتیّبهکانیش، بهشیکی زوّریان، ههر له ناوارهیی مانهوه – نیتر لهو

ساکهوه چاوم ههر له دهستی ره حمهتی برادهران بووه که له راستیدا ههندیکیان دریخیان نهکردووه، به لام هیمهتی نهوان، داخهکهم، ههموو جاریک نهم کتیبهی بهردهستتانی لهگه لدا نهبووه، نههمر نهوه، به لکو جاریکیان چهند دانهیه کیشی لهسهر سنوور دهسگیرکران و بو دیوی لای خومان ریگه نه دران - شوکر جهندرمهکان ههر بهوهنده رازی بوون و برادهره نازیزه کهمیان نهزیهت نه داوه، بهم جوّره، نهم کتیبه بههموی، له ماوه ی شهش سالاندا، سهد دانهی نهگهیشتوته کوردستان، له کاتیکیشدا خوینه ران ههموو نهو ماوه یه داوایان ده کردو ناگادار بووم که نهو چهند دانهیمی پیشکهش به کتیبخانه کانم کردبوو داواکاری زوریان لهسهر بووه.

بۆیه چاپکردنهوهی ئهم کتیبه وهکو پیویستییهک خوی نواند؛ بو نهمهش بهدهنگهوه هاتنی «دهزگای برایهتی» له کاتی خوی بوو و نهم هه لویستهی، واته نامادهیی بو چاپکردنهوهی نهم کتیبه، جیگهی سوپاس وریزی تایبهتیی منهو هیوای سهرکهوتنی بهردهوامیان بو دهخوازم، به له چاپدانهوهی نهم کتیبه هیوادارم، بهههموو لایهکمان، نهرکیکمان بهرامبهر به خوینهرانی زمانی کوردیی شیرین و کتیبخانهی کوردی جیهجیکردبی

رهشاد میران کوردستان ـ مهولیر بههاری ۲۰۰۰

كورد يەكتكە لە مىللەتە كۆنەكانى ناوچەى رۆژھەلاتى ناوەراست و تائتستا گەورەترىن مىللەتە كە لە ماڧە نەتەوەييەكانى خۆى بىبەشە و ھىستا ھەر لە تىكۆشاندايە بۆ وەدەستەينانى قەوارەيەكى سىاسى سەربەخۇ.

ولاتی کوردان به «کوردستان» ناسراوه و له نیّوان چوار دهولّهت – تورکیا، ئیران، عیّراق، سوریا – دابهش کراوه، ههروهها له دهرهوهی کوردستانیشدا کورد، وهکو گروپهی ئیّتنوّگرافی، دهژین له: یهکیّتی سوّقیهت (ئهرمهنستان، گورجستان، کازاخستان، ئوزبیّکستان، تورکمیّنیا و قرگیزیا، لوبنان، ناوهراستی تورکیا، باکوری روّژههلاتی ئیّران (خوراسان) ئهفغانستان (قهدههار) و ولاتی چین (له ناوچهکانی شیّنسی، هانیسروو، نینسا)

ئهم دابهشبوونهی و لاتی کوردان و له پال ئهمهشدا پهرت و بلاوبوونهوهی خوّشیان به و لاتی تردا، کاریکی گهورهی کردوّته سهر چارهنووسی نهتهوهکه و خهبات و تیکوّشانی. ئهم باره جگه لهوهی بوّته هوّی کهم بوونی یان له ههندی حالهتدا ههر نهبوونی پهیوهندیی دانیشتوانی بهشهکانی کوردستان لهگهل یهکدا، ئهوهش ههرهشهیه کی گهورهیه لهسهر یهکیّتی نهتهوهیی کورد، ههروهها بوّته هوّی ئهوهی کورد له ههریهک لهم دهولهتانهدا ببیّت به کهمینه و بکهویّته رُیّر نهو سهیاسهته درندانهیهی له دریاندا لهلایهن فهرمانرهوایهتی نهم دهولهتانهوه بهریوهدهبریّ.

شایانی باسه که له رابردوودا داگیرکهرانی کوردستان بو ئهوهی کورد

تووشى جەنگەكانى نێوان دەوڵەتانى ناوچەكە بكەن زۆر جاران پەنايان بردۆتە بهر هۆكارى ئايىنى: له شەرەكانى نيوان سەفەوى و عوسمانىدا به ناوى شەرى سوننه و شىيعەوە، شەرى ئىران يان توركىا لەگەل روسىيادا بەناوى شهری ئیسلام و کافرانهوه، یان بق ئهوهی بهناوی ئایین کاربکهنه سهر پهیوهندیی میژوویی کورد و نهرمهن و ناسووری و نوینه رانی ناینه کانی ترهوه. ئيّے مه له كاتيكدا دەبى دان بهوهدا بنينين كه بهداخهوه زور جاران ئهم سياسهتهى داگيركهران كاريگهر بووه و به مهرامي خوّى گهييوه، به لام كورد لهم بوارهشدا هه لویستی وای بووه که شانازی پیوه بکات، ئهوهش چ به وهی له جهنگه «ئايينيهكان» دا له «هاوپهيمانهكان»ى خوى هه لگهريتهوه، چ به دالدهدانی خهلکی مهسیحی له نهرمهنی و ناسووری و رزگارکردنیان له کوشتاری به کومهل /٤٤٪ ٥٥-۲٧/ ئهم سیاسهته «ئایینیه» تا رفزانی ئەمرۆش ھەر بەردەوامە و جارى وابووه بەناوى ئايينەوە ھيرش كراوەتە سەر کوردستان و جاری جیهاد و «فتح »کردنی شارو ناوچهکانی کوردستان دراوه. رِهگەزپەرسىتانەيان، بە سىياسىەتە ئايىنىيەكەشىيانەرە، لە دژيدا كارىگەريەتىي خُوى ههيه، بهلام «كوردهكان بهبي ئەۋەي سنورى دەوللەتى رېڭەيان لى بگرى ههمیشه ههستیان به یه کیتی و به رژه و مندیی ها و به شی خویان کردووه» /٤٤/ ٣٩/ - ئەوەش بەلگەيەكى گرنگى بەھيزىي ھوشىيارىي نەتەوەييانە.

ناوچه کانی کوردستانن. ئهم دۆخه رۆحی و کولتووریهی و لاتی کوردان، ههروهها، دهوری کهم نهبووه لهو دابه شبوون و پهرتوبلاوبوونه وهی نهته وه که دا.

لهم لیکوّلینه وهیه دا، شان به شانی بایه خدان به روونکردنه وهی عهقیده و دوگمای ئایینی و شه عایر و به جیّ هیّنانی ئه رکی ئایینی لای هه رکوّمه لهی ئایینی به جیاواز، به گویّره ی تواناش ئه و سیما ئایینیانه نیشاندراوون که له کولتووری مادی و روحیی میللهتی کورد دا ده رده که ون وهکو: جه ژن، پرسه، ژن هیّنان، جل و به رگ و خانوو و خو و رهوشته کانی تر؛ دیاری کردنی پهیوهندیی میّروویی نیّوان ئه و کوّمه له ئایینیانه و باری ئیستایان یه کیّک له مه به سته گرنگه کانی ئه م کاره یه .

سێیهم، ئەوەی نرخێکی تایبەتی بەم لێکوٚڵینەوەیە دەدات ئەو راستییهیە كە تاكو ئێستا لێکوٚڵینەوەیەکی زانستی تایبەت بە ئایینە کوردییەکان و لایەنی روّحیی کومەڵگای کوردەوە بە گشتی نییه، ئەو کارانەی تا ئێستا لەسەر رەوشی ئایینی کورد ئەنجامدراون ج بە کوردی و ج بە زمانانی تر، یان سەبارەت بە لایەنێکی بابەتەکەن، واتە تەنیا یەکێک لە ئایینەکانیان گرتووە، یان ئەوەتا بەشێک پێکدێن لە لێکوڵینەوەی مێژوویی، کۆمەلآيەتی، ئێتنوگرافی دەربارەی میللەتی کورد، ئەوەش جگە لە بەسەركردنەوەيەکی بەپەلەی لایەنی رۆحیی میللەتەکە زیتر ناگەيەنێ.

چوارهم، پهیدابوونی زانیاری و سهرچاوهی تازه دهربارهی بیروباوه پی ئایینی کورد و سوود وهرگرتن له بۆچوون و رای پهیرهوکه رانی ئاینهکان خویان، ئهوهش جاران له توانادا نهبوو، بویه لیکولینه وهکه به رای ئیمه زانیاریی تازه و سهرنج راکیشی گرتوته خود.

لهم کارهماندا رهچاوی ههندی ئهرک و ئامانج کراوه که دهبوایه ئهنجام بدریّن، لهمانه:

۱ نەخشەكتشانتكى، تا بكرى، وردى رەوشى ئايىنى كوردستان بەرتگەى
 دياريكردنى ئەو ناوچانەى نويتەرانى ئاينەكانى تيدا دەژين.

۲- چاوهدیّری کردنی بهرهوپیّشچوونی هوشیاریی نهتهوهیی کورد بهرامبهر
 به هوشیاریی ئایینیان له قوناغه میّژووییه جیاوازهکاندا.

۳ دەستنىشان كردن و شىپكردنەوەى ئەو ترادىسىيا و داب و نەرىتە نەتەوەپىيانەى لەژىر كارتىكردنى عەقايدى ئىسلامىيدا دروست بوون يان گەشەيان كردووە.

٤- پێناساندنی ئایینه کوردییهکانی تر و روونکردنهوهی بیروباوه و دوگماکانیان.

۵ دیاری کردنی ئهو سید ما ئایینیانه ی له ژیانی مادی و روّحیی پهیره و کهرانی ئاینه جیاوازه کاندا دهرده کهون.

٦- نیـشاندانی پهیوهندییـهکانی نێـوان پهیرهوکـهرانی ئایینه
 جۆراوجۆرهکان- رهفتار و ههلسوکهوتیان لهگهل پهکدیدا.

ههر چهنده ئهم لیّکوّلینهوهیه تایبهته به رهوشی ئایینی کوردستان لهسهردهمی ئیستادا، به لام بوّ ئهوهی بتوانین پروسهی گهشهسهندن و بهرهوپیٚشچوونی فیکری و روّحیی کورد روون بکهینهوه، دهبوایه بگهریّینهوه دواوه بوّ روّدگارهکانی پیّش دروست بوونی میللهتی کورد، واته بوّ ئهو چهرخه میرووییهی که باپیره گهورانی کورد (گوتی، لولوبی، کاسی) لهسهر ریزه چیاکانی زاگروس و (حیتی و حورییهکان) له میسوپوتامیای سهروودا دهژیان. پیم میللهته دیرینانه به هوی جیّگهی نشیمهنیانهوه که دهکهوته ناوهراستی ناوچهیه کی میروویی و کولتووری، کهوتبوونه ژیر کارتیکردنی کولتووریی ناوچهیه کی ترهوه، مهروهها ئیران و ناسیای بچووک لهلایه کی ترهوه، بهلام نهمه ههرگییز مانای نهوه نییه که نهم میللهتانه خویان بهشداریان به لام نهمه ههرگییز مانای نهوه نییه که نهم میللهتانه خویان بهشداریان نهکردووه له بنیاتنانی شارستانیهتهکانی ناوچهکهیه بهگشتی رسهریکی سهرهکی لهسهر لاشه و بهدهستی دانیشتوانی ناوچه چیاییهکانی به جوّریکی سهرهکی لهسهر لاشه و بهدهستی دانیشتوانی ناوچه چیاییهکانی میسوپوتامیای سهروی و بانی ئیرانیی روّرباواوه دامهزرابوو»/۲۰٬۲۰۸،

له و رقرگاره کونه دا په رستنی هیز و دیارده سروشتییه کان له ناوچه که دا باوبوو، بایه خی نهم روزگاره و نهم جوره په رهستنانه له وه دایه که گهانی له توجمه کانیان له ناو نایینه کوردییه سینکریتیه کانی نیستادا به دی ده کرین؛ نهک هه رئه و ، به لکو به راده یه کی دیار له ناو نایینی نیسلام و مهسیحیه تیش دا هه ستیان پی ده کری، له م رووه وه سوودی زورمان له وتاره کهی زانای کورد توفیق وه هبی «نایینی جارانی کورد»، له کاره کانی زوبیر بیلال نیسماعیل ده رباره ی «ده و لهتی میتانی» و «میژووی هه ولیر» وه رگرتووه، هه روه هاش هی ناسه و ارناسی عیراقی ته ها باقر و رانایانی سوقیه تی نو. شیلچی قسکی و ی ب. شینبیرگی

چەرخى مىندوويى دواتر لەم لىكۆلىنەوەيەدا لەگەل سەرھەلدانى ئايىنى زەردەشتى ودامسەزرانى دەولەتى مىيىديادا دەسىت بى دەكات. بايەخى ئەم

/ چەرخەش لەومدايە كە كوردەكان، وەكو مىللەتتكى ئىرانى، دەوللەتى مىديا و · زهردهشتی به شارستانیهت و کولتووری کۆنی خوّیان دهزانن، به حسیّب مادهکان باییره گهورهی ئهوانن و بقیهش سوزیکی تایبهتیان بق نهم چهرخه ميروووييه ههيه له بال ئهمه شدا بووني باشماوه و توخمه كاني زورده شتى له ئايينه تازهكاني كورديدا جهختي پهيوهنديي بههيزي ئهوان و ئهو ميزووه كۆنه دەكات. بۆ ئەمەش سەرچاوە سەرەكىيەكانمان دوو وتارى خواليخۆشبوو تۆفىيق وەھبى بوو «دينى جارانى كورد» و ئەوى تريش دەربارەى ھۆيەكانى لهناوچوونی مادهکان، ههروهها کاریکی نووسهری کوردیش - محهمه به هادین مه لاساحیب له سهر رابه ریکی زهرده شتی «پیری شالیار» که له سهدهی دهیهمدا ژیاوه، بق روونکردنهوهی هه لویستی مادهکان به رامبه ربه ئايينى زەردەشتى پشتمان بە كتىبە بەناوبانگەكەي زاناي سۆۋىيەتى ي.م. دیاکونوف «میرووی میدیا» بهستوه، ههم چایه روسیه کهی و ههم وهرگيرانه كهشى بق سهر زمانى كوردى لهلايهن نووسهرى هيراوه بورهان قانيع، حگه لهمانهش كه لكي زورمان له كارهكاني نووسه راني روژئاوا سهارهت به ئیرانی کون و زوردهشتی وهکو ئارتورکریستنسن، میری بویس و جيو وايد وهرگرتووه،

دوای ئهمهش سهرپنیانه به میدژووی بلاوبوونهوهی ئایینی جوولهکه و ئایینی مهسیحی له کوردستاندا چووینه تهوه و جیگهی کهمایه تیب ئایینیی مهسیحی له کوردستاندا چووینه تهوه و جیگهی کهمایه تیب ئایینییه کانی جووله که و مهسیحیمان له ناو کۆمه لگای کوردیی ئیسلامیدا دیاری کسردووه، ئهوهش به ریگهی چاودیزی کسردنی ژیانی روژانه و هه لاسوکه و و ئیتیکیتی باوهوه. ههروهها ههولاراوه ناوی مهسیحیان لای کورد «Exoethonym» روون بکریته وه و لهههمان کاتیشدا کوردی مهسیحی و مهسیحیان نایک، جیاکراونه تهوه، لهم بواره دا مهرچاوه کانمان هی ئهو زانا و نووسه رانه بوون: جهمال نه به ز، ئه حمه د تاهیر حهویزی، محه مه د جهمیل روژبه یانی، ش. مینورسکی، شان بروینسون.

الهبهشی دووهمی نهم کتیبهدا، له مهسهلهی بلاوبوونهوهی نایینی نیسلام له کوردستان و روّل و کاریگهریتی نهم نایینه له ژیانی مادی و روّحیی کومه لکای کوردی سهردهم دا دواوین. نهم قوّناغه میژووییه زیده به بایه هه له میسووی میللهتی کورد دا، چونکه ترادیسیا و نهریت و رهوشته نهته وهییه کانی کوردی به گشتی له قهوارهی تآیینی نیسلامیدا گهشهیان کردووه الای روشد الله تهوه دراوه. که دهور و جیوهی کوردان له بلاوبوونه وی نیسلامیدا دیار بکری، ههروهها هه لویستیان بهرامیه را

خەلافەتى ئىسلامى و بەشدارىيان لە راپەرىنەكانى درى سىينتەرى حوكمى ئىسلامىدا نىشان بدرى.

شایانی باسه، کهلای ئهمانه زانیاریی دهربارهی کورد وهکو میللهتیک نادوّزینهوه، بهڵکو سهرجهمی زانیارییهکانیان لهمه پ خیڵ یان دانیشتوانی جیکه و شویخی تایبهتین، بویهش کاریکی ئاسان نهبوو فیکرهیه کی پوون دهربارهی کورد به گشتی لهم پوژگارهدا لهم سهرچاوانهوه ههڵێنجین. ههر لهم بهشهشدا ئاماژه بو دهوری ئایینی ئیسلام و مهزههکانی کراوه له به پوریوهچوونی سیاسهتی میرنشینه کوردییه «سهربهخو»کاندا تا سهدهی نوزدهم، لهمهشدا کاره بهنرخهکهی میژوونووسی کورد محهمه ئهمین زهکی زور به فراوانییهوه بهکارهاتووه، جگه لهوه ههر لهسهر کورد و ئیسلام کتیب و وتاری تازهی نووسهرانی کورد، به کوردی و به عهرهبی، جی پهنجهیان لهم بهشهدا دیاره: عهبروله قهروانی بهمین شیخ بهشبهدا دیاره: عهبروله قهرهداغی بهشاهدا کهیدین، مهجمود ئهجمه محهد، عهبدولفهتاح یهجیا، حهسیب قهرهداغی و هی تر، ههروهها کتیبهکهی لیکوّلهرهوهی سوقیهتی ئا، پوّلادیان لهم بهشهدا بهکارهاتووه و دهمهتهی لهسهر بوّچوونهکانی کراوه.

ههرچی سهبارهت به تهریقه کانی دهرویشی «سووفی»شه، تهریقه کانی قادری و نهقشبه ندی، که له کورده واریدا زیتر بلاون، ئه وا کتیب و وتاری زانا و نووسه رانی کوردی وه کو مه لا که ریمی موده ریس، ئه مین شیخ عه لائه دین، پی په شی، هه لکه وت حه کیم و هه روه ها هی شان بروینسون (به ئینگلیزی) بایه خیان بو نه م به شه له را ده به ده ربوو.

بزووتنهوهى «هەقه» لەم بەشەدا جێگەيەكى تايبەتىي گرتووه، ئەوەش لەبەر ئەومى تاكو ئێسىتا لێكۆڵىنەوميەكى قووڵ و ھەملەلايەنى لەسلەر نيىيە و سلەرچاوەش لەبارەيەوە تابلێيى كەملە، زانيارىي لەسلەر «ھەقلە» كوردىي لێ بترازێ بە ھىچ زمانێكى تر نىيلە، ئەوە نەبێ، كلە ئێدملۆندز و ھێنى ھارۆلد ھانسىن بە چەند وشلەيەك ئەويش پر ھەللە و بوختان سلەرپێيانە ئاماۋەيان بۆ ئهم بزووتنهوهیه کردووه. مایهی خوشحالییه، که له سالانی دواییدا نووسهر و لایکولهرهوهی کورد بایهخی باشیان به کوکردنهوهی فولکلور داوه و وتاری زوریان لهسهر نووسیون، ئهمانهش بوون به سهرچاوهی گرنگ بو ئیمه بهتایبهتیش بو روونکردنهوه و نیشاندانی ئه سیما و خهسلهتانهی که ئایینی ئیسلام لهژیر کارتیکردنی ژیاری کوردهواریدا به خویهوهیان دهگری، ئه دیاردهشمان ناو ناوه «ئیسلامی ژیاری» که تا رادهیه جیاوازیی لهگهل دوگما و عهقیده و لایهنی تیوریی ئاینه که اههیه. لهو نووسهرانهی که کاره کانیانمان به کاره کاره کانیانمان به کاره یوند عهیدوللا به رزنجی، حوسین رهشوانی، مهولود بیندالی، ئهسعه عهدو و هند، له بواری به راورد کردنی ئهم دیاردهیه دا لهگهل دیارده ئایینیه کانی ههمان بابهتی میلله تانی تردا سوودمان له سهرچاوه کانی سی قیه و هرگرتووه، هی نووسه رانی وه کو – کارمیشوانی، لیوباچوشا، لیوباچوشا، لیوباچوشا، لیوباچوشا،

بەشى سىيەمى ئەم كتىبە بۆ كۆمەلە ئايىنىيەكانى ترى كوردستان تەرخان كراوه، وهكو: ئيريدى، ئەهلى هەق و عالهوى، لەمانه ئايينى ئيريدى له ههموویان ناسراوتره و به گهلی زمان لهسهری نووسراوه. دهربارهی ئیزیدیزم و پهیره وکه رانی، بیجگه له کتیب و وتاری نووسه رانی کورد و عهره و رووس و نینگلین، کتیبه پیروزهکانی خوشیانمان بهکارهیناون و، به گویرهی توانا، ناوهروکیانمان شیکردوتهوه، ئهوهی له ههمووشی گرنگتر ئهو کتیب و نووستراوانهیه که بهم سالانی دواییه لهلایهن ئیزیدیه کان خویانه وه نووسراون، به هـ قى ئەمــهشــهو، تا رادەيەك ئاشناى بيـروباوەرى خـ قيان و فــقلكلۆرى ئايينيان بووين كه ئەمەش بايەخى يەكىجار زۆرە و جاران لەبەر دەسىتدا نەبوون؛ لەمانە كارەكانى رۆشنبىرانى ئىزىدى خدرى سلىمان وخەلىلى جندی، وتاریّکی ت<u>ۆفیق وههبی</u> به زمانی ئینگلیـزی، هی نووسـهرانی عیّـراق سهديق دملوجي، سامي سهعيد ئهجمهد وسهعيد ديوهچي و هي نووسهري كورد شاكر فهتاح، ههروهها هي زاناياني روس يهگيزاروّڤ، ڤليچێڤسكي و سلميونوڤ يش بهكار هاتوون. جگه لهوهش بوّ لايهني تيوّري و دياريكردني ناوەرۆكى ئايينى ئێزيديزم و رەوشى كۆمەلايەتيى پەيرەوكەرانى سەرچاوەي روسى هى ئيتنۆگرافيست و ئاينناسان، وەكو برۆمليى، سىميۆنۆف، تۆكارىف، ئوگرينۆڤيچ- سووديان لي وهرگيراوه.

هەروەها لە گەشتتكى مەيدانىدا بۆ ناو ئىزىدىەكانى ئەرمىنىياى سۆقىيەتى سالى ۱۹۸۱ مەتريال و زانيارىي گەلى بايەخدارمان دەسكەوت لەبارەى باوەر و سەرىمۆنيا و ژيارى ئىزىدىانى ئەويوە كە رەنگيان لە باسەكەدا داوەتەوە.

هەرچى باسىي كاكىيى (ئەھلى ھەق) و ئايينەكەيانە، ھەر لەم بەشـەدا، رەنگە ئەمە يەكەمىن ھەولدان بى بۆ دەسىتنىشانكردنى توخمەكانى دۆگماي ئاپینیان و رەوتى مـێــژوویى دروست بوونى. لەم رووەوە، بەپێى ئاگـادارىمان جگه له کتی به کهی ف، ئیقانوق به زمانی ئینگلیزی سهرچاوهیه کی تری زانسىتى لەسسەر دۆگىما و عەقىيدەى ئەھلى ھەق نىييە، بۆيەش سسەرچاوەي سەرەكىمان لۆرەدا كتۆبەكەي ق. ئىقانۆق و دەقەكانى «تەزكەرەي ئەعلا»يە، که به فارسی تیایدا بلاوکراونه ته وه، نووسه رکردووشنی به ئینگلیزی به شێوهيهكي فراوان لهلايهن ئێمهوه بهكارهاتوون، لهههمان كاتيشىدا دهمهتهقێ به گویرهی پیویست لهسهر راکانی نووسهر کراوه؛ دواییش وتارهکهی زانای رزمانهوانی رووس ڤ، ژوکـۆڤـسکی لهسـهر ئههـلی ههق کـه زانیـاریی زوّر و بۆچۈۈنى سىەرنج راكێشى تيا ھەبۈۈن سىوودێكى تايبەتيى ھەبۈو، ھەرۈەھا ئەو دەقـه ئايىنيانەى ڤ، مىينۆرسىكى لەژۆر ناوى «سىەر ئەنجام» دا بلاوى كردوونه تهوه و وهريگيراونه ته سهر زماني روسى بايه خيان بق ئهم بابهته له رادەبەدەر بوو، ھەر چەندە پێويستيان بە لێكدانەوەي ڤ. مينۆرسكى خۆيەوە ههبوق و نەبوونى ئەمە كەلتىنىكى گەورەى خسىتۆتە ئەم بەرھەمە نايابەيەوە؛ سەرچاۋەيەكى گرنگى تر كە زانياريى زۆرم دەربارەى كاكەيى و ئايينەكەيان الى وهرگرتووه، گفتوگۆيەكى تايبەتيم بوو لەگەڵ پەيرەوكەريتكى ئەم ئايينەدا هاورینی ئازیزم کاک ساهیوان عالی فاهرهج شارهزایی و ساهرنج و بۆچۈۈنەكانى ئەو بوون بە مايەي دەوللەمەندىي ئەم بەشلەي كتىپىلەكە و ئەم هه لُويسته ي كَاك سهيوان شاياني سوپاسيكي له دلهوهيه (به رهمزي/ س.ع./ ئيشارەتمان بۆ زانيارىيەكانى ئەو كردووه). جگە لەمانە ئەو دەقە ئايينيانەي کاک محهمه دئهمین ههورامانی له کتیبه کهیدا ده ربارهی «کاکهیی» بلاوی كسردوونهتهوه بق ئهم بابهتهمسآن گسهلي سسوود بهخش بوون، ههروهها ئهو دەمەتەقىيىەى لەنىنوان رۆشنبىرانى كاكەيى دا لەسەر ھەندى لايەنى γ ئايينهكىهيان روويدا وهكو: هەردەويّل كاكسەيى، هاشىم كىاكسەيى و فىلىق براخاس- زانياريي بايهخدارمان لي هه لينجاوه. ههموو تُهم سهرچاوانه بوون به مایهی بهپیزکردنی ئهم لیکوّلینهوهیه لهسهر کاکهیی و ئایینهکهیان. /

دوا کۆمەللەی ئایینی لەم بەشەدا واتە بەشی سىێیەم هی عەلەوییەکانە، كە ھەندى جاریش بە «قرلباش» ناو دەبرین، سەبارەت بەمەش ھەر زوو دەبی دان بەوە دابنیّم كە سەرچاوەكان بەداخەوە گەلیّ كەم و لە ئاسىتى پیویسىتدا نەبوون؛ ھەر لەپیّناو دەستكەوتنی سەرچاوەی تر یان گفتوگۆ لەگەل يەكیّكی عەلەویدا ئەم كارەم بۆ ماوەی دوو سالان دواخست، بەلام بی ئەنجام بوو.

لهگهڵ ئهوهشدا لهم سهرچاوانهی لهبهردهستدابوون توانرا ههندی زانیاری و سهرئهنجام له بارهی ئهم کوّمهڵهیهوه وهدهست بیّنین. له سهرچاوهکانی دهربارهی عهلهوی و ئایینهکهیان دوو وتاری زانای رووس ق. گهردلیّقسکی بوون که لهگهل تیّر و تهسهلیشیاندا ههندی جار دهنگوباسی سهیر و سهمهرهی لهسهر عهلهوییهکان گیّراوهتهوه بهبیّ ئهوهی ههڵیانسهنگیّنی یان دهمهتهقیّیان لهسهر بکات و رای خوّیان لهسهر دهربری، ههروهها دوو وتاری نووسهری فهرهنسی م ف گرینار، که له روسییهوه وهرم گرتوون لهم بهشهدا بهکارهاتوون، دوایش دهمهتهقیّم لهسهر راپر ههلهکانی گ. ر. درایقهر کردووه، لهم بهشهدا ههولدراوه که تابکریّ عهلهوی و کاکهییهکان لیّک جیابکریّنهوه، چونکه له زوّربهی سهرچاوهکاندا بهیهک کوّمهلهی ئایینی لهقهلهم دراون، له کاتیّکدا خوّم له ئهنجامی شیکردنهوهی توخم و دوّگمای ئایینیاندا گهیشتم به باوهریّکی پیچهوانهوه.

له کوتایی نهم پیشه کییه دا نهم کاره پوخته ی دکتورا نامه که مه به سه رپه رشتی خوالیخوش بوو پروفیسور رف. نیتس نووسیومه و روژی سه رپه رشتی خوالیخوش بوو پروژی سه ربه کوری زانستی سوفیه یه لینینگراد داکوکیم لی کردووه، کوردناس و زانای ناوداری. نی. فاسیلیفا و نیتنوگرافیست س.ب. چیرنیتسوف بوون به نهپهنینت و له دکتورا نامه که دوان و هه لیانسه نگاند، کوردی ئیزیدی و ئیتنوگرافیست خاتوون ل. پاشایفا له تبلیسه وه، پایته ختی گورجستان، ریتسینیزیای لهسه رکورته ی دکتورانامه که نووسیوه،

لهگهڵ ئهوهشدا، ئهم کتێبهی بهردهستتان ههرگیز وهرگێڕانێکی کتومتی دکتێرانامهکه نییه، چونکه لهو ماوهیهدا له سیاڵی ۱۹۸۸–هوه تاکو ئێسـتا ۱۹۹۳ گهلێ زانیاری و سهرچاوهی تازهم وهدهست کهوتوون و بهکارم هێناون.

جگه لهوهش دکتوّرانامه که به حوکمی ئهوهی به زمانی رووسی و بوّ رووس نووسراوه، ههندی زانیاریی وای تیابوو که بوّ ئهوان گرنگ و بوّ ئیّ مهی کوردیش ئاسایی و ئاشکرا بوون، بوّیه لیّره به گویّرهی پیّویست ئهم جوّره مهتریا لانهم لاداون. شایانی باسه، ئهگهر یهکیّک بهراوردی دهقه روسییه که ئهمهی کسوردی بکات رهنگبی لهگهای پووهوه، تهنانه ته له ئهنجام و بوّچوونه کانیشدا، ههست به جیاوازی بکات ئهمهش به هوّی ئهم گوّرانکارییانه وهیه که ئاماژهم بوّ کرد، ههروهها ئهمه شهقل و سیمای ههموو دیارده یه کی شهران و پیشکه وتن و

گهشهسهندن بکری به تیپه ربوونی کات. ههمووشیمان باش ئهوه دهزانین که ههر زمیانیک خاوهنی خویهتی و هرانین که نوینه که نوینه که نوینه کاری و جوزی بید که نوینه دی و خویهتی و خویهتی و خوینه که مهرهه نگیکی تایبهت و جیاوازه، بویه نهمه وهرگیرانی کتومتی دکتورانامه کهم نییه.

سستیمی کود بق ئیشارهت کردن به سهرچاوهکان بهکارهینراوه، ژمارهی یهکهم هی سهرچاوهکهیه که له پاشکوی کتیبهکهدا ژمارهنووسکراوه و ژمارهی دووهمیش هی لاپهرهکهیهتی، سهرچاوه و زانیارییهکانی دواتر دهستکهوتوون، لهبهر سهختیی خستنیانه ناو ستیمهکهوه، به پهراویزی تایبهتی لهدهقی کتیبهکهدا ئاماژهیان بق کراوه، ههر لهم رووهشهوه لهسهرهتادا ناوونیشانی ههموو سهرچاوهکانی کوردی و عهرهبیم کردبوون به روسی، لیرهشدا که کردنمهوه به کوردی یان عهرهبی سهرچاوهکان خویان لهبهردهستدا نهبوون، بویه رهنگه ناوونیشانی ههندیکیان کتومت وهکو خویان دهرنهچووبن، بهم بویه شهره داوای لی بووردن له نووسهرانی سهرچاوهکان دهکهم.

لیرهشدا به پیویستی دهزانم سوپاس و منهتباریی خوّم دووبارهکهمهوه بوّ پیش ههموویان زانای گهوره خوالیخضشبوه، رف. ئیتس، که بوّ من له ماموّستا گهلیّ زیّتر بوو، ههروهها بوّ ئهندامانی بهشی ئاسیا و روّژههالاتی ناوه راست له ئاموژگای ئتنوّگرافیا که له رادهبهدهر پشتگیریان کردم و یارمهتیان دام، سوپاس و ریّزی تایبهتیشم بوّ خاتوون یّ. ئی. قاسیلیّقا و ی . بر جیرنیتسوّف سهبارهت به و ئهرکهی دایانه بهرخوّیان بوّ ههلسهنگاندنی کارهکهم و بوّ سهرنج و ئاموژگارییه سوودبهخش و بهنرخهکانیان، ههروهها ئه و پهری منهتباری و سوپاسم بوّ برا و هاوریّ کوردهکانم، که وهکو خوّم له لیننگراد خویّندکار بوون، دهردهبرم به بوّنهی ئه و هموو یارمهتی و هاندان و پشتگیریهی لیّیانه وه بینیم، بهبیّی ئهمان ئهم کارهم گهلیّ ناته واوتر دهبوو. به همان جوّر سوپاسی زوّرم بوّ براده رانم له خویّندکارانی سوّق یهتی، که همان شهمان شه پشتگیری کردنمدا ههرگیز دریّخیان نهکرد.

رهشاد میران سوید نیسکاستوونه ۱۹۹۳

بەشى يەكەم:

کورتهیهک دهربارهی نایین و باوه پیش نیسلام له کوردستاندا

بهشی یهکمم: کورتهیهک دهربارهی ثایین و باوه ری پیش ئیسلام له کوردستاندا

رهگهکانی رهوشی ئایینی له کوردستانی سهردهمی ئیستادا دهگهرینهره بق ئه پهرستن و باوه په ئایینیانه یه به ماوه یه کی زوّر پیش دروستبوونی میللهتی کورد (۱) له ناوچه که دا له ئارادابوون، بقیه ئهم رهوشه ئایینیه له ئه نه به بروسه یه کی دوور ودرییژی ئیتنوکولتووری و ئیتنوگنیزیدا سهری ههداوه، کاتیک میلله تانی کوّن و رهسه نی ناوچه که و، ههروه ها ئیرانییه کانی دواتر بو ئیره هاتن، به شداریی چالاکانه یان له رهوتی ئهم پروسه یه دا کردووه. جا بو دهستنیشانکردنی توخم و رهگهره کانی بیروباوه ری ئایینی و کولتووری گیانیی ئاساییه، به لکو پیویسته، کهرهسته و مهتریالی ئایینی و کولتووری گیانیی ئه و خیل و میلله ته دیریانانه به کاربینین که به شدارییان له ئیتنوگنیزی، واته دروست بوونی، میلله تی کورددا کردووه، وه کو: گوتی، لولوبی، کاسی، ماننا و دروست بوونی، میلله تی کورددا کردووه، وه کو: گوتی، لولوبی، کاسی، ماننا و ماده کان.

له یهکتک له جینشینه ههرهکونهکانی روژهه لاتی ناوه راستدا جهرمو، که دهکهویته کوردستانی عیراقی ئیستا، بتی بچووکی له قور دروست کراو دوزراونه ته وه بو پهرستن به کارها توون. ئهم بتانه شیوهی ئافره تیان هه بوو، بویه ئه مانه به رای زانایان ده بی خواوه ندی «دایک» بووبن و سه ر به کولتووری چه رخی نیولیتین. خواوه ندی «دایک» پهیوه ندیی به پهرستنی خاک و پیت و

بهرهکهتییه وه ههبوو که لهناو میللهتانی ئه و چهرخه دا باوبوو، ههروه ها تایبهت بوو به و شهعایر و سهریم قنیا ئایینانه ی بق به ریّوهبردنی کاروباری کشتوکالی ئهنجامده دران. پهرهسهندنی دواتری بیروباوه ری ئایینی میلله تانی ناوچه که له پهرهستنه کانی تایبه ت به کوّمه لگای کشت وکالّییه وه لای سوّمه و و به کانه وه به دی ده کری که هیّر و دیارده سروشتییه کانیان کردوون به خواوه ند و پهرستوویانن، وه کو: ئان – خواوه ندی ئاسمان، ئینلیل – خواوه ندی زممین، ئینکی یان ئینیا – خواوه ندی ئاو / سهرچاوه ی ژماره ۲۲، لاپه ره ۵۶/.

میللهتانی ریزه چیای زاگروّس، توخمیّکی کوّن و گرنگی پروّسهی میّژوویی دروست بوونی میللهتانی کوردن، نه که ههر پهیوهندیی به هیّریان به کولتوور و شارستانییه تی نیّوان دووزیّوه هه بوو، به لکو له دامه زراندن و پهره پیّدانی ئه و کولتوور و شارستانیه ته شدا ده وریان بینیووه، چونکه هه ر ئه مانه بوون که کولتووری ئینیولیتی کیرامیکای ره نگکراو (الفخار الملون)یان له ئاسیای کولتووری ئینیولیتی کیرامیکای ره نگراو (الفخار الملون)یان له ئاسیای به رایی داهینا . زوربه ی ئه مانه له سه ره تادا له خیی له کانی نیّوان دووزی پیش نه مانه ناوه راستی هه زاره ی چواره می پ ز هوه دانیشتوانی نیّوان دووزی پیش ئه مهاوسیّیانه ی خویان ده که و نه و در ۲۰۰۰.

جگه لهمه گووتییهکان له ماوهی نیوان سالانی ۲۳۰–۲۱۲۰ی پ.ز. دا و کاسی یه کانیش سالانی ۱۰۵۷–۱۲۰۶ی پ.ز. دا و کاسی یه کانیش سالانی ۱۰۵۷–۱۲۰۶ی پ. ز فهرمان دووزییان کردووه، لولوبییهکانیش دهوریان کهم نهبووه، نهخشهکهی شای تهکاد (نارامسین) به بونهی زال بوونیهوهی بهسهر شای لولوبی (ساتین)دا به لگهی تهم دهورهیانه/ میژووی تهواوی جیهان، I، ل۲۱۲/.

حوورییه کانیش (یان هوورییه کان) له دهوروبه ری ۱۵۰۰ی پ زدا دهولهتی میتانییان دامه زراند که رووبه ریکی فراوانی روزهه لاتی ناوه راستی ده گرته خو / ۹۰، ۱۵۰۰/، که واته نهم میلله تانه به هوی نهم دهوره سیاسی – جهنگییه چالاکانه یانه وه دهبی جیّپه نجه یان له سه رکولتووری ناوچه که شدا ههبی .

له راستیشدا کارتیککردنی میلله تان کولتووری گیانیشیانی گرته وه، به لام لهمه دا ئاست و پلهی پیشکه و توویی روّلی کاریگه رتر دهبینی و بویه شاسایی دهبی ئهگه رههندی خواوهند و توخمی ئایینی و شیوهی په رستنی سومه ر،

ئەكاد، بابل و ئاشوور لاي مىللەتانى زاگرۆس و مىسىۆيۆتامىاي سەروو، لەو رِوْرْگارەدا، بەرچاو بكەون. بۆ نموونه، شاى گووتى (لاسيراب) داردەستىكى نه خشداری خویی پیشکهش بهم خواوهندانهی بابل کرد: عهشتار- خواوهندی دایک و سین- خواوهندی مانگ، ئهمه له کاتیکدا گووتییهکان لای خه لکی نیوان دووزی به «دوژمنی خواکان» ناسرابوون/۹٤/، ۱۸۵. ههروهها له پهرستگای خواوهندیکی بابل دا بهناوی (ئینلیل)، که دهکهوته شاری (نیپور)، نیزهیهک دۆزراوەتەۋە ناوى دامەزرىنەرى زنجىسرەى كاسى (گانداش)ى لەسسەر نه خــشـكراوه/ ۱۸۳، ۱۹۱/. دهشــتــوانين ئامـاژه بق چهند خــواوهنديّكي، كاسبيه كان بكهين، وهكو: (هاريه) و (شيخو) كه دوو خواوهندي ههره گهوره و خوشه ويستيان بوون و له يلهى ئينليل و مهردوكي ئهكاد و بابل دا بوون؛ (ساخ) یان (شورویاش) - خواوهندی رقر، بوریاش (ئوبریاش) خواوهندی رههیله و شهستهباران، ئیمیریا- خواوهندی یشتیوانی بنهمالهی یاشاکان... /۱۸۳، ۲۰۱ر. جگه لهمه، شاری ههوليّرله نووستراوهكانی بابل و تاشوردا ناوی به «ئەربائیلو» هاتووه بەمانای «جیکهی چوارخواوهند» که یهکیکیان خواوهندی ههره گهورهی ئاشووری بوو- خواوهندی ئاشور/ ۹۱،۹۱/. ههر چەندە ھەولتر شارتكى ئاشوورى بوۋە، بەلام جوگرافياكەى زۆر لەبار بوۋە بۆ به یه ک گهیشتنه وهی نه ژادی نه کادی- ناشووری و حووری و گوتی /۱۸۳، ل١٨٣/. لهم رووهشه وهنگبي بتوانين گريماني ئهوه بكهين، كه حيانشينه كان به شيكي دانيشتواني شارى هه وليريان ييكه يناوه و بهم بۆنەيەشەوە كۆنتاكتى كولتوورى و رۆحى و مەتريالى لە نيوان ئەم نەژاد و ئىتىنۇسانەدا بەھىر بووپى .

له شاری کهرکووکیشدا که له چهرخی حوورییهکان ناوی «ئاراپخا» بووه و دوای هاتنی سامییهکان بووه به «گارمای» و دواتریش «کارکا»، به گویرهی ههندی مهتریالی ئیتنوگرافی، درنده و بالدارپهرستن باوبووه، لهمانه پهرستنی شاشیر و شاههلق، ناوی ئهمهی دوایی، به رای ئق قیلچیقسکی، له ناوی خیلی «ههماوهند» دا ماوهته وه که ئیستاش ههر لهم ناوچهیه دا ده ژی، ئهم جوّره پهرستنه له وی ههر بهرده وام بووه تا له دهوری ئه خمینی جیّگهی بو ناگر پهرستن چوّل کردووه./۲۵ ۸۸ /۸۸.

لهسهرهتای ههزارهی یهکهمی پیش زاینیدا، گوتی و لوولییهکان له ناوچهی «زاموا »دا ههر یهکه دهولهتیکی بچووکی دامهزراندبوو. نهم دوو میللهته دواتر یهکیان گرت و دهولهتیکی بایهخداریان لهم شوینه دامهزراند بهناوی «دهولهتی ماننا» که پایتهخته کهی دهکهوته خوارووی دهریارچهی ورمی وه. له سهدهی ههشتهمی پیش زایندا دهولهتی ماننا گهیشته ناستیکی وا که زورانبازیی لهگهل نیمپراتوریاکانی ناشووری و نورارتودا دهکرد و دوایش ماننا له رووی کولتوور و شارستانیهت و نابوورییه وه بوو به کولهکهی نیمپراتوریای میدیا/

مادهکان به شیک بوون له شالاوی خیله زمان ئیرانییهکان، که له روژهه لاته وه بق ناوچهکانی ناوه راست و رقرناوای ئیران هینایان و لییان نیشته جی بوون مادهکان، که یه کیتی (کقنفدراسیا)ی خیله تبیی گهوره و نیشته جی بوون ماده کان، که یه کیتی (کقنفدراسیا)ی خیله تبیی گهوره و به هیزیان هه بوو و به ناوی «مادای «موه ناسرابوون له ناوچه کانی رقرناوا و سه ووی رقرناوای ئیراندا جیگیربوون دوای مل که چ کردنی دانیشتوانی ناوچه که و فراوانبوونی رووبه ری ژیر ده سه لاتیان، ماده کان له سهده ی شهشه می پ زیا بوون به خاوه نی ئیمپراتوریایه کی گهوره و به هیز به ناوی «میدیا»، میدیا له و رقر گاره دا بووه سه نته ریکی گرنگی کولتووری و فه رهه نگیی ناویه که.

مادهکان هه لگری بیروباوه ری ئایینی ئیرانی و ئاری بوون، که سه رچاوه یا ناینه هیندییه کانه وه گرتبوو. له م رووه وه زانای خوالیخوشبوو توفیق وه هبی ناوی چه ند خواوه ندیکی هیناوه ته وه کسه له و روزگاره دا په رست ویانن، ناوی چه ند خواوه ندی هه ره پیروز و مه زنی ئاماژه شی بو جیگه و بایه خیان کردووه: خواوه ندی هه ره پیروز و مه زنی ئیرانییه کان، له هه مان کاتدا هی ماده کانیش، خواوه ندیک بوو به ناوی «بابه ئیرانییه کان، له هه مان کاتدا هی ماده کانیش، خواوه ندیک بوو به ناوی «بابه ئیرانییه کان، یان «بابه دیاوس» که خواوه ندی ئاسمان و چاکه و خیر بوو و ئه وه به رای نووسه رده کاته هه مان «دیاوس پیت رسی هینده کان «دیو» یان «دیو» کان، ئه مانه خواوندی هیز و دیارده کانی سروشتیی بوون و هی چاکه و هی خراپه یان له ناود ابوون، ئه هوره کان (ئه سوره ی هیندی) ئه و خواوه نده گه ورانه بوون، که داکوکییان له ره و شتی چاک ده کرد/ ۱۷۲، ۲۰–۲۰/. به گورانه بوون، که داکوکییان له ره و شتی چاک ده کرد/ ۱۷۲، ۲۰–۲۰/. به گورانه بوون، که داکوکییان له ره و شتی چاک ده کرد/ ۱۷۲، ۲۰–۲۰/. به گویزه ی سه رچاوه یه کاندا ما وه ته و و

که لهون، گوایه سووککردنه وهی ناوی «که ل ناهورا »یه که خواوهندی مهزنی (بغستان) - ناوچه کانی چیای بیستوون بوو/۱۱۲ ـ ۳٤۳ / . /

شان به شانی په رستنی خواوهندی چاکه و خراپه له ناوچهکه دا په رستنی گیانی باووباپیرانیش باوبووه، هه روهها شه رابی «هه وما »ش عیباده تدهکرا که له درهختی هه وما (سه ومای هیندی)ی شاخاوییه وه دروست ده کرا، ئه م شه رابه گوایه ژیانی جایدانیی ده به خشی، بزیه به سه ریم و نیانی و شه عایری ئایینه وه ده خورایه وه (۲).

له داستان و ئەفسانەكانى كوردىدا ھەندى توخم و ھىما و ئاماژە ھەن كە لەكاتى شىكردنەومىياندا رەنگە مرۆ بتوانى بە ئايىن و پەرسىتنە كۆنەكانەوە بىيانبەستىتەوە. لە ئەفسانەيەكدا ھاتووە كە «ئەژدەھايەكى حەوت سەر» ئاو لە شارىخ دەگرى، دانىشتوانى شارەكەش ناچار ناوەوە كچىكى پىشكەش دەكەن تا تۆزە ئاوىكىيان پى ببەخشى / ١٣٤ / ١٣٠ - ١٣٠/. تۆفىق وەھبى گرىمانى ئەوە دەكات، كە ئەم ئەفسىانەيە ھى رۆژگارى مادەكانە و رەنگبى ئەمە خواوەندى «ئەژى دەھاك» بووبى، ئەوەى دەيتوانى باران راگرى، كشتوكال و مەرو مالات و ئادەمىيىزاد لەناوبەرى، بۆيە خەلكەك لىيى دەترسان دەيانىپەرسىت و قوربانىان پىشكەش دەكىرد، تۆفىق وەھبى زىتىرىش دەروا و «زوحاك»ى شانامەي فىردۆسى، كە ھەموو رۆژى دوو گەنجىان بۆ كردووە بە قوربانى، بۆ ئەۋىدەھاكە دەباتەوە/ ١٧٧ / ١٠٥٠.

کاریّکی ئاسان نییه بسهلیّنین که ئهژدهها خواوهندیّکی مادهکان بووه، یان ههرئه و ئهفسانهیه هی روّژگاری ئهوانه، به لام گومان لهوهدانییه که ئهمه ئهفسانهیه کی گهلیّ کوّنه. ئهوهش، چونکه ئهفسانه و پیّرسوّناژهکانی دهگهریّنهوه بوّ ئه و روّژگارهی که مروّق هیّشتا «بیرکردنهوهی میتوّلوّژی»ی ههبووه، ئهوساکه داخوازییهکانی ژیانی کوّمه لایهتی وای له ئادهمیزاد کردووه که بهریّگهی هوّشیاری و زانیاری و ئهزموونی کهمی خوّیهوه جیهان و دهوروبهری خوّی لیّکداتهوه و دیاردهکانی روون کاتهوه. وردهوردهش یاسا و توخیمهکانی ئه مجوّره بیرکردنهوهیه، چونکه بای ئهوساکه لایهنی هوّشمهندانهی خوّیان ههبووه، بهرزگراونه تهوه، تهقدیس کراون، سهریموّنیا و

يراكتيكاي ئايينيان تيكهوتوون و له ئهنجاميدا بو جوره يهرستنيك وهرچه رخاون/۲۲، ٥٠ و٣٢٢/. ليرهدا كارهكمه ش مهوه بالفرزتر دهيي كه ئەژدەھا، لە رۆژھەلاتدا، تەنيا سىمبۆلى ھێـزى خـرايە و زيانبـەخش نەبووە، به لکو لهههمان کاتدا سیمبوّلی هیّزی ژیاندنهوهی ئاویش له قه لهم دراوه/ ۱۸۷، ۳۵/، لهو ئهفسانهیهی مهبهستی ئیمهشدا ئهژدهها و ئاو راستهوخق به یه که وه لکاون. به هه رحال، ده رکه وت که لای ئیرانی و ماده کان له سه ره تادا پەرسىتنى چەند خواوەندىكى جۆراوجۆر يۆلىتىيىزم Polytheism باو بوۋە كە رهنگدانه وهی توخم و هیمن و دیاردهکانی سروشت و دهوروبه ر بوون و بهینی كاريگەريتىيان لەسەر كۆمەلگا كرابوون بە خواوەندى چاكەكەر يان زيانبهخش، بهلام دواتر يهكيِّک له خواوهندهكان بهرزتربوّتهوه، جيّگه و بايهخي زیتری وهرگرتووه و بووه به خواوهندی سهرهکی و ههره بههیز، وهکو چون ئەمـه له حـالهتى خـواوندى ئاسـمـان «بابه دياوس» و «ئەھورە» روويدا. ئەم دياردهيهش، واته ههبووني خواوهنديكي مهزن لهناو كۆمهڵێ خواوهندي تردا، له زانستدا به زاراوهی هینوتییزم Henotheism ناو دهبری. لهههمووشیان زیّتر «میترا»، خواوهندی خور و رووناکی، ئهم روّلهی بینی بهرادهیهک که «ئاييني ميترا» نهک ههر له ئيران، به لکو به ئاسيای بچووکدا تا روّما بلاوبووهوه. ميترا نهبوو به تاقه خوا، بهلكو خواوهندي ترى ههر لهگهلدايوون، به لام پهپابوونی میترا و دهوری مهزنی بایه خیکی زوری له میرووی ئايينهكۆنهكاندا هەبوو، قۆناغى ميترا بوو به هەنگاويكى گرنگ له يەرينەومى مروقایه تیدا بو پهرستنی خوایه کی تاک و تهنیا – Monotheism

لهناو جهنگهی ئه و پهرستنه جوراوجور و خواوهنده زورانهدا، ئهوهی زهمینهیه کی لهباری بو سه هه لدانی ئایینی مونوتیزمی (توحید) په خساند دامه زرانی ده ولهتی میدیا بوو، له و روزه وهی دام و ده زگای ده ولهتی ماده کان دروست بوون و میدیا بوو به ده ولهتیکی کویله داری، تیایدا شا بووبه ده سه لاتداری هه ده و گهوره که خاوه نی هه موو شتیک بوو و سنووریک نه بوو بو ده سه لاتی، ئه وه شه به راده ی سه ره کی یاریده ی باری فیکری و ده روونیی باوی ناو کومه لگای دا که بیر بکریته وه له هه بوونی یه که خوای تاک و ته نیا، خالیقی دونیا و ناده میزاد و به رپرسیار له هه مووشتیک، چونکه ئینگلس گوته نی،

«خوای تاک و تهنیا بهبی شای تاک و تهنیا ههرگیز پهیانهدهبوو،، خوای تاک و تهنیاکوپیایه کی کتومتی زورداری تاک و تهنیای روزهه لاتییه (٤) .

لتر مدار منگئي برسيارتک قووت بيتهوه: بق چ له ناشور و بابل و ئهكاد و دەولەتانى يىش مىديا فىكرى مۆنۆتىزمى سەرى ھەلنەدا، خۆ ئەم دەولەتانەش شاى تاك و تهنساى خويان ههبوو و زورداريي ئهمانه لهوانهيه له هي مادهكانىش تىپەرى كردىنى؟ بەلام لەمەشىدا دەبى رەچاوى رەوتى مىن روويى یکهین، جونکه نق گوران و وهرجهرخان و بهدوای پهکندا هاتنی دیاردهکانی فیکری و کوولتوری، یان ههر دیاردهکانی کۆمهلایهتی بهگشتی، پیویسته زهمینهی میزوویی و بنهمای کۆمهلایهتیی لهبار برهخسین، دیاره، که پروسهی گۆران و بەرەويىش چوونى فىكرى ئايىنىش ھەر دەبى لە رىرۆى ئەم رەوت و ياسا متژوويده دا بيت. لهسه رەوەوەدا گوتمان كه ماد و ئيرانېيهكان له بوارى كولتووري گيانيدا ههنگاوي باشيان بهرهوييشهوه نابوو، له يۆليتييزمهوه بق هىنۆتتىزم پەرپبوونەوە و بەمەشەوە لە مۆنۆتىزم نزىك ببوونەوە، لەوەشدا شان به شانی ئیرانی، مبلله تانی میسویوتامیا و ئاسیای بچووک ئهگهر روّلی سهرهکییان نهبوویی، دهوریا ههرگیز کهم نهبووه، له سنونگهی نهمهوه دهتوانین جهختی برچوونه کهی ف. ئینگلس بکهین و بلیین، که دامه زرانی دهولهتی میدیا و بهر توهجوونی لهلایهن شیایه کی زوردار و تاک و تهنیاوه بوو به رئ خۆشكەرى سەرھەڭدانى فىكرى مۆنۆتىزمى لەچوارچۆۋەي ئايىنى زەردەشتى دا. زوردهشتی له سهدهی شهشهمی ب. زایینیدا دورکهوت ^(ه) و ههر چهنده يهكسهر نهبوويه ئايينى دەولەتىي مىديا، بەلام وردە وردە دەكەوتە ناو كۆشكى شا و بنهماله نهجیت زادهکانهوه. بهقسه ی ی.م. دیاکونوّف له سهدهی شهشهمدا ماگهکان، که هه لگری نهم نایینه و نوینه ری بوون، پیاوانی نایینی دان بيانراوي دەولەتى مىديا بوون/ ٣٢، ٣٩٢/. لەدواترىشدا زەردەشتى ھەر نهبوو به تاقمه ئاييني باو و دهسمه لاتداري مسديا، به لكو ئايين و پهرستنه كۆنەكانىش ھەرمانەوھ و تا رادەيەك يېشبركېي زەردەشىتيان دەكرد، ئەمەو ههموو فهرمانرهوایانی میدیا دواتریش هی ئهخمینی، ههواخوای زهردهشتیی نهبوون و جار جاره ئهم ئايينه تووشي تهنگوچه لهمه و هيرش و ههرهشه دەھات.

کتیبی پیرۆزی زوردهشتیان «ئاقیستا»، بهتایبهتیش بهشه ههره کۆنهکهی «گاتا» کان، ئاهورامهزدا به تاقه خوای خیرکهر و خالیقی ئهم جیهانه دادهنی و ههر ئهمیشه یاسا و زاکون و نهریتهکانی سهر زهمینی داناون که لهژیر سایهیاندا زورانبازیی روحهکانی خیر «سپیتهمهینهس» و روحهکانی شهر «ئهنرومهینهس» روو دهدا و ههر خویشی ئهنجامهکهی دیاری کردووه بهسهرکهوتنی «سپیتهمهینهس»، ئهوهش وهکو ئاشکرایه فیکریکی تهواو مونوتیزمییه و ئایینهکهش، مهبهست زهردهشتیه، دهبی ههروا له قهالم بدری، لهم رووهوه، ئا، کریستنسن راستی بوچووه که دهانی «زهردهشتی تهنیا به روالهت دوالیزمه، چونکه زورانبازیهکه بهسهرکهوتنی روحهکانی خیر کوتایی دی و ههمووشتیکی پیروز، له زهردهشتی دا، رهنگدانهوهی ئاهورامهزدایه که خوی تاقه ئیرادهیه کی خواییه »۱۲۲۸، ۲۰۰۸.

ئایینی زەردەشتی وادیارە ھەر لەناو خەلکی نیشتەجی و شارستانی و پیشه کشتوکالی دا بلاوبووەوە و دوگماکانیشی به جوریکی سەرەکی رەچاوی بەرژەوەندیی کۆمەلگایەکی لەم بابەتەی دەکرد، بۆیەش میللەتانی تری ئیران ئەوانەی چیایی و شوانکار و پیشه مەپ و مالات بەخیوکەر بوون، لەوە دەچی کوردیش یەکیک له مانه بووبی، بایەخیکیان بەم ئایینه تازەیه نەدا و لەسەر ژیانی جارانی خویان بەردەوام بوون و بۆ خواوەندەکانی خویان، که هیز و دیارده سروشتیهکان بوون، هەر به دلسۆزی مانەوه— «زەردەشت»ی پەیامبەر ئەمانەی ناونا «دەئیقهیهسنا» بەمانای دیوپەرست (۲). بەپای هەندی لیکۆلەرەوەی کورد «دەئیقهیهسنا» ئیستاش لەناوی بەشیکی کورددا ماوەتەوە، بەلام بە تۆزی گورانکارییهوه ئەویش ناوی «داسنی» یە کەناویکی کونی ئیزیدیهکانه/۱۹۳۱، ۱۹۳۳،

ئەخمىينى، مىيناى مادەكان، لە كاتۆكدا دانىيان نا بە ئايىنى زەردەشتى، كەچى ھەر نەيانكرد بە ئايىنى رەسىمىيى دەولەت (۱۹۷۸)، لە نووسىراوەكانى ئەخسمىيىنى دا باسى ئاھورامسەزدا كسراوە بەبى ناوبردنى زەردەشت و ئايىنەكەي/١٨٤، ١٨٤٧/. ديارە دەولەت ئەوسىاكە بۆ چەسىپاندنى دەسەلات و مل كەچكردنى دانىشتوانەكەي پەناى تەنھا بردۆتە بەر ھۆزى جەنگى و جارى پۆويسىتى بەوە نەبووە، يان راسىتىر ھوشىيارىيەكە لەو ئاسىتەدا نەبووە، كە

ئایین بکات به ئامیدریک بو کارکردنه سام لایهنی روّحیی خالکهکه بو بلاوکردنه و چهسپاندنی دهسه لات و نفوزی سیاسیی خوی به پیگهیهوه، بلاوکردنه و و چهسپاندنی دهسه لات و نفوزی سیاسیی خوی به پیگهیهوه، نهم پیویستییه تهنیا له پوژگاری ساسانییهکاندا خوی نواند، کاتیک شاپووری دووهم (۲۰۹ –۳۷۹) زهرده شتیی کرد به ئایینی پهسمیی دهوله تاینی زهرده شتیی ههنگاویکی سیاسیی هوشمه ندانه شی له گه لاا بوو، دهوله تئاینی زهرده شتیی ناچار کرد گورانکارییه که لهناو دوگما و پرینسپهکانیدا ئه نجام بدات به وهی که ئایین و پهرستنه کونه کانی تر بگریته خوّ، ئه وه بوو ئه و خواوه ندانه ی تهمسیلی هیز و دیارده کانی سروشتییان ده کرد و میلله تان و دانیشتوانی شوانکار و چیانشین دهیانپهرستن، بوون به مهلایکه تی ئایینی زهرده شتی/ ۲۷۱، ۷۵/، ئهمه ئه وساکه له لایه کهوه به لگه ی به هیدزی و په واجی ئایینه کونه کان بوو و له لایه کی تریشه وه کومه کو هاوکاریی نیوان ئایین و دهوله تره بوو بو خزینه ناو سه رجه می دانیشتوانی ئیران و دهوروبه ری، بویه ئهمه چیتر زهرده شتیی جه رخ و پوژگاریکی تر بوو و له مه دوران نه بوو، به لکو ئایینی چه رخ و پوژگاریکی تر بوو و له مه دوران نه بود، به لکو ئایینی چه رخ و پوژگاریکی تر بود و له مه دوران ریتر به مه زدیه سنا «مه زدایزم» ده ناسرا.

زهردهشتی، یان راستتر مهزدایزم، دوای ئهم دهستوبرده ئایینی و سیاسییه لهناو میللهته جیاوازهکانی ئیراندا و بهتایبهتیش لهناو کوردا بلاوبووهوه و جی پینی خوی گرت، به لگهی بلاوبوونهوهی ئهم ئایینه له کوردهواریدا ئه و فاکته که مه لبهندی ماگهکانی زهردهشتی «عیراقی عهجهمی» یان ناوچهی چیاکان «جیبال» بوو، واته کوردستانی ئیستا/ ۱۳۳، مهومی که لهوه رای گشتیی کوردهکان خویان، ئهوهش ههرگیز بی بایه خنییه نهوهیه که پیش هاتنی ئیسلام بو کوردستان ئهمان، گوایه، سهرجهمیان ، ئهوهیه که پیش هاتنی ئیسلام بو کوردستان ئهمان، گوایه، سهرجهمیان زهردهشتی بووین/ ۱۳۸، ۱۳۳/(۹). ئیمه ههر چهنده ناتوانین ئهمه سهبارهت بوچوونه، ههر نهبی دهرحهق زوربهی کوردی ئهوساکه، له راستییهوه نزیک بوچوونه، ههر نهبی دهرحهق زوربهی کوردی ئهوساکه، له راستییهوه نزیک نایینی زهردهشتی دهکری، بو نموونه هه لویست یان بهرام به به گر و ریزگرتنی که به گشتی «نابی تف بکریته ناو ئاگر، یان پیسایی تی بکری»، ههروهها مروی کورد گهلی جاران سویند به ئاگر دهخوا/ ۲۱، ۲۵۲/ . پاش

هاتنم، ئیسلام تا سهدهی دوازدهمیش له کوردستاندا شوینی وا ههرمابوون که پهیرهوی ئایینی زهردهشتیان لی دهکرا، وهکو ههورامان. لهسهدهی دهیهم دا بەپنى ھەندى سەرچاۋە ماگىكى زەردەشىتى لە ھەورامان ژياۋە بەناۋى «بىرى شالیار» و نووسراویکی به دیالیکتی گۆرانی ههبووه بهناوی «ماریفهت و پیری شالیار»/۱۰۶، ه/. زانیاریی واش بهدهستهوهیه که گوایه سالی ۵۳۰ی هیجری (۱۱۳۷ز) «شالیار سیاو»ی زهردهشتی له ههورامان ژیاوه/ ۱۲۸، ۱٤٠ و ۱٤٨/، ئەملەش واى لە نووسلەرىك كردووه بلى خاملى ھەورامان تا سـالْی ٤٤٠يش تەنيا بەناو مـوسـلْـمان بوويـن لە راسىتـيدا ئەمـان ھـەر لەسـەر ئاييني زەردەشتىيى مابوونەوە /١٥٤، ٩/. وەكو لە سەرچاوەيەكى تردا هاتووه، ئيستاش له گوندي «ههورامان تهخت» دا جهژنيکي کوني زهردهشتي ماوهتهوه بهناوی جهژنی، «كۆمسا»، كه سالانه له كۆنه پهرستگاپهكدا بهناوی «چلەخانە» دەپگیرن، لە رۆژى ئەق جەژنەدا خەلكى ئەم ناوچەپە كى دەينەۋە پیاو ماقول و سامرکردهی خیله کان لهناو چله خانه دا، که لهیه ک ژوور يتكهاتووه، ههريهكه له شويتني تايبهتي دادهنيشني، گوايه پيرشاليار خوي جيّگهي بق ئهم كهسانه دياري كردووه، خواردنيكي تاييهتيش بق ئهو روّژه دهکهن که له برویش و جهرگ و ناوی حهیوانهوه نامادهی دهکهن و سماق و ربەھەنارى بەسەر دادەكەن، دواي خواردن زيارەتى گۆرى پيرشالپار دەكەن که لهههمان گوند دایه/ ۱۳۸، ۱۲۸/. ئهمانه و جگه لهو توخمه هاوپهشانهی زەردەشتى و ئاپىنە كوردىپەكانى ترى وەكو: ئېزىدى، ئەھلى ھەق و عەلەوي، که دواتر لیپان دهدویین، ههمووی به لگهی ئه و دهوره میر وویی و گهورهیهی ئايينی زەردەشتىيە (مەزدايزم) كە لە كوردستاندا بينيوويەتی ^(۱۰).

لهگه ل ئه وه شدا ناتوانین بلّیین ئاینی زهرده شتی تاقه ئایینی ناوچه که بووه و کورده کانیش سه رجه میان پهیره و کهری به م ئایینه بووین. هه روه کو پیشتر گوتمان ئایینی زهرده شتی تا دره نگ نهیتوانی له ناو میلله تانی چیایی و شیوانکار و کوچه رودیش که کوردیش یه کیک بووه له مانه بلاو بیته و کاتیکیش که هاته ناوچه که کوردستان له دهوری ساسانی ئیتر بووبوو به مه لبه ندیکی ئایینی مهسیدی. به مبونه یه و رای توفیق و ههبی جوبوو به مه لبه ندیکی ئایینی مهسیدی. به مبونه یه و زای توفیق و ههبی جیگه کی سه رنجه: «له سه ده کانی چواره م و پینجه می زاینیدا به شیکی زوری

کـوردهکانی لای روّژئاوای چیای زاگـروّس- جـزیره و بوّتان و روّژهـهلاتی کهرکـووک چیاکانی خـوارووی روّژههلات- سـهر به ئایینی زهردهشتییهوه نهبوون. لهم ماوهیهدا کوردهکانی چیای زاگروّس دهبیّ زیاتر له زهردهشتییهوه دوور بخریّنهوه ۱۷۲۳، ۷۲۷.

ههمو ئهمه له روّلَى ئايينى زەردەشتى له ناوچەكەدا كەم دەكاتەوە و چەندىش دەكرى مەزدايزم، دواى ئەويش مانيزم، به بەردەوامبوونى زەردەشتى لەقەلەم بدرىن ئەوا مەسەلەيەكى ترە. ئەمەو ئايىنى جولەكەيش لە جىڭگەى خۆى، كە ئەويش لە كوردستاندا باى خۆى پەيرەوكەرى ھەبوون.

هاتنی جوولهکه بق کوردستان و بلاوبوونه وهی ئایینه کهیان له ویدا له ههمان کاتی پهیابوونیان بوو له میسوپوتامیا و ئیران و ئاسیای بچووکدا، ئهمه به هوی شالاوی دوو شه پولی جووله کانه وه بوو بق ئهم ناوه، که له ئه نجامیاندا کومه له و گروپه ی ئایینی و دووره پهریزه کانی خویان له سهرانسه ری ئهم ههریمه به رفراوانه دامه زراند.

یه که مین شه پوّ لّی ئه مانه دوای هیرشه که ی شای بابل (نه بوخه دنه سر) بوو، سالّی ۸۷ ه ی پ.ز. بو سه ر دوو مه مله که تی جووه کان - ئیسرائیل و یه هودا و به دیل گرتنی به شیّ یکی زوّری دانیشتوانه کانیان و هیّنانیان به کویّله یی بوّ بابل، پاش رووخانی ده سه لاّتداریه تیی بابل به ده ستی ئه خمینییه کانه وه گه لیّ له جووه کان بوّ ولاّتی خوّیان گهرانه وه، به لاّم زوّریشیان مانه وه، که تا ئه وساکه به پانایی ده ولّه تی ئه خمینیدا بلاوبووبوونه وه / ۱۸۱۵، ۳۲۲/.

دووهمین بلاوبوونهوه و دهربهدهریی جیوههکیان له ئهنجیامی له شکرکهشییهکهی «تیتق»ی رقمانی دا بوو، که سالی ۷۰ی زاینی فه لهستینی داگیرکرد/ ۷۶، ۳۹۱/. لیرهدا ئاساییه ئهگهر ئهمانهی دوایی، که بهشی زقریان روویان کرده «ولاتی فارس» لهگه ل ئهوانهی پیشتر له ناوچه جیاوازهکانی ئهم ولاتهدا جیگیربووبوون یهکیان گرتبیتهوه.

جـووهکان له تاراوگهکانیان دا زیّتر خـهریکی پاراستن و قـایم کردنی کـرهه نهکانی خـوّیان بوون نهک بلاوکـردنه وهی ئایین و دوّگماکانیان لهناو میلهتانی ئهویدا ئهوه ش رهنگه لهبهر دوو هـوّ: یهکهم: ئایینهکهیان نهته وهیی

«ئێتنيكي» بوو و مروّى جوو دهبوايه له دايك و باوكهوه جوو بێت (۱۱).

دووهم: جـووهکان لهم بارهدا نهبوون، نهلهلایهنی ژماره و هیّریانهوه و «پهنانهوه و «پهنانه» نه له رووی دوگما و لوژیکی ئایینیانهوه، که ململانی و زورانبازیی لهگهل کومهله ئایینیهکانی تردا بکهن— زهردهشتی، مهسیحی و دواتر موسلمانهکان، جا بویه ئامانجی سهرهکیی ئهمان پاراستنی «پاکی و خاوینی» ئایین و رهگهزهکهیان بوو، مهزهبناس (Hairetikograph)ی عـهرهبی سهدهی یازده (الشهرستانی) بهم بونهیهوه نووسیویهتی: «پروپاگهندهی بهنو ئیسرائیل له سوریا و مهغریب بههیّز و له ولاتی فارس دا لاواز بوو»/۱۸،۱۸۰

جووهکان وهکو کهمینهیهکی ئایینی، بهشیّوهی گروپهی بچووک بچووک، لهم ناوچانهدا و لهههمان کاتدا له کوردستانیش نیشتهجیّ بووبوون و لهگهلّ ژیّردهستی و گوشهگیری و باری سهختیشیاندا گوزهرانیان دهکرد. دوای هاتنی ئایینی ئیسلامیش جووهکان نهک ههر له شویّنهکانی خوّیاندا مانهوه، به لکو له دهوری عهبباسی دا جوّره ئوتوّنوّمیهکیشیان پیّدرا/ ۷۵، ۱۹۹۸/.

ههموو ئهوهی دهربارهی رهوشی جووهکان له ئاسیای بچووک و ئیران و نیوان دووزی دا گوترا ئهمانهی کوردستانیش دهگریتهوه به حهسیب کوردستان ههمیشه له قهوارهی ئهم ولاتانهدا بووه، کهواته له ناوچه و شیارهکانی ههویشدا گروپهی ئایینی ئیران بید تنیکی (- Ethnik شیارهکانی ههوی و له ههندی شوینی دا ئیستاش ههر ماون، کاتیک دهولهتی ئیسسرائیل سالی ۱۹۶۸ دامهزرا نزیکهی ههموو ماون، کاتیک دهولهتی ئیسرائیل سالی ۱۹۶۸ دامهزرا نزیکهی ههموو جووهکانی کوردستان، بهشیکی کهمیان نهبی، بق نهوی کقچیان کرد یان راونران. سهباره ته جووهکانی کوردستان «له روژی ئهمرودا» دهکری تهنیا ئاماژه بق نهوانهی کوردستانی ئیران بکهین، که ئق. قیلچیقسکی سالی ۱۹۵۸ بهم جوره باسی کردوون:

جـووهکـان۱۰–۱۳ ههزار کـهس دهبن، له ههندی گـوندی بانه و بوّکـان دا دهژین به زمـانی کـوردی دهدویّن/۱۸۹۰ /تاقـه ئیـشـارهتیّک بوّ جـووهکـانی کوردستانی عیّراق ناوی گهرهکهکانیانه له شـارهکان- «گهرهکی جوولهکان»،

که ئێستاش جار جاره بهکاردێ، يان به بۆنهى ئهو کهسانهى به بنهماڵه جوو بووين و ئێستاش موسڵمان پێيان دهڵێن"«بن جوو».

جووهکان به گشتی به زمانی کوردی باش دهدوان، لهناو خوّشیاندا بو نویّر و دوعا و به ریّوهبردنی سهریموّنیای ئاینی زمانی «ئارامی»یان بهکار دهبرد؛ «جووهکانی سهرووی عیّراق و باکووری روّرئاوای ئیّران به زمانی ئارامی، که ته تسیریّکی زوّری زمانی کوردیی لهسهره، قسمه دهکهن و دهنووسن»/ ۱۷۰، ۵۵/.» ههتا ئهم زووانهش جووهکانی شاری زاخوّ به زمانی ئارامی دهپهیقین. /۱۷۰، ۱۸۶/.

خوالیّخوّشبوو توّفیق وه هبی سهره تای بلاوبوونه وهی ئایینی مهسیحی له کوردستاندا بوّ سهده ی شه شهم دهباته وه ۱۷۲، ۱۷۷، کهچی به گویّره ی سهرچاوه ی تر مهسیحیه ت گهلیّ زووتر گهیشتبووه ئهویّ، له ئینسکلوّپیّدیای ئیسلام دا هاتووه که «مارماری» له سهده ی سیّیه مدا لهناو خه لکی شاری

«شههر کهرد»۱، که بت پهرست و دارپهرست بووین، پروپاگهندهی بق مهسیحیه کردووه، ئهم شارهش دهکهوته نیّوان ههولیّر وتاوق/ ۱۱،۸۰ ، ۱۱،۸۰ ، ئهم فاکتهش لهلایهکهوه بهرپهرچی بقخوونهکهی تقفیق وهبی دهداتهوه سهبارهت به کاتی پهیدابوونی مهسیحیهت له کوردستاندا، لهلایهکی تریشهوه پشتگیریی راکهی ههر ئهو دهکات دهربارهی ئهوهی زهردهشتی لهو روژگارهدا تاقه ئایینیّکی زالی ناوچهکه نهبووه، ئهوهی پیّشتر ئاماژهمان بق کردووه، بهپیّی ههمان سهرچاوه، «مارسابا» سالی دهی همیهمان سهرچاوه، کورداندا بلاوکردوّتهوه که ههتاویان پهرستووه، بهم بوّنهیهشهوه، توّفیق وههبی دهلیّ کهوا ئهم ههتاو پهرستانه زهردهشتی نهبووین، بهلکو ههلگرانی ئایینی کهلیّ کوّنتربووین/ ۱۷۲، ۲۰۸.

لیرهدا ههر چهنده ئیمه دان بهوه دادهنیین که زهردهشتی ئهوساکه تاقه ئایینی ئهوساکه تاقه ئایینی ئهوی نهبووه، به لام له روزگاریکی وا درهنگی زهردهشتی دا (سالی ۵۸۵ی زاینی) ئهم ئایینه وهکو پیشتر روونمان کردوتهوه ئیتر روژپهرستیی تی کهوتبوو، بویه ئهوهی لهم سهرچاوهیهدا هاتووه دهبی مهبهست پهیرهوکهرانی مهزدایزم «زهردهشتی» بووبی.

کهچی جیو واید پهیابوونی مهسیحیهت له کوردستاندا بو روّژگاریّکی زووتریش دهباتهوه به رای به مهسیحیه کان له سهدهی یهکهمهوه چهند بنکهیهکیان له سهدوی یهکهدا دامهزراندبوو، ئهویش نهک ههر له سهرووی نیّوان دووزیّ – جزیره ، ئادیابینا، بهلکو له فارس و خوزستانیشدا/ ۲۳٫ ۱۳۳/.

بهگشتی دیاریکردنی کات و چۆنیهتی بلاوبوونهوهی ئایینی مهسیحی له ئاسیای بهراییدا کاریکی ئاسان نییه و سهرچاوهی پیویست بق ئهمه لهبهردهستدا نییه، ئهوهش ههموو لیکولهرهوهکان دهیسهلینن/ ۷۶، ۸۵۳/، کارهکهش سهخت تر دهبی کاریکه باس دیته سهر مهسهلهی پهیوهندیی کورد و مهسیحیهت،

لهگه ل کهمیی سه رچاوه شدا، ده توانین بریار بدهین، که ئهم ئایینه لهسه دهی یه کهمه وه که و تقتی که نهر له و کاته شه وه زورانبازیی نیوان ئهم دوو ئایینه دهستی پیکردووه و مهسیحیه ورده ورده

جیّ پیّی خوّی له ویّ دا گرتووه، به لّگهی ئه وهش رهوشی ئایینی ئیستای کوردستانه، که کوّمه له و گروپهی مهسیحیی زوّری گرتوّته خوّ.

مەسىمىيەكانى نۆوان دووزى، ئۆران و ئاسىياى بچووكى سەردەمى ئۆمە نەوەى مەسىمىيەكانى رۆژگارى مەزدايزمن، چونكە دواى ھاتنى ئايىنى ئىسسلام بۆ ناوچەكە ئىتر بوون بە مەسىمى قەدەغەكرا و بەتايبەتىش بۆ موسلمانان، واتە ھەلگەرانەوھيان لە ئىسلام كارۆكى پر مەترسىيى بوو، ئەوەى لى دەرچى، كە ئۆرىدىيەكان ھەندى جار لە ترسى ئىسسلام دەبوون بە مەسىمى، /۸۹، ۳۲/.

شای ئەرمىينىا «تىرىداتى سىيەم» لە سەدەى چوارەم مەسىيحيەتى كرد بە ئايىنى دەوللەتى خۆى/ ١٢٦، ٢٢٥، ئەم دەوللەتەش بەشىيكى كوردسىتانى دەگرتەخۆ، بەلام كوردەكان بەتايبەتىش لە جىگەكانى دوورە دەسەلاتى ئەم – وەكو ھەورامان، بەرەنگارى ئەمە بوونەوە و ھەر بە زەردەشتىيى مانەوە/ ١٥٤، ١٠٠، ئايىنى مەسىيحى بە جۆرىكى سەرەكى لە شار و لەناو بازرگان و پىشەكاراندا بالاوبووەوە/ ١١٣، ٢٢٢/، بەلام دەبى ئەوەش رەچاو بكەين، كە بەشىكى زۆرى مەسىيحيەكان لەبەر جەور و سىتەمى زەردەشتىيەكان بى سەرەكى چىاكانەوە رايان كرد و ئىسىتاش ئاسەوارى دىر و كلىسسەكانىيان بەسەر شاخەكانەوە ماون (١٣).

فشاری ساسانیه کان لهسه ر پهی په وکه رانی ئه م ئایینه به تایبه تی له شاری هه ولیر شیوه ی توند و تیژی وه رگرت، چونکه هه ولیر هه ر له زووه وه بووبوو به سه نته ریخی گرنگی مه سیحیه کان / ۱۳۸ - ۱۳۸ / دوای هه ولیر بق مه سیحییه کانی روزهه لات، «که رخا بیت سیلوخ» که رکووکی ئیستا به پله ی دووه م ده هات / ۱۲۲ ، ۲۲۵ / ۱۲۸ .

میّژوونووس و جوگرافیاناسی عهرهب عهلی کوری حوسیّن ئهلهسعودی، که لهسهدی دهیهم دا ژیاوه، له باسی کورده مهسیحیهکاندا دوو دهستهی لهناودا دیار کردوون: «یاقووبی و جورقان- مهسیحین، جیّگهی ژیانیان دهکهویّته نیّوان موسلّ و چیای جودی»/۱۳۰، ۲۰۵/. مهسعودی یاقووبی و جورقانی لیّک جیاکردوونه تهوه، کهواته جورقان، که کوردهکانی ناوچهی

حهلوان بوون/ ۱۱۳، ۵۰/، دهبی نهستووری بووبن و ئهوهش ریخی تیدهچی، چونکه مهزهبی نهستووری له روّژهه لاتدا له یاقویی زیّت ر بلاوبوّتهوه. مارکوّپوّلوّش لهسهده ی دوازده دا له باسی ناوچه ی موسلدا، گوتوویه تی: «له چیاکانی ئیّره کاردهکان ده ژین، ئهمانه مهسیحین - نهستوری ویاقووبی، به لام ساراسین (۱۳)یشیان لهناودا ههن، که محهمه د ده پهرستن ۱۳/۰ یشیان لهناودا ههن، که محهمه د ده پهرستن ۱۸/۰ ی ۸۵/۰.

زانای روسییش پ. لیّسرخ له سیهدهی نوّزدهدا سیهبارهت به کیورده مهسیحییهکان دهڵێ: «زوّربهی کیوردی مهسیحی نهستوورین»/ ٤٥، ٥٥/. بوّیهش به کوردستاندا مه لبهندی گرنگی نهستوری ههمیشه ههبووین له ماوهی چهند سهدهیهکدا له ناوچهکانی نیّوان دیجله و دهریاچهکانی وان و ورمیّ دا ئهم سهنتهرانهی نهستوری ههبوون:

سهدهی شازده - شاری ههولیر، سهدهی حهقده - شاری جزیره (بقهردا) و له سهدهی نوّزدهوه شاری کوژان (کوجان) بوو به مهلبهندی ههمیشهیی پاتریارخییهی نهستوری/۹۰، ۱۷۰ - ۱۷۱/.

ئاسىوورىيەكان كۆنترى كۆمەلەى مەسىيحى ناوچەكەن بەشىيوەى گروپەى ئىتنىز- ئاينى نزىكەى بە ھەموو كوردسىتاندا بلاوبوونەتەوە.

ئاسـوورییـهکان میللهتێکی سـهربهخوٚن و زمانی خوٚیان «سـریانی» پاراسـتـووه، کـه دهچێـتهوه سـهر زمانانی روٚژئاوا له گـروپهی باکـوری خێزانهزمانی سامی (۱۶)، به هوٚی ئهمهشهوه ئاسـوورییهکان دهبن به نهوهی ئارامییهکان، که لهسهدهکانی ناوه راسـتدا به «سـوری» یان «سـوریان» ناویان هاتووه و خوّیان و زمانهکهیان دهورێکی بالآیان له جـیـهانی کـولتـووری سهدهکانی ناوه راستدا بینیووه (۱۶، ۵۰۷).

 دەولەتى رۆم (بێزەنتى) و كەنىسەكەيەوە، پشتگىرىيانكردن- جا لەوساكەوە نەستورى بە «مەسىحىيەكانى ولاتى ئاشور» ناويان دەركرد(١٦١).

ئاسووریه کانیش ههندی کیان بههه له و زوریشیان لهبهر ناوبانگی ئیمپراتوریای ئاشوری، خویان دهبه نهوهسه رئاشورییان، کهچی ئارامییه کان، باپیره گهورهی راسته قینه یان، نه که هه رله ئاشورییه کان کهمتر نهبوون، به لکو له میژووی کولتووری روزهه لات و جیهاندا دهوریکی پر شانازیان بینیووه.

ئاسسووريهكان لهلايهنى مهزهبهوه زۆربهيان نهستوورين، بهلام لهناوياندا پەيرەوكــەرانى مــەزەبى تريش ھەن- ياقـووبى (ئەرتۆدۆكس)، كلدانى^(١٧) و ماروني/٤١، ٢٩٨/. ههرچي له كوردستانه تهنيا نهستووري ياقووبي و کلدانی دهژین، نهستووری بهجوریکی سهرهکی له بادینانی کوردستانی عیراق له ناوچه ی ورمینی کوردستانی ئیران و له ناوچه ی هه کاریی کوردستانی توركيادا دهژين، ياقووبيهكانيش بهگشتى له كوردستانى توركيا له چياى تورعابدین و ناوچهی جزیره و شارهکانیدا/۸۹، ۳۳/.کهچی ئاسوورییهکانی سوران و گەرميانى كوردستانى عيراق، بەگشىتى، كلدانىن و كۆمەلەي ھەرە گەورەيان لە شارۆچكەكانى ناوچەي ھەولتىرن- عەنكاوە و شەقلاۋە و ئىنجا لە شاری کەرکووکیشدا^(۱۸). هەرچى ئەوانەي هاوديانان لە نزیک رەواندز رەنگە ياقوويي بن، له كوردستاني سورياشدا ئاسووريهكان له دهورويهري شاري قامشلي له چهند لادييه كدا كۆمه لهيه كيان ييكهيناوه. له كوردستان دا جگه له ئاسووريه کان مەسىحىي واش ھەن خۆيان بە كورد دەزانن، بېگومان ئەمانە بە ژماره کهمترن، لیرهدا خالی جیاکهرهوهی ئیتنیکیی نیوان ئاسووری و کوردی مهسمت هوشياريي نهتهوهييه كه د. عزهدين مستهفا رهسول رهوايانه ئاماژهي بن کردووه/ ۱۱۱ . ۱۷/ . ئەم كوردە مەسىحيانە رەنگە لەگەلى ناوچەي کوردستان دا ههبن، به لام ومکو گرویه له ناوچهی کویی، جاران له گوندی هەرمۆتە بوون، كوردايەتى ئەمانە جگە لە ھوشياريى نەتەوەييان، ھەروەھا لە زمانه که باندا به دی ده کری، که به بنجه وانهی ئاسبووریه کان، به کوردییه کی پهتی و پاراو دهدویّن^(۱۹). ههر چهنده ئهمانیش له کهنیسه و کاروباری ئاينياندا زماني ئارامي (سرياني) بهكارديّن.

گومان لهوهدا نییه، ئاسووریهکانی کوردستان به پادهیه کی زوّر له ژیّر کارتیکردنی کولتووری مادی و گیانیی کوردهکان دان، به لاّم ئهمه ههرگیز ئهوه ناگهیه نی که ئاسووریه کان به کورد لهقه لهم بدریّن، ههرچه نده توخمی کوردیش وهکو گهانی توخمی تر و مینای زوّربه ی میلله تانی جیهان، دهوری له دروستبوونی ئیّتنوسی ئاسووری دا بینیبیّ، وهکو چوّن ئهمین زهکی به گی پیّ لهسه رئه وه داده گری که مهسیحی و جووه کانی کوردستان به نه ژاد کوردن ۱۱۳٬۰۰۸، یان زوبیّر بیلال ئیسماعیل پشتگیریی پای دکتوّر مانجان دهکات سهباره تبه وهی زوّربه ی مهسیحیه کانی حدیاب به نه ژاد فارسن، واته نیخرانی، نه ک ئارامی ۱۹۶۸، ۱۲۱/. ههروه هاش پ. لیّرخ به پشت به ستن به مهتریالی ئه نتروّپوّلوّگی مهسیحیه کانی کوردستان به کورد داده نیّ/ ۱۸۸، مهتریالی ئه نتروّپوّلوّگی مهسیحیه کانی کوردستان به کورد داده نیّ/ ۱۸۸،

ليرهدا كەس نابى نكۆلى لەۋە بكات، كە ئاسووريەكان دانىشتوانى رەسەنى ناوچەكەن و ئايينى مەسىيىمىش لەناو خەلكى ئەو ناوچەيەدا بەھەمبوو ميللهته كانييه وه بلاوبقته وه و كورديشى كرتۆتهوه، جا ئهگهر بمانه وي لهم مەسەلەيە بكۆلىنەۋە و ناسنامەي نەتەۋەيى خەلكى سەر بە ئايىنى جۆراۋجۆر زانستییانه دیار بکهین و خق له بقچوونی یانکوردیزمانه بیاریزین، دمبی بق زانستى ئىتنۆگرافىا بگەرىينەرە. تىقرياى ئىتنۆس بۆپىناساندنى زاراوەي میللهت (القومیه) چهند نیشانه و ماکیکی ئیتنیکی (نهتهوهیی)ی داناوه، که دەبى لەناو كۆملەلە خىلكىدا ھەبن بۆئەوەى بە مىللەت دابنرىن، وەكلو: ناو (ئیتنۆنیم)، زمان، خۆناسىي ئیتنىكى (ھوشیارىي نەتەۋەيى)، كولتوۋرى مادى و گیانیی هاوبهش و تا رادهیه کیش سایکو ٚلوگیای هاوبهش، ههموو ئهم نیشانه و ماكانهش له رەوتتكى متروويى دوور و درير و هاوبهشى ئەم كۆمەلە خەلكەدا دروست دەبن، كىه يتى دەگىوترى مىللەت/ ١٨ . ٨٨- ٢١٢/. ئايىنىش ھەر چەندە بەشـ یکی کولتووری گیانییه و له ژیانی روحی و فیکریی میللهتاندا دەورى گىرنگ دەبيننى، نابيت بە توخىمىيكى ييناساندنى نەتەومىي ^(۲۰)، لەم رووهوه خۆناسىيى ئىتنىكى دەورى بالا و ھەرە گرنگ دەنوپىنى، واتە مرۆ خۆى، خوّى به ئەندامى چ مىللەتتك دادەنى و چ ناويك له خوّى دەنى. لەھەمان كاتدا دەبى ئەوەش بلىدىن كە ئاسىوورىي وا ھەن خىۆپان بە كورد دەزانن، ئەملەش

پهنگه ههندی جار راست بی و کورد بن یان خوّیان وایان مهبهست بی، به لام بهگشتی نهم بوّچوونهیان لهبهر کزی و لاوازیی هوشیاریی نهتهوهیی نهم جوّره کهسانهیه و لهههندی حالهتدا رهنگبی کوردی مهسیدحیش ههبن به هوّی هوّکاری ناینییه وه خوّیان به ناسووری لهقه لهم بدهن. نهگهر نهمه وابی، زوّریش هیّکاری ناینییه وه خوّیان به ناسیوری لهقه لهم بدهن. نهگهر نهمه وابی، زوّریش بهیه کی بینیوه، له لایه کهوه سهباره تبه ناسیووریه کان دهوری کوّکهرهوه و یه کگرتنیانی بینیوه، له لایه کهوی اله لایه که وه کورده کانی لیّک دابراندووه بهوهی کورده مهسیدی کورده مهسیدی کورده مهسیدی کورده مهسیدی کورده مهسیدیه کان و پهیره و کهرانی نایینی تر جیاکردوّته وه. لهگه ل نهوه شدا کورده مهسیدیه کان، ههروه کو کالسووریه کانیش، ههمیشه به شیّکی جیانه بووه وه ی کورده مهسیدی کوردی بوون و چالاکانه به شدارییان له ژیانی کومه لایه تی و روّژانه ی کورده واریدا، بوون و چالاکانه به شدارییان له ژیانی کومه لایه تی و روّژانه ی کورده واریدا، بوون و شتیکیش له بزووتنه وه ی نه ته وه ی کورددا، کردووه.

جێگهي سهرنجه که له کوردستان مهسيحيهکان چهند ناوێکيان ههيه. له كاتيكدا ئاسووريهكان خۆيان به خۆيان دەلين «ئاتوراى»، ئەمەش ناوى خۆيى و نەتەوەييانە- ئىندۆئىتىنىنىم، كەچى كوردە موسلىمانەكان ھىما تەنيا بى ئايينه كـ ميان دهكـ من و ئەوەش به چەند ناويكى: له بادينان هـ هر بهگـ شــتى كرمانجهكان يييان دهلين «فهله»، له سنورانيش- ههولير و ناوچهكاني ناوي «دیان»یان بق به کار دهبهن و جار جاره ههر لهوی ناوی فهلهش بهسهر زاران ديّ. رايهكي وا ههيه گوايه لهم ناوچهيهدا، واته سوّران، ناوي «ديان» بق كورده مەسىچيەكان بەكاردى و ناوى «فەلەش» بۆ ئاسوورى و مەسىچيەكانى، تر، ههر چەندە ئەمە ريى تىدەچى، بەلام لە شوينىكى وەكو شەقلاۋەدا، كە كۆمەلەيەكى گەورەى ئاسىوورىيەكانى لىيە، موسىلمانەكان بە «ديان» ناويان دەبەن نەكى بە فەلە. بەھەر حال ئەم وشىەيە واتە «ديان» ماناكەى روون نىيە، به لام رهگی وشهی «دین»ی تیا دیاره و رهنگه له وشهی بی دین یان غەيرەدىنەوە ھاتبى، وشەى «فەلە»ش بەھەمان جۆرە - بە گويرەى بۆچوونىك گوایه ئهمه له وشعهی عهرهبی «فلاح»موهیه بهمانای جوتیار، ئهوهش له راستیی ناچێ، چونکه مەسىحىەكان لە كوردستان دا بەتايبەتىش ئاسىووريەكان و زیتریش له کوردستانی تورکیادا ئهوهندهی چیایی و شوانکارن ههنده جوتیار

نین. له سلیّمانی و دەوروبەریشیدا ناوی «مهسیحی» و ههروههاش «دیان» بهکاردیّ، کهچی له خوارووتردا له گهرمیان ناوی «گاور» زالّه، که لهوهدهچیّ له وشهی «کافر»دوهبیّ.

ههرچی پێچهوانهی ئهمهشه، واته مهسیحی ببێ به موسلمان، زێتر باوهو چ به زوّرداری و زوّرهملی بێت، که جاران موسلمانان پێړهویان دهکرد، چ به خـوّشی و ئارهزووهوه بێت و ئهوهش بهتایبهتی له حالهتی «رهدوکهوتنی» ئافرهتی مهسیحی دا— ئه و کاتهش مهسیحیه که ئاسووری بێت یان هی تر له کوّمهلهکهی خوّیهوه دادهبرێ و دهبێ به موسلمان و پێناسهی نهتهوهیی ئهو کوّمهلگایه ئیسلامییه ههلدهگرێ که تیایدا دهژی، بو نموونه له کوردستان دا ئه و کهسه دهبێ به کورد ههر چهنده تا چهند پشتێک ناوی «بن دیان» به بنهمالهی ئهو کهسهوه دهنووسیێ، وهکو چوّن له کوردستاندا «بن جوو»ش ههن بنهمالهی ئه کهسهوه دهنووسیێ، وهکو چوّن له کوردستاندا «بن جوو»ش ههن بنهمانهی له ئهسلدا جوو بوون و ئایینی ئیسلامیان وهرگرتووه.

لهلایهنی کومه لایه تیسه وه ئه و کومه له ئایینیانه ی له کومه لگای کوردیی ئیسلامی دا ده ژین وه کو مهسیحی، جوو، ئیزیدی، کاکه یی و عهله وی به راورد له گه ل موسلمانه کان ره وشیکی یه کسانیان نییه. موسلمانه کان ره وشیکی یه کسانیان نییه. موسلمانه کان ره و شیکی که داورد له گه ل

جاران و ئیستاش هه رههستی پی دهکری، به چاویکی نزمه وه سهیری ئایینه کانی ئه مانه دهکهن، ئه و بارهش له سهرانسه ری ژیانی رفرانهی ئهم کومه لانه رهنگی داوه ته وه باو نییه مروی موسلمان ژن له کومه لهی ئایینی تر بینی، هه ر چهنده ئیسلام ریگهی ژن هینانی داوه له جووله که و مهسیحی.

ئهم بارود قضهی نوینه رانی ئایینه کانی دی له کورده واریدا، که به گشتی کومه لگایه کی ئیسلامییه، بووه هوی ئه وهی ئه مانه به شیوه یه کی دووره په ریز و گوشه گیر بژین، به لام له سه رده می ئیستادا هه لومه رج گوراون - له لایه که و نیگاته نگیی موسل مانان به راده یه کی زور خاوبوته و له لایه کی تریشه وه مهسیحی و ئه وانی دی هوشیارانه تر و بویرانه تر خه بات ده که ن، به مهشه وه تیکه لاوی هه ردوولا و ریز و حورمه تیان بویه کدی زیتر بووه.

لهسهرهوهدا به کورتی بهسهر ئه و ئایین و پهرستن و توخمه ئایینیانهدا چووین که له رهوتیکی میروویی دریژدا بوون به بنچینهی رهوشی ئایینی ئیستای کورد. لهبهر روّشنایی ئهمه شدا ده لیّین: له چهرخی پیش ئیسلامدا دوخیکی فره ئایینی Polyconfessionalis له کوردستان دا ههبوو، واته له یه کاتدا ههمیشه چهند پهرستن و ئایینیک پهیره وکراون، وه کو – زهرده شتی،

جووله که یی و مه سیحییه و هی تر، ئه م ئایینانه خوشیان ئه وه نده «پاک» و بی خلت نه بوون، به لکو جوره ها توخم و پاشماوه ی بیروباوه پی کون و بت په رستیان تی که وتبوون، که تا روزی ئه مروش جی په نجه یان له ناو کومه لگادا هه سبت پی ده کری. ئه م دوخه فره ئایینیه ی کوردستان له قوناغی دوای ئیسسلامی شدن به لمو نه وه هم مایه وه، به لکو زیتریش بوو ئه وه شبه هوی جیابوونه وه ی هه ندی ئاینزا له ئیسلامه وه یان دروست بوونی ئایینی تازه له ئه ناین به ناینی ئیسلام وه کو ئایینی نازه له ناینی کورددا، ده سه لاتدار و ده وری کاریگه ری له ژیانی روحی و مادیی ئیستای کورددا، هه روه ها باسی ئایینه کانی تری کوردی (ئیزیدی، کاکه یی، عه له وی)، له به شه که دیدا ده بی.

پەشى دورەم:

کورد و ئايينى ئيسلام

•		
		•

بهشی دووهم: کورد و ئايينی ئيسلام

وه کو له به شی پیشدوودا روون بووه وه، له کوردستانی روّژدیاری پیش ئیسلامدا رهوشیکی فرهٔایینی ههبوو و کورد سه ربه تاقه ئایینییی زاله و نهبوو، به لکو له وی لهیه که کاتدا چهند ئایین و پهرستنیکی جوّراوجوّر باویان بووه، وه کو: زهرده شتی، مهسیحیه ت، جووله که یی و تهنانه تب پهرستی و هی تریش.

ئاشکرایه، هاتنی ئایینی ئیسلام بو کوردستان به هوی غهزا و هیرشی موسلمانانه وه بوو بو سهر ئیران و دهولهتی ساسانی، چونکه کوردستان جگه له وهی به به به به به به به به بونه ی جوگرافییه وهشی وهکو هیلایکی پاریزهر بوو بوی و ههر لهبهر ئهوهش بوو زوو که و به سالاوی هیرشی موسلمانان. لیره شدا گهلی ئاسایی دهبی گریمانی ئه وه بکه ین که به شیرشی موسلمانان. لیره شدا گهلی ئاسایی دهبی گریمانی ئه وه بکه ین که به شیرکی زوری سیوپای ساسانی کورد بوون و ، هه روه ها، خیل و هوزه کورده کان له پیناو به رژه وهندیی دینی و سیاسیاندا سه ربه مانه وه بووین و بویان جهنگاون.

ههر چهنده ئاشنابوونی کورد وهکو میللهت به ئایینی ئیسلام بر دهوری غهزا و شهرهکانی ئیسلامی دهگهریتهوه، واته بر روژگاری دووهمین خهلیفهی راشیدی عومهر کوری خهتتاب (۱۳۶– ۱۶۶)، به لام زانیاریی واش ههیه، که کهسانی کورد ههبوون پیش ئه و ماوهیه بووبوون به موسلمان وهک (کابانی کوردی) و کورهکهی (ئهبی نهسیر) گوایه سهحابهی پیغهمبهر بوون/

۱۱۳ ، ۱۳۰/. ئەوەش رېگە بۆ گىرىمانى ئەوە خىنۆش دەكسا بلىيىن رەنگىنى ئەوساكە كەسان و گروپى كوردى موسلمانى تريش ھەبوون.

دوای ئەومی سەركردمی سوپای عەرەبه موسلمانەكان سەعد كوری ئەبی ومقاس سالی ۱۳۹ پایتەختی دەولّەتی ساسانیی مەدائین (تەیسفون) و دوای ئەویش شاری جەلەولای گرت، دوا شای ساسانی «یەزدەجورد» پایتەختی خوّی بوّ شاری حەلوان گواستەوه، كە قەلايەكی سەخت بوو دەكەوتە نيّوان سەواد «عیّراق» و ناوچەی چیاكان «جیبال»، واتە هەمان شویّنی شاری سەرپوولی زەهاوی ئیستا لە كوردستانی ئیّران، پاش دوو سال گەمارۆدان حەلوانیش گیرا، بەمەشەوە شەر كەوتە نیّو جەرگەی كوردستان، بەلام پیش ئەوە لە ئەنجامی شەری نەهاوەند و شكانی لەشكری ساسانیدا واتە ھەر سالی ۱۳۹، چارەنووسی كورد و هەموو ئیّرانیش ئیتر كەوتبووە دەستی موسلمانان.

سهبارهت به داگیرکردنی ناوچه کوردییهکان لهلایهن موسل مانانهوه، مینژوونووسی سهدهی نویهم «ئهل بهلازوری» نووسیویهتی: «سالی ۲۰ی هیجری (۱۳۹ی.ز) عوتبه کوری فهرقهد شاری ئورمیهی دیرینی گرت، ههر لهههمان سالیشدا موسل و ههموو قهلاکانی کوردانی گرت/ ۹۸، ۳۳۱/.

دەربارەى شارەزوورىش ئىبن ئەل- ئەسىيىر (١١٦٠- ١٢٣٣) دەڵێ: عەزرە كورى قەيس ويسىتى شارەزوور بگرێ بەلام نەيتوانى، عوتبە كورى فەرقەد لەشەرىخدا كە كوردى زۆرى تيا كوژرا داگيرى كرد/ ٩٢/. ھاشىم كورى عوتبە جەرير ھەولىدا شارى بەندەنجىن (مەندەلىي ئىستا) بگرێ و نەيتوانى، بۆيە لەگەل دانىشتوانەكەيدا رىخكەوت كە باجى جزيە و خەرراج بدەن/ ٩٨، ١٢٠/. لەلايەكى ترىشەوە حوزەيفە كورى ئەل يەمانى بە ئازەربايجاندا چوو تا شارى ئەردەبىل و لەگەل مىيرزەبانەكەيدا رىخككەوت كىه ٨٠٠ ھەزار درھەم بىدەن، حوزەيفەش لەلايەن خۆيەوە سىقزى دا چىتىر ئاگر خانەكان تىكى نەدا و توخنى كوردەكانى «سىجان» و «سىلان» و «ساترودان» نەكەوى /٩٨،

ئهم فاکتانه به لُگهی ئهوهن که کوردهکان بهگشتی نهک ههرزوو ئایینی ئیسلامیان وهرنهگرت، به لکو دهسوهکهری و بهرهه لستیی باشیشیان کردووه- لهگهلی شویددا موسلمانهکان ناچار پهیمانیان لهگهلدا بهستوون، که له بری ئاشایست و مانهوهیان وهکو خویان دهبوایه باجی جزیه (سهرانه بو خهلکی ناموسلمان) و خهرراج (باج لهسهر بهکارهینانی زهوی) به دهولهت بدهن. ئهم ههلویستهی کورد و به گشتی ههموو دانیشتوانی ئیران واته، بهرهنگاری کردنی داگیرکهران تهنانهت دوای رووخانی دهولهتی ساسانیش بیگومان ههولدانیک بووه بو پاراستن و دهست پیوهگرتن به کولتوور و باوه ری ئایینی خویان، دهنا ئهمان له رووی سیاسی و جهنگییه وه ئیتر دوراندبوویان و ژیر دهست بووبوون، ئهمه تهکانیک بوو خهلکه که دهیاندا بو ئهوهی داگیرکهران دهست بهسهر لایهنی ژیانی فیکری و روحیشیاندا نهگرن.

ئاسهواری رووداوهکانی داگیرکردنی کوردستان تاکو ئیستاش ههر ماون و له ناوی جـوگرافی ههندی جیگهدا رهنگیان داوهتهوه، وهکو «دلدهم» ناوی شـوینیکی شارهزووره، گـوایه له وشـهی عـهرهبی «تل الدم»هوه هاتووه، کـه شـهریخکی گـهورهی لی رووداوه و سـهد مـوسـلـمان و ههزار ئاگـرپهرست «مهجوس»ی تیا کوژراوه/ ۱۲۸، ۱۶۰/. جگه لهمهش، گورستان و دولی وا له کوردسـتان ههن کـه ناوهکانیان لهوهدهچی بو دهوری غهزاکانی ئیسلامی دهگهرینهوه، وهکو: دولی سهحابه و دولی کافران له ناوچهی کویی، ئهسحابه سـپی له سلیـمانی، گـردی شـههیدان له قـه لادری و هـتـد. یان ناوی گـوندی «عهبابهیلی»ی ناوچهی ههلهبجه—گوایه له ناوی سـهرکردهی ئیسـلامی «ئهبا عوبهیدهی ئهنساری» هاتووه/ ۱۷۲، ۳۰/.

ههروهها چهند بهیته شییعریّک له دهوروبهری سلیّمانی دوّرراونه ته و گوایه هی روّژگاری هیّرشی موسلّمانانه، نهم شیعرانه به دیالکتی گورانی نووسراون دهرباره ی کارهساته کانی نهم شاه و چوّنیاه تیکدان و رووخاندنی ناگرخانه کارهساته کان و رووخاندنی ناگرخانه کان ۱۸۶، ۱۸۰(۳۳) ناوه روّکی نهم شیعرانه نهوه دهرده خا که کورده کان به لای که مهوه هی نهم ناوچه یه شیعره که ی تیا نووسراوه زهرده شتی بووین و بهرهه لستی هیّرشی موسلّمانانیان کردووه و بویه ش تووشی نهم ستهم و زوّردارییه هاتوون.

لهگهڵ ئهو ههموو شهر و ويرانكارييهي له كوردستان روويدا، كهچي ههندي

شوين و ناوچهش توانيان رزگاريان ببي و لهگه ل داگير كه ران يهيمان سهستن. هەروەك ينشتر ئاماژەي بۆكراوە خالى سەرەكىيى يەيمانەكان ئەوەبوو كە خه لکه که دهبوایه باجی جزیه و خه رراج بدهن، به لام ئهم باره زوری نه خایاند و ئايىنى ئىسىلام بەسەرتاسەرى كوردستاندا بلاوبووەوە، ئەم پرۆسەيەش، واتە ئیسلام بوونی کورد، لهسهرهتای هیرشی عهرهبهکانهوه بو سهر ئیران (سالی ٦٣٩) تا كۆتايى سىەدەي ھەوتەمىي يى چوو. تەنھا شىەست سىاڭىك بۆ ئەم جوّره سلەركەوتنە و بلاوپوونەوە بە يەلەي ئايىنى ئىسلام جەند ھۆكارتكى گرنگ دەوريان بيني، ييش هەملووشليان هۆكارى ئابوورى خەلكە ژير دەستكراوەكە بۆرزگاربوونيان لە باجى جزيه و خەرراج، كـه له زۆربەي حالهتدا قورساییهکهیان له راده بهدهر بوو، دهبوون به موسلمان دوایش ههرهشهی موسللمانهکان که گهلی جاران بهتایب هتیش لهسهرهتای هیرشه که یاند به زهبری شمشیر خه لکیان دهکرد به موسلمان واته «عنوه». جگه لهمانه هۆكارێكى تريش بق ئهمه هەيه كه هەرگيز بێ بايەخ نييه، ئەويش ئاسانىيى بوون به موسلمان- شەھادەھىنان و بەشىدارى كردن لە نوپزى «جهماعهت» دا به س بوو بق ئه وهي مرق به موسلمان له قه لهم بدري / ٢٩، گشتیی کوردان بق رۆژگارێکی درەنگتر دەپاتەوە، بق ماوەي نێوان سەدەكانى نۆيەم و يازدەم/ ٥٦، ١٤/. ئەگەر سەرچاۋە نووسىراۋەكانى ئىسىلامى، ئەوانەي يەيرەوكەرانى ئەم رايە پشىتيان يى بەستوون، باسىي پرۆسىەي ئىسىلام بوونی میللهتانی تریان تیا نهبی، ئهمه ههرگیز ئهوه ناگهیهنی که ئهمانه نەبوون بە مىوسىلمان، بەلكو يېچەوانەكەي زېتر دەشتى، سىەبارەت بەمە ئۆ. قیلچینقسکی گریمانی ئەوە دەكات. كه كوردەكانی رۆژئاوا زوو ئايپنی ئيسلاميان وهرگرت و بوون به مهواليي (۲۰) خيّله عهرهبهكان و بوّيهش لهلايهن سىەرچاوەكان و رەنگە ھەمبور خەلكى ئەر سىاكە رەكى خىلى «مىرسىلىمان» تهماشاكراون /٥٢، ١١١/.

جگه لەوەش، ئايىنى ئىسسلام وەكو ئايىنىكى جىلەسانى بايەخ بە پەيوەندارىتىلى نەتەوەيى پەيرەوكسەرانى نادات (ئەوەى لى دەرچى، كسە لەسسەرەتادا عسەرەب و مىللەتانى ترى تازەبووى بەمسوسلىمان لەيەك جیادهکرانه وه به وه ی به ئهمانه ی دوایی دهگوترا «مهوالی»، ههر چهنده خیّلی عهرهبی واش ههبوون که مهوالیی خیّلی عهرهبی تر بوون) و ههموویان به «یه کمیللهت و نهته وه» دادهنی. به گوته یه کی تر ئایینی ئیسلام «ههموو جوگرافیا و ئیتنوّگرافیا و سیاسه تی میلله تان به جوّریّکی سووک و سانا پیّناسه ده کا و دابه شیان ده کا به سه رئیماندار و بیّ ئیمان» (۲۲).

كوردهكان بهگشتى لهئهنجامدا يوون به موسللمان و وازيان له «ئاگريەرسىتى»ى هێنا، هەر چەندە بەشىێكىان تا ماوەيەكى درێژيش، وەكو پنے شتر باسکراوہ، بق ئايينه کانی جارانی خقيان ههر دلسور مانهوه ههندیکیان، به ناشکرا و هی تر لهژیر پهردهی ناپینی تازهدا. سیهبارهت به کورد و هه لوټستیان به رامیه ر به دهسه لاتداریتی ئهمهوی (۱۲۱- ۷۵۰) زانیارییه کی نه وتق نییه و کاریکی سهخته نه و روزگارهی کورد بخهینه بهر تیشکی رووناکی، ئەوەنەبى كە ھەندى سەرچاوە ئاماژەيان بۆ دەورى كوردان له بزووتنهوه و رايه رينه كانى ئه و رۆزگارهدا، واته هه شتاكانى سهدهى حهوتهم، كردووه وهكو: بزووتنهوهي موختاري سهقهفي سالي ٦٨٧، بزووتنهوهكاني سهردهمي حهججاج ٦٤٩- ٧١٤، رايهريني عهبدولرهجمان تهشعهس...هتد/ ٥٦، ١١/. كهچى، وا دەردەكهوى دەور و كارىگەرىتى كورد لهم بزووتنهوانهدا گەلتى سنووردار بوۋە، بەلام دوا خەلىفەي ئەمەوى مەروانى دوۋەم (٦٩٢-۷۵۰) لهلایهنی دایکییهوه کورد بوو/ ۱۲، ۳۲۵/ و له پیشیدا فهرمانردوای مسوّيوّتامياي سهروو، واته ناوچه كوردنشينهكان، بووه. مهرواني دووهم به سوياكهيهوه لهويّوه بهرهو شام كشا و سالّي ٧٤٩ يايتهختي نُهمهويي گرت و خهليفايه تيي له ئيبراهيم كوري وهليد سهندهوه. ليرودا ههر چهنده سەرچاۋەكان باسى ناكەن، رێى تێدەچێ گريمانى ئەۋە بكەين كە دەبێ ھەر نەبتى بەشتىكى سىوياكمەي مەروان كورد بووبتى، چونكە: يەكمە: بە ھۆي خرمايهتيي مهروانهوه لهگهڵ كوردان، دووهم:ماوهيهك فهرمانرهوايهتيي ناوچەكانىيانى كردووە و نابى پەيوەندىي بەھىدى لەگەلدا نەبەستىن. كەواتە دەتوانىن بلىدىن دەورى توخىمى كورد لە رووداوەكاندا بەشىدوەيەكى روون و كاريگەر لەدوا سالانى رۆژگارى ئەمەويياندا دەست يى دەكات.

ئەوەى پشتگیریى گریمانەكەشمان دەكات ئەو فاكتەپە كە ھەر لەو سالانەدا

ئەسىتىۆرەى كوردىكى تر لە بەرزبوونەوە و گەشانەوە دابوو، ئەو كوردە ئەبو موسلىمى خوراسانى بوو كە ناوبانگ و دەسەلاتىكى زۆرى لە ئىراندا ھەبوو و رۆلى سەرەكىي بىنى لە لەناوبردنى فەرمانرەوايەتىي ئەمەوى.

سهبارهت به نه زادی ئه بوم وسلیم به لگه یه کی میر ژوویی به ده سته وه هه یه ئه ویش نه و دوو دیره شیعره یه که شاعیری عه بباسی ئه بود و لامه دایناوه و تیایدا ئه بو موسلیمی به خائین و ناپاک له قه له م داوه چونکه، به قسه ساعیر، به نه ژاد کور د بووه (۲۷)، که چی له گه لا ئه و فاکته میر ژووییه شدا نووسه ری وا هه یه بی به لگه و له خیر اگومان ده خاته سه رکور د بوونی ئه بوم وسلیم ۷۵/۰۷.

ئەبوموسىلىمى خوراسيانى بەو ناوپانگ و دەسپەلاتەپەۋە لەناۋ دانىشتوانى ئيران هاويه بمانيكي به هيري عهباسييه كان بوو كه دهميك بوو دري ئەمەوپىيەكان لە رايەرىن و جموجۆڵ دابوون، وەكو گوتىشىمان دەورىكى گرنگ و سەرەكىي لەناوبردنى دەولەتى ئەمەوى بى ئەبو موسىلىم دەگەرىتەوە و، بەراى ئێمه، نابێ گومان لەوە بكرێ كە بەشـێكى گرنگى جەماوەرەكەي كوردبووە^(۲۸). دواى ئەوەى عەبباسىيەكان خەلىفايەتيان گرتە دەست، ناوچەكانى ئۆران لەژۆر دەستى ئەبوموسلىم دا مانەرە و ئەم تا دەھات ھىدز و ناوبانگى زىتىر دەبور؛ ئەم بارە لەرەدەچى ترسى خسستىقتە دلى دورەمىن خەلىلىمى عامباسى ئەبوجەعفەرى مەنسىور (٥٤٧- ٥٧٥)، بۆيە بەيتى پلانتك سالى ٥٥٧ ئەبو موسليمي لهناويرد، ئەبو موسليم تەنها سەركردەيەكى سىياسى و جەنگى نەبوق، ئەۋەي غەيباسىيەكانى ترساند، يەڭكو يەھەمان رادەش بىلوتكى ئايىنى بوق و لهلایهن پهیرهوکهرانییهوه به ئیمام لهقه لهم دهدرا، دوای مردنی ئهبو موسلیم کۆمهله خهلکی وا پهیدابوون که به «ئهبو موسلیمییه» ناویان دهرکرد، ئەمانە بانگاشەي ئىمامەتىي ئەبو موسلىمىان دا و باۋەريان بە مىردنىي نەدەھينا و وايان دەزانى مەھدى ئاسايى ديتەوە سەر دونيا. ئەمانە وازيان لە فەرزەكانى ئايىن ھىنا و ھەموو شىتىكىان جەلال كرد. جگە لەمانە كۆمەلەي تریش هەبوون وەكو: خەرمەدىنىيە، روزامىيە، ھەرىرىيە- ھەموويان ئەبو موسلیمی خوراسانییان به ئیمام و پیاوچاک دهزانی /۱۳۲ ، ۲۱/. له ههموو ئهوهی گوتراوه، ههروهها لهدواتریشدا، مهبهستمان دیاری کردنی جنگهی کورده له ژیّر دهسه لاتداریّتی عهرهبیدا و هه لویّستیان بهرامبهری و لهههمان کاتیشدا نیشاندانی دهور و بایهخیان له راپهرین و بزووتنهوهکانی دژ بهم دهسه لاتداریه تهدا. جا، وه کو بوّمان دهرکه و تکورد به گشتی جیّ په نجهی نه ته وه یی خوّی له روّژگاری ئهمهوییان دا نیشان نهداوه، ئهوهنه یی که به هوّی نهرادی دوا خهلیفهی ئهمه وی مهروانی دوومه و فهرمان دوایه تینین بیشووی له کوردستاندا توانیمان دهرفه تی گریمانی دهوریّکی کورد وهدهست بینین، ههمان شتیش سه باره ت به روّلی کورد له بزووتنه وهی ئهبو موسلیم دا

دوای ئهوهی عهبباسیهکان ساڵی ۷۵۰ دهسه لآت و خهلیفایه تیان گرته دهست، که تا ساڵی ۱۲۵۸ دریژه ی کیشا، زوّری نهخایاند بزووتنه وهی جهماوه ربی لهدژیاندا، لهسه ربنچینه ی جیاوازیی ئایینی و مهزهبی و گیروگرفتهکانی تری کوّمه لایه تی و نه ته وه وی سهریان هه لاا و کوردیش بای خوّی تیایاندا دهوری بینیوه وه بزووتنه وه همره گرنگهکانی دژی عهبباسی خوّی تیایاندا دهوری بینیوه وه بزایه پینی یه عقوبی سهفار ۱۸۲۸ ۱۸۷۸ میون: ئیسماعیلی، خهواریج، را په پینی یه عقوبی سهفار ۱۸۲۷ ۱۸۷۸ شورشی پیست پهشهکان «زنج» ۸۲۸ ۱۸۸ ۳۸۸ به لام بزووتنه وه ی همره به همه کورده ی بابه کی خوره می ۱۸۷۸ بوو، که زوّر جاران به «شوّرشی کوّمونیستی» ناوده بری، به شداری کردنی کورد لهم بزووتنه وه یه دا نزیکه ی شیّوه یه کی گشتیی وه رگرتبوو و کردنی کورد له م بزووتنه وه یه دا نزیکه ی شیّوه یه کی گشتیی وه رگرتبوو و

بهپیّی سهرچاوه کونهکانی عهرهبی، ناوچهی چیاکان (جیبال یان عیّراقی عهجهمی)، که کوردهکان بهشی ههره زوّری دانیشتوانهکهیان پیّک دههیّنا، یهکیّک له مهلّبهنده سهرهکییهکانی ریّبازی خورهمیزم بوو/ ۸۵، ۳۷/(۲۹).

کورد ههروهها دهوریکی دیاری له ناکوکیی نیوان دووبرای خهلیفه (ئهمین و مهنموون)دا بینیووه، خیله کوردهکانی ناوچهی سنه بهگشتی لایهنگیریی مهنموونیان دهکرد و بوی دهجهنگان/ ۱۱۳، ۳۷/.

به شداری کردن له راپه رین و بزووتنه وهکانی میلله تانی تر له دژی خمایه تی تاقه دهور و چالاکیی کورد نه بووه، به لکو ئهمان راپه رینی

نهتهوهیی خوشیان ههبووه که، جاری وابووه، چارهنووسی ئیمپراتوریای ئیسلامییان خستوته مهترسییهوه، میژوونووسی سهدهی نویهم ئهل تبهوی باسی راپه رینه کهی میر جهعفه ری کوردی (الامیر جعفر بن مهرجش الکردی) کردووه، که سالی ۸۳۸ دری فهرمانره وایه تیی خهلیفه موعته سهم بیللا (۸۳۳ کردووه، که سالی ۸۴۸) له ناوچه ی موسل هه لگیرساوه و هه موو رووبه ری نیوان موسل و ئازه ربایجان و ئه رمینیای گرتوبه و و تا سالی ۸۶۰ دریژه ی کیشاوه. له ئه نجامدا «ئایتاخ»(۳۰)، سه رکرده ی سوپای خهلیفه، هیزه کانی میر جهعفه ری تیکشکاند و بزووتنه وه که به اله بالی ۲۰۱۰ ، ۱۳۲۲/. هه روهها ئه بو سه عدی خهواریزمی په نای برده به رئه بو رهبیعی کوردی له شاره زوور و سالی ۲۰۹ دری خه لیفه ی عهباسی راپه رین، بزووتنه وه که یان ماوه یه که به ده واریزمی کوژرا، ئینجا کپ کرایه وه ۱۲۱، ۲، ۱۲۲۲/، که ۱۲۲۲۸/. جگه له وهش محه مه د کوری خورزادی شاره زووری یه کیک له سه رکرده خواریج بوو له ناوچه ی موسل و هه موو ناوچه کانی حهدیسه، تکریت، سنجار و نه سیبین ی گرتبو و و تا سالی ۱۹۸ سوپا و هیزه کانی حدیسه، خه لیفه ی به غدای نیگه ران کردبوو/ ۳۱، ۱۲٪.

رۆژگاری پر رووداوی دەسەلاتداریەتیی عەبباسی و بەردەوام بەشىداری کردنی کورد له زۆرانبازییه ئایینی، سیاسی و جەنگییهکاندا کاریکی گەوردی کردە سەر پرۆسەی گەشەکردنی حۆناسیی ئیتنیکییان، ئەم گەشەکردنەش رەنگی خۆی لەمەدا دایەوه که دانیشتوانی هەر ناوچەیهک یان چەند ناوچەیهک پیکەوه تەقەلای دامەزراندنی کیانی نەتەوەیی سیاسی خۆیان دەدا، دەرفەتی وەدەست هینانی ئەم کییانه لەسەدەی دەیەم لە هەلومەرجی کنی و بی هیزبوونی خەلیفایەتیدا رەخسا و چەند میرنشینیکی کوردی سەریان هەلدا.

ههندی لهم میرنشینانه هیز و شکویان به رادهیه که بوو، که پارهی تایبه تیی خویان ده رده کرد و له مرگه و ته کانیشدا خوتبه به ناوی میره کانیانه و ده خویندرایه وه، نه وه شنه و ساکه دوو نیشانه ی گرنگی سه ربه خویی میرنشینه کان بوو.

مەروانىيەكان دەولەتى «دۆستەكى» يان لە كوردسىتانى ناوەراسىت (جزيرە

و دیار به کر) دامه زراند و شاری «فارقین» بوو به پایته ختی نه میرنشینه، که له سالی ۱۸۸۲ هوه تا ۱۰۸۱ له ئاردا بوو و ده و له تیکی به هه موو مانای وشه و سه ربه خوبوو، سه نگی سیاسی خوبی له ناوچه که دا هه بوو و پهیوه ندیی دیپلوماسیی له گه ل سی ده و له تی گه و رهی نه و ساکه دا هه بوو: عه بیاسی، فاتیمی و بیرونته نه که هه رئه وه، به لکو جاری وا بووه که نهم ده و له تانه و ساکه دا موه که ایم ده و له تانه و پیشبر کینیان بووه بی خونزیک کردنه وه له ده و له تی دوسته کی ۱۳۷/ ۱۳۷

ههر چهنده مه روانییه کان چهند جاریّک لهگه ل عه بباسیاندا تووشی شه و و یقکدادان هاتوون، به لام له و ده چی که فاکته ری ئایینی له سیاسه ته که یاندا دهوری خوّی بینیووه، ئه مان به ریّکه و تن له گه ل بیّزه نتهی مه سیحی یان فاتیمیی شیعه دا ده یانتوانی زهبری باش له عه بباسیه لاواز بووه کان بده ن، یان هه و ده و له تا له ناوبه رن، که چی ریّی تیده چیّ که شان به شانی هوی تر ده و له سونگهی ئه وه ی عه بباسیه کان و هکو خوّیان سوننه بوون بی بیم هاوکاریه ی نه داریت ده داریت و که سوننه بوون به هاوکاریه ی نه داریت.

مەروانىيەكان ھەمىيشە، جگە لە چەند ماوەيەكى كورت، خاوەنى سكە و پارەى خۆيانى بوون و لە مزگەوتەكانىشىياندا خوتبەى خۆيانيان خويندۆتەوە، كەواتە تەواو سەربەخۆبوون. مىيژوونووسى كورد شەرەفخانى بەتلىسى مىرنشىنەكانى ترىش بە ئازاد و سەربەخۆ دادەنى، وەكو: دىنەوەر، شارەزوور فەزلەوى (لورى گەورە)..../١٥/، ٨٩، ٩٠ و ٩٣/.

جگه لهمانه میرنشینی کوردیی تریش ههبوون، که روّل و بایهخیان له ناوچهکهدا له نهمانهی پیشوو کهمتر نهبووه مینای: رهوادی له تهوریّز (۱۰۲۹ – ۱۰۳۵)/ ۱۱۳، ۱۲۶۸.

ههرچی میرنشینی ئهردهلانه (۱۱٦۸ – ۱۸۲۸)، که پایتهختهکهی شاری سنه بوو و بهشیّکی گهورهی کوردستانی خواروو و خوارووی روّژههلاتی دهگرتهخوّ، ئهوهنده بههیّز و دهوری سیاسی له ناوچهکهدا به رادهیه که بووه، که لفزنگریّکی روّژههلاتناس ئهردهلان له ماوهی دوو سهدهدا (دوازده تا چوارده) به ئیمپراتوّریا ناودهبا (۱۱۳). جیّگهی سهرنجه که خانهوادهی دهسهلاتداری ئهم

میرنشینه (بنهمالهی ئهردهلان) شییعه بوو، له کاتیکدا زوربهی زوری دانیشتوانهکهی سننه و شافیعی بوون و تهریقهی قادری لهویدا زالبوو. میرنشینی ئهردهلان له زوربهی کاتدا سهربهخو بووه، به لام له لایهنی جوگرافی، میژوویی و سیاسییهوه ههمیشه سهر به ئیران بووه، بویه ئه و رایهی دهلی گوایه شیعیزمی سهرانی ئهردهلان تاکتیک و ههنگاویکی سیاسی بووه بو رازی کردنی فارس و دواییش سهفهوییهکان ریخی تیدهچی / ۸۷ / ۲۰۱.

که واته له ناو رووبه ری ئه رده لاندا ره و شیکی فره ئایینی و فرهمه زهبی له ئارادا بووه، سوننه و شیعه پیکه وه ژیانیان گوزه راندووه و هه لویستی ئهمانه شبه رامبه ربه دیان و جووله که نهرم و کراوه بووه، به پیچه وانه ی نیگاته نگی و توندوتی ژییان به رامبه ربه ئیزیدییان / ۸۷ /۷ - ۸۵ /۰

ئايينى ئيسىلام، وهكو هەموو ئايين<u>ت</u>كى جيهانى (۲۲)، هەموو سەنگ و قورساییه که دمخانه سه ربه هینز کردنی هوشیاریی ئایینی و هوشیاریی نەتەوھىيش تا بكرى لاواز و كزدەكا، ئەو گوتەيەي يىغەمبەر: «لافرق بىن عربى و أعجمي إلا بالتقويّ» به ناشكرا بارسهنگي لايهني نايين زيا دهكا و نهتهوهيي مرۆي موسلمان پشتگوي دهخا. به لام ئهمه ههر لهرووي تيوريپهوه و تهنيا له رۆژگارى يێغەمبەر و تارادەيەكىش لە سەرەتاى دەورى راشىدى دا رەچاو دهکرا، دهنا دواتر دوای داگیرکردنهکان و دامهزراندنی ئیمیراتوریای ئیسسلامی و پاشتریش هاتنی بنهمالهی ئهمهوی، که بهرادهیه کی زوّر نوينهرايهتيي نهتهوهيي عهرهبي دهسه لاتداري دهكرد، دوّز و هه لويستي دەسەلاتدارىيەتى ئىسىلامى گۆرانى بەسەر داھات، ئەق گۆرانەش يىش ھەموق شتیک لهوهدا رهنگی دایهوه که هیشتا له روزگاری راشیدیهوه وشهی «مهوالی» بوو به ناوی کهسان و میلله تانی موسلمانی نا عهرهب، نهم ناوه ش «مهوالی» وه کو پیشتر روونکراوه ته وه ماناکه ی کتومت دهبیته «ئهوانه ی جاران كۆپلە بۇون»، لە راستىشىدا ئەمانە دواى موسىلمانبوونىشىيان گەلى ئازاد نەبوون و لەگەل عەرەبەكاندا ھەرگىز يەكسىان نەبوون، مافى ئەوەيان نەبوو بە سواري شهر يكهن، له تالانكردنهكانيشدا دهسكهوتيان نهدهبوو، نهياندهتواني تافرهتی عهره بخوازن و تهنانه تدهبوایه مزگه وت و گورستانی تایبه تی خـۆيانىان ھەبىت. لەگەل ئەوەشىدا ئىنسىتىتووتەكانى ئايىنى فـەرمانرەوا ههمیشه لهناو کهسان و میللهتانی نا عهرهب دا له بانگاشه و جهختکردنهوهی لایهنی تیوّریی دوّگماکانی ئیسلامی دابوون و ئهوهش به رادهیه کی زوّر ههستی نهتهوهیی لا کز دهکردن، باره که قورستریش دهبوو لای ئه و میللهتانهی هیّشتا له دهوری کاملبوونی نهتهوهیی خوّیاندا بوون، وهکو کورد، زیاد لهوهش جاری له ریّر چهپوّکی پهیوهندیی خیّلهتی و بنهمالهیی بههیّزدا ههر دهتلانهوه (۲۳)، کاریگهریّتی فیکری ئایینی ئیسلام بو ئهمانه گهلیّ زیّتر بوو.

نموونهی پر بهپنستی ئهم باره دهولهتی ئهیوبییه (۱۱۳۸–۱۱۹۳) که سیه لاحهدینی ئهیوبی له میسسر و شام دایمهزراند. ههر چهنده زوربهی سهرکرده جهنگییه کانی سه لاحه دین کورد و به شی زوری سوپاکهی کورد و تورک بوون/۱۱، ۱۳۳۱/، کهچی لهبهر هو کاری بنه مالهیی، بنه مالهی ئهیوبی، دهوله ته که به به به باوی کورد، ناسراوه و له لایه کی تریشه وه هه مووناوبانگی سه لاحه دین به نده به به رزکردنه وهی ئالای ئیسلامی له شهره کانیدا دژی خاچ هه لگران له فه له ستین. که واته ئه م دوو هو کاره، واته ئایین و بنه مالهیی، چهند لاپه رهیه کی پر شانازیی میندووی روزهه لاتی ناوه راستییان له کیس کورد داوه.

ههمان شتیش سهبارهت به دهولهت و میرنشینه کوردییهکانی تر، ئهگهرچی لای ئهمان پهیوهنداریّتی بنهمالّهیی روّلّی زیّتری بینیووه.

پله و ئاستی هۆشیاریی نهته وهیی و هۆشیاریی ئایینی کورد دهکری له سه ده یه نۆزده شدا به راورد بکرین، باشترین نموونهی ئه و رۆژگاره ش رووخان و له ناوچوونی میرنشینی سورانه سالی ۱۸۳۲. ئاشکرایه که سوران له سایه ی فه رمان و وایه تی محهمه د پاشای کویردا گهیشته ئه وپه ری هیزی، رووبه ریکی فراوانی کوردستانی گرته خو و میرنشینه کانی تریشی ملکه چ کردبوون. پاشای کویر بو به رپه رچدانه وهی هیرشی عوسمانی له شکریکی گهوره و به هیری تهیار کردبوو که نه که هه د دهیت وانی ناوچه کانی خوی بپاریزی، به لکو له وانه بوو له ده ره وه شیاندا هیزه کانی تورکان هه لبری، که چی دوای فه توایه کی مه لای خه تی، مه لاگه ورهی سوران، که گوایه شه پکردن دژی سویای خه لیفه ی موسلمانان کفر و گوناحه، هیزه کانی سوران ئیتر ئاماده ی سویای خه لیفه ی موسلمانان کفر و گوناحه، هیزه کانی سوران ئیتر ئاماده ی

شەركردن نەبوون و پاشاى كويريش ناچار كەوتە گفتوگۆكردن و «پيكهاتنەوه» لەگەل دوژمندا /١٣٦/، ١٤٢/.

بیگومان، ئهم فهتوایهی مهلای خهتی تاقه هو و هوکاری ئهم هه لویستهی خه لکی سوران نهبوو، ده ههر مهلا خوی نابی بهبی ره زامه ندیی میر ئهمهی کردبی، به لکو ده بی هوکاری گهلی گرنگتر و کاریگه رتر له ئارادابووبن که لیره دا جیگهی سهرنجی ئیمه نین، به لام هوکاری ئایینی لهم رهوشه دا، که له فهتواکهی مهلای خهتی و هه لویستی خه لکهکه دا رهنگی دایه وه، به بونه هوشیاریی ئایینی به هیزی خه لکهکه وه، ده وری گرنگ و سه رهکیی بینی.

ههروهها له روزگاری نویدا، که ئهوساکه فیکر و هوشیاریی نهتهوهییش سهری هه لادابوو، دهتوانین سهرنجی نهوه بدهین. که نزیکهی ههموو رابهر و سهرکردهی راپهرینهکانی کورد پیاوی ئایینی بوون: شیخ عوبهیدوللای نههری، شیخ مهحموودی بهرزنجی، شیخ سهعیدی پیران، قازی محهمه و شیخهکانی بارزان تهوهش به لگهیه کی به هیزی ئهوهیه. که ئایین له کومه لگای کوردیدا چهند کاریگهره و دهتوانی دهوری سیاسی ببینی و جهماوهرانی خهلک بجوولینی. ئهوهش ههر تایبهت نییه به کورد، به لکو یاساییه کی گتشییه و بجوولینی. ئهوهش ههر تایبهت نییه به کورد، به لکو یاساییه کی گتشییه و ئینگلس گوتهنی: « له رابردوودا فیکری ئایینی (تیولوگیا) تاقه ئیدیولوگیایه کی میلله تان بوو بو بزواندنی جهماوهر، ههمیشه دهبوایه جلیکی ئایینی بکریته بهر بهرژهوه ندیه کانیان » (۱۳۶).

جگه له میژووی سیاسی، دهتوانین دهور و بایه خی ئایین له ژیانی روّژانهی کوردانیشدا له ههموو کونجیکی کوردستان به دی بکهین، گوندیک نییه بی مزگهوت، گهلی جاران تهکییه شیخیکیشی لی دهبیت، نویّژ و شهعایری ئایینی به شیخی باشی ژیانی روّژانهی خه لکه کهی گرتووه و ههرچی له تاقه روّژی پشووی مروّی موسلمانیشه، روّژی ههینی، ئهوا ئهرکی ئایینی گهلی زیتره (۲۰)، ئهوهش روّر ئاساییه، چونکه ئایین، ههموو ئایینیک، ههولده دا له کومه لگادا ببیت به شد یکی زیاتر له تهنها ئایین، دهیه وی ببی به ژیار و شیوهی ژیانی خه لکه که و له راستیشدا وای لی دی و بویه شئایین توخمیکی ههره گرنگی کولتووری گیانی و هوشیاریی کومه لایه تیی میلله تانه.

زیاد لهوهش، تیوّلوّگیا له کوردستاندا وهکو له ههموو روّژهه لاّت تاقه بواریّکی زانست بوو، نزیکهی سهرلهبهری زانا و رووناکبیرانی جارانی کورد دهرچووی قوتابخانه ئایینییه کان بوون. جا لهبهر ههموو ئهوه، ئیّمه لهگه ل ئهو رایانه دانین که ده لیّن گوایه «کورده کان موسلمانی باش نین»/۴۸، ۵۵/، یان «ئایینی ئیسلام کاریّکی زوّری نه کردوته سهر کومه لگای کوردی ۴۵/، ۲۷/.

مەسسەلەكە تەنھا لەوھدايە كە كۆمەلگاى كوردىش بەدەورى خۆى كارى كسردۆتە سسسەر ئايىنى ئىسسسسلام و چەند ئايىنىكى ناوچەيى و تىكەل «سىنكرىتىك»ى بەرھەم ھىناوە.

رەنگبى باشىترىن بەلگە بۆ ئەوەى كوردەكان موسىلىمانى تۆخن، ئەو فاكتە بى كە مەزەبى شافىيىغى لەناوياندا بلاوبۆتەوە و زۆربەى زۆريان سىەر بەو مەزەبەوەن. چونكە ئاشكرايە كە شافىيىغى يەكىكى لە مەزەبە ھەرە توند و دۆگماتىيەكانى ئىسىلامىيە بە بەراورد، بۆ نموونە، لەگەل مەزەبى حەنەفى كە بايەخىكى زۆر بە رەوشىتى نەتەوەيى «عادات» دەدا/ ۲۱ . ۱۳۳/، لەم رووەوە، شافىغى لە مەزەبى مالىكىيەوە نزىكە.

دەروێشى "سووفيزم» له كوردستاندا

دوای غهزاکانی ئیسسالامی، داگیردندی ئیران و به شیدی زقری ئیمپراتقریای بیزهنتی، گورانیکی قوول به سهر ژیار و شیوه می ژیانی کومه لگا و ده سه لاتداریه تیبی عهره بی - ئیسلامی داهات، ئه و گورانکاریه ش ئه نجامیکی راسته وخوی فراوانبوونی ده سه لات و ئه و ده سکه و و و تالانه بوو که به ده ست موسلمانانی زالبوو که وت و بووه هوی نه که هه ر به رزبوونه و می ئاستی سیاسی و ئابوورییان، به لکو له سونگه ی و مرگرتنی لایه نی کولتوور و شیوه ی شیاسی و ئابوورییان، به لکو له سونگه ی و مرگرتنی لایه نی کولتوور و شیوه ی ژیانی ف مرمان و هوایانی جارانی ئه م شوینه داگیر کراوانه و ها و ژیانی کومه لایه تیشیان گورا. ئه م و مرچه رخانه له روزگاری ئه مه و و و ای کرد که موسلمان بیش هه مووشیان فه رمان و هاکو و و ای کرد که موسلمان بیش هه مووشیان فه رمان و هاکو جاران و چه و و یه یوه و ی پرینسی په کانی شه ریعه تی فه رمان و هاکه نیاین تایبه تی نایبه تی تایبه تی

سىەرى ھەلدا لەلايەن «ھەلگرانى ئالاى پاككردنەوھى ئىدىاكانى ئىسىلام كە مولكداران، پىش ھەمبووشىيان خەلىفەكان، شىيواندبوويان و لە سەدھى حەوتەمەوھ ئىتر لە رىنباز و ئامۆژگارىيەكانى پىغەمبەر دوور كەوتبوونەوھ»/٢١،

نویّنه رانی ئهم ریّبازه بانگاشه ی «ته رکی دونیا سان دهکرد و خه لکیان هانده دا واز له مولّک و مال بیّن، خوّشیان ژیانیّکی ساده و هه ژارانه یان به سهر دهبرد و جل و به رگی شریان دهکرده به ر. رایه کی وا باوه گوایه ئه مانه شره جلی خوری «صوف» یان کردوّته به ر، بوّیه ناوی «صوفی» یان به سه ردا براوه (۲۹).

ئەوەبوو لەسەرەتاى سەدەى ھەشتەمەوە سۆفىگەرى بەناوبانگ لە بەسرا و كوف و بەغدا دەركەوتن وەكو، رابيعى عەدەوى (سالى ٧٥٤ مردووه) مەعروفى كەرخى (٨٦١ مردووه)، زەنوونى مىسىرى (٨٦١ مردووه) جونەيدى بەغدادى (٨٨٠ مردووه) حوسين كورى مەنسوورى حەللاج (٩٢٢ مردووه) و گەلىكى تريش.

بۆیه دیارده ی سووفیرم پیش ههموو شتیک دهربرینی نا په زایی بوو به رامبه ربه و په په رهوشه کومه لایه تی سیاسییه ی له ئارادابوو، به لام سووفیزم تاقیه شیز وهیه کی دهربرینی نا په زایی نهبوو، چونکه به رهه لستکاری و شیز پشگیری له سهده کانی ناوه پاستدا «به پیی هه لومه رجه کانی ئه و پیزگاره به شیز پی په سیده کانی ناوه پاستدا «به پیی هه لومه رجه کانی ئه و پیزگاره به شیز وه که و به به شیز وه که و پاه پینی پی به شیز وه که و پاه پینی هه لومه رجه کانی نه و پینی په شیز وه که و پاه پینی هه لومه رووت یان وه کو پاه پینی په که دار ده رکه و تووه پاه کار که بینی به که به که به کوردستاندا ههموو ئه و شیخوانه ی به ره به ره وی که واته سووفی زمیش له ویدا چیکه ی تایبه تیی خوی گرتووه و ده بینی، به لکو لیکو له کوردستاندا نه که هم ده وری گرنگی بینیوه و ده بینی، به لکو لیکو له کوردستاندا نه که مدرده وری گرنگی بینیوه و ده بینی، به لکو لیکو له کوردستان ده کار ۷۸/ مه رچی کوردناسی روسه ف. نیکیتین و شکه پروای ئایینی کورد بی ده ور و بایه خی سووفی نرم ده باته وه له کوردستان ۵۵ و ۲۱۰/.

بهههر حال گومان لهسهر ئهوه نییه، که سووفیزم به سهرانسهری کوردستاندا بلاوبوّتهوه و تهریقهکانی له ههموو کونجیّکی دا ههن (۳۸).

شیخه کانیش که ههریه که و سهر به تهریقه یه که وهن له ناوچه کانی خویاندا رابه رایه تیی ده که ن و دانیشتوانه کانیش به موریدی خویان ده زانن و نهرک و باری گرانیان خستوونه ته سه رشان.

ریبازی سووفیزم بهگشتی، وهکو لهسهرهوهدا گوتمان، بانگاشه و هاندان بوو بو گهرانهوه بو شهریعهتی ئیسلامی و سوننهتی پیغهمبهر، به لام وهکو چون ههموو دیاردهک که له ئهنجامی کاردانهوهی دیاردهی تردا سهرهه لاهدا، ئهوا ئهوهی یهکهم لایهنی ئهو پهرگر دهگری، سووفییزمیش له سووننهت و شهریعهت گهلی دوورتر رویی— کاتیک پهیرهوکهرانی خوی بانگ دهکرد بو خو تهرخانکردنیکی تهواو بو روو له خواکردن و پهرستن له پیناو گهیشتن به حهقیقهت و دلانیایی «عین الیقین» و یهکبوون لهگهل خوا دا «الفناء فی الله». کهچی رابهرانی ریبازی سووفییزم له چونیهتی گهیشتن بهو ئامانجه یهکرا نهبوون و بویه له ئهنجامدا چهند ریگه و شیوازیکی سووفی پهیدابوون که پییان دهگوتری «تهریقهت». ئهم زاراوهیهش ماناکهی دهبیته ریگهی تایبهتیی

گهیشتن به حهقیقهت و دلنیایی و یه کبوون له گهل خوادا، له مانه: تهریقه ی قادری، رفاعی، شازلی، سوهره و هردی، مهوله وی، نه قشبه ندی و هی تر.

له کوردستاندا، وهکو باوه، شینخ یکی ناودار سهروّکی تهریقه و ریده و ریگهنیشانده ره «مورشید»ی پهیپهوکهران «مورید»ی خوّیه یی و سهرکرده یه کی پهیپه وی مورشید کی بهده سته هه رله فیکر و پهروون و پهفتاریانه وه تا دهگاته مولک و مالیان، بارهگای شیخیش تهکیه یان خانه قایه، بو وهرگرتنی یه کیک به مورید له تهریقه یه کدا ده بی نهو که سه له سه دهستی شیخ توّبه ی خوّی رابگهینی و ئینجا به هموو پله کانی تهریقه که دا تیپه ربی

ژماره و چۆنىيەتى ئەو پلانە لە تەرىقلەيەكلەرە بۆ ئەويتىر دەگلۇرىد، لە ھەندىكىاندا(۲۰) پلە يان مەقام ھەيە لە تۆبەكىردنەرە تا دەگاتە پلەى كۆيلەيى (عبوديەت)/ ۱۷٤، ۲۰۰، تەرىقەى واش ھەيە تەنىھا چوار پلەيە: شەرىعەت، تەرىقەت، مەعرىفەت و حەقىقەت/ ۸۹. ۲۷۰، ئەگەر مورىد لە رىدىرى ئەم پلە و مەقامانەدا جىگەى رەزامەندىي شىخ بوو، رەنگە بىكات بە جىگر «خەلىفە»ى خۆى.

تەرىقەي قادرى

ئەم تەرىقەيە بەناوى سىقفىى بەناوبانگ شىيخ عەبدولقادرى گەيلانىيە (١٠٧٧– ١١٦٦) كە كوردىكى خەلكى گوندى «گيلان»ى لاى كرماشان بوو لە كوردستانى خوارووى رۆژھەلات/ە، ١٢٦/.

نهوهی شیخ عهبدولقادر، عهبدولکهریمی گهیلانی (۱۳٦٦–۱٤۱۰) تهریقه کهی هینایه کوردستانی ناوه راست و لهوی شیخه کانی نههری سیلسیله کویان بو نهو دهبهنه وه ۸۹/ (۲۹۱).

له دهوروبهری سالّی ۱۳٦۰دا دووبرا، عیسا و موسا، لهههمهدانهوه بق شارهزوور هاتن و بنهمالّهی بهرزنجییان لهوی دامهزراند دوای ئهوهی له کوردستانی ناوه راستهوه ئیجازهی تهریقهی قادرییان وهرگرتبوو. ههموو شیخه کانی دواتری ئهم ته ریقه یه ، جگه له شیخه کانی نه هری ، سیلسیله ی خویان بو شیخ عیسای به رزنجی ده به نه وه که نازناوی «قوتبی عارفین» هه بوو / ۸۹ ، ۲۷۰ / . شیخه کانی قادری هه میشه سیلسیله یخیان بو پیغه مبه رو ئیمامی عهلی ده به نه وه شی سیلسیله «گنیا لاگیا» ی دوور و دری و جوراو جوریان ریک خستوون که له شیخیکه وه بو یه کیکی تر ده گورین بو نموونه ، له یه کیک له ئه مسیلسیلانه دا ، جگه له پیغه مبه رو ئیمامی عهلی سوفییه هه ره کونه کانیش هه ن وه کو : حه سه نی به سری و مه عروفی که رخی و داده به زی تا له ئالقه ی دوازده مدا ده گاته شیخ عه بدولقاد رکه یه که مین که سه ، له و سیلسیله یه دا ، تیتولی «قوت » هه بی .

سیلسیله که بهردهوام دهبی تا دهگاته حاجی سهید وهفا سهلامی له شاری سنه، که رهنگبی ئیستاش ههر له ژیاندا بی. له سیلسیلهیه کی تریشدا، که هی شیخی خانهقای مههاباده، شیخ عهبدولقادر گهیلانی له رینگهی حهوتهمین ئیمامی شیعه کانه وه دهچیته وه سهر پیغهمبهر، واته گهیلانی ئیجازهی له ئیمام موسای کازمه وه وهرگرتووه / ۸۹، ۲۷۲/. ئه وه دیاره بی بنچینهیه، چونکه ئیمام موسا به لای کهمه وه سی سهده پیش گهیلانی ژیاوه، به لام لهههمان کاتدا ثهم سیلسیلهیه ئه وه نیشانده دا که سووننه کان به پیچه وانهی شیعه نیگا فراوانتر بوون و شیخ و ئیمامه کانی شیعه به پیاوچاک دهزانن و ریزیان دهگرن جگه لهوه ش، وه کو قان بروینسون بوی چووه، ئهمه لهوه ده چی مهرامی سیاسی خوشی بووبی و جوره خو نزیک کردنه وهیه که بووبی له شیعه کانه وه چونکه کورده کانی سنه و مههاباد به شیعانه وه گهمار و در اون – فارس و کوردی کرمانشا له خواروو و ئازه ربایجانی له باکور ۸۹ ، ۲۷۲/.

قادری ههتا سهدهی نوّزدهش تاقه تهریقهیه کی زالّ بوو له کوردستاندا، تهنانه ته که کاته ی تهریقه ی تریش پهیابوون و جیّگهی خوّیان گرت، قادری ههر سهرباشقه مایه وه و نیّستاش دهوری خوّی لهدهست نهداوه.

له هۆیهکانی بلاوبوونهوهی فراوانی ئهم تهریقهیه له کوردستاندا ئهوهیه که، بهپنی بۆچووننک، نزیکترینیانه له سوننه و شهریعهت و ههروهها زۆربهی شنخ و رابهرهکانی کورد بووین/ ۱۰۰/. تهکیه و دهرویشهکانی ئهم تهریقهیه،

نزیکهی، له ههموو کونجیکی کوردستاندا ههن. دهرویشه کانی قادری به ناکاردرشتی و ئه نجامدانی کاری نائاسایی، له زیکر و حالیاندا – خه نجه له خودان، سه ربرین، په نگر خواردن، و قیژه و هاوارکردن، گهلی جاران کپ نابنه وه تا شیخه که یان فه رمانیان پی نه دا. لیره دا نابی تاماژه بو ئه وه نه که ین که شیخ و موریده کانی قادری ده وری بالایان له خه باتی نه ته وه یی کورددا بینیووه پیش ههمووشیان شیخ مه حموودی به رزنجی.

تەرىقەي نەقشبەندى

له کۆتایی سهده یه هه ژده مه وه گۆرانکاری و جوره به رهو پیشچوونیک کوردستانیشی گرته وه، به تایبه تیش له به شی خواروویدا – میرنشینی بابان تا ده هات ده ور و بایه خی زیتر ده بوو. له وه شدا گواستنه وه ی پایته ختی بابان بو شاری سلیمانیی تازه دروست کراو، سالی ۱۷۸۶، روّلی سه ره کیی بینی و له بواره کانی تابووری، کومه لایه تی و سیاسیدا گورانکارییه کی هه ست پیکراوی داهینا. سلیمانی بوو به مه لبه ندیکی گرنگ و بازرگانییه کی چالاکی له گه ل موسل، که رکووک، به غدا، سنه، هه مه دان، ته وریز، ئه رزه رووم و میسردا هه بوو / ۱۰۲، ۸۵/.

لههموو لایهکیشهوه روّشنبیر و شاعیر و پیاوی ئایینی روویان تیکرد، بهمهشهوه شارهکه بوو به سینتهریکی ئایینی و و ئهدهبیی کوردستان، بارهگای سهرهکیی تهریقهی قادری کهوته ئهوی و شیخ مهعروفی نوّدهیی بهرزنجی (۲۷۵–۱۸۳۸) بوو به مهرجهعی بالآی میرنشینی بابان.

ئەوسىاكە ھوشىيارىي ئايىنى كورد ھێشتا ھەر زاڵبوو بەسەر شێوەكانى ترى ھوشىيارىي كۆمەلايەتىدا و فىكرى ئايىنىش دەورى ئىدىۆلۈگىيايى خۆى جارى لەدەست نەدابوو، جا لەبەر ئەوەى ھەر گۆړانكارىيەك لەلايەنى ئابوورى و كۆمەلايەتىيەوە روودەدا دەبى كاربكاتە سەر بوارەكانى فىكرى و رۆحىيى كۆمەلگاكە، بۆيە لەو ھەلومەرجە نوێيەى مىرىشىنى بابان و شارى ساێمانىدا بانگاشىەيەكى «ئايىنى»ى تازە وەكو دەربريىنىكى ئەو رەوشىه تازەيە سىەرى ھەلدا و لە قەوارەى تەرىقىيەكى سىووفى ئىسىلامىيدا خۆى نواند بەناوى

«نهقشبهندی»، ههر بهم بۆنهیهشهوه زوّر جاران به «المجددیه» واته نویبوویهوه—
ناو دهبریّ. ئهم ریّبازه ئایینیه به هوّی ئهو بناغه و پهیوهندییه تازانهی
دایانهسیّنا، بنکهی ئابووری و جهماوهری خوّی لهناو ئهو تویژه
کوّمه لایهتییانه دا دوّزییهوه که بهرههمی بازار و رهوشی ئابووری تازه بوون له
میرنشینی باباندا—ئهوهبو ههماو توخم و تویژه پیهشکهوتخواز و
بهرهه لستکاره کانی بابان لهم تهریقه یه کوّبوونهوه / ۱۰۱، ۹۵/. یه کیّک له
گورانکارییه کانی تهریقهی نهقشبهندی له ژیانی پهیرهوکهرانیدا دایهیّنا،
ئهوهبوو که به جوّریکی هوّشمهندانه و واقیعیانه تر سهیری دوورهپهریّزی و
خهلوه تی ده کرد. له روانگهی نهقشبهندییه وه، مورید و دهرویش پیویسته
ههموو دهمیّک لهناو کوّمه لاا بن، به لام لهههمان کاتیشدا دهبی ههمیشه فیکر
و خهیالیان لای خواوه بیّت «خلوت در انجمن» ۱۷۶۸. ۲۲۱.

ئهم تهریقه یه سالّی ۱۸۱۱ لهلایه ن مهولانا خالید (شیخ زیائودین خالید نهق شبه ندی سیه وه گهیشت قته سلیّمانی (٤٠) و ههر زووش جیّگه ی خوّی له کوردستاندا گرتووه و بووه به مونافیسی یه کهمی تهریقه ی قادری. نه ههر ئهوه، به لکو زوّری نه خایاند که پهلی بوّ ههموو کونجیّکی جیهانی ئیسلامی هاویّشت و خانه قاکانی لیّ دامه زران، هه ر له نه هری له کوردستانه وه تا مهککه، له مهدینه وه تا دیمه شق، له قودسه وه تا ئامیّدی، له به غداوه تا ئه زمر و ئازه ربایجان /۱۰۰/.

هۆی بالاوبوونهوهی وا زووی تهریقهی نهقشبهندی (۱۱) زورن، به لام ئهوهی به لای ئیدهه لههههمووی گرنگتربی ئهوهیه که تهریقهی قادری، وهکو تهریقهیهکی زال و نوینهری فیکری ئایینی باو، بووبوو به به شیک له سیستمی دهسه لاتداریه تی بابان و پشتیوانی و پشتگیریی رژیمهکهی دهکرد، له کاتیکدا له کومه لاگادا گورانکاریی قوول روویدابوو و تویژالی کومه لایه تی نوی سهریان هه لادابوو و ناکوکییان لهگهل سیستمی کوندا کاکلهی کردبوو؛ تهریقهی نهقشبهندیش وهکو ریباز و هیزیکی به هه لستکار به رهو رووی سیستمه سیاسی - ئایینییهکهی بابان بووهوه و بویه ش ئاساییه ئهگهر خه لکهکه رووی تی بکات. جگه لهوه ش، مهولانا خالید ته نها پیاویکی ئایینی نهبوو، به لکو بهههمان راده شدونیایی بووه – له کاتی ئیجازه وهرگرتنی مهولانا خالید له

شا عەبدوللاى دەهلەوى لە ھىندسىتان دوا داخوازايى مەولانا «دىن و دونيا» بووه، شا عەبدوللاش پنى گوتووه: برق ئەوا ھەموويم دايتى / ١٥٦، ٣٢/. ھەر لەم رووەشــەوە مەولانا خالىد چوار ژنى ھىنناوە و دووانىان بىق مەبەسىتى سىياسىي بووە/ ١٠٦، ٧٧/.

له ئهنجامدا شیخهکانی قادری و میرانی بابان به ئاشکرا کهوتنه دژایهتی کردنی مهولانا خالید و پهیرهوکهرانی و تهنانهت شیخ مارفی نقدهیی تقمهتی کفر و ئیلحادیشی نایه پال مهولانا و داوای له پیاوانی ئایینی کرد که فهتوای لهسهر بدهن (۲۶). لهگهلا ئهوهشدا جهماوهری مهولانا خالید تا دههات فراوانتر دهبوو و تهنانهت پیاوانی ئایینی ناوداریشی بهگهلا کهوتن، وهک مهلا یهحیای مزوری/ ۱۳۵، ۱۳۵/. مهولانا چهند جاریک ناچار سلیمانی جی هیشتوه و دووجارانیش له کوشتن رزگاری بووه، تا سالی ۱۸۲۰ بهیهکجاری دوعاخوازی له پایتهختی بابان کردووه و له دیمهشق گیرسایهوه، ههر لهویش سالی ۱۸۲۸ به بهخشی تاعون کوچی دوایی کردووه.

زیکری نهقشبه ندی زوّر به کری و هیّمنییه، مورید به ته نها له کونجیّکدا داده نیشی و چاوه کانی لیّک دهنیّ، له ناو دلّی خوّیدا له خودا ده پاریّته وه و په نا دهباته به رشیّخه کانی ته ریقه و رابه ر (مورشید)ی خوّی. له کاتی دوعاکانیشدا دهبیّت به تایبه تی ناوی خه لیفه نه بوبه کری سدیق، شیّخ عه بدولقادری گهیلانی، مه ولانا خالید و مورشیدی خوّی به ینیّن ۱۹۵۸، ۱۹۲۸. زوّر جاری وا دهبیّ که مورید له زیکر و حالیدا خوّی له ده ست ده رده چیّ و هاوار ده کا و نه وهی ها ته سه ر زاری نایگیریّته وه، زوّر به ی نه وه ی ده شیلیّ کفر و نیلحادی رووته، به لام ماله ته دا لیّی ناگیری و له جیهانی ده روی شاندا نه م قسانه پیّیان ده گوتری «شه تحه».

وهکو دهرکهوت، شایانی جهختکردنهوهشه، دوژمنداریهتیی ئهوساکهی نیّوان قادری و نهقشبهندی پهیوهندیی بهلایهنی عهقایدییانهوه نهبوو، چونکه ههردووکیان تهریقهی دهرویّشین ویهک ئامانجیان ههیه ئهویش یهکبوون لهگهل خودایه. ناوهروّکی مهسهلهکه له زوّرانبازیی دابوو لهسهر دهسهلاتی سیاسی و روحی و عهشایری. بهلگهیهکی روونی نهبوونی ناکوّکیی عهقایدی له

نیّوانیاندا، ئەوەیه که ناوی شیخ عەبدولقادر له دوعاکانی نەقشىبەندىیاندا هەیه. له کاتیّکدا نەقشىبەندى، ئەوەش جییّگهی سەرنجه، تەنها له یهکسیلسیلهدا دەگاتەوە شیخ عەبدولقادر و به ئیمامی عەلی تەواو دەبیّ، کەچی له دوعا و زیکری نەقشىبەندىدا ناوی ئیمامی عەلی نییه و ئەو بایەخهی پیّ نەدراوه/ ۱۷۲، پاشکوّ/.

تەرىقەى نەقشىبەندى مەركەزىيەتىكى تۈند و بەھىيىزى ھەيە، مورىد دەبى ھەمىشە ملكەچى فەرمانەكانى مورشىدى خۆى بىت و بەھىچ شىيوەيەك نابى لە قسە و ئامۆژگارىيەكانى ئەو دەرچى. باشترىن نموونەى ئەوەش پەيوەندىي بارزانىيەكانە بە شىيخەكانى خۆيانەوە، مرۆى بارزانى بەمە ناوى دەركردووە كە بەبى قسە لى كردن فەرمانى «خودان»ى خۆى جىيبەجى دەكا، ھەر چەندە بنچىنەى ئەمە تەنھا ئايىن و دەروىشى نىيە، بەلكو پەيوەندارىتىيى خىلەتى و بەمالەيىشە. شىخەكانى نەقشىبەندى لە بزووتنەوەى نەتەوەيى كورددا بالاترىن دەوريان بىنىيوە و بەرزترىن جىگەيان گرتووە، وەكو: شىيخ عوبەيدوللاى دەوريان بىنىيوە و بەرزترىن جىگەيان گرتووە، وەكو: شىيخ عوبەيدوللاى

ريبازى همقه

سالی ۱۹۲۰، له ئەنجامی پەرەسەندن و گەشمەكردنی باۋەر و ناۋەرۆكی تەرىقەی نەقشبەندىدا، دياردەيەكی فیكری- روحی و بەگشتی كۆمەلآيەتی له ناوچەی سورداشی كوردستانی خواروو سەری ھەلدا و لەمەدا شىخخ عەبدولكەرىمی شەدەلله، شىخخى تەرىقەی نەقشىبەندى لە ناوچەكەدا، دەوری بالاو سەرەكىی بىنی،

له وه ده چن، شیخ عه بدولکه ریم وه کو ته ریقه یه کی نایینی رووت و وشک سهیری نه قشبه ندیی نه کردووه که به هویه وه بگات به «الفناء هی الله»، به نکو نهم ویستوویه تی ناموژگاری و پرینسیپه کانی ته ریقه که ی و هی نایین به گشتی له بواری ژیانی کومه لایه تیدا پیاده بکات و باوه ر به «یه کسانی»، که هه زاران سال بوو نیدیالی نایین و مه زه ب و شورشگیرانی دونیا بوو هه ر له خه باتدا بوون بوی، نه م واته شیخ عه بدولکه ریم، هه نگاویکی کاریگه رانه ی نا بو دابین

کردنی لهناو کومه لهی په پرهوکه رانیدا. ئه وه بوو شیخی ناوبرا و بانگاشه ی برایه تی و یه کسانیی دا و مولگداریه تیی ها و به پره و که رانی خوی را گهیاند.

ئهم کارهی شیخ عهبدولکهریم گهلی رادیکالیانهبوو، بهتایبهتیش بق کۆمهلگایهکی سهر به پهیوهندیی خیلهتی و دهرهبهگایهتی، کهلهسهر بنچینهی مولکداریهتی تاقه کهسی و چهوساندنهوه و دهسه لاتداری دامه زرابی، بقیهش ههقه کان، واته کومهلهکهی شیخ عهبدولکهریم، ههر زوو کهوتنه بهر هیرش و پهلاماری مهلا و شیخ و فهتواکانیان.

ههقه کان له ژیانی روّژانه یاندا دهبوایه روّر به توندی رهچاوی دلّپاکی و راستی بکهن، بهم بوّنه یه شهوه نهمان وشهی «ههق» یان له قسه و گفتوگوّدا روّد دووباره دهکردهوه و بوّیهش ناوی «ههقه» یان به سهردا برا .

وا دەردەكـــەوى كــه شــيخ عـــەبدولكەرىم و پەيرەوكــەرانى، ھەر چەندە كۆمەللەيەكى ئايىنيان پيك ھينابوو، زيتر مەترياليست و رياليست بووين لەومى ئيدياليست، چونكە ئەمانە بۆ گۆرىن و چاككردنى كۆمەلگا، وەكو چۆن كاك محــەمــەدى مــهلا كــەرىم زۆر جوان بۆى چووە، چاوەروانى ھاتنى مــەھدىيــان نەكرد، بەلكو لە جىاتى گەران بەدواى دادى كۆمەلايەتىدا لە ئاسمان لەســەر زەمىن بۆى تيكۆشان //٥٧، ١٩٨/.

گۆرانكارىيى ھەرە گرنگ، ئەوەى ھەقەكان دايانھێنا، لەلايەنى عەقايدىيەوە بوو- پشتگوێ خستنى فەرزێكى گرنگ و سەرەكىي ئىسلام وەكو نوێژكردن، بەمەشەوە رق و دوژمنداريەتى خەلكى موسلىمان و ئىمانداريان بەسەردا بارى، بەلام ھەقەكان ھەروا و بێ بنچىنە ئەم ھەلوێستەيان وەرنەگرتبوو، بەلكو ئازايانە داكۆكىيان لە بۆچوونى خۆيان دەكىرد وھەر لە قورئان و شەرىعەتەوە بەلگەيان بۆ ھەلوێست و رەفتارى خۆيان دەھێنايەوە. مامە رەزا، يەكێك لە شێخەكانى ھەقە، لە دەمەتەقێيەكىدا دەرىبريووە كە ئەمان بۆيە وازيان لە نوێژكردن ھێناوە، چونكە گەيشت وون بە يەقىن و ئەوەش بەپێى وازيان لە نوێژكردن ھێناوە، چونكە گەيشت وين بە يەقىن و ئەوەش بەپێى ئايەتىنىكى قسورئان كەم گەيشىت دەرىبرىدۇ ئەم ئايەتە، كەللىقىن»/٧٥١/(١٤٤). بە گوێرەي لێكدانەوەي ھەقەكان بۆ ئەم ئايەتە، كەللىقىن»/٧٥٨/(١٤٤).

بیّگومان لیّکدانهوهیه کی زیره کانه یه، ئهگهر ئهمان گهیشتبن به یهقین و دلّنیایی ئه وا چیتر پیّویست به نویّژکردن ناکات. به لام گوّرانکاریه کانیان له بواری کوّمه لایه تیدا رادیکالیانه تریش بوون.

ههقه کان ههموی مولّک و مالّیان کرد به یه ک، دهولهمه ند و هه ژار نه ما بهمه شه و جیاوازیی چینایه تیان نه هیشت، ههروه ها نافره تیان نازاد کرد و له هموی رووید که و بوی به هاوتای پیاو. له نه نجامدا ههموی نه و دهسکه و تانه ی هه هموی نه ده ده مولاته و به هاوتای پیاو. له نه ناوانه شهموی نه دران و هه و به متاوانه شهمه ماللی ۱۹۶۶ مامه ره زا به ندکر ۱۹۷/، ۳۲/.

به رنامه و پروگرامی هه قه کان، که بو گورین و چاککردنه وهی باری ئابووری و کومه لایه تیمه لگا دانرابوو، دوای شیخ عه بدولکه ریم و له روزگاری مامه روزادا شیوه ی ته واوی خوی و هرگرت و له مانه ی خواره و پیکهاتبوو (هه).

۱ – برایهتی. ههموو ئهندامانی ههقه برا و خوشکی یهکترین و لههموو روویکهوه یهکسانن.

۲- ههقایهتی، مرقی ههقه ههمیشه و له ههموو حالهتیکدا دهبی لایهنی ههق و راستی بگری.

۳- ژیانی هاوبه ش. ههقه کان هه موویان پیکه وه ژیانیکی یه کسان ده ژین، مولک و مالی هه ریه کیکیان هی هه موویانه.

٤- ئابۆنه، ههر يهكيك يان ههر خيرانيك دهبى مانگانهيهك بدات بۆ
 بهريوهبردنى كۆمهلهكهيان.

 ٥ - بريار وهرگرتن. له تهكيهدا، كه ئيواران ليني كۆدمېنهوه بريار لهسهر ههموو شتيك گهوره و گچكه دهدري.

٦- ئازادى ئافرەت و يەكسانى لەگەل پياودا.

۷- رەوشت. رەچاوكردنى راستگۆيى و دڵپاكى و دەرنەچوون لە ياساكانى
 كۆمەڵەدا.

۸- ریّکخستن. لههار شویدنیکدا چهند کهسیکی ههفه بژین دهبی تهکیه دانین و گزبوونه و هی بلی بکهن و «سه رتهکیه» هه لبژیرن.

بهم جوره هه قسه کسان ژیان و کومه له یه کی تایب ه تی و مسه شساعی یان پکه بین بنابوو، کسه گسه کی نام بروژگار و ناوچه ی ژیانیانه وه، برویه شاساییه ته گهر له لایه ن دهوروبه ریان و به تایبه تیش پیاوانی تایینیه وه به لاده ر و «ومرگه راو» له قه له م درابن و دوژمنایه تیبان کرابی، تهم باره ش به جوریکی سه ره کی هه لویستی هه قه ده گریته وه به رامبه ربه تا فره تا.

ئهم جیگه تایبهتیهی ئافرهت لای ههقهکان بووه هی نهوهی خهلکی تر تومهت و تاوانی گهورهیان بخهنه پال، وهکو گوایه له ناویاندا ههموو ئافرهتیک مولکی هاوبهشی ههموو پیاوهکانه، ئهوهش دهبوایه چاوه پوان بکری، چونکه له کومه لگایه کی باوکسالاری وهکو ئهوهی کوردیدا، ههر چهنده تیایدا ئافرهت به بهراورد لهگهل میللهتانی تردا ئازادی پتری ههیه، ئهو جوّره سهربهستییهی ئافرهتی ههقه ههیهتی بیگومان پیگه نادری، نه ههر کوردی موسلمان، بهلکو کوردناس و سیاسییه کی ئهوروپایی وهکو ئهدموندزیش لهم پووهوه گومان دهخاته سهر ههقه و باوه پهکهیان و به پیبازیکی شیوهی پهرستنی ئافرهت ناوی دهبا، به پای ئهو پیاو و ئافرهتانی ههقه پیکهوه لهناو کانیاوی تهکیه دا مهله دهکهن و ههتا سهگهکانیشیان بهشداری لهمهدا دهکهن ۷۹/۱، ۲۰۶/. کوردناسی دانمارکیش خاتوون هینی ها پالد هانسن ههمان ئهو قسانهی ئهدم قدر دووباره دهکاته وه بهبی ئهوهی پای خوی لهسه رئهمه دهربری، ههر چهنده ماوه یه کیش لهناو چهکهیاندا ماوه ته و ۸۲/۱، ۲۰۸/.

لێيانەوە بە ھەنجەتن. ھەر بۆيەش بوۋە ھەقەكان رۆژانە كۆپۈۋنەوميان كردوۋە و باسى گيروگرفته كاني خويانيان كردووه و گومانيش لهوه ناكري، كه مەسەلەي پەيوەندىي نێوان ئافرەت و پپاو لەم كۆپوونەوانەدا بايەخى سەرەكىي یی دراوه و زور به تهنگی ئهوهوه بووین که ناوبانگی کومه لهکهیان بیاریزن، كەچى بەداخەوە ھەروەكو لە كۆمەلگاى بابەتى ئىمەدا باوە بو ناحەز لە خۆرا ناو و ناتوره دەدوزرينهوه و ديتني كور و كچيك ييكهوه ئهگهر تاوان نهيي ئهوا ئابرووچوونه. ئەمەو جگه له لايەنى فيكرى و عەقايدىي كۆمەللەكە خۆي، كە لەوەدەچى ئەوپەرى بايەخى بە لىراھىنان و يەروەردەي دەروونىي ئەندامەكانى دابيت. بهم بۆنەيەوە ئەم قىسسەيەي يەكىيكى ھەقسە تابلىنى پر مانايە كە گوتوویهتی: «لهوهتی بوویم به ههقه پیاوهتیم نهماوه» / ۸۸ / ۸۸ / یان به قسهی ژنیکیان:«ئهگهر ژن و پیاویک پیکهوه بخهون ئهوا چیایهکیان له نیواندا دەبىخ»/١٥٧ . ٥٤/. ھەقەكان ئەوەندە دۆگماتى و سەرگەرم و سوور يوون لەسەر يرينسىيەكانى كۆمەللەكەيان كە ھەموويان، دەرويش ئاسايى، تەركى دونيايان کردىوق، نه هەر ئەرە، سەختگىرىي گرويەي «حەمه سوور» كە پاش كۆچى دوایی شیخ عەبدولكەرىم له مامه رەزا جیابووەوه، گەیشىتە رادەيەك ریگهی له مندالْبوونیش گرت/ ۱۵۵، ۷۰/، ئەوەش بەینى ئايەتنكى قورئان «واعلموا ان اموالكم و اولادكم فتنه»/ ه١٢٥، ٨: ٢٨/.

سەرچاوەكانى دەربارەى كۆمەلەى ھەقە، كە تابلىتى كەمن، باسى بارى ئىسستايان ناكسەن و نازانىن بەچى رادەيەك مساون، بەلام بەپىى ئەوەى دوژمنداريەتى زۆريان كراوە و لە ناو خۆشىياندا بووين بە چەند بەشىتك، بۆيە لەوە دەچى زۆر كز بووبن و جىگەى بايەخى خەلك نەماون.

لهگه ل ئه وه شدا كۆمه لهى ههقه، وهكو دياردهيه كى ميزوويى و كۆمه لايه تيى كورده وارى، دهور و بايه خى زۆرى بووه، له لايه نى فىيكرى و عهقايديشهوه ده توانى شان بدات له شانى بزووتنه وه ئايينى و كۆمه لايه تييى كهوره و پيشكه و تخوازه كانى ناوچه كه، وه كو بزووتنه وهى مەزده كى و بزووتنه وهى بابه كى خورهمى.

لەستەرەتاي ستەدەي بىستەمىدا، بزووتنەۋەيەكى ئايىنى مىزدىرنىست لە کوردستانی باکور سهری هه لدا و دامه زرینه رهکهی سه عید کوردی بوو، که دواتر بهناوی سهعید نورسی ناوی دهرکرد، خوّی خه لکی ناوحه یان گوندی «نورس» بوق. سهعید نورسی له جهنگهکانی بهلقان و جمهانیی یهکهمدا ســەركـردايەتىي ھێــزێكي چەكــدارى كــوردى كــردووه، بەمــەش ناوبانگى دەركىردوۋە كە خەلكى ئەرمەنىي لە قركىردنەكەي سالى ١٩١٥ رزگار كردوۋە. خەون و هیوای ئەم سەركردەيە ئەوەبوو كە نەتەوەكەی خۆی پەروەردە بكات و له بيّ ناگايي و دواكهوتوويي قوتار بكات، بهراي نهو، تهريقه نايينيهكان نیشانهی دواکهوتوویی میللهته که بوون و نهو پهروه ردهیهی نهم پیشنیاری دهکرد ههم ئایینی و ههم زانستی بوو. له سیالی ۱۹۲۰هوه سیهعید نورسی وازي له بزووتنه وهي نهته وهيي هيناوه و خوى بو نووسين ته رخان كردووه. «رسالهی نوور»، که نووسینیکی ئهمه دهربارهی بابهتی جوّرا وجوّری ئایینی و مەرال، بوو بە دەقىكى يىرۆزى ئەم بزووتنەرەيە كە ئىتىر بە نورجوسى -Nur jus ناسيرا و هەر چەندە لەلايەن دەوللەتىشىەۋە قەدەغەكرابوۋ، يەيرەۋكەرانى تادههات زيتس دهبوون؛ ئهمسرقكه له توركيها چهند مليـوّنيك كـورد و تورك ئەندامى ھەيە،

مارتین قان بروینسون خه لکی وای بینووه که لهیه که کاتدا نورجوسی و نهقشبه ندیی بوون. ههر به پنی ئهم نووسه ره سه عید نورسی راسته قینه ترین بیریاری موسلمان بووه و نورجوسی بزووتنه وهیه کی، زیتر له هه موو ئه وانی دی، نیگا کراوه تره به رامبه ربه بیروباوه ری تر و هه لویستیکی ئیجابیانه ی به رامبه ربه زانست ههیه (۲۹). جگه له و ته ریقه و کومه لانه ی له سه رهوه باسکران، هه روه ها گروپه ی کوردی وا هه ن سه ربه ته ریقه ی ترهوه ن، به لام به پاده یه که کی که متر وه کو ته ریقه ی «ته کانی که متر وه کو ته ریقه ی «تیجانی» و ته ریقه ی «به کتاشی». به پنی سه رچاوه کان نزیکه ی ۳۰ هه زار کورد سه ربه ته ریقه ی تیجانییه وه ن به پنی سه رچاوه کان نزیکه ی ۳۰ هه زار کورد سه ربه ته ریقه ی تیجانییه وه ن الاکراد» و سه رووی شاری حه له بدا ده ژین ونیوه که ی تریش له کوردستانی تورکیاد ا/ ۹۹ . ۳۰ / .

سهبارهت به دهوری مهزهبی شافیعی لهناو کورد و له کوردستاندا زانا و مینیشروونووسی کوردی سهده نقرده مهلا مهموردی بایهزیدی نووسیویه تی: «ههموو کورده کان کقچه و نیشته جیّ، شافیعین، نه حهنه فی و نه حهنبه لی و نهمالیکی لهناویاندا نین» /۱۲ ، ۱۳/، به لام له کوردستاندا و هکو له ده ره وه شیدا کوردی شیعه شهه نه نه .

 ۱/۱ دادهنی له بهرامبهر ۲/۲ی سوننهکان/ ۱۷۳، ۲۵/. ئهوهش به رای ئیمه راژهیه کی زوّره بوّ کوردی شیعه ئهگهر ئههلی هه ق و عه لهوییه کانیان تیکه لا نه کهین. له به ر نه بوونی سه رچاوه ده رباره ی کوردی شیعه تاقه بواریک بوّ به راورد کردنیان لهگه ل سوننه کاندا ئاستی هوشیاریی نه ته وه ییانه، ئه وه ی جه مال نه به زدیاره ئه ویش هه رئه و بواره ی بوّ لواوه ئاماژه ی بوّ کردووه ووسه ر گهیشتو ته ئه و ئه نجامه ی که کورده سوننه کان هوشیاریی نه ته وه ی و خوناسییان وه کورد به هیزتره له هی شیعه کان که زوّر به یان له روز هه لاتی کوردستاندا ده ژین، به تایبه تیش له کرماشان و عیلام، به پیچه وانه ی کورده شیعه کانی عیّراق (فه یلی) که هه ستی کوردایه تییان به هیزه، ئه وه ش به رای مامونی سوننی میاهه هی سوننی مامونه اله لایه نه رژیّ می سوننی عیّراق (فه یلی به هری چه و سانه وه یانه له لایه ن رژیّ می سوننی عیّراقه و ۱۷۳۸ به ۲۸ به ۲۸

راسته شیعهکان بهگشتیی و له ههموو عیراقدا لهلایهن رژیمهوه دهچهوسینرینهوه، بهلام ههلویستی فهیلییهکان بهرامبهر به رژیم و ههستی نهتهوهیی بهرزیان، به باوه ری ئیمه، نابی بق هقکاری جیاوازیی مهزهبی بهرینهوه، ئهمه زیتر بهنده به بارود قضی سیاسی و کقمه لایه تیی کوردهوه له ههموو کوردستانی عیراق. پله و ئاستی پیشکه و تووی بزووتنه وهی نهته وه یی لهم بهشهی کوردستاندا، به بهراورد لهگهل بهشهکانی تریدا، دهوری سهرهکیی بینیووه له بهرزکردنه و ههستی نهته وه پهروه ری له مانه هی فهیلییه کانیش، کهههره زوربهیان له پایته ختی ده و له تیکدا ده ژین ههمیشه به کیشه ی کورده وه سهروال به وه.

کوردی شیعه له ههموو بهشهکانی کوردستاندا بهرامبهر بهکوردی سوننه کهمینهیه و نهوهش راستییه کی چهسپاوه، کهچی کوردناس و لیکوّلهرهوهی سوقییه تیمه سوقییه تیم وا ههن نهوهش جیّگهی سهرسورمانه دان به پیچهوانه کهی نهمه دادهنین. نوّ، نی، ژیگالینه له وتاریخکیدا دهربارهی کورد دهلیّ: «کوردهکانی لهناو رووبهری عیّراقدا ده ژین زوّربهیان شیعهن و لایهنگری شوّرشی ئیران بوون، بویه دژی سهرکسردایهتی سوننی بهعسی عییراق وهستان» /۲۳٫۳۴/. مهسهلهی دژایهتی کردنی رژیمی بهعس لهلایهن کسوردانهوه بابهتی نهم باسهی نیمه نییه، بهلام هویه کهی ههرگیز نایینی و مهزهبی نییه،

سهباره به کوردستانی عیراق م زمکی ته نها باسی خیرانی در درگی ته نها باسی خیرانی درون اورن (قسه رای نه و به رسسه اورن /۲۹۸ ۱۱۳۷ که چی گورده شیعه کانی خانه قین و قهیلیی به غدای پشتگوی خستون ناماژه شی بو نه وه کردوه که لورهکان چوار به شین مامسانی کوکلویی، به ختیاری ولورد هم مووشیان شیعه ن/۱۱۳ /۱۷

دهربارهی کوردستانی تورکیاش، م. زهکی ناوی چهند هیدنی هیناوه که ناشکرایه نهمانه عهلهوین نهک شیعه شناه ۱۸۳۰ - ۴۲۸ معلهوی و شیعه شوه کو وهکو له پیشندا گوتوهانه و دواتریش دهبینی، چیاوازیی ژوریان له نیواندا هه یه و یهک نین،

شان به شانی نه مانه کورده کانی خوراسان، که گروپه یه کی وره له باکوری روزهه لاتی نیران پیکدین ههموویان شیمه، ههروه هاش کورده کانی تورکمانستانی سوقیه تی ، نشیمه نی شاره کانی عه شقاباد و ماری شیعه ن ۱۹/ ۱۹۰ (۱۷۸). که چی کورده کانی کازاخستان و قرگیزیا سوئنه ن، گروپه یه کی بچوکی کوردی سوئنه له نهره نیاشد اهه یه له ناوچه کانی باسارچیچار و بارتاشات / ۱ ، ۲۰/ روزه ی کورده کانی نازه ربایچان ن نزیکه ی سهر له به ریان شیعه ن نزیدین، ههرچی کورده کانی نازه ربایچان ن نزیکه ی سهر له به ریان شیعه ن شیعه ن شیعه ن شیعه ن درده کانی نازه ربایچان ن نزیکه ی سهر له به ریان شیعه ن شیعه ن (۱۸)

ئاین توخمیکی ههره گرنگی کولتووری گیانیی میللهتانه و به هوّی ئهوهی دهوری پهروهردهکردنی نهوهی یهک له دوای یهک دهبینی، بویه پهگهکانی خوّی قوول لهناوفیکر و دهروونی کومهلانی خهلک دادهکوتی و بهمهشهوه ههموو بیرکردنهوه و پهفتاریّکیان به پرینسیپ و یاساکانی ئهمهوه بهند دهبن. گورینی ئایینیش بیّگومان پووداویّکی یهکجار گرنگه له ژیانی میللهتاندا و گورینی ئایینیش بیّگومان پووداویّکی یهکجار گرنگه له ژیانی میللهتاندا و بگره تایبهتیهتی خوّی ههیه، چونکه ئایینی تازه نایهته جیّگهیه کی چوّل، بهلکو پیّش ئهوه خهلکی ناوچه که کولتوور و ئایینی خوّی ههبووه که لهناو قوولاّیی فیکر ودهروونیاندا جیّی خوّیان گرتووه، لیّرهدا، ئایینی تازه بو ئهوهی جیّ پیّی خوّی بگری و شویّنی خوّی بکاتهوه دهبیّ بکهویّته ململانی و زوّرانبازی لهگهل خوّی بگری و شویّنی خوّی بکاتهوه دهبیّ بکهویّته ململانی و زوّرانبازی لهگهل کولتوور و دیاردهکانی له ناوچهکهدا ههن. جا بوّیه وهکو یاسایه کی گشتی که ئایین و ترادیسیا و داب و نهریتی میللهتهکهوه ئهوه ی کوردناسی نهرویّجی ئایین و ترادیسیا و داب و نهریتی میللهتهکهوه ئهوه ی کوردناسی نهرویّجی فریدریک بارت ناوی ناوه کهانی میللهت کهوه ئهوه کوردناسی نهرویّجی فریدریک بارت ناوی ناوه کهانی میللهت کهوه میهوه کوردناسی نهرویّجی

له سونگهی ئهوهوه که ئایین، وهکو بهشیکی سهرخانی کومه لگا، ههمیش ههولی ده سه لات گرتنه دهست دهدا و له ئامانجه کانیشی گورین و سهرلهنوی دامه زراندنه وهی ستروکتوری کومه لایه تی کومه لگاکه یه، بویه هاتنی ئایینی تازه بو ناوچه یه که رور به ی حاله تدا بی خوین شتن و شه و و جه نگ تیپه و نابی. باره که شگه گه رور به ی حاله تدا بی خوین شتن و شه و و جه نگ تیپه و نابی. باره که شگه گه لی نالوزتر و رووداوه کانیش خویناوی تر ده بن کاتیک ئایینی تازه سه ربه ناوچه یه کی تری ئیتنوکولتووری ده بیت وهکو ئیسلام، خونکه نهمه جگه له ناکوکی و گیروگرفتی فیکری و عهقایدی و کومه لایه تی ههروه ها، هی ئیستنیکی «نه ته وهیی» شی له گهه لدا ده بی له به روه که هاو په یوه نایین له ئیتنوسانه، وهکو گروپه ی کومه لایه تی، که به زمان و به کولتوور و به ئایین له یکدی جیا ده بنه وه ۱۳۸، ۲۲۵.

هاتنی ئایینی نوی بو ناوچهیه ک و بلاوبوونه وهی دوای ته نگوچه له مه و زورانبازییه کی زور له گه ل ئایینی باوی ئه ویدا ، هه ردوولا ناچار دهبن نه ک هه دان به یه کتریش دابه زن.

ئایینی ئیسلامیش که گهیشته کوردستان و ناوچهکه به گشتی له نهنجامدا چاوی له گهانی توخم و رهگهزی ئایین و باوهری جارانی خه لکهکه پۆشی، به لام بیّگومان پاش ههول و کۆششیکی زوّر بوّ لهناوبردنی ههموو ئهوانهی لهگهل یاساکانی خوّیدا نهدهگونجان؛ ههر ئهو تهقهلایانهشی بوو بوون به هوّی سهرهه لّدانی چهندین بزووتنه وهی ئایینی - نه ته وهی له ناوچه که دا به گشتی، ئه نجامه که شی به راده یه کی زوّر ئامانج و مهبه ستی میلله ته کانی هیزیایه دی به وهی کسه گیستی نوخم و هیزیایه دی به وهی کسه گسه گیستی نوخم و به به در نه بارادا هه رمانه وه. سهباره تبه کوردیش ههمان شت، هه روگه زه کانیان، له ئارادا هه رمانه وه. سهباره تبه کوردیش ههمان شت، هه رکورده وه تایبه تنین، به لام به هه رحال نیسلامیش نین، که چی له ژیّر سایه ی کورده وه تایبه تنین، به لام به هه رحال ئیسلامیش نین، که چی له ژیّر سایه ی نام ئایینه «تازه یه» دا ماونه ته وه و ده ژین.

بق دەرخستنى توخم و رەگەزەكانى بىروباوەرى كۆنى مىللەتتك دەبى پىش ھەموو شتىتك لەناو دىاردەكانى كولتوورى گىانىيىدا بۆيان بگەرىتىن، چونكە ئايىن وەكو پىشترىش جەختمان كردۆتەرە بەشىتكى ھەرەگرنگى كولتوورى گىانىيە و كاردەكاتە سەر لايەنى فىكرى و رۆھىيى پەيرەوكەرانى و بۆيەش توخم و بەشەكانى ترى كولتوورى گىانى توند بە خۆيەوميان دەبەستىتەرە و لەمانە، پىش ھەمووشىيان، جەژن. بۆ ئەمەش بەراى ئىدمە دەبى لە جەژنى نەورۆزەوە وەكو جەژنىتكى نەتەومىيى و دىاردەيەكى كولتوورىيى دىرىن دەست پى

نەورۆز

جهژنیکی ئیرانیی کونه که له ۲۱ی مانگی ئاداردا، واته یهکهمین روّژی سالی تازه، دهگیریّ، ههمو میللهتانی ئیرانی (فارس، کورد، بلوج، تات، تالیش، ئهفغانی، تاجیک) و ئاسیای ناوه راست (ئوزبیک، تورکمان، کازاخ، قرگیز) ههروه ها ئازه ربایجانه کانیش ئهم جهژنه دهکه ن و ئاهه نگی بن دهگیرن.

۲۱ی ئادار یه کهمین روزی به هاره و له رابردوویه کی دووردا به مبوّنهیه و میلله تانی تری وه کو بابلی و یوّنانییه کانیش ئهم روّژهیان کردووه به جهژن و

بهناوی جهژنی به هار ئاههنگیان گیراوه /۹۱، ۹۱/، ههروه ها عهرهبه کانی جهزیرهی عهرهبیش ئه جهژنهیان، که له عهرهبه کانی (مهنازیره)ی سهر به ئیرانه وه وهرگرتبوو، تا دهوری ئیسلامیش بهرده وام گیراویانه/۱٤۹، ۳۹/.

که ئایینی ئیسلام گهیشته ناوچهکه و تهرکیبی کولتووری گیانیی میللهتانی به رادهیه کی زور گوری و له مانه شدوو جه ژنی ئیسلامی (رهمهزان و قوربان)ی داهینا، نهوروز بو میللهتانی ئیرانی و نا عهره و و کو نیشانه و ماکیکی ئیرانی ههر مایه وه

ميللهتان به گيراني ئهم جه ژنهيان پيش ههموو شتيک جهختي تايبهتييهتيي خۆيانيان دەكرد، جياوازيى خۆيانيان لە عەرەبەكانەوە نيشاندەدا و لەھەمان كاتيشدا، چونكه ئهم جهژنه - وهكو دواتر دهبينين- توخمي باوهر و پهرستني كۆنى تيا ھەيە، جۆرە دەست پيوەگرتنيك بوو بە باوەر و عەقايدى ديرينى خـۆپانەوە، كـﻪ ئامـادەنەبوون بە ئاسـانى دەست بەردارى بـن. بۆپەش ئاپىنى ئيسلام به ناچاري خوي لهگهل نُهم جهژنهدا ريکخست، کهچې له ههندي ماوهدا جەژنى نەورۆز قەدەغە كراوە، لە رۆژگارى خەلىفە ھەرە دۆگماتىيەكانى ئيسسلاميدا- عومهري كورى عهبدولعهزيزي ئهمهوي و ئهلتهوهكيلي عهبباسى/١٤٩، ٤٠/.، به لام به گشتى نهورۆز وەكى جەژنىكى يىرۆز ھەر ماوهتهوه و جـیّگهی لهق نهبووه. له روّژگاری نویّشـدا، لهگـهلّ بـهرزبوونهوه و هەلچوونى ھەستى نەتەوەپى كورد و بەرپابوونى بزووتنەوە چەكدارىيەكەيدا، ئەوەش زيتر لە كوردستانى خواروو، نەورۆز ئيتر بوو بە نىشانە و سىمبۆلىكى ئىتنىكىي كورد و ئەمانى لەعەرەب و توركانەوە جىادەكردەوە و، كەچى نەورۆز له ئيران ئەو دەورەى نەبىنيووە، ئەوەش بزووتنەوەكەى زىتر و زىتر بۆ يىشەوە هانددهدا، بۆيە دەسسەلاتداران بەتايبەتىش هى عىيىراق يەنايان دەربردەبەر پياواني ئاييني بۆ دەركردني فەتوا لە دژى ئەم جەژنە بە بيانووي ئەوەي، گوايه، ئەمە جەژنى ئاگريەرستانە.

بنچینهی میتۆلۆژیی نهورۆزی کوردان ههمان داستانی میللهتانی ئیرانیی تره، که دهقهکهی له شاهنامهی فیردوکان قارهمانی داستانهکه (کاوهی ئاسنگهر)، رهنگه میللهتانی تریش ههریهکه و به

هه رچی ئیسلامه وهکو ههموومان دهیزانین ئاگر به نیشانه و سیمبولی دوره خدادهنی، کسه ئهمسیش به دهوری خسوی مسایه ی سسرا و ئازار و دردهسه ریبه.

جا بقیه پیاوانی ئایینی له دژایه تیباندا بو ئاگرکردنه وهی نه وروز به جاریک بی بنچینه نه بوون. شهوی نه وروز و هکو هه میوومان بینیومانه له هه میوو کونجیکی کوردستاندا ئاگر ده کریته و و به دریژایی شهو ده شت و کیو و ناوشاره کان ده رازینیته وه، روژی نه وروزیش به په یه به په ره سه ندنی بروو تنه و هی رزگاریی نه ته وه یی کورد، جگه له سه یران و ئاهه نگ گیران، نیشاندانی شانوگه ریی (کاوه ی ئاسنگه ر) و زالبوونی به سه ر روحاک دا بووه به ته قلیدیک و سیمبول بو سه رکه و تن و ئازادیی کورد.

بی له ئاگری نهوروز، ههر روودانی ئهم جهژنه لهسهرمتای بههاردا ۲۱ی ئادار، وامان لی دهکا میژووهکهی بو چهرخیکی گهلی دوور و دیرین بهرینهوه، بو ئهو کاتهی که ئادهمییزادی مهشاعیه سهرمتایی به سهریمونیا و شهعایری ئایینیه وه پیشوازیی زیندوپوونه وه و گهشانه وهی سروشت و درهختی دهکرد، بهمهشه وه «زیندوپوونه وهی سروشت» له سهرمتای بههار بو جوره پهرستنیک وهرچهرخا/۶۹، ۲۲/ شان بهشانی ئهمه ناوهروکی خیر و نوحاک له تهوهری زورانبازیی نیوان هیزهکانی خیر و

شه ردا ده سبووریته وه، ئه مه شخوی له خویدا له هه ره سه ره تاوه بنچینه ی هه موو ئایین و په رستنیک بووه اله داستانه که دا باش ئه وه نیشاندراوه ، که زوحاک له پیشدا شایه کی چاک و له خواترس بووه ، به لام شهیتان وه ریگیراوه و بووه به زوردار /۷۰ ، ۹/ به م جوره بنچینه ی ئایینی داستانه که داری شرراوه .

لهگهل ههبوونی ئه و توخمه ئایینیه نائیسلامیانه له نهوروّزدا، کهچی ئایینی ئیسلام نهیتوانی ئه و جهژنه لهناو بهریّ، به لکو ئاساییانه چاوی له رهگ و ریشه که ی پرشی و خه لکه که، به پیاوانی ئایینیشه و ههمیشه و بهرده وام نهوروّزیان کردووه، ههندی کهسی لیّ دهرچیّ، که جار جاره و به پیی بهرژه وهندی کاتییان هاواری دژ به نهوروّزیان لیّ هه لدهستا، به یه که و ژیانی نهوروّز و ئیسلام به راده یه کی پته و بوو که یه کیک له پیاوانی ئایینی کوردستان «مه لا برایم» کتیبیکی شیعریی بهناوی «نهوروّزنامه» داناوه و تیایدا به سه رئم م جهژنه و ئاهه نگرانی دا هه لگوتووه ۱۲۹۸/۸

كۆسەبەبە

هەندى شەعايرى ئايىنى ھەن كە پەيوەندىيان بە كىشتوكالىيەوە ھەيە و خەلك لە سالانى كەم بارانىدا بە نيازى «كاركردنەسەر» سىروشت و ئاوو ھەوا ئەنجاميان دەدەن، ئەم شەعايرانە وەكو چۆن ھى ئىسلامى، ئاواش ھى مىللى و ناوچەيى ھەن كە ديارە ناوەرۆكى ئاينىيان بۆ مىيدوويەكى دىرىنى پىش ئىسلام دەگەرىنەوە. شەعايرى ئىسلامى بۆ باران بارين سادەيە و ئالۆزيى تيا ئىيىلى مەلكى وشكىدا كە باران كەمدەبى يان دوا دەكەوى، پياوانى ئايىنى نىيە، لە سالى وشكىدا كە باران كەمدەبى يان دوا دەكەوى، پياوانى ئايىنى «نويىي» ئە سالى و خەلكى دەچنە سەر زەويىكى دەرەوەى شار يان گوند و «نويرى باران» دەكەن، دوعا دەكەن و لە خوا دەپارىنىدە كە باران ببارى و لە قىرى و قاتى رزگاريان بكات، ئەم كارەش چەند رۆۋىكى لەسسەريەكى دووبارە دەكەنەوە /۱۶۱، بەلام شەعايرى ناوچەيى لە كوردسىتاندا كە بۆ دەبەستى باران بارىن ئەنجام دەدرىن سەختىتر و لەبەر كۆنىيان ناوەرۆكى مەبەستى باران بارىن ئەنجام دەدرىن سەختىتر و لەبەر كۆنىيان ناوەرۆكى ئاينىيىلىن ئالۆزىرە. لە شارى ھەولىر تا ئەم سالانەى دولىيش دىاردەى ئاينىيىلى تا ئەم سالانەى دولىيش دىاردەى ورسىتى ئاينىيىلى دولىيىش دىاردەى ورسىتى تا ئەرىدىنىيىلى قىرىسىتى و برسىتى و برسىتى

به رِ پِرهیان دهبرد، ئه ویش به م شیرهیه: گهله کوریک سه ریان لوس ده تاشن و خویان رووت ده که نه و دهموچاوی خویان به ته نی رهش ده که و و ه نه ندی پنکه په می و که خویان گیر ده که ن و یه که و که و که په ند ناوینه یه کی بچووکی لی قایم کراوه و پیری ده نین «کالو قوچ» ده که نه سه ر، هم و و دار به دهسته و ده کون.

كۆسەبەبەكان بە سەما و ھەلپەرىنەوە بە كۆلاناندا دەگەرىن و خەلكيان لى كۆ دەبىتە وه، ئەمانىش ناوەناوە و لەپر بۆ خەلكەكە دەچن و دارەكەيان لە ئەرز دهدهن و هاوكات «اللهم صلى على سيدنا محمد»، دهليّن مندا لانيش به ئاو دهیان رشینن و به دویانده کهون و به کومه ل ده لین «کو سهبهبه ستر به نانی دهخوا به خورما» واته كۆسەبەبە برق ونبه تق نان و خورما دهخقى، مەولود بيّخالي ئهم قسهيه واليّكدهداتهوه كوايه ئهمه ئيشارهته بقربايهخ و پيرقزيي خورما و کرنگی بق ژیانی مروّف /۹۱ . ۱۶۱/ . ئیمه له و باوهرهدا نین، چونکه ئاشكرایه خواردنی نان و خورمان نیشانهی ههژاری و نهبوونییه و خهلک به ناچاری پهنای بق دهبا، جگه لهوهش خورما له کوردستان نییه و خواردنی نان و خورما زور باو نییه. واته کوسهبه خوی و رووتی و رهنگی رهشی، هه ژاری و قاتی و وشکایی دەردەبرى كه خەلكەكە ئاوى يىدادەكەن دەرى دەكەن و خۆى لى بەدوور دەگرن، لە يال ئەمەشدا بەراى ئىمە كۆسەبەبە دەورى ئاۋەلىش دەبينىّ، كاتىّك يەمـــق لـه لەشــى دەدا و زەنگولە دەكــاتە مل، چونكە ئاژەلْيش وهكو مروّف بهوشكايي و بي باراني ژياني دهكهويّته مهترسييهوه؛ ئهوهش زوّر ئاساييه، چونكه كوردستان وهكو ههموو رۆژههلات ههر له كۆنهوه مهلبهنديكى هاویهشی کشتوکالی و ئاژه ل به خیوکردن بووه /۲۸۸ ، ۲۱۶ / ۰

لاسایی کردنه وه ی ئاژه ل له م شانقگه رییه دا له لایه نی به راورد کارییه وه له و سه ریم و نیا روسیه ده چی، که له ناوچه ی ئه رخانگلسک ئه نجام ده دری. گه له لاویک له روزی ئیگوری پیروزدا زهنگو له یان له مل ده کرد، به کو لاناندا ده که را نوایه و له ده رگای مالانیان ده دا، خاوه ن مالانیش ئه وه ی له توانایاندا بووایه پیشکه شیانیان ده کرد: «ئه مانه لاسایی ره شه و لاخانیان ده کرده وه، که ده بوایه ئه و روزه، واته روزی ئیگور بو له وه رگا ببرانایه، که چی به فر هیشتا ره شنه بوته و «۱۸۲۸».

له کاتی به ریوهبردنی سهریمونیای کوسهبهبه مندالان گورانیش دهلین که پهیوهندییان به باران بارینهوه ههیه، وهکو:

ههیاران و مهیاران نیاخوا داکاته باران بو فهقیر و ههژاران بو گول و لالهزاران بو شهیرانگای دلداران...

باران خير و خيراته دهغل و داني يي هاته

ههندی جاریش ناوی ئیمام و پیاوچاکان لهناو ئهم گۆرانیانه دا دهبیستران: ههیاران و مهیاران

گهنمی حهسهن و حوسینی قر بووه وا له تینی /۱٤۱ ، ۹۱ .

مهسهلهی ئاو پیداکردنیش میرژوویه کی دریزی ههیه و به پنی سهرچاوه کان له دهوری ساسانید اباو بووه: له روزی (۳۰)ی مانگی یازده دا «مانگی ئانیدان» خه آکی ئاهه نگیان ده گیرا و ئاویان به یه کدیدا ده کرد، ئهوه شهیوه ندیی به وهوه هه بووه که شافیروز له سا آنیکی و شکیدا خه آکه که ی له برسیتی و بی ده رامه تی رزگار کردووه (۶۹، ۲۵/.

ئاو پێكداكردن، هەروەها، لەلاى مىيللەتانى سىلاقىيش باوى بووە. لە خوارۋوى چېياى كارپاتيا خەلكى لە جەرنى پاسخا(٤٩) و لە رۆژى يورى (ئىگۆر)ى پىيرۆزدا ئاويان پێكداكردووه/٥٥، ٥٥/، بەلام لە كوردەوارى لە حاللەتى كۆسەبەبەدا ئاوپێداكردن نىشانەى جەرن و خۆشى نىيە، بەلكو دەربرينى مەترسىيە. جێگەى سەرنجە كە دياردەى «كۆسەبەبە» تەنها بە شارى هەولێرەوە تايبەتە، ئەوەش رەنگە ماڧى ئەوەمان پێ بدات كۆسەبەبە وەكو دياردەيەكى كۆن بە كۆنيى ھەولێر وەكو شار ببەستىنەوە، كەچى لە ناوچەكانى ترى كوردستاندا سەريمۆنياى تر بۆ ھەمان مەبەست ئەنجام دەدرێ، ئەگەرچى ھەندێ توخمى ھەردوو دياردەكە يەكن.

له سلیّمانی مندالآن بووکه پهروّ له داریّک قایم دهکهن و به دهستهوهی دهگرن به کولآناندا دهگهریّن و له دهرگهی مالآن دهدهن و خهلکیش ئاویان

پندادهکهن، مندالهکانیش ههمان گورانییهکانی کوسهبه به ههندی گوررانکارییه وه دهلین به ههندی گوررانکارییه وه دهلین، لهوی بهم سهریمونیایه دهلین «بووکه به بارانی». بووکه به بارانی له بادینانیش، به ههمان شیوهی سلیمانی، دهکری به لام گورانیی مندالهکان توزیک جیاوازه (۰۰)؛

بویکا مه باران باران بویکا مه باران باران باران بویکا مه باران دقیت گهنمی دوو چالان دقیت بویکا مه خیلی گیلی دی دمینه تامیدی یا دا دمین سهر کورسی

* * * .

نهریتیکی تریش له کوردهواریدا ههیه که میترووییهکی کونی ههیه و بنگومان پهیوهندیی به فیکر و باوهری ئایینیهوه ههیه، مهبهست داب و نهریتی خۆپاراسىتنە لە چاو يىسى «بەچاو چوون». زۆر جاران بەرچاودەكەوى كە خانوویه کی جووته قرچی ئاژه لیکی له دیواره کهیدا گیراوه بو ئهوهی، گوایه، سباريزي و به چاو نهچي، ئەوەش بي بنچينه نيپه، باوەر به هيز و تواناي قۆچ گەلى كۆنە و مىرووەكەي بۆ چەرخى مەشاعيەتى سەرەتايى دەگەرىتەوە، بۆ نموونه، بهلای سخمهرییه کانهوه قنق سیمبرقلی مانگ و روّ و، ههروهها، سيميۆلى هيزى خوايى بووه. له رابردووى دووردا هيندييهكان لايان وابوو قىق دىيمەنىكى ترسىناكى ھەيە و دوژمن دەگىيرىتەوھ و بۆيە سەرى ئاژەل بە قوّج ياريّزراوه. له روانگهي ئيسلاميشهوه قوّج سيمبوّلي هيّزه و «قوّجي بهرهو ســهروو قـووتبـوويهوه» ماناي سـهركـهوتن دهدا، ههروههاش جـووهكان، مەسىحىيەتىش ھەر واى بى دەچوو، بەلام دواتر قىچ بوو بە نىشانەى شەيتان /١٨٧، ٧٨/. كەواتە قۆچى ئاژەڵ، كە لە دىوارى خانووى دەچەقتىن، دەبى بۆ ئەوە بى خەلك بترسىنى تا بە چاوى پىسەوە سەيرى خانووەكە نەكەن. ئىمە بهداخه وه نازانین له کوردستان چی دهکهن، به لام میلله تانی ئاسیای ناوەراست بق پاراسىتنى زەوپىيەكى چاندراو لە چاوى پىس سەرە ئاۋەلىك، مەرج نىيە قۆچى ھەبنت، لە دارنك قايم دەكەن و لەناو دەغلەكەدا دەيچەقنن ۲۹ /۱/. ههر بق پاراستن له چاوی پیس له کوردهواریدا ملوانکهی تایبهتی له

ملی مندالآن دهکهن، وهکو مهرجیکیش دهبی پهنگی موری و ژهنگیانه کانی شین بیت. یان کووژه که به جل و بهرگی مندالآن دهدهن، که بهویش دهبی رهنگی شینی تیا بی ۱۸۲/۸ م۱۰۰ م۱۰۰/۰

به م جعّرَه أَ تَايِنيِي تَيسَلام وهكو تَايينه كَانِي پيْشَ حَعْنَى له كورده وَارْيدا وَ، بيّكُومَان لهناو ميلله تانى تريشدا، تاساييانه لهكّه ل تُهو داب و نهريتُه كعّن و ههندي جار بتپهرستيانه دا كوبع تهوه و پيكهوه ده ژين.

له گهلی به رههمی نووسه رانی بیگانه دا هاتووه که گوایه په رستنی دار و به رد و کانیاو و شتی تر له ناو کورداندا باوه.

راسته له کوردستان زوّر جیّگهی پیروّزی وا ههن که خه لک زیارهتیان دهکهن و قوربانیان بو دهکهن، به لام ئهم شوینانه دهبی پهیوهندییان به یادی پیاوچاکیّک، بیّگومان هی موسلمان، یان رووداویّکهوه ههبیّت که شایانی تهقدیس و ریّزگرتن بیّت، وهکو گوری شیّخیّک، یاخود پیاوچاکیّک لهبن ئهو داره پشسووی داوه یان ئاوی لهم کانیاوه خواردوّتهوه آهتد، بهم بوّنهیشهوه خهلکهکه ریز لهم شت و جیّگانه دهگرن پیاوچاک له ئاینیی ئیسلامدا جیّگهیه کی گرتووه، ئهوهش ههر تایبهت نییه به ئیسلامهوه، به لکو ئهمه دیارده یه که له هموو ئایینی کی موّنوّتیزمی (تهوحیدی) دا بووه و بنچینهی میّروویی خوّی ههیه، چونکه فیکر و باوهری موّنوّتیزمی بو ئهوهی ببی به ئیسینیکی موّنوّتیزمی دهبوایه مل بوّ پولیتیّزم که چ بکات، ئهوهش ههر له ئایینیکی موّنوّتیزمی دوبوایه مل بوّ پولیتیّزم که چ بکات، ئهوهش ههر له

رۆژگارى زەندەئاقىسىتاوە...مىقئۆتىزم تەنھا بە يارىدەى پىاوچاكانەوە توانى پەرسىتنى خواوەندە كۆن و نەتەوھىيەكان لەناو بەرىق» /٤، /٤٩٠/.

گەلپكيش ريني تيدەچي كه ئەم ئەفسانە و چېرۆكانەي دەربارەي مىنگە ييرۆزەكان يەكجار كۆن و هى يۆش ئىسلامىش بن، بەلام لىرە شەقل و سيمايهكي ئيسلامييان يي دراوه. به گوته په كې تر ئيسلام ئهم حـنگه و شهخسه پیروز و نهتهوه پیانهی کرد به هی خوی، خو جاری واش دهبیت که مەرقەدى كەسىپك بۆتە مەزارىكى يېرۆز، كەچى لە بنەرەتدا يەيوەندىي بە ئايينەوە نەبوۋە، بۆ نموۋنە گىۆرى «چاۋمار» لە نزيك دەرياچەي ۋان ھى يياويكي كوردي گەلى ئازا و به جەرگ بووە، به تاقى تەنيا بەر ھەلسىتىيى هيّنزيكي گهورهي عوسمانلياني كردووه و لهوي شههند كراوه - گهروّكي عوسمانی (ئەوليا چەلەبى) خۆي گەواھى ئەم رووداوە بووە- دانيشتوانى ناوچەكەش زيارەتى گۆرەكەيان كردووە و منداللەكانىشىيان لەگەل خۆدا بردووە، دیاره بق ئەوەى ئەمانیش وەكو چاومار ئازا بن، ورده ورده ئەم قارەمانە بە يياوچاك لهقه لهم دراوه و خه لكه كه بق مهبه ستيكي ئاييني زياره تيان كردووه/ ١٤٣، ٢٠٩/. بابهتى ئيمه، ههروهها ئهو نهريته ئيسلاميانهش دهگريتهوه كه له بنهرهتدا ئيسلامي و لهسهر بنچينهي قورئان و شهريعهت دامهزراون، بهلام له كوردستان و له كوردهواريدا يياده دمكرين بۆيەش شەقل و سىمايەكى كوردييانهيان وهرگرتووه، نموونهي ئهمانهش جگه له جهژني رهمهزان و قوربان، بەرپوەبردنى سەرىمۆنياى شەوى بەراتە، كە دەكەوپتە شەوى ١٥ى شهعبان. لهم شهوهدا خوا رزق و ژیان و مردنی خهلک له دهفتهری قهزاو قهدهر تۆمار دەكا/ ١٦٤، ٢٤٤/. يياوى ئايينى و كەسانى بەتەمەن بە نوپژ و لە خوا پارانەوە شەوەكە بەرى دەكەن^(٥١)، بەلام بۆ مندالان جەژنىكى راستەقىنەيە.

ئهمان چاوهریّی ئهوه ناکهن تا خوا رزقیان بق دهنیّری، به لَکو خوّیان به هه لّبه رکی و گورانی گوتن له دهرگای ما لآن دهدهن و دوعایان بق دهکهن و خاوهن ما لآنیش ئهوهی له توانایان دابیّت له شیرینی و خواردهمهنی و پول پیشکه شیانیان دهکهن. مندالهکان زیرهکانه سوود له باری خیّزانیی مالهکان وهردهگرن – بق نموونه له ناوچهی سلیّمانی بق مالیّکی مندالیان نهبیّ ئهم گورانییه دهلیّن:

ئەم شەو شەوى بەراتى

خوا كور و كچيكتان باتي

کچهکهتان ژیر بی

كورەكەتان مىر بى

بەشى ئۆمەشى تيا بى

له ههوليّر، دواي يارانهوه بق مندالبوون ئهوهش دهليّن:

کابانی دەست بە زیری

دەست لە ئەمارى بىگىرى

بهشى منداله وردكان بنيرى

شهوی به رات شه و یکی یان جه ژنیکی ئیسلامییه و له قورئان دا ئاما ژهی بق کراوه/ ۱۲۵، ۵۵/، به لام به ریوه بردنه که ی وه کو بینیمان کوردییه کی پهتییه.

ئهم لایهن و توخیمه ئاینییانهی لهناو داب و نهریتی کوردیدا ههن و له سهرهوه ههندیکیانمان نیشاندان رهگهکانیان بق رابردوویهکی گهلی دوور دهچنهوه و توخمی ئیسلامیشیان تیکه لبووه، له ههندی حاله تیشدا ئایینی ئیسلام دیاردهیهکی، که ئهو جوّره توخمانهی تیا ههن، به ساغی وهرگرتووه یان چاوی لی پوشیووه.

جا ئايينى ئيسلام له زوّر حالهتدا نهيتوانيووه شهقلّ و سيما تايبهتييهكانى ئهم نهريت و ديارده كوّن و نهتهوهييانه لهناو بهريّ و تهنها كارى كردوونهته سهر و سيهماى خوّى بوّ زيدهكردوون و، بهم جوّره، بووين به تهركيب و كوّم بهزيت سيهايهكى نهتهوهيى (ئيّتنيكى) ئيسهلامى كه دهكريّ ناوى بنريّ:«ئيسلامى ژيارى» يان «ئيسلامى كوردهوارى»،

بەشى سێيەم :

كۆمەللەي ئايينى تر لە كوردستاندا

بەشى سىيەم: كۆمەلەي ئايىنى تر لەكوردستاندا

١- ئێزيدي و كۆمەئەكەيان

ئێزیدییهکان کوّمهڵهیهکی ئایینیان لهناو ئێتنوّسی کوردیدا پێکهێناوه و بهشێوهی گروپهی بچووک له کوردستان و ههروهها دهرهوهشیدا دهژین.

لهبهر ئهوهی تاکو ئیستا سهرژمیریهکی گشتی و ریکوپیک بو ئیزیدییهکان نهکراوه، ناتوانین ژمارهی راسته نهیان دیاری بکهین، به لام به پینی ئهو زانیارییانهی لهبهر دهست دان و به رهچاوکردنی ریژهی زیدهبوونی دانیشتوان له ناوچهکهدا بهگشتی دهکری ژمارهی ئیزیدیان ئهمروّکه به نزیکهی دوو ملیوّن که سبقه بنینین (۱۵).

بهشی زوّری ئیزیدییهکان له کوردستانی عیّراق له سنجار و شیّخان و گوندهکانی دهوروبهریاندا دهژین. له و گوندانهی سه به باوچهی سنجارن: بهردهملی، مانیاکهرس، جهداله، تهرف، کویس، دادیکه، ساموّکه، هبایه، مندهکان، حاتهمی، تهل قهسهب، کهرسین، بهکران، یوسفان، مههرکان، دلکان. ئهمانهی سهر به شیّخانیش: باعهرزا (پایتهخت)، عیّن سوفنی و بهعشیقه.

ههروههاش ناوچهکانی نیسوان ئهرتوش و رووباری گومها و چیای مهقلوب/۱۰۱، ۷۷/. له کوردستانی تورکیاش ئیزیدی له ناوچهکانی سهر به دیار بهکر و وان و ئهرزهرومدا دهژین، له سوریاشدا گروپهیهکیان له دهوروبهری شاری حهلهبدا ههیه/۳۱۱،۱۱۳/.

له ئەرمەنسىتانىشىدا كۆمەلەيەكيان يۆكھۆناوە و نشيمەنيان كەوتۆتە ئەم

ناوچانه: ئاپاران، ئاشتاراک، ئارتیک، بیدین، باسارگهچار، دیلیژان، کوتایک، ئوکتیمبریان، تالین، ئیچمیادزین و شائومیان، له گورجستان (جورجیا)دا گروپهیهکیان له تبلیسی پایتهخت دا ههیه/ ۲، ۲۰/،

جیّگهی سهرنجه، که به رای سلیّمان سایغ ئیّزیدی بهناوی ترهوه له چیای ئالتای و کامچاتکا (دوو ناوچهن له روسیادا) و ولاتی چین ده ژین / ۱۱۷، ئهوهش له راستییهوه دووره و لهوه دهچیّ نووسه ر پهیره وکهرانی ئایینی «شامانی پیش به ئیزیدی له قه لهم دهدا.

سىمبارەت بە ولاتى چىنىش لە سىمرچاوەيەكىدا ھاتووە كە كورد لە ھەندى ناوچەى ئەو ولاتەدا، وەكو شىننسى و گانىسى و دىنسىيا دەۋىن/٢٦، ٤١/، بەلام لە بارەى ئايىن و باوەريانەوە زانيارىيەكمان بە دەستەوە نىيە (٥٣).

به قسهی ف. مینورسکی ئیزیدییهکان تهنها یهک گوندیان له کوردستانی ئیراندا ههیه ئهویش گوندی جهبارلو له ناوچهی ماکو که ۲۵ مالیک دهبن/ ۵۳ ماکری که چی به گویرهی گ. شپاژنیکوف ۷۷٪ کهچی به گویرهی گ. شپاژنیکوف ۷۷٪ کارن دورین /۵۷٪ میران دورین /۵۷٪

له سهرژمێرییهکهشیدا بو ئێزیدیان بهم جوّره دابهشی کردوون: ٦٤ ههزار له عێراق، ٦٠ ههزار له تورکیا، ههزار له سوریا و ه ههزاریش له ئێران که به هممووی ژمارهیان دهکاته ۱۳۶ ههزار کهس/۷۵/ ۲۱۱/ بێگومان ئهم ژماره و دابهش کردنه دیاره زوّر جێگهی بروا نییه

پیشه ی سه ره کیی ئیزیدین کشتوکالی و مالات به خیو کردنه، بن کشتوکالی گهنم، جق، نوک، نیسک، گوله پیغه مبه رو زهیتون ده چین، مالاتی ورد به خیوده که و و لاخی به رزهشیان ههیه.

زیده رقیی نابی بلّ یین هیچ کومه لهیه کی تایینی به مجوّره ی تیّ زیدی سه رنجی لیّکوّله رهوانی بوّ خوّ رانه کیشاوه الیکوّلینه وهی مهیدانیی زوّریان له سه رکراوه ، کهچی تائیستاش رایه کی روون و چهسپاو ده رباره ی میّژوو و باوه روناوی تایینیان له تارادانییه ، به لام زوّر به ی پسپور و نووسه ران سه باره و نیّزیدی هه رنه بی له سه ردوو خال یه کن:

يەكەم: كەوا ئۆزىدى كوردن،

له نووسیننکی تریدا، که نامیلکهیهکه به زمانی ئینگلیزی، تۆفیق وههبی بۆ ئەوه دەچێ که ئایینی ئیزیدی پێکهاتووه له تێکهڵبوونی ههندێ توخمی ئایینی میترایی کۆن (میترایزم) به بیروباوه ری دەرویٚشی و له ئهنجامدان بووه به ئاین یان ئاینزایه کی نهینیی روّژ پهرستی. خوالیخوشبوو بهرپهرچی ئهوهی داوهته وه که گوایه ئیزیدی شهیتان پهرستن/۹۸/.

به رای زانای ئهمریکی هنری فیلد ئیزیدیزم سستیمیکی ریکوپیک نییه، به لکو تیکه له باوه ری بتپهرستی، جووله که یی، مهسی حیه ت، ئیسلام و پاشماوه ی ئایینه کونه کانی روزهه لاتی. بنچینه ی ئایینی ئیزیدی به رای فیلد بریتیه له رازی کردنی هیزه کانی شه ر، که خویان له (مهله ک تاوس) دا نواندووه، ئهمه ش به راده یه کی روز رهنگدانه وه ی دوالیزمی ئیرانییه ۱۸۱/۸.

هەرچى جەمال نەبەزە دەلىّى: ئايىنى ئىدىدى لە ئەنجامى زۆرانبازىى پەرسىتنى ھىدۆكانى سىروشىتىي ھىندۆئىدرانى لەگەل زەردەشىتى، مانىدم، جوولەكەيى و ئىسلامدا سەرى ھەلداوە/١٦٩، ٣١–٣٢/.

زوّربهی لیّکوّلهرهوان دان به ئاستی بهرزی کتیّبهکهی سدیق الدملوجی دادهنیّن، که بهرههمی ژیانییهتی لهگهل ئیّزیدیان بوّ ماوهی ٤٠ سالآن، بهرای ئهم نووسهره ئیّزیدی له ئایینی مانییهوه سهری ههلّداوه و بوّییهکی ئیسلامی وهرگرتووه و له ئهنجامدا بهم شیّوهیهی ئهمروّکه دهرکهوتووه/۱۰۰، ۱۷۰۸.

قەشە سىلىمان سائىغ و محەمەد ئەمىن زەكى پشىتگىرىى ئەم بۆچوونەى الدملوجى دەكەن/١١٧، ٢٩٦، ٢١١/.

هەروەها ئىتنۆگىرافىيسىتى روس س. ئا. يۆگىزارۆشىش لەسلەر ئەو رايەيە/٣٣، ١٨٥/، كەچى سەيد عەبدولرەزاق الحسنى ئىزىدىيەكان يەكسەر بۆ ئايىنى زەردەشىتى دەباتەوە كە ئەمانە بەراى ئەو لەسلەرەتادا ئىسلاميان قەبوول كىردووە، بەلام دواى مردنى شىخ عادى كىورى موسافىر، يەكىكى لەخەلىفەكانى ئەمانى گەراندۆتەوە سەر باوەرى كۆنى خۆيان/١٠٥، ٢٠-٢١/.

نووسهریکی تری عیراقی سهعید الدیوچی ئیزیدییهکان ریک و رهوان به ئهمهوی ناو دهبا و لهبهرامبهر عهبباسیهکانی قووت کردوونه هورای ئهو ئیزیدییه بزووتنهوهیه کی ئهمهوی بوو له دژی بنهمالهی پیغهمبهر و شیخ حهسهنی خهلیفهی شیخ عادی به کتیبهکهی (الجلوه لارباب الخلوه)، که له ناوچووه، یهکهم ههنگاوی لادان له ئیسلامی ناوه /۱۱۰/.

سامی سهعید الاحمد ههردوو بهرگی کتیبهکهی خوّی لهسهر ئیزیدی و ئایینهکهیان تهرخان کردووه بوّ دیاری کردنی توخمی پهرستنه کوّنهکانی بابلی و ئاشووریی وهکو پهرستنی «زورقان» خواوهندی کات (زهمان) و پاشماوهکانی زهردهشتی و سووفیزمی ئیسلامی له ئایینی ئیزیدیدا/۹۳، هه/.

زانای سنقیهتی ئهکادیمیک ن. یا . ما پ ئیزیدی به ئایینیکی هه ره کونی ناوچه که دادهنی نه هه ره کونی ناوچه که دادهنی نه هه ر ئه وه به پای ما پ ئه م ئایینه نه ته وه یی و کوردییه کاریکی زوری کردوته سه ر ئایینه کانی تر و لق و ئاینزای لی پهیدا کردوون / ۱۲۹ / .

لێڮۆڵەرەوەى كوردىش حەسەن حوسىنى شێخـۆ ھەمان ئەم بۆچوونەى ھەيە و بەراى ئەم بنچىنەى ئێزىدىزم پەرسىتنى «دێڤـە»يە، كـﻪ ئيســلام نەيتـوانيـووە لەناوى بەرێ/٧١/، ١٧٥/.

هەرچى كوردناس و ئێتنۆگرافىستى سىۆڤىيەتىيە ئۆ. ڤىلچێڤسكى ئێزيدى بە ئايىنێكى ساكارى كۆچەرەكانى كوردستان دادەنى، كەلەگەڵ سووفىزمدا تێكەڵ بووە و ھەر ئەوەشە بەراى ئەو بووە بە بنچىنەى ھەمـوو ئەو ھەولانە بۆ

لهیه کن نریک کردنه وه ی «ئایینی ماگی – مهتریالیست و ساکاری کوچهره کانی کوردستان له بوچوونه ئیدیالیستیه کانی دهرویشه موسلمانه کانه وه ۱۹۹ (۱۵۰). ههر ئق قیلچینقسکی خوی له کاریکی تریدا، ئیزیدی به «ئاینزایه کی سوننی ئه و په پگر هی داناوه / ۲۵، ۱۹۶. ههروه کو دواتر روونی ده کهینه وه ئایینی ئیزیدی سستیمیکی ته واو و سه ربه خویه و به رای ئیمه ههرچه ندی که و تبیته ژیر کارتیکردنی ئیسلامیش، به لام ناچیته نیو قه واره ی ئینزای ئه مئایینه وه ، نووسه ری واش هه ن ئایینی ئیزیدی بو ئه و ریبازه دهرویشییه ئیسلامییانه ی سهده کاری سازده و دوازده ده به نهوه که مه بده شی «حلول سان تیابو و و پاکانه یان بو شه یتان ده کرد، له م نووسه رانه – ئه حمه د ته یمور /۱۰۱/،

راکهی لیکوّلهرهوهی سوّقیه تی، ئا. ئا. سمیوّنوڤ، شایانی سهرنجیکی تایبه تیبه بیروّزهکانی ئیزیدیانی له ئینگلیزییه وه کتیبه پیروّزهکانی ئیزیدیانی له ئینگلیزییه وه کردوّته روسی، بوّچوونه کانی وهرگیّری ئینگلیز J.Joseph شی ده کاته وه وده لیّ: «ئیمه لای ئیزیدیان باوه ریّکی موسلمانانه ده رباره ی خوا نادوّزینه وه نه وه کو مه سیحیانیش خواکهیان شیّوه ی عیسای ههیه، تاقه شتیک که ئیزیدی له موسلمان و مهسیحی و جووله کانه وه نزیک بکاته وه باوه ر به خودی خوایه ئیزیدیزم روون و ئاشکرا نیشانی داوه که خوای ئهمان تهنها دونیای خهلق کردووه و به س، پاراستن و به ریّوه بردنه که شی به حهوت خواوه نده کانه وه سپاردووه » ۲۲/، ۲۷٪.

لهم سالآنهی دواییدا رووناکبیرانی ئیزیدی چالاکانه دهستیانداوهته نووسین و لیکوّلینه و لایه له لایهنهکانی ئایین و باوه و و کوّمه لهکهی خوّیان. ئهمانه فـوّلکلوّر دهنووسینه و و ترادیسیا و شیّوه و جوّرهکانی پهرستنیان توّمار دهکهن، ئامانجی سهرهکیی ئهم نووسهرانهش بهرپهرچدانه وهی ئه و توّمهتانهی خراونه ته پال ئیّزیدیان و پیش ههمووشیان توّمه تی شهیتان پهرستن/۱۵۲.

 سینکریتییه، واته تیکه له، چونکه گهلی لایهن و توخمی جیاواز دهگریته خق وهکو: تقتیمیزم - ریزگرتن له یان تهقدیس کردنی جوّره بالدار یان ئاژه لیّک و تابوو دانان له سهری، باوه په خوای تاق و تهنیا و ریزگرتن له پیاوچاکانی مهسیحی و ئیسلامی له ههمان کاتیشدا دان نان به ههبوونی چهند خواوهندیکی به رپرسیار له جیهان و به ریوهبردنی.

دەبى ئەوەش بلايىن كە تا ئىسىتا مىد دووى ئىتنىكىى ئىزىدىيەكان، دەھى كوردىش بەگشىتى، روون نەبى تەبەتەش لە رۆزگارى زووىدا، واتە پىش سىدەى دوازدەى زايىنى. جا بەم بىنەيەوە تىشك خسىتنە سەر ئەسلا و مىد دورى كۆنفسىونىمى ئىزىدىان، واتە ناوى ئايىنيان، كە ناوى «ئىزىدى»يە بەراى ئىمە بايەخى خۆى دەبى.

كۆنفسيۆنىمى «ئيزيدى»

له رابردوودا شانبهشانی ناوی ئیزیدی، ههروهها ناوی «داسنی» شیان بق به به به باردوه، جوگرافیستی عهرهبی سهده کی دوازده یاقوت الحموی به مجوّره له ناوی داسن دواوه: «ناوی چیایه کی گهوره یه له سهرووی موسل له لای روزهه لاتی دیجله دا خهه لاتی دیجله دا خهه لاتی دوری لی ده ری و پیسیان ده لین ده لین داسنی »/۱۰۷، ۱۰۸» میژوونووسی کوردی سهده ی شازده شهره خانی به تایسی، سهباره ت به ههمان ناو ده لی لهم ناوچه یه دا خیلینکی ئیزیدی ده ریا بهناوی «تاسنی»/۱۰، ۸۳۸.

لەۋە دەچى، پىش ئەۋەى ئىزىدىيەكان ۋەكو گروپەيەكى سەربەخى ۋ خاۋەن ئايىنى خۆيان بناسىرىن زۆر ئاسايىيانە بەناۋى ناۋچەكەيانەۋە ناۋىزاۋن، لەگەڭ ئەۋەشدا خوالىخ شېبوق تۆفىق ۋەھبى ھەقلدەدا بنەچەى ئەم قشەيە بى دەۋرى زەردەشتى بەرىتسەۋە ۋ بەراى ئەۋ ناۋى داسنى لە «دەئىسىقەيەسنا»ى زەردەشتىيەۋە ھاتوۋە بە ماناى پەرسىتىيارانى دىيو/ ١٧٥، ٢١/، مەسىعود محەمەدىش لە كاتىكدا سەبارەت بە رەسىەنى ناۋى داسىنى پشىتگىرىيى ئەم بۆچۈۋنەى تۆفىق ۋەھبى دەكات، كەچى دەربارەى ناۋى «بادىنان» دەلىي داسىن ماناكەي دەبىتە «خەلكى سەر بە ئايىنى ھەق»/١٦٦/ جا كە چىاى داسىن

کهوتبیته ناوچهی بادینان چون دهبی «پهرستیارانی دیو» لهناو «خه لکی سهر به ئایینی حهق» دا ژیابن. بهههر حال ههردوو ناوبراو له بوچوونه کانیاندا پشتیان به شیکردنه وهیه کی زمانه وانیی رووت به ستووه به بی هیچ به لگهیه کی میژوویی. زوربه ی نووسه و و لیکوّله رهوه ی کورد (مه سعود محهمه د، جهمال نهبه ز، شاکر فه تاح، ئی حسان نوری پاشا، خه لیلی جندی، خدری سلیمان و هی تر) جه ختی ئه وه ده که ن، که راستیی ناوه که دهبی «ئیزیدی» بی نه که «یه زیدی». مه سعود محهمه د ده رباره ی ره چه له کی ناوی «ئیزد» ده لی که ئه مه ره گی سانسکریتی و «یه جه ته ی سانسکریتی یه که ره گی هاو به شیان هه یه ئه ویش ناوی «یه زی به ویش به ویش دی ره و شه یه نه ویش کوریشدا «یه ز» به رستیان هه یه ئه ویش کوریشدا «ئیزد» /۱۲۱، ۲۱۸. له روانگه ی ئه م بوچوونه وه مانای و شه ی ئیزیدی ده بی درستیاران».

جەمال نەبەزىش سەرچاوەى ناوى «ئىزىدى» بۆ ئىرانى كۆن دەباتەوە، بەلام ئە دەگاتە ئەنجامىكى تر ئەم وشەى «ئىزد» بە «يەزەت» دەبەسىتىتەوە كە ناوى مەلايكەتانى زەردشەتىيە ئەوانەى بە پلە دواى حەوت مەلايەكەتى سەرەكىيى دىن. يەزەت لە كورىدا بووە بە «يەزدان» بەماناى خوا . جا بەراى جەمال نەبەز، ناوى «ئىزىدى» ماناكەى دەبى «ئەھلى خوا »/١٦٨، ٩٩/.

هەرچى شاكر فەتاھە كە ماناى «ئێزيدى» بە ئەهلى خوا لێكداوەتەوە ئەمىش وەكو ئێزيدىيەكان خۆيان قسەى شاى ساسانى شاپوورى دووەم (٢١٠–١٧٩)، كە گوتوويەتى «من بە رەچەلەك خەلكى يەزدم»، وا تێگەيشتووە گوايە ئەمىش ئێزيدى بووە/١٥٨، ٢١/. بۆ سەلماندنى ئەمەش شاكر فەتاح پەنا دەباتە بەر كتێبى پىرۆزى ئێزيديان «مەسىھافارەش» كە تيايدا ئەفسانەيەك ھەيە گوايە رەسەنى ئێزيديان لە يەزدانەوميه/١٥٨، ٣٥– ٣٦/. لێرەدا ئەگەر ئەم بۆچۈونە وەرگرين، ھەروەھا ھى جەمال نەبەزيش دەبێ بەوەش رازى بىن، كە وشەى «يەزدان» لە يەزىدەوە نزيكترە وەك لە ئێزيد. جگە لەوە ھەر لە مەسىھارەش دا ئەفسىانەيەكى ترىش ھەيە دەربارەى نەۋادى ئۆسىزىدىان و وەكو دواتر بە راشكاوى لێى دەدوێىن، دەقى ناكۆك بە يەك لە ئېزىدىيان و وەكو دواتر بە راشكاوى لێى دەدوێىن، دەقى ناكۆك بە يەك لە خەند جێيەكى كتێبە يىرۆزەكانى ئێزىدياندا ھەن.

رایهکی تر سهبارهت به ناوی «ئیزیدی» هی سهید عهبدولرهزاق الحسنی و سهعید دیوهچی یه، که ئهم ناوه دهبهنهوه سهر ناوی خهلیفهی ئهمهوی یهزیدی کوری موعاویه/ ۲۰، ۲۰، ۲۰، ۹/. توفیق وههبیش به و بونهیه وه دهنی «من هیچ به لگهیه کم به دهسته وه نییه چیچه وانه ی نهمه بسه لمیننی /۱۷۷، ۷۷/.

ههرچی سدیق دهمهلوجی یه بهرپهرچی ئهم رایه دهداته و و ده لنی، که لهسهده ی دووهم و سنیه می کوچی بنه ماله ی «یهزیدی» ههبوو و پهیوهندیی نه به یه یه یه نه مه به به یه نه مه به به یه دار و نه به ئه مهویانه وه هه به به یه رای نه و ناوی «یه زیدی» یه که م جار سالی ۱۳۲۶ی زایینی بر ئه مانه به کار هاتووه، کاتیک ئه بو فراس عه بدوللا کوری شبل کتیبیکی نووسیووه به ناوی «فی الرد علی الرافظه و الیزیدیه» و ئه م بر یه که م جار ناوی ئیزیدیانی هیناوه ۱۸۹۸/۸۰۰

له کاتیّکدا سامی سهعید ئهجمه ناوی ئیزیدیانی بو ناوی شاری «یزد»ی ئیرانیی بردوّته وه که یهکیّک له مهلّبهندهکانی زهردهشتی بووه I، ۹۳/.

میرژوونووس و ئەركىوللوگى بەرىتانى لايارد ناوى ئیرديان، كە ئەويش ھەر بە «يەزىدى» خويندۆتەوە، بۆ رۆژگارى پیش ئىسسلام دەباتەوە و بە «الكائن الاعلى»ى ئیرانیى دەبەستیتەوە/٨٥، ٣٠٠/.

لیّکوّلهرهوهی ئهمریکی ئا. جوّزیف ئیّزیدییهکانی کردوون به پاشماوهی خاریجییهکان له پهیرهوکهرانی یهزیدی کوری ئونهیس، ئهوانهی الشهرستانی باسی کردوون/ ۲۳، ۷۷–۷۸/.

کەچے ئا. ئا. سىمىغ نۆف وەرگئىرى وتارى ئا. چۆزىف بۆ زمانى رووسى ينشندار دەكات كە دەبى بەيوەندىي ئىران ئىزىدىيەكانى مىسۆپۆتامىياي سهروو و پهزیدیپه کانی چیترال، کانژوت و ئهفغانستان که سهر به مهزمیی مەروانىن و خۆيان بە ئەمەوى دەزانن بدۆزرىتەوە. بەقسىەى ئا. سىمىيۆنۆف موسلمانه کانی نهم ناوچانه نهم مهروانییانه به خاریجی دادهنین و له ههمان کاتدا ئەم ریکهی ئەوەشى داوە كە رەنگېن تەنيا بە ریککەوت ئەم دوو گروپەيە ناويان لهيهك بچيّ. يًا ، سيمينزنوڤ ويتريش لايهني بوچووني ن. يا ، مار دەگىرى سىەبارەت بەۋەي ئىزىدىيەكان بە رىگەي دوا خەلىفەي ئەمەوييەۋە مسهرواني دووهم، كسه له دايكهوه كسورد بووه و پيش بووني به خسهليسفسه ف درمانرهوای میستوپوتامیای سهروو بووه، خویان دهبهنهوه سهر ئەممەوپىيەكان/٦٣، ٧٨/. ھەرچى ئۆ. قىلچىنىقسىكى يە نووسىيوپەتى: «لە ههمووی ئاسایی تر ئهوهیه که ناوی یهزیدی (ئیزیدی یان شیپیتی)^(۱ه) ناوی خواوهندیکی ناوچهکه بیت و خیلیکیش خوی بهم ناوهوه هه لدابیتهوه و بهم جۆرە ناوەكەيان دەبىتە «ئەھلى خوا». ھەندى جار وەكو لاى عەلى ئىلاھى ناوى له بيّگانانهوه، له ئاييني دەسەلاتدارەوە وەردەگيرێ، حالهتى واش ھەيە که ناوی کون و نهینیی خواوهندی خویان دهمینیتهوه «۲۳، ۸۳.

دوای پیداچوونهومیه کبه راوبوچوونه کانی لیکولهرموان دهرهباره یناوی «ئیزیدی» جیگهی خویه باوه ری ئیزیدییه کان خوشیان لهم بارهوه برانین، ههندی دهقی ئایینی وف ولکلوریان سهباره بهمه بخهینه روو. لهم رووهوه روونا کبیرانی ئیزیدی خدری سلیمان و خهلیلی جندی، کومهلی له تیکستی ئایینی و فولکلوریان خستوته ناو دووتوی کتیبه بهنرخه کهیانه و و لیکدانه و بوچوونه کانیان به رادهیه کی زور جیگهی بایه خ و سهرنجدانن. ئهم دوو نووسه ره ناوی «ئیزی» که ناویکی ئیزیدی خوایه نووسه ره ناوی «ئیزی» که ناویکی ئیزیدیی خوایه ئهمه ش لهم دهقه دا ده رده کهوی:

سلتان ئيزى ب خق پادشايه ههزار و ئيك ناف ل خق نايه ناقى مهزن ههر (خودايه) /۱۵۲، ۱۸/. له دهقیّکی تریشدا روون دهبیّتهوه که خوا ئهمانی بهناوی خوّیهوه کردووه: ههکه خودیّ کر ئیّزدینه

سەر ناقى سلتان ئىزىنە

الحمدلله ئهم ب ئوّل و تهريقيّدا خوّ رازينه ١٥٢/ ٣٤/.

دهشتوانین گهلی دهقی تر بینینهوه که تیایاندا خوا ناوی به «ئیزی یان سلتان ئیزی» هاتووه، کهواته ههروهکو نووسهرانی ئیزیدیش وای بق دهچن ناوی ئیزیدی له ناوی خواوهیه -«ئیزی» و ماناکهشی دهبیته ئههلی خودا،

جا وهکو ئق قیلچیق سکی ئاماژهی بق کردووه لهناوی ئیزیدیاندا ناوی خواوهندی کۆنی ناوچهکه ماوهتهوه که ناوی «ئیزی»ی بووه.

بهم بۆنهیهوه دهتوانین بلّیین که ناوی ئیّری یان ئیّردی (ئیّریدی)دهبیّ به ناوی ئایینی خویی (ئینریدی)دهبیّ به ناوی ئاینی خویی (ئیندوکونفسیونیم). ههرچی ناوی «یهزیدی»یه، واته ئیکروکونفسیونیم، ئهوا له دهرهوه لهناو خهلکی تردا پیّیهوه ناسراون و به پارده دره وه به پوژگاری ئیسلامی و زیّتریش به دهوری ئهمهویانه وه گریدراوه، کاتیک بهناوی خهلیفه یهزیدی کوری موعاویه لیکدراوه تهوه، زوّرهی لیکوله دوانیش بهداخه وه بهبی سهرنجدانی ئیدوکونفسیونیم یان شیکردوتهوه و ئیددوکونفسیونیم یان شیکردوتهوه و لهمهشدا پهچاوی ههندی ههله و ناریکوپیکیی ناو ده هه ئایینیه کانیان نهکردووه.

جا، که ناوی خویی ئیریدیان پهیوهندیی به «یهزید»ی عهرهبی و ئیسسلامییه وه نهبیت، ئهوا ئهم فاکته دهبیته به لگهی نه داریخی کونتر و میژوویه کی دیرینتری ئیزیدیان، واته میژوویان دهگه ریته وه بو ماوهیه کی گهلی زووت له سهده ی دوازده، ئهوه ی پیهوه ناسراون.

كورتەيەكى مێژووى ئێزيدى

پیش ههموو شتیک سهرچاوهی نووسراو لهسه ر میرژووی ئیزیدیان بهتایبهتیش هی روّژگاری زوویان گهلی کهمن. له ههمان کاتیشدا، ئهو سهرچاوانهی تائیستا له ئارادان زانیاری و بوّچوونی ناکوّک به یه کیان تیا ههن، ئهوهش به رادهیه کی زوّر بوّته کسوّسید یک له به ردهم ههولدان بو نووسینه وهی ئهم میژووه و شیکردنه وهی.

بهشی ههره زوّری زانیارییه کانی دهرباره ی ئیریدی، لای نووسه رانی موسلمان، به باس و خواسی شیخ عادی کوری موسافیره وه (سالی ۱۱۱۰ مردووه) به ستراوه ته وه له دوّلی لاله شدا ژیاوه و تهریقه ی خوّی (تهریقه ی عهده وی)ی له ویّدا بلاوکردوّته وه. که چی یه که مین نووسه ری عهره ب که باسی ئیزیدیانی کردبیّت – عهبدولکه ریم سهمعانی (سالی ۱۱۲۷ مردووه) ئه گهرچی له هممان ماوه ی شیخ عادی دا ژیاوه، له کتیبه کهیدا «الانساب» باسی ئه ناکا و دهلیّ: «له چیاکانی حهلوان له عیراق کوّمه له یه کهوره ی ئیزیدیانم بینی له گوندی ناو چیاکانی خهلوان له عیراق کوّمه له یه کهوره ی ئیزیدیانم و یه زیدی کوری موعاویه به ئیمام و له سهر ده وی ده زانن «۱۲۷، ۱۰۰٪، رهنگه ههر بویه شده سهدیق دملوجی لای وایه، که نه منووسه هم مهبه ستی ههر بویه شیخ عادی نییه ۱۸۹۸، ۱۸۹۸.

به رای دملوجی یه که م که س ناوی ئین زیدیانی هینابیت، وه کسو پیشت ر ئاماژه ی بو کراوه، نه بو فراس عه بدوللا کوری شبله له کتیبه که یدا سالی ۱۳۲٤، به لام نهم روزگاره بو نیمه گهلی درهنگه و مهبه ستمان زیتر پیش شیخ عادییه.

له سهرچاوهکانی ئیسلامیی پیش سهدهی دوازده شتیکی وا دهربارهی ئیریدیان نادوزینه وه می بیش سهدهی دهیهم الطبری رووداویک دهگیریتهوه، که له ناوچهی ئیزیدیان روویداوه، راپهرینهکهی میر جهعفهر کوری میهرجهشی کوردی له چیای داسن دا، ئهوهی له بهشی دووهمی ئهم کیتیب دا باسی کراوه/۱۲۱، ۱۳۲۲/، به لام هیچ ئاماژهیه که بو ئایین و بیروباوه ری میر جهعفه و بهیره و کهرانی ناکات.

به رای ئیمه، ناونه هینانی ئیزیدی (داسنی) له سه رچاوه کانی ئیسلامی پیش سهده ی دوازده دا، هه رگیز به لگه ی ئه وه نییه که ئه مانه ئه و ساکه له ئارادا نه بووین، به لکو ده توانین گریمانی ئه وه بکه ین که ئه و کاته خیله بت په رست (وثنی) و ناموسلمانه کان ئه وانه ی دواتر به ناوی ئیزیدی ناسران، هیشتا وه کو گروپه یه کگرتوو ته کامولی خویان نه کرد بوو تا بایه خ و قورساییه که له ناوچه که دا په یدا بکه ن و بناسرین، بویه هه روه کو بینیمان را په پورینه که ی میر جه عفه ر ته نیا به یا خیبوونیک له قه له م دراوه و هیچی تر.

دهتوانین ههندی زانیاری دهربارهی رابردووی ئیزیدیان، هی ماوهی پیش سهدهی دوازده، له سهرچاوهکانی مهسیحییه وه ههنینجین. قهشه گریگوری ماکستروس (سالی ۱۰۵۸ مردووه) له وه لامی نامهیه کی قهشه ی سریاندا نووسیویه تی «خه لکی وا ههن روز دهپهرستن، باوهریان به زهرده شتی فارسی ههیه و بهناوی «شمسیه» ناسراون، ئهمانه لیره له نیوان دووزیدا زورن و خویان به مهسیحی لهقه لهم دهدهن، رهنگبی له ترسی موسلمانان»/۱۲۹، خویان به مهسیه» روزپهرستانه لهوه دهچی ئیزیدی بن، چونکه ئیزیدیش ریزی ههتاو دهگرن و تهقدیسی دهکهن. جا ئهگهر ئهمه وابی کهواته نامهکهی دوازده قهشه ماکستروس دهبیته یهکهم سهرچاوهی میژوویی بهر لهسهدهی دوازده دهربارهی ئیزیدیان.

 راستیدا سه ر به مهزهبی تیرهی بوو/۱۲۹، ۱۲۹، ۱۳۰۰ اله منامهیه اده ده ده که عادی کوری مسافر (مسفر) کورد و خه لکی نهم ناوچه به بووه نهک له شامه وه هاتبی وه کو چون سهرچاوه کانی تر وا ده لین و هیچ باسی باوکیشی ناکه ن و بویه، که واته، نابی نهمه نه و ده رویشه بووبی که هه ر له و ناوچه یه دا ته ریقه ی (عدویه)ی بلاوکرد و ته وه ده چی سه رچاوه کان نهم دوو که سه یان تیکه ل کردبی.

سەبارەت بە تىرھىنىيەكانىش يان مەزھەبى تىرھى زانيارىيەكى وامان بە دەستەوە نىيە، ئەوە نەبى كەابن الاثىر گوتوويەتى: مەترسىيى ئەم تىراھىيانە لەسسەر ولاتى ئىسلامى لە كۆن و ئۆسسىتاشىدا گەلى گەورە بووە، ئەمانە خوانەناسىن ھىچ ئايىن و مەزەبۆكيان نىيە، ژنەكانيان ھەريەكە چەند مۆردىكى ھەيە(٥٧) ، ١١٨، ١٣٨/، بە باوەرى ئۆمە نابى ئەم تىراھىيانە بە زەردەشتى لە قەلەم بدەين وەكو چۆن ھەندى نووسەر ئەمەيان كردووە/١١٧، ٢٩٩؛ ٥٠٥،

ئەوەش ھەر نەبى لەبەر ئەوەى مىڭ ژوونووسى يىكى وەكو ابن الاثير زۆرباش ئاشناى زەردەشتى بووە و لە جىاتىى خوانەناس و بى ئايىن دەيگوت ئەمانە زەردەشتى يان مەجوسىن. لە راستىيەوە نزىكتر دەبى ئەگەر بلايىن «تىراھى» يان «تىرھىنى» ناوى خىللىك ياخود كۆمەلە خىللىكى بت پەرست بووە كە لەمىسىزىۋتامىياى سەروودا ژياوە.

لهم رووهوه رای د. سامی سهعید له ههمووی زیتر ریّی تیدهچی که دهلی «شمسیه و تیراهی کوّمه لانیکن، که دواتر بهناوی ئیزیدی ناسران، له ناو ئیزیدیه کانی ئهمروّدا گروپهه که ههیه بهناوی شمسی»/۹۲ ۸۱۲ /۸۱۲.

جا ئهم خیر آلانه له رابردوودا، وا دیاره، بهم ناوانهوه ناسرابوون تا دواتر خیر آلانی گروپه خیر آلیک بهناوی «ئیزیدی» یان «ئیزیی» پهرهی سهندووه و ئهمانه له ژیر سهرکردایه تیی نهودا ته کامولی ئیر تنیکییان کردووه، ئایین و باوه ریان ورده ورده بهم شیروهیهی ئیستا دروست بووه و ناوی ئیریدی یان ئیردی بووه بهناوی ئایینی (کونفسیونیم) و ناوی ئیرتنیکی (ئیرتنونیم)ی هاوبه ش بر ههموویان.

هەرچى له سەرچاوەكانى ئىسلامى دايه، مىندووى ئىزىدى لەسسەدەى دوازدەوە بەھاتنى شىخ عادى كورى موسافر (عدى بن مسافر) بۆ ناوچەى ئىزىديان و دانىشىتىي لە دۆلى لالش دەست بى دەكا.

به گویّرهی ئهم سهرچاوانه، شیخ عادی سووفییه کی ناودار بووه، گهلی کونجی جیهانی ئیسلامی گهراوه و لهگهل گهوره پیاوانی ئایینی ئیسلامیدا ئاشنابووه وهکو: عهبدولقادری گهیلانی، سوهرهوه ددی، حهلهوانی و هی تر، تا له ئهنجامدا له لالش جیّگیر بووه و کاوله دیّریّکی مهسیحیی دامهزراندوّته و و کردوویه به بارهگای خوّی. شیخ عادی، گوایه خاوهنی تهریقه ی خوّی بووه (تهریقه ی عدوییه) و له و ناوچه یه دا بلّوی کردوّته وه و پهیره و کهری بوّ پهیدا بوی،

زۆربەی نووسـەرانى عـەرەب پێ لەسـەر ئەوە دادەگرن كـه شـێخ عـادى بە رەچەللەك ئەمـەوى و نەوەى خـەليفـەى ئەمـەوى مـەروان كـورى حـەكـەم بووە و گوايە لە گوندى (بيت فار) لە بەعلەبەكەوە ھاتووە/١١٠/٠.

دهبی سهرنجی ئهوهش بدهین که ناوی شیدخ عادی له سهرچاوه و نووسراوهکاندا بهشیوهی جوّراوجوّر هاتووه: عدی بن مسافر الاموی، عدی بن مسافر الکردی، عدی بن مسافر الهکاری و عادی بن مسفر الکردی.

د. سامی سهعید سهباره به فیکر و باوه پی شیخ عادی نووسیویه تی:
«سوونه بوو پهچاوی حهدیسی پیغهمبه ری دهکرد، دژی شیعه و موعته زیله
بوو، به پهرچه چی ههموو جوّره نویکارییه کی دهداوه و لایه نی نهمه وییانی دهگرت،
پیگهی نه ده دا که س به خرابه ناوی یه زیدی کوپی موعاویه بینی « ۹۳ ، ۱،
۱۲۲/. به قسه ی هه رهه مان نووسه رشیخ عادی وه کو حه للاج باوه پی به حلول هه بووه و چهند دیپ شیعریشی له سه رئه مه هه یه مهمان سه رچاوه

وهکو له سهرچاوهکانهوه دهردهکهوی، شیخ عادی پهیرهوکهری موسلمانی زوّر بوون، کسهچی تیایاندا هیچ دهربارهی پهیوهندیی ئهم به خسهلکی ناموسلمانهوه نادوّزینهوه، چونکه ههر بهپیّی ئهم سهرچاوانه ئیزیدی دوای مردنی شیخ عادی زیّدهروّییان کردووه له بهرزکردنهوهی ئهم و پهرستنی.

شیخ عادی، که پیاویکی ئایینی گهوره و خاوهن تهریقه بووبی، نابی ریگهی پهیرهوکهرانی خوی دابی بیگهینن به پلهی خوا، جا پهیوهندیی شیخ عادی به خیله ناموسلمانهکانهوه روون نییه، به لام له شیکردنهوهی زانیاری سیهرچاوهکانهوه. دهتوانین بگهینه ئهو ئهنجامهی که رهنگبی ئهم جوره خیلانهشی لی کوبووینهوه و ریزی روریان لی گرتووه، ئهمیش دهوریکی سیاسیی گهورهی نواندووه بی کوکردنهوهیان و تهنانه ههولیداوه ئایینی ئیسلامیان لهناودا بلاوکاتهوه، ههر بویهشه ئهم ههموو توخمه ئیسلامییانه کهورونه ته ئایین و کتیبه پیروزهکانی ئیزیدی. به لام دیاره ههول و تهقه لای شیخ عادی بی ئیسلام کردنی ئهمانه سهری نهگرتووه، له جیاتیی ئهمه فیکر و عهقیدهبه کی تیکه ل و سهربهخویان بی دروست بووه.

ئەوەى رۆڵێكى گرنگى لەگەشەكردنى دواترى فىكر و رەوشى ئێزىدى دا بىنى پێكهاتنى ئەو يەكێتىه خێلەتيە گەورەيەبوو كە، وەكو گوتمان، رەنگە بە ھەوڵ و ھاوكارىى شـێخ عادى دروست بوو، يەكێتى (كـۆنفـدراسـيـا)ى خێلەتىش لەناو رێكخراوه سىياسى – كۆمەلايەتىيەكاندا پلەيەكى بەرزى ھەيە و بگرە فۆرمێكى سەرەتايى دەولەتە/٧٧، ٤٧/.

بیگومان، ریکخراویکی پیشکه و تووی و هکو یه کیتیی خیله اتی پیویستی به بنه مایه کی فیکری و ئیدیو لوگی دهبی بو نه وهی یه کهم، په یوهندییه کانی کومه لایه تی و سیاسی و ئابووری ناوخوی له سهردا بچه سپیننی و، دووه م، تا بتوانی له به رامبه رعمه عقیده و ئیدیو لوگیاکانی دهورویه ریدا خوی راگری و کیانی خوی بپاریزی، نهم ئیدیو لوگیایه ش، واته فیکر و عه قیده ی ئیزیدی، ههر چه ند نه یتوانی بگات به پله و ئاستی ئیسلام، مه سیحی یان جووله که یی، به لام سوودی له مانه و ه و ه رگرت و توانی ئامانجه کانی خوی پی جیبه جی بکات.

دروست بوونی یه کیّتی خیّلهتیی گهوره، به کارتیّکردن و دهوری شیّخ عادی، وای له نووسهریّک کردووه بلّی که شیخ عادی ههولّی داوه ببیّ به «الاموی المنتظر» و دهولهتیّکی ئهمهوی دامهزریّنیّ/۱۱۰/.

دوای کوچی دوایی شیخ عادی ساڵی ۱۱۲۰ برازاکهی، ئهبو بهرهکات کوری سهخر کوری موسافر، له جیگهی ئهو دانیشت که ئهمیش ههر به

پیاوچاک و ئیماندار ناسرابوو و ئەمیش ھەر لەلالش نیزراوه، ئینجا کوری ئەبو بەرەکات (ابو المفاخر الشیخ عدی) بوو بە خەلیفەی باوکی کە بە (عدی الکردی) ناوی دەرکردبوو سالی ۱۲۱۷ کۆچی دوایی کردووه و گۆری ئەمیش لەلالشسه/۱،۹۳ م۱،۷۵۳ لیسرهدا، ئەگسەر پشستگیسری بۆچوونی سەرچاوەکانی عەرەبی بکەین و لامان وابی کە شیخ عادی عەرەب بووه و له شسامهوه هاتووه، ئەوا پرۆسسەی بە کسوردبوونی ئەم بنەمسالەیە لە دووەمین خەلیفهی شیخ عادییهوه تەواوبووه و لەمەو دواتر گومان لەسلەر کوردایهتی بنەمالله و خەلیفهکانی شیخ عادی نامینی.

شهمسهدین ئهبو محهمهد حوسین (سائی ۱۹۹۶ لهدایک بووه)، که به شیخ حهسهن حهسهن ناسراوه، له شویّن باوکی «عدی الکردی» دانیشت، شیخ حهسهن نازناوی «تاج العارفین»ی ههبووه و ئیزیدی به «حهسهن البصری» ناوی دهبهن / ۲۰، ۳۰/. شیخ حهسهن زوّر زیرهک و بههرهدار بووه، شیعر و نووسینی لهسهر تهسهوف ههیه، بوّ ماوهی شهش سالان چوّته خهلوهت و کتیبیکی بهناوی «الجلوه لاهل الخلوه» داناوه، گوایه ئهم کتیبه ون بووه و کهس ناوهروّکه کهی نهبینیوه، به لام مهزهندهی ئهوه دهکری که زانیاری و ئامخژگاریی تیا بووه بو ئیزیدیهکان/۱،۹۳/ ۲۰۵۸.

وادیاره شیخ حسسه دهور و بایه خی گهوره ی له ناوچه که اهه هه بووه ، ته تابه کی موسل «به دره دین لؤلؤ» رکابه ربی کردووه و ویستویه تی، وه کو سه رچاوه کان ده گینی رنه وه ، مه زهبی شیعه له موسل بلاوکاته وه بر به رهورووبوونه وه ی سوننه ، که یه کیک له ناوداره کانی شیخ حهسه ن بوده رووبوونه وه ی ۸۰۱ ، ۸۲ .

کهچی پالانه که ی ئه تابه گسه ری نه گرتووه و دانیشتوانی موسل نه بوون به شیعه، له هه مان کاتدا جیکه و ده وری شیخ حه سه نه هه ر له زیده بوون بووه، له ئه نجامدا سالی ۱۲۶۱ ئه تابه گاه شیخ حه سه نی گرتووه و یه کسه ریش کوشتوویه تی و هیرشیکی گهوره شی کردوته سه را لالش و خه لکیکی زوری له په یره و که رانی شیخ حه سه نکوشتوون و گه لیکیشی ده ربه ده رکردوون، گوری شیخ عادیی تیکداوه و ئیستانه کانی سووتاندوون ۱۸۳/، ۱، ۱، ۱، ۱، ۱، ۱،

بهم جوّره دهردهکهوی که ریّکخهری سهرهکیی بزووتنهوهی ئایینی و سیاسیی ئیّزیدی شیخ حهسه نبووه، ههر ئهویش بووه دانهری فیکر و ئیدیوّلوّگیای ئیّزیدیزم، که پیّدهچیّ لهناو دووتوّی کتیّبهکهیدا «الجلوه لاهل الخلوه» داریّژرابیّ وکهواته بیّ هیّ نهبووه کتیّبهکه لهناوچووه.

تهوهی نهم دهور و بایه خه ی شیخ حه سه نیش ده سه لیننی، نهم گوته یه ی ابن تیمیه یه که له سه ده ی سیز ده دا له «مجموعه الرسائل الکبری» ده ریبریووه «له روّژگاری شیخ حه سه ن دا (ئیزیدی) ده ستیان کرد به شتی نابه جی و به شیعر و به په خشان زیده روّییان کرد له به رزکردنه وهی شه خسی شیخ عادی و یه زید و شتی پیچه وانه ی باوه ری شیخ عادی (خوا روحی پیروّزبکا) و ته ریقه که ی ته و راست بوو و نه وجوّره نویکارییانه ی تیا نه بوو /سه رچاوه ی پیشوو/.

شان به شانی شیخ حهسه، براکهی ئه و شیخ فه خرهدینیش دهور و چالاکی زوّری بووه. لهکاتی خه لوهتی شیخ حهسه دا نهم سه رکردایه تیی ئیزیدیانی کردووه و به رپرسیار بووه له ههمو و شتیک، بوّیه ئیزیدی ریّزی تایبه تی دهگرن و به خواوهندی حهوته می دهزانن. له مهسحه فا ره شدا ها تووه که فه خره دین خوّی نورائیله و له روّژی شهمووودا خهلق بووه، گهوره ترین پلهی ئایینی ئیزیدی «بابه شیخ» دهبی له نهوهی شیخ فه خره دین بیت/۱۱۰، ۱۸۰۸. هه و روّژگاره یه کیکی تریش، شیخ مه ند دهوری بالای هه بووه که له سوریا له ناوچه ی حه له سه رکرد ایه تی کردووه ۱۸٬۲۰۴۰/۰.

پاش شیخ حهسهن کورهکهی، شیخ شهرهفهدین، جیگهی گرتووه، نهم له موسل دانیشتووه و ههولیداوه به ههموو جوریک خوی له نهتابهگ بهدوور بگری، تا سالی ۱۲۵۸ بهدهستی مهغولهکان کوژراوه.

جیّگهی سهرنجه،له بنهمالهی شیخ عادی کهسانی وا ههبوون له ئیزیدییهوه دووربوون، کـوری دووهمی شیخ عادی «تهقیهدین عومه» له باوکییهه دوورکهتبوه و رووی کردبووه زانست و ئهدهب، ئیریدییهکانیش ناوی ناهیّن/ ۱۱۰، ۹۳/. ههر لهو بنهمالهیهشدا کهسانی فهرمانرهوا ههبوون له شام پهیوهندییان به ئیزیدیانهوه نهبوو/۱۰، ۱۱۳/.

ئىمامىكى گەورەي شارى دىمەشق شىخ تەقىدىن ئەحمەد الحرانى (سالى

ئەم بەھێزبوون و زێدەبوونى دەورى ئێزيدى لە ناوچەكەدا واى كرد كە خێڵە موسڵمانەكان نەك ھەر بە ژيانێكى ھاوبەش لەگەڵ ئێزيدياندا رازى بن، بەڵكو

پهیوهندییه کهیان گهیشته رادهیه ک که گهلی خیلی وا دروست بوون نیوه موسلمان و نیوه ی نیزیدی. نقر. قیلچیقسکی بهم بقنهیه وه نووسیویه تی که: «به زیده بوونی دهسه لاتی نیزیدی و له ژیر فشاری هوکاره کانی سیاسی و نابووریدا دابونه ریتی کقنی ئیزیدیان گورانیان به سه رداهات، ئیتر ریگهیان دا خه لکی سهر به نایینی تر بینه ناو کومه له کهیانه وه. نموونه ی خیلی تیکه ل له موسلمان و ئیزیدی زوره وه کو خیله کانی: بوهتی، مه حمودی، دومبلی اله موسلمان و غیله کانی: ناجینان (له سهرووی سیرت)، دورکان و داسیکان و عهلیان (له ناوچه ی تورعابدین) و به شیکی خیلی مامه ره ش (له کوردستانی عیراق) ۱۱۳۲، ۱۱۳۶ و ۲۶۵.

لهگه ل ئه و ههموو کارهسات و کوشتاره ی بهسه رئیزیدیاندا هات، کهچی ههمیشه زوو خویان کودهکرده و سه رلهنوی قووت دهبوونه و خهباتی خویان دریژه پیدهدا، هوی ئهمه سبیگومان پیش ههموو شتیک سهختگیری باوه پی ئایینی و به هیزی کولتووری روحیان بووه و هه رئه وه شه بوته مایه ی مانه وه و پاراستنی کومه له ئیتنو - ئایینیه کهیان تا پوژی ئهمروکه.

كتيبى پيرۆزيان

ئیزیدییهکان دوو کتیبی پیروزیان ههیه «جیلوه» و «مهسحهفارهش»، ئهوهش راستییهکه ئیزیدییهکان خویان و سهرجهمی لیکولهرهوان دانی پیدادهنین، نووسهری سوقیهتی (گ. ئا. شیاژنیکوف)ی لیّ دهرچیّ که له خووه و بهبیّ بهلگه کتیبیکی تریشی بو زیدهکردوون بهناوی «مهسحهفا ئافهرین»/۷۵، ۲۵/.

ناوه پرقکی «جیلوه» بریتییه له ئام قر گاریه کانی خوا بق ئیزیدیان، حه لال و حدام و سرا و پاداشتی بق دیاری کردوون، هیر و توانای خالیق و سیفاته کانی نیشانداوون. ههروه ها جیگه و بایه خی ئیزیدیانی له ناو کومه لانی خه لکی تردا دهست نیشان کردووه و پیگهی بق داناوون که پهفتار و هه لسوکه و تیان له گه ل پهیپهوکه رانی تایینی تردا چون بیت. ههرچه نده نووسه و کاتی نووسینی «جیلوه» نه زانراوه، به لام نووسه ری وا هه یه به به رههمی شیخ عادیی داده نی (۱۰۵، ۲۵۲/).

«مەسىحەفارەش» باسى خەلقى دونيا و نەژاد ورەچەلكى ئىزىديان دەكات، واباوە كە ئەم كتىبە بە ھى شىخ جەسەن لەقەلەم بدرىخ/١٠٥٠، ١٥٢/.

ئەمىن زەكى بەگ گىيمانى ئەوە دەكا كىە مىەسىسى مەفارەش سىالى ١٣٤٢ نووسىراوە، بەلام ئاماۋە بۆ ھىچ بەلگە و سىەرچاوە ناكات/١١٣، ١١٣/.

گیروگرفتی روّژگاری نووسینی ئهم دوو کتیبه هیّشتا چارهسه نهکراوه، به لام ئیمه بنچینهمان بو ئهوه ههیه بریار بدهین که ئهگهر ههردوو کتیبه کهش نا ئهوا ههر نهبی «مهسحهفارهش» گهلی درهنگ، به بهراورد لهگهل بوّچوونی تردا، نووسراوه ئهویش له دهوروبهری سهدهی نوّزدهدا. لهبهشی حهوتهمی ئهم کتیبهدا هاتووه که ههموو سالّیک «سنجاق»، واته پهیکهری مهلهک تاوس، بو ولاّتی «مسقوّف» دهنیرن، مهبهستیش له مسقوّف، موّسکویه بهمانای روسیا. ئیّزیدیش له روسیادا تهنها له قهفقاس دهژین و زیّتریش له ئهرمهنستان، قهفقاسیش تهنها له سهدهی نوّزدهدا بوو به بهشیک له روسیا و ئهرمهنستان بوو به ویلایهت (گوبیّرنیا)ی ئیریقان، جا به هیچ جوّریّک ریّی تی ناچی که بوو به ویلایهت (گوبیّرنیا)ی ئیریقان، جا به هیچ جوّریّک ریّی تی ناچی که بوو به ویلایهت (گوبیّرنیا)ی ئیریقان، جا به هیچ جوّریّک ریّی تی ناچی که بوو به ویلایهی پیّش سهدهی نوّزده ناوی روسیایان بهرگوی کهوتبی نهخوازه له

«جیلوه» و «مهست هارهش» به زمانی کوردی و ئهلف وبیّی تایبهتی نووسراون و بو گهلیّ زمانانیش وهرگیّ پردراون. یه کهمین وهرگیّ پرانیان بوّ سهر زمانی ئینگلیری بوو له لایه ن E.G. Brown سالّی ۱۸۹۰ /۱۸۵ سالّی ۱۹۹۰ سالّی ۱۹۱۰ شهالی ۱۹۱۰ شهالی ۱۹۱۰ شهالی ۱۹۱۰ شهالی سال سال ماری کرملی دهقی هه ردوو کتیبه که ی به زمانی فه پهنسی له گوّقاری «ئه نتروپوس»دا بالاوکرده وه / ۱۲۵ /۳۷ رانای نه مساویش M.B. Bittner سال ۱۹۲۷ کردوونی به ئه لمانی سال ۱۹۷۷ و سال ۱۹۲۷ کردوونی به ئه لمانی سمیونو شهروه ها به نووسه و ههروه ها چه ند سمیونو هه نووسه رانی جیاوازده و کراونه ته عهره بی.

وهکو پیشتر گوتمان، دهمه ته قی له سه ر نووسه ر و کاتی نووسینی کتیبی پیروزی ئیزیدیان نه براوه ته وه. سه باره تبه نووسه رهکه یان هه ندی لیکوله رهوه به سووفیه کی ئیسلامی ده زانن، هه ندیکی تر به رهبه نی مهسیحی و هی واش هه یه ده نی نووسه ری کتیبه کان دوو که سی جیاوازن.

زانای کورد، خوالیّخوّشبوق قهناتی کوردوّ دهربارهی نووسهر و زمان و ئهلفوبیّی کتیّبهکان ئهم پرسیارانهی کردوون:

۱- ئەگەر دانەرانى كتىپبەكانى ئىزىدى كورد نەبووين، بۆچ بە عەرەبى سريانى يان عيبرى نەيان نووسىيووە، بەلكو بە ئەلفويىيەكى تايبەتى؟

۲- ئەگەر نووسەرەكان نەستوورى يان موسلمان بووين، بۆچ بە كوردىيان نووسىووە؟

۳- له حالهتیکدا ئهگهر نووسهرهکان کورد نهبووین، ناشبی کوردییهکی باشیان زانیبی و دهبوایه ههلهی ریزمانیان ببی، کهچی هیچی وا له دهقهکاندا نییه/۲۲، ۲۲/.

قامناتی کوردق پی لهسه ئهوه دادهگری که نووسهری «جیلوه» و «مهسحه فارهش» کورد بووه و دوایش دهگاته ئهو ئهنجامهی که به دیالیکتی سورانی نووسراوون نهک به کرمانجی که دیالیکتی ئیزیدیانه/ ۲۲, ۲۲/.

هەروەها قەناتى كوردۆ لە شىكردنەوەى زانيارىيەكانى ئەم دوو كتىبەدا دەگاتە ئەو رايەى كە نووسەرەكەيان عادى كورى مسافرە و ئەويش ھەر بە كورد دادەنىّ/١٩٨/. ئەوەش پىچەوانەى زۆربەى سەرچاوەكانە لەمانە مەسىھەارەش خۆش كە شىيخ عادى بە عەرەبىكى خەلكى لوبنان لەقەلەم دەدەن.

سـهبارهت به پێناسـهی نهتهوهیی شێخ عادی له سـهرچاوهکاندا وهکو ئاماژهمان بۆ کردووه ههردوو لایهن ههن، سهرچاوهی مهسیحی که به کوردی دادهنێن و هی ئیسلامیش دهیبهنهوه سـهر عهرهب و لوبنان ههردوو لایهنیش پێیان تێدهچێ، به لام کاتێک «مهسحهفاپهش» ئهگهرچی کهلێن و کهموکوپی زوٚری تیایه مهسهلهکه یهکلا دهکاتهوه و شێخ عادی به عهرهب و خهڵکی بعلهبهک پێناسه دهکا و ئێزیدییهکانیش باوهپیان پێیهتی، ئێمهش نابێ دژی ئهوه بین. له پاستیشدا هیچی سـهیر لهوهدا نییه که شێخێکی عهرهب هاتبێته ناو کوردهواری، له مێژوودا نموونهی تێکه لاویی میللهتان گهلێ زوّره و ههرگین نابێ لهناو میللهتانی عهرهب، فارس، تورک و هی تریشدا کورد نهبوون و لهناویاندا نهتوابنهوه. زانسـتی ئێتنوگرافیاش لهم پووهوه پێ لهسـهر ئهوه دادهگرێ که لهسـهر زهمین دا میللهتانی «خوێن پاک» دهست ناکهون، بویه گهلێ ناسایی دهبێ ئهگهر شیخ عادی به نهژاد عهرهب بووبێ و ههر شانازیشـه بو کورد به گشـتی، بو ئێزیدیش بهتایبهتی، که بنهمالهی شێخێکی عهرهبی ناوداری تواندوتهوه و کردوویه به کورد.

ئیستاکهش ناوهروّکی «جیلوه» و «مهسحه فارهش» ده خه ینه روو و هه و آنی شیکردنه و های ناز ده ده ین به گویره که مده قانه ی له به رده دان: به زمانی کوردی له لایه نشاکر فه تاحه وه، دوو ده قی به زهمانی عهره بی سه عید دیوه چی و سامی سه عید نه حمه د، دوانیش به زمانی روسی له لایه ن با . نا . سمیونو ق و نو . قیل چیقسکییه وه . ده بی نه وه ش بلین که هه موو که مده قانه وه کو یه ک نین و جیاوازی و ناکوکییان له نیواندا هه یه ، دیاره هه ریه که لهم وه گیردراوانه له سه رده قیکی نه سلی و تایبه تی که مدوو کتیبه بووه .

مهلهك تاوس

گرنگترین روّل له ئایین و کتیبه پیروّزهکانی ئیزیدیدا هی مهلایکهت یان خواوهندی سهرهکییانه «مهلهک تاوس» که له یهکهمین روّژی خهلقی دونیادا ئهمیش خهلقکراوه، واته لهروّژی یهکشهمدا. دهور و چارهنووسی مهلهک تاوس تا رادهیهک له هی شهیتانی موسلمانان، یان راستتر، مهلایکهتی عهزازیل پیش ئهوهی ببی به شهیتان دهچی، بهلام له ئیریدیزمدا مهلهک تاوس سهرچاوهی شهر و خرابه نییه، چونکه لهم ئاینهدا هیری شهر و خرابه داهینه له نارادا نییه. بهیدی ئایینی ئیریدی ههموو خرابه و ناخوشییهک له نادهمییزاد خویهوهتی/۹۱، ۵۱، ئهم باوهره له چهند دیریکی فولکلوری ئیریدیشدا رهنگی داوهتهوه وهکو:

نەفسىنى چەندى تۆ دكەي گومانى

تق خالی نابی ژغهدری و دوخانی

ته خەياللە خودانى خىق خىلاس كەى ژ ئىيمانى.../١٥٢، ٨٧– ٨٨/. جا لەم رووەشەوە ھەللە دەبى ئىزىدى بە شەيتان پەرسىت لەقەللەم بدرىنى.

وه کو له «جیلوه» و «مهسحه فاره ش» دا هاتووه مه له کتاوس تاقه مه لایکه تنکی بووه، کاتیک خوا فه رمانی پی داون، کرنوشی بو ئادهم نهبردووه. لیره دا مه له کتاوس، هه روه کو عه زازیلی ئیسلام، فه رمانی خسوای به جی نه گیاندووه، به لام له ئیردیدا مه له کتاوس وه لامی خسوای داوه ته و و

گــوتوویهتی «من جگه له خـودی خـوا کـرنوش بو کــهسی تر نابهم»، بهم بونهیهشهوه خوا لیّی رازیی بووه و پاداشتی داوهتهوه و کردوویه به سـهروّکی ههموو مهلایکهتان/ ۱۵۲، ۶۵/.

بهپێی مەسحەفارەش مەلەک تاوس بە فەرمانی خوا ھەتاوی خەڵقكردووە و خوی بەندە بەندا باندانى بەندە بە

ههرچی بهگویرهی «جیلوه»یه مهلهک تاوس خوّی خوایه و ههمیشه ههر ههبووه. نهم خوّی، واته مهلهک تاوس، به «عهب تاوس» (۱۸۹) کتیبی «جیلوه»ی بو نیزیدیان ناردووه تا بینه سهر ریّگهی راست.

بهم جوّره مهلهک تاوس له مهسحهفا رهشدا یهکیّک له حهوت مهلایکهته— خواوهندهکانه، کهچی له جیلوهدا خوا خوّیهتی، نهوهش سیمای کتیّبه پیروّزهکانی ئیّزیدییه بهگشتی که نهک ههر ناکوّکیی له نیّوان ههردووکیاندا ههیه، به لکو لهههر دانهیهکیشدا زانیاریی ناکوّک بهیهک ههیه.

ناوی مهلهک تاوس بهناوی بالداری تاوسهوه بهستراوهتهوه ئهوهش جیّگهی خوّیهتی، به حسیّب تاوس له ههموو بالدارهکانی تر جوانتر و بهنرختره.

له روویکی تریشه وه نهمه جیگهی سهرسورمان نییه، نهویش که له نیسرنیدیزمدا بالدار بهگشتی دهوریکی دیاری ههیه، به لام نهوهی سهرنج رادهکیشی نهو پهیکه رهی بق «مهلهک تاوس» دروستکراوه و شیوهی بالداری ههیه و گوایه دهبی تاوس بی، لهها و تهیریکی تر بچی لهتاوس ناچی. هی نهمه شهردهبی نهوهبی که نهمان تاوسیان کاتی خوی به چاو نهده یبوو، خونکه نهم بالداره له کوردستاندا نییه.

رای جــــقراوجــــقر و دژ بهیه که ههیه دهرباره ی دهوری بالداری تاوس و به کارهینانی ناوه کهی. ئا. جوزیف تاوس به سیمبولی شانازی بهخو کردنی شهیتان دادهنی که کرنوشی بو ئامدهم نهبردووه، له ههمان کاتیشدا کردوویه به سیمبولی شانازیی خاریجییه کان له پهیره و کهرانی یه زیدی کوری ئونهیس

/۱۳، ۷۳– ۷۷/. به رای ئا. سمیونوف، وه رگیری و تاری ئا. جوزیف بو زمانی روسی، پهیدابوونی شیدوه ی تاوس وه کسو سید مبول پهیوه ندیی به ئایینی ئیسلامه وه ههیه، وه کو نیشانه ی جوانی. به قسه ی ئه و وشه ی تاوس به زوری له نووسرا وه کانی سووفیزمی فارسیدا به کارها تووه: تاوس فیردوس، تاوس سودره، تاوس خلود، هه روه ها چه ند سووفییه کی فارسیش نازناوی تاوسیان وه رگرتووه: ئه بو سه عید مه نهانه یی، ئه بولفه زل سوراخی، سه راج ئه مانه نازناوی «طاوس الفقراء»یان هه بووه / هه مان سه رچاوه / .

ئەمىن زەكى بەگ ناوى تاوس بۆ «تيۆس»ى يۆنانىي دەباتەوە بەماناى خوا / ۱۱۳/،

ههرچی دیوهچی یه، تاوسی ئیزیدیان بق ئه و ئه سانه یه دهباته وه گوایه که له شیریکی جوان له رقح ته ختی خوا هه لنیشتوه به ناوی «دیک العرش» و رقری پینج جاران ده خوینی و مه لایه کان ئاگادار ده کاته وه که بانگ بدهن/

میتۆلۆگیستی ئینگلیز J.Cooper ئەوەی روونكردۆتەوە كە وینه یان پەیكەری بالدار لەسەر داریكەوە وەستابی مانای یەكیتیی روّح و ماددە دەدا، هەروەها دەتوانی ببی به سیمبولی خواوەندی روّژ/۱۸۷، ٥٥/.

بهههر حاڵ روونه که ههڵبژاردنی ناوی تاوس لهلایهنی ئێبزیدیانهوه بۆ خواوهندی سهرهکیی خوان مهبهست زێتر جوانییه کهی بووه، ههرچی شێوهکهشیهتی له پهیکهرهکهی مهلهک تاوس دا پێ دهچێ کهڵهشێر بێت و رهنگه بۆیهش بێت ئێزیدی تابوویان لهسهر کهڵهشێر داناوه و گۆشتهکهی ناخون؛ لهلایهنی زانستیشهوه تابوو (قهدهغه) ئهگهر خرایه سهر ئاژهڵ یان بالداریک ئهوا ئهمه دهچێتهوه سهر دیاردهی «تۆتیمیزم»، بهمانای کومهڵه خهڵکیک رهسهن و نهژادی خویان بهرنهوه سهر جوره ئاژهڵ یان بالداریک بهم بونهیهشهوه ریزی بگرن و بیپهرستن، ئهوهی ئهم بونچوونهش دهسهلینی ئهو فاکتهیه که بالدار دهوریکی بالای له ئیزیدیزمدا ههیه. بهگویرهی ئهفسانهی خهلقی دونیا خواو جبرائیل و شیخ حهسهن (شیخ سین) بالداربوون به ناسماندا دهفرین/ ۲۳، ۸۵/.

کهواته ئیرزیدی نه که هه رخویان به نهوه ی بالدار دادهنین، به لکو خواو مه لایکه ته کانیشیان هه ربه بالدار زانیووه ، له ئه فسیانه یه کی تردا هاتووه ، که خوا له پیشدا گهوهه ریخی سپی و بالداری ئه نگاری خه لفکردووه ، گهوهه ره که پیش ئه نهاری خه لفکردووه ، گهوهه ره که پیش ئه نگار بووه / پیش ئه دونیا ماوه ی ٤٠ هه زار سیالان له سه رپشتی ئه نگار بووه / ۱۲۹۳ ، ۲۲۳ / نهوه ش به رای ئیمه به لگهیه کی به هیزی نهوه یه که ئیزیدییه کان توتیمی بالداریان هه یه .

ئێزیدی پهیکهری بروّنزییان ههیه برّ مهلهک تاوس و پێی دهڵێن «سنجاق» که بریتییه له پهیکهری باڵدارێک لهسهر دارێکهوه وهستاوه یان نیشتووه (بروانه وێنهی سنجاق)، ئێزیدی حهوت دانه سنجاقیان ههیه که له مهڵبهندی ئایینیان «لالش» دا ههڵگیراون و ههریهکه ناوی ناوچهیهکی لیّ نراوه/ ۱۵۳، ۲۸۸:

۱ - تاوس ئێـزى (عـﻪنـزهل)، ئەمـﻪ سنجـاقى سـﻪرەكـيـيـﻪ و تايبﻪتﻪ بﻪ «شـێـخـان»، مـﻪڵبﻪندى ئێـزيدى له كـوردسـتانى عێـراق، سـاڵى سـێ جـاران به گوندهكانى ئەم ناوچﻪيﻪدا دەيگێړن.

- ۲- تاوس سنجار، سالی جاریک به گوندهکانی ئهم ناوچهیهدا دهیگیرن.
 - ٣- تاوس حەلەب، سالنى جارىك بۆ لاى ئىزىدىيەكانى سورياى دەبەن.
 - ٤- تاوس خالدي هي كوردستاني توركيايه (ديار بهكر).
 - ٥- تاوس مسقوف هي ئيزيدياني ئەرمەنستانه.
 - ٦- تاوس تەبرىز، هى ئىزىدىيەكانى ئىرانە.
 - ٧- تاوس زۆزان هى ناوچەي ھەكارىيە.

ئیزیدی له و شویّنه ی سنجاقی بوّ دهنیّرن، سهریموّنیای تایبهتی بوّ دهکهن که پنی دهلیّن «تاوس گیّران»، ئه وه تا ئیزیدییه کانی ئه م شویّنانه به دیدهنی سنجاق شاد بن، کرنوّشی بوّ به رن و دوعای له به رده مدا بکه نه هه مان کاتیشدا خیّر بکه ن و پاره ی بوّ کوّبکه نه وه، ئه وانه ی تاوس دهگیّرن، که سانی تایبه تین و له سه رووی هه مووشیانه وه قه واله کان دیّن که پلهیان دوای پیر دیّت و، به قسلی ئوّ، قیلچیّ قسمی، ئه مانه «پهیوه ندیی راسته وخو له نیّوان

دەسىە لاتداريەتى ئىزىدى (كۆمىيتەى بالاى شىيخ و مىير) و ئەندامە پەرت و بلاوەبورەكانى كۆمەلەي ئىزىدىدا رادەگرن»/ ۲۳، ۱۱۰/.

بۆ بەر ێوەبردنى رەسىمى تاوس گێڕان، كۆمەڵێك قەوال بە سىەركردايەتى يەكێكى شارەزا و قسىەزان بەدەف و زورنا و تەنبوورەۋە سنجاق بۆ جێگەى ديارى كراو دەبەن، جگە لە قەوالەكان لێپرسىراوى «كانيى سىپى»شيان لەگەڵدا دەبىق و ئاوى ئەو كانييە، كە پێى دەڵێن «ئاوى زمزم»، بۆ خەڵكى ئەو شوێنە دەبا، ھەروەھا مجێورى گۆرێ شێخ عادى، وەكىلى مىر، قاوەچى و لە ھەموو ئەمانەش گرنگتر بێجگە لە قەوالەكان ئەو كەسەيە كە پاسەوانىي سىنجاق دەكا و پێى دەڵێن «نەقىب». ھەموو ئەمانە پێكەوە تاوس دەگێړن/ ١٥٣/.

كاتيك ئەمانە لە شوپنى مەنەستىانەۋە نزىك دەننەۋە، لە ئامىتىرى مۆسىيقايان دەۋەنن و گۆرانى ئايىنى دەلدىن، خەلكەكەش بە بىريانەۋە دەجن و ههموويان ينكهوه و بهدهم گوراني گوتنهوه بق ناواييه كه دينهوه، لهويشدا ينشجركنيه كي باش له ننيوان دهولهمه نداندا روو دهدا بق مجواني كردني سنجاق، ئەومى يووڭى زيتىر يېشكەش بكات سنجاق دەچيتە مالى ئەو، لەق مالهشدا جنگهی ههره خوش و باک و گهوره بو سنحاق تهرخان دهکری. صا سەرلەبەرى خەلكى گوندەكە روق دەكەنە ئەق ماللە بى زيارەتكردنى سىنجاق ق قەوالەكانىش وەعز وگۆرانى دەلتن و ئامۆژگارىي خەلكەكە دەكەن و لەھەمان كاتدا يارەيەكى باشيش كۆدەكەنەۋە كە دەدرى بە ۋەكىلى مىر و ئەم بۆ مىرى دەباتەوە. دەبئ ئەوەش بلنين كە ئەو رۆژە لەو گوندە گەلئى پيرۆزە و دەبئ بە چەژن، خەلكەكە خىزيان دەشىقن و جلى ياك دەكەنە بەر و خواردنى خىقش ئاماده دەكەن. ئەم سەرىمۆنيايەي ئىزىديان، واتە تاوس گىران، تەنبا بق مەبەستى ئايىنى نىيە، بەلكو بايەخىكى گەورەي ئابوورى و كۆمەلايەتىشى ههیه. له کاتی تاوس گیراندا پارهو پوولیکی زوّر کودهکریتهوه- سهرهتا له يتشبركيني دەولامەندەكاندا و ئينجا ئەوەي زيارەتى سنجاق دەكا، ئەوەش ههموو خه لکهکهیه، دهبی یوولیک بکا به خیر. له رووی کومه لایه تیشهوه ئهوا وهکیلی میر گیروگرفته کانیان بق چاره ده کا (کیشه و ناکوکیی نیوان که سان يان خيلهكان).

بهم جوّره سالّی جاریّک تاوس گیّران، تاوس ئیّزی نهبیّ، که سالّی سیّ جاران دهیگیّرن، له ناوچه و گوندهکانی ئیّزیدیدا روودهدا.

جا وهکو پیشتر گوتمان جیگه و بایهخی مهلهک تاوس له ئایینی ئیزیدیدا گهلی روون نییه، له جیلوهدا مهلهک تاوس خوّی خوایه، له مهسحهفارهشیشدا سهرکردهی مهلایکهت و خواوهندهکانه، لهلایهکی تریشهوه مروّی ئیزیدی ههموو شهویّک پیش خهوتن دهبی نهمه بلّی که وهکو «شهاده» وایه: «تاوس مهلهک شههد و ئیمانید منه»/۱۹۷، ۳۵/، له گورانییه کی ئایینیشدا بهناوی «قهولی طاوسی مهلهک» مهله تاوس خوّی وهکو مروّقیّکی ئاسایی روو له خوا دهکا و لیی دهپاریّته وه /۱۹۷، ۲۵–۲۵/، لهگهل نهوهشدا مهلهک تاوس جیّگهی ههره سهرهکی و پیروزی له ئایینی ئیزیدیدا گرتووه.

شيخ عادي

تهوهری گرنگی دووهم له ئایینی ئیزیدیدا شیخ عادی کوری مسافره، دهور و مهکانهی ئهویش، مینای مهلهک تاوس، شیوهی جیاوازیی ههیه. له ههندی شویندا شیخ عادی گهیشتوته پلهی خوا، جاری واش ههیه پیغهمبهره یان تهنیا شیخ و پیاوچاکیکه.

له مهسحهفا پهشدا ناوی شیخ عادی لهگه ل ناوی حه وت خواوه نده کاندا نییه که به شدارییان له خه لقی گیتیدا کردووه (۴۰). بزیه مروّق بو نهوه ده چی که پهنگبی شیخ عادی لهم کتیبه دا خوی خوا بی و هه موو خواوه نده کانی تری خه لقکردوون، به لام نهم گومانه شهرزوو نامینی کاتیک دهگهین به و برگهیه: «ئینجا خوا شیخ عادیی له سوریاوه بو لالش نارد»/ ۹۳، II، ۲۲۱/، واته پولی پهیامبه ربی پیدراوه، که چی له دوعای «شه هدادینی» دا شیخ عادی له پیزی سولتان نیزی، واته خوا، دایه:

سلتان شیخادی پهدشی منه...

سلتان ئيزي پەدشى منە /١٥٢، ٣٥/.

بهههر حال، گۆرى شيخ عادى لهلالش نزيك گوندى باعهزرا بووه به قيبلهى

ئیزیدیان و ههموو کهسیّک به لای کهمهوه سالّی جاریّک دهبی حهجی بق بکات. خوّلی گورهکهشی به پیروّز دهزانن، توّپهلهی بچووکی لیّ دروست دهکهن و پیّی دهلیّن «بهراته»، خهلکهکه بوّ متفهرک دهیکرن و مروّی ئیزیدی دهبیّ ههموه دهمیّک، تهنانه ته سهفهریشدا، بهراته ی لا ههبیّ و ههروه ها دانه یه ک دهخه نه دهمی مردوو. نهگهر دوو که سیان دوو خیّل پهیمانیّکیان به ست نهوا ههر لایه و بهراته ی خوّی دهدا به نهوی تر و لهکاتی تیّکچوونی پهیمانه که شهر لایه و بهراته ی خوّی دهدا به نهوی تر و لهکاتی تیّکچوونی پهیمانه که شهر لایه و بهراته ی خوّی وهرده گریّته وه / ۱۱۰ ، ۲۳ / ۸۰

ههموو ئه و ناکوکی و تیکه لیه ی دانیارییه کانی ده رباره ی شیخ عادی دا ههیه، له جیگه و بایه خی ئهم لای ئیریدیان که م ناکاته و و نکولیش لهوه ناکات که شیخ عادی دوای مهله که تاوس به پلهی دووهم دیت.

حموت مملايكمت (خواومند)

له بهشی یه که می مهسحه فاره شدا هاتووه که خوا حهوت مه لایکه تی له نووری خوّی خه لفکردوون:

- ۱ و و ق یه ک شهم، عه زازیلی خه لقکردووه، که مهله ک تاوسته و سه و و کی ئه و اندی و سه و کی که و اندی که که و اندی که که و اندی که که و اندی که و اندی که و اندی که و اندی که
 - ۲- رۆژى دووشەم، دەردائىلى خەلقكردووه، كە شىخ حەسەنە.
 - ٣- رۆژى سىنى شەم، ئىسرافىلى خەلقكردووه، كە شىخ شەمس(دىنە).
 - ٤- رۆژى چوارشەم، مىكائىلى خەلقكردووه، كە شىخ ئەبو بەكرە.
 - ٥- رۆژى پێنج شەم، جېرائيلى خەلقكردووه، كە سجادينه.
 - ٦- رۆژى جومعه، شمنائيلى خەلقكردووه، كە ناسردينه.
 - ٧- رِوْژى شەممە، نورائىلى خەلقكردووە، كەيدىن (فەخرەدىنە).

ئەمانە تەنيا مەلايكەت نين، بەلكو خواوەندن و بەشدارييان لە دروستكردنى دونيادا كردووه، دووهم- مانگ، سييادا كردووه، دووهم- مانگ، سييهم - فەلەك، چوارەم- ئەستيرەى بەيان، پينجەم- بەھەشت، شەشەم-

دۆزەخ و حەوتەمىش- گيان لەبەر (ئادەمىزاد، ئاژەڵ و بالدار) Π ، Π ، Π ، Π ، Π

بۆیه ئەمانیش وەكو خوا خالیقن، ئەوەش جگە لەوەى لە مەسىحەفارەشىدا روون و ئاشكرایه، دەقى قەولى ئایینى و دوعاكانیشىيان ئەوە دەسەلمینن، له «دوعایا سبەیكى»دا گوتراوە:

ئامين ئامين

تەبارەك ئەلدىن

ئەللا ئەحسەن ل خالقىن.../ ١٥٢ . ٢٧/.

كەواتە بەلاى ئىزىدىانەوە خالىق زۆرن ئەگەر چى خوا (الله) لە ھەموويان گەورەترە، ئەوەش دوورە لە فىكرى تەوحىد (مۆنۆتىزم)ەوە.

ههر یهکیّک لهم خواوهندانه شیّوهی شیّخیّکی ئیزیدیی وهرگرتووه، ئهوهش کتومت باوه ره به دوّنادوّن (تناسخ الارواح یان الحلول). سهبارهت بهمهش له مهسحهفارهشدا هاتووه: «ههموو ههزار سالّ یهکیّک له حهوت خواوهندهکان دادهبهزیّ یاسا و نهریتهکانمان بوّ دادهنیّ و دوایی بهرزدهبیّتهوه بوّ جیّگهی خـوی، ئهمانه ههر لهلای ئیّـمه دادهبهزن، چونکه ههموو جـیّگهکانمان پیروّزن»/۱۲،۹۳/، ۲۲۸/.

فیکرهی حهوت خواوهند بق رقژگاریکی کوّن دهچیتهوه، ئهمه لهلایهکهوه نزیکه له باوه ری زهردهشتی سهبارهت به حهوت شیوهی ئاهورامهزدا بهناوی «ئامشاسپاند» و، لهلایهکی تریشهوه، خهلّق بوونی ئهم خواوهندانه له روّژانی حهوته دا و پهیوهندییان به ئهستیرهکانهوه زیّتر بهلای میترایزمی دهباته وه که ههر ئهستیرهیان ههتاو بوو بهناوی همر ئهستیرهی دهباوه و ههره مهزنهکهشیان ههتاو بوو بهناوی «میترا» ئاسهواری ئهم باوه ره کوّنه تا ئیستاش لای زوّربهی میللهتانی ئهوروپا له ناوی روّژانی حهفته دا ماوه ته وه/ ۹۱، ۲۱ – ۲۲/.

جــا ههبوونی خــوایهکی گــهوره و چهند خــواوهندیّک له ئایینی ئیّــزیدیدا ناچارمان دهکا بریار بدهین که ئهم ئایینه سهر به عهقیدهی هیّنوّتیّیزمه. هیننوتییزمیش، وه کو له به شی یه که می نهم کتیبه دا ناماژهی بق کراوه، نالقه یه که له پروسه ی گهشه کردن و پیشکه وتنی فیکری نایینی مروقایه تیدا به گشتی و له رووی چه رخی زهمه نییه وه پیش عه قیده ی مونوتیزمی (توحید – تاک په رستی) دیت.

بۆیە ناتوانین پشتگیریی رای برایانی ئیزیدی بکەین، خدری سلیمان و خەلیلی جندی، که نهک ههر ئیزیدی به ئایینیکی وهحدانی و تاک پهرستی دادهنین، به لکو پی لهسهر ئهوه دادهگرن که ئهمه یهکهمین ئایینیی تهوجیدیشه/ ۲۲.۱۵۲/.

بایهخی حهوت خواوهند و پهیوهندییان به یهزدانهوه، دیسان ئهویش، روون نییه و له سهرچاوهکاندا، پیش ههمووشیان له کتیبه پیروزهکانی ئیزیدیدا، زانیاریی جوراوجو و ناکوک بهیهک ههیه. له مهسحهفارهشدا گوتراوه که خواوهندی یهکهم مهلهک تاوس، ههتاوی دروست کردووه، کهچی له قهول و دوعاکاندا دهردهکهوی شیخ شهمس، خواوندی سینیهم سیمبولی ههتاوه/۲۸۱۸۸۸. ههروههاش سهبارهت به شیخ حهسهن، که له مهسحهفارهشدا فریشت دوردائیله و مانگی دروست کردووه، له چیروکهکانیشدا به شیخ سین ناوی هاتووه. له ئهفسانهیهکدا خوا و جبرائیل و شیخ سین بالدار بوون و دهلی «له سهرهتادا دهریایهکی گهوره ههبوو و له ناوهراستیدا نهمامه گولیک سهری دهرهینابوو، شیخ سین، که خوّی حهسهن ناوهراستیدا نهمامه گولیک سهری دهرهینابوو، شیخ سین، که خوّی حهسهن ناوهراستیدا نهمامه گولیک سهری دهرهینابوو، شیخ سین، که خوّی حهسهن ناوهراستیدا نهمامه گولیک مهری داریکی گهوره وهستابوو (ئهمیش ههر بهشیوهی نیشتبوو، خواش لهسهر لقی داریکی گهوره وهستابوو (ئهمیش ههر بهشیوهی بالدار)، بالداریکی تر هات، که جبرائیل بوو و ویستی ئهمیش لهسهر دارهکه ههلنیشی، خوا لیی پرسی: تو کیی و من کیم؟ جبرائیلیش گوتی: تو تویت و منیسر من! خوا لیی تووره بوو و دهریکرد.

جبرائیل سنی جاران دی بق سهر دارهکه و خواش ههموو جاریک ههمان پرسیاری لی دهکا و ئهمیش ههمان وه لام دهداته وه و دهردهکری. تا له ئهنجامدا جبرائیل، له کاتی فرینیدا بهسهر دهریا شیخ سینی بینی و ئهم به جبرائیلی گوت که له وه لامدا دهبی بلی: تق خالیقی و منیش خه لقکراوم،

جبرائیل دهچیّته وه سهر داره که و به م شیّوه یه وه لاّمی خوا دهداته وه، جا خوا لیّی رازیی دهبیّ و دهلیّ: ته نها خوای ئیّمه شییخ سین «میری گولان» توانیوویه تی نهم وه لامه تفیر بکا، دوای نهمه ههرسیّکیان خوا و جبرائیل و شیّخ سین، هه لفرین چوون دونیا خهلق بکهن»/ ۲۲ ، ۸۵/.

لیّرهدا شییخ سین (شییخ حهسهن) پیش خهلقی دونیا لهگهل خودا و جبرائیل دا ههبووه و جیّگهی سهرنجیشه که خوا پیّی گوتووه: «خوای ئیّمه» دوایش ههرسیکیان له شیوهی بالدار دان پیّکهوه دونیا دروست دهکهن.

شایانی باسه که ئق. قیلچی قسکی شیخ سین به مهله کتاوس دادهنی / ۲۲ . ۸۷ . له وه ده چی ئهم به بی ئه وه ی ئاماژه ی بق بکات شیوه ی مهله کتاوس «سنجاق» که بالداریکه و له سه داریکه وه نیشتووه بهم وینه یه ده شوبهینی که له چیر و که که دا هاتووه (شیخ سین بالداریکه و له سه ر نه مامه گولیک نیشتووه) - ئه گه در مه به ستی نووسه ری ناوبرا و نه مه بی جیگه ی خویه تی ئه که رچی نه مه له گه ل ناوه روکی ده قی کتیب و قه ول و دوعاکانی ئیزیدیدا ریک نابی.

ههروههاش سهبارهت به شیخ فهخرهدین، که «یدین پیشی پی ده لین و فریشته نورائیله و به گویرهی مهسحه فارهش ئادهمیزاد و گیانلهبهری دروست کردوون، کهچی ههر له مهسحه فاره شدا گوتراوه که خوا ئادهمی له چوار توخم دروست کردووه: خول، ههوا، ئاو و ئاگر و ههمو و مروقایه تی، به ئیریدیانیشهوه، له ئهمهو پاش کهوتوون/۲۸۲، ۱۸۲۱/. به لای ئیریدی خوش یانهوه فهخرهدین خصواوهندی مسانگه و مندالی نهساغ چاده کاته و ه/۱۲۲، ۱۸۲۸/.

يەزىدى كورى موعاويە

جیّ پهنجهی ئایین و میدژووی /ئیسلامی- ئهمهوی/ له ناو ئیرزیدی و ئایینه کهیاندا به تایین و میدژووی /ئیسلامی- ئهمهوی یهزیدی کوری موعاویه کهوتوّته ناو مهسحه فارهش و به خواوهند و له ههندی شویّنیشدا به مهله کتاوس له قه نه دراوه.

له چیرقکتکی مهسحه فا رهشدا موعاویه باوکی یه زید خرمه تکاری محهمه د «پتغهمبه ری ئیسماعیلیه کان» بووه و ئهمه ی دوایی له گه آلیدا خراب بووه و خواش له بری ئه وه پاداشی موعاویه ی داوه ته وه به وه ی کورتکی بووه به ناوی یه زید.

چیرۆکەکە بەردەوام دەبئ و دەڵێ: «.... بەلام مىللەتانى تر ئەمە نازانن و دەڵێن كە خوداى ئىمە لەئاسىمانەوە ھاتووە و يەزدانى مەزن دەريكردووە، لەمەدا ئەمان كفر دەكەن و لە تاريكى دان، بەلام ئىمە كۆمەللەى ئىدىدى باوەرمان پىيە، چونكە ئىمە دەزانىن كە يەزىد يەكىكى لەو حەوت خواوەندانەى ئىمەيە، ئىمە دەزانىن، چونكە شىنوەى وەكو شىنوەى ئەو كەللەشىرەيە كە ئىمە ھەمانە، ھىچ كەسىتكى نابى ناوى بىنى، ھەروەھا ھىچ ناوتكىش كە لەناوى ئەو بچى وەكو: شەيتان، شار، شەت و لەم بابەتە، ھەروەكو ئىمە ئەو ناوانەش باھىنىن: مەلعون، لەعنەت، نەعل يان وشەى تر، كە ئەم جۆرە دەنگەى ھەبىت» ناھىدىن، دەنگەى ھەبىت»

جا لهم چیرۆکهی سهرهوهدا دهردهکهوی که یهزید کوری موعاویه یهکیک له حهوت خواوهندهکانه و شیوهشی له که نهشیر دهچی، کهواته دهبی مههستیان مهلهک تاوس بیّت، وهکو چوّن له سنجاقه کهیدا شینوهی بالداری ههیه شانبهشانی نهمهش له دهقیکی تری مهسحهفارهشدا، یهزیدی کوری موعاویه له ریّز پیغهمبهر و عالیم و پیاوانی نایینی دایه/۱۵۸۸، ۳۷۰۳۸.

هەروەها ناوهێنانى سووفى و پياوانى ئايينى ئيسلامى لە دەقەكانى ئۆزىدىدا وەكو: شێخ عەبدولقادر گەيلانى، حەسەنى بەسرى، محەمەد حەنيفە و شەمسەدىن تەبرێزى و هى تر، مۆركێكى ترى ئيسلامىيە لە ئايينى ئێزىدىدا و بەقسەى ئۆقىلچێقسكى: «زاراوە و رێكخراوى سووفى ئەوەندە چۆتە ناو ئێزىدىيەوە كە ھەندى جار زەحمەتە پەرسىتنە كۆنەكان لەژێر شىێوەى ئەبسىتراكتى مەزەبى شێخ عادى دا، كە ديارە نامۆيە بە ئێزىدى خۆيانەوە، بدۆرىنەوە» /۲۳ . ۲۳/.

بەھەر حال يەزىدى كورى مـوعاويە كـەسـايەتىـيەكى مـێــژوويى ئەمـەويـيـه خەيال بۆ ئەوە ناچـێ، كە پەيوەندىي بە ئێزىديانەوە بووبـێ. راستىيەكەي ئەوەيە

ک ناوهکسهی، به هوّی لیّکچسوونی له ناوی ئیّسزیدییسهوه، په پیوهته ناو کتیّبهکانیانهوه که تهمانیش به دهوری خوّیان کهموکو پیان زوّرن، به لگهی تهوهش، واته ناموّیی ئیّزیدی به یه زیدهوه، تهوهیه که ههموو تهو قهول و دوعا و گوّرانیی تایینی و میللیانهی ئیّزیدییهکان، تهوانهی تا تیّستا به رچاومان کهوتوون، لهناوی تهم کابرایه خالین،

چین و تویژالهکانی کۆمەللەی ئیزیدی

ئايينى ئينزيدى، وهكو له ههموو كۆمه لهيهكى ئايينيدا، بهسهر ههموو لايهنيكى ژيانى ئيزيدياندا زاله و سستميكى فراوان و ئالۆزى پلهى ئايينى بهدواى يهك (Hierarchy المراتبيه) لهناو كۆمه لهكهياندا دامه زراندووه.

پله ئايينيه کانى ئێزيدى حهوتن، نوێنه رهکانيشيان بهپێى ماف، زانياريى ئايينيى، ئەركى ئايينيى – كۆمه لايه تى و نيشانه و مۆركى تر لێک جياده بنهوه.

مير

زقربهی نووسهران ناوی یان نازناوی «میر» بق «امیر»ی عهرهبی دهبهنهوه، به لام به رای تقفیق وه بی وشهی میر له ناوی خواوهندی «میهر»هوه هاتووه/۹۱ ۲۱–۳۵/ لهههمان کاتدا رهنگبی ناوی میر، ئهوهش تهنیا گریمانه، له وشهی کوردیی پهتی «میدر»هوه بی بهمانای پیاو، پیاوی راستهقینه.

به لای ئیزیدیانه وه میر نوینه ری شیخ عادییه و داهات و پول و مولکی گوری شیخ لای ئه و دهبی و بهبی لیپرسینه وه دهستکارییان دهکات، به لام نوینه رانی بنه ماله ی میر خویان به نه وه ی یه زیدی کوری موعاویه ده زانن.

ئەمەش راست نىيە، چونكە بە گويرەي گىنيالۆگىاى ئەو بنەمالەيە، گرىمان

راسته، ئەوا دەچنەوە سەر لقى دووەمى ئەمەويەكان، واتە لقى مەروانى. بەھەر حاڵ ڤيلچێڤسكى گوتەنى «گينياڵۆگياى ميرەكانى ئێزيدى لەوە دەچێ بەبێ خۆيێوەماندووكردن دانرابێ» /۲۲، ۱۰٤/.

لهسهرهتادا میرهکانی سه ربه بنهمالهی شیخ حهسهنی کوری عادیی دووهم فهرمانرهوا بوون، به لام لهسهدهی حهقدهدا شیخ محهمه کوردیی ئهربیلی دوای ناکوکی و شهر و کوشتاریکی زوّر تهخت و دهسه لاتی میرایه تیی زووتکرد. شیخ محهمه له بنهمالهی شیخ ئهبوبه کر، خواوه ندی چوارهم (میکائیل)، بوو که دهبن به خزمی بنهمالهی شیخ حهسهن، جا به فهرمانی میری تازه ناوی شیخ حهسهن بوو به شیخ حهسهنی بهسری /۱۶۶۱،۱۱۸۸۸

مەبەستىش لەمە رەنگبى بەرزكردنەوەى پلەى ئەو بنەمالەيە و رازىكردنيان بووبىت لە برى ئەومى سەركردايەتىيان لەدەست چوو.

میر ئەرک و لیپرسینەوەى زۆرى بەسەر شانەوەیە. میر وەکو سەرۆکیک دەبى كاروبارى ئیدارى بەریۆەبەری و گیروگرفتى خید لەتى و ناوچەیى چارەسەر بكا، گەنجینەى ھەموو داھات و پوول و پارەى كۆمەللەكەى لا دەبى و سەربەستىي تەواوى لەبەكارھینانى ھەیە.

میر خوی ده بی بابه شیخ هه لب ژیری که به رزترین پلهی ئایینیه و ئه م له کاروباری ئایینیدا به ناوی میره وه قسه ده کا، هه روه ها میر سنجاقه کان ده پاریزی و بق ناوچه کانیان ده نیری، هه رئیزیدیه کیش مرد و میراتگری نه بی، مولک و ماله که ی بق میر ده بی. له گه ل ئه وه شدا میر نه خوینده واره، چونکه له کومه له ی ئیزیدیدا ته نیا شیخه کان مافی فیربوونی خوینده وه و نووسینیان هه یه میر کلاویکی تایب تیی هه یه وه کوتاج جار جاره و به بقنه ده یکاته سه ری /۱۱،۹۳/ ۱۸،۷۲/.

دەبى ئەوەش بلىيىن كە ھەر چەندە مىير دەسلەلاتىكى بى سنوورى ھەيە، بەلام ناتوانى لە بريارەكانى كۆمىتەى شىخخان بەسلەركردايەتىى بابە شىخ دەرچى – لەھەموو حالەتىكىشىدا بريارەكان پشىتگىرىى مىر دەكەن و بۆيەش مىر خۆى بابە شىخ ھەلدەبرىرى.

يسمير

تهنها ئهوان مافی ژن هینانیان ههیه له میرهکان، ناوی «پسمیر» ناویکی کوردییه بهمانای کوری میر- له کرمانجیدا ناوی «پسمام» ههیه بهمانای کوری مام، ئامۆزا.

پسمیرهکانیش گوایه له نهوهی شیخ ئهبوبهکرن و له رووی بایهخهوه دوای میرهکان دین، به لام ئهمه لایهنی ئایینیی ناگریتهوه. پسمیر له بهریوهبردنی کاروباری ئیداری جیگری میره و له ههموو گوندیکی گهورهدا پسمیریک دهژی و له ههموو شنیکی ئهوی تیکهلیهوهی له ههموو شنیکی ئهوی تیکهلیهوهی لهگهل بنهمالهی میردا ئهوا خهریکه نامینی.

بابه شيخ و شيخ

بابهش شیخ شیخی ههره گهوره و سهروکی ههموو شیخهکانه و لهنهوهی خواوهندی حهوتهمه - شیخ فهخرهدین برای شیخ حهسهن بابه شیخ مهرجهعی دینی بالای ئیزیدیانه و دهسه لاتیکی ئایینی گهورهی ههیه - به رادهیه که میر نابی له بریار و ئاموژگاریه کانی ئه و دهرچی و بویه وهکو گوتمان میر خوی یه کیک له شیخه کان بو نه و پلهیه دادهنی.

بابه شیخ سهروپیچ و جل و بهرگی سپییه، پشدینیکی پهشی دریژ (۹ مهتر) دهبهستی که چهند ئالقهیه کی له مسی پیوه کراون و پیروزن، ئهم پیشی خوی ههرگیز ناتاشی، مهی ناخواته وه ئامان و کهوچکی تایبه تیی ههیه و کهس نابی تیایاندا بخوات، ههروه ها کهس مافی ئهوهی نییه لهسه ر بهرمالی ئه و دانیشی بهرمالیکی پیروزی ههیه، گوایه هی شیخ عادی بووه له جه ژن و کوپوونه واندا ریگهی خه لکهکه ده دا بو متفه رک دهستی لی بده ن ۱۱۰/۱۹۰۸.

تەنيا بابە شىخ و ئەو شىخانەى لە بنەماللەى شىخ فەخرەدىن (بنەماللەى ئادانى) مافى خويندنەوە و نووسىينيان ھەيە.

شیخه کانیش گروپه یه کی گرنگن. به پله دوای بنه مالهی میر دین و وهکو گوتمان بابه شیخ لهناو ئهماندا هه لَده بریّردریّ. به لای ئیزیدیانه وه شیخه کان

دەتوانن كار بكەنە سەر رووداوەكانى جىھان و بەشىدارىي لە بەرپوەبردنى كاروبارى دونيادا دەكەن و لە رەگەزىكى تايبەتىن و پەيوەندىي بەردەواميان بە يەزدانەوە ھەيە. شىخەكان بەگشىتى سەر بە چەند بنەماللەيەكەوەن ئەگەرچى زۆربەيان خۆيان بە نەوەي شىخ حەسەن دەزانن:

۱- بنهمالهی ئادانی- ئهمانه نهوهی شیخ حهسهنن و ناوهکهشیان لهناوی شیخ عادییهوه هاتووه (۱۱).

۲- بنهمالهی شهمسانی - ئهمانه نهوهی شیخ شهمسهدینن (خواوهندی سییهم) «شیخهکانی شهمسانی باجیکی تایبهتیی له ئیزیدیان وهردهگرن که پیّی دهلیّن (قوربانی شهمس)، ئهم شیخانه له ناوچهی لینیناکانی ئهرمیّنیای سیقیهتیدا ناویکی تریشیان ههیه- (شیخ پهش) یان (شیخهکانی بنهمالهی جنوکان) به حسیّب ئهمانه جنوکه له گیانی خهلک دهربکهن و لهناو ئاگردان (ئوجاغ) دا بهندیان بکهن. ههروهها شیخ ئهگهر پیویستی به کریکار ههبوو بو زهوی کیّلان، تهشی پهستن یان شتی تر فهرمان به جنوکان دهدا که کارهکان ئهنجام بدهن ۱۸۲٬۲۳۸.

۳- بنهمالهی قاتانی- ئهمانهش نهوهی شیخ ئهبوبهکرن واته دهبن به خزمی میرهکان. شیخهکانی خانهوادهی (شیخ عهبدولقادر گهیلانی) له سنجار و هی (شیخ ئیسماعیل) له بهحزانی - سهر بهم بنهمالهیهوهن (۱۲).

بهم جوّره، ههموو شیخیک دهبی بهرهچه لهک له یهکیک لهم سی بنه مالهیه بی شیخه کان نه ههر گروپهیه کی ئیندوگامین، به لکو له نیوان خوشیاندا ئهم سی بنه مالهیه ژن له سی بنه شاهین واته ههر شیخیک دهبی ژن له بنه ماله کهی خوی بینی به ده شیخه که نیزیدی به تایب ه تیش شیخه کانیان چهند بایه خ به «پاکی»ی رهسه نی خویان دهدهن و ههرگیز ئه وه له الکه نهوه که ناکه نهوه که کام خواوه ند یان به رهبابن.

شیخه کان جل و به رگیان سپییه ، سه روپیچیشیان رهش و پشدینی سوور یان زهرد یان نارنجی دهبهستن . هه ر شیخ یک چهند موریدیکی له نیزیدیان هه یه و دهبی به بهش له مولک و مالیان – به حسیب شیخ مایه ی رزقی موریدی خویه بی به بهشی له و رزقه ده که وی / ۱۱۰ . ۱۹۹ / ۱۹۹ / .

وشهی «پیر» له زمانی کوردیدا ههمان مانای شیخی عهرهبیی ههیه و لهوه دهچی نهم وشهیه پاشماوه و ناسهواری جیپهنجهی کولتووری ئیرانیی کون بیت و مابیتهوه. لهکاتیکدا «شیخ» ئاشکرایه دهبی جیپهنجهی کولتووری ئیستر له بهشی یهکهمدا باس کراوه ئیسانداریکی زهردهشتی بهناوی «پیری شالیار» له کوردستاندا ژیاوه.

پیرهکان به پله دوای شیخه کان دین و ئهمانیش تویژالیکی ئیندوگامین له ناو کومه لهی ئیزیدیدا، ئهمانه ئهرکیان ئاموژگاریکردن و پی نیشاندانه له کاروباری ئایینیدا و چاودیری کردنی نویژ و پوژووگرتن و لایه نه کاروباری ئایینیی ده کهن، ههروه ها بهرپرسیارن له چونیه تیی به پیوه چوونی سهریمونیا و نهریت و پهوشته کان، پاستی و دروستی جلوبه رگ، سهروپیش، سیما و دیمه نی مروی ئیزیدی به گشتی، شان به شانی ئهمه ش پیر یاریده ی شیخ ده دا له شوشتن و به خاک سپاردنی مردوودا.

پیر له کاتی حهج و زیارهت و جهژنهکاندا دهبیّ نانی موریدهکانی خوّی بدات، ههروهها دهروونناسی و چاکردنهوهی نهساغیش ههر تُهرکی تُهوه.

دیاردهیه کی سهرنج راکیش لهناو پیرهکاندا ههیه – به شیکیان خویان به نهوه ی سووفیی بهناوبانگ «قضیب البان» دادهنین، که سالی ۱۹۷۶ مردووه و نهوه ی نیمامی عهلییه/۱۹۰۳/۱، ۱۰۷۰/۱، نهوه شنابی ریککه و بی بیر چونکه و شه ی «پیر»ی ئیرانی و خوبردنه وه سهر بنه مالهیه کی شیعه و هه روه ها نهوه شکه جلوبه رگی ره شله لهبه رده که ن و زیاد لهوه شبه ستنی نیشانه یه کی ره ش مهمووی پیکه وه ناماژه یه کن بو جیپه نجه ی نیران و شیعین مله او نایین و کومه له کی کی میداید او نهمه به به به ایکولینه وه و شیکوردنه وه ی تیمید ایدا و نهمه به به به ایکولینه وه شیکردنه وه ی تاییه تی هه یه به ایکولینه و شیکردنه وه یه تاییه تی هه یه به ایکولینه و شیکوردنه و شیکوردنه و تاییه تی ها تاییه تی ها تاییه تی تاییه ت

پیرهکان دهچنهوه سهر چهند خانهوادهیهکه: خانهوادهی پیر محهمهد رهشان، پیر هاجیال، مام شقان، جهروانه، حهسهن مامه، قضیب البان و حاجی محهمه که به ههموو ناوچهکانی ئیزیدیدا بلاوبوونهتهوه/۱۵۸، ۸۵/.

لەناو ئەمانەدا تەنيا خانەوادەى ھەسەن مامە دوورەپەريّز و ئيندۆگامييە، دەنا ئەوانى دى ژن لە يەكدى دەھيّن/۸۳/۸۱۸۱/.

بهپنی شهریعهتی ئیزیدی ههموو پیریک دهبی ببی به موریدی شیخیک و ههموو شیخیکندن شیخیک و هموو شیخیکشد دهبیته موریدی پیریک و لهههمان کاتدا ههموو ئیزیدییه کشیخیک و پیریکی.

شایانی باسه، که ههر چهنده پیر به پله دوای شیخ دیت، به لام گهلی لایهنی لهیه که وو و نزیک یه کیان ههیه نهوه شخهال بق نهوه دهبا که رهنگبی نهم دوو پله نایینیه، واته شیخ و پیر، له کاتی زوودا یه که به بووبی و له نهنجامی زورانبازیی عهرهبیزم و نیرانیزمدا و بق راگرتنی با لانس (توازن) له نیوانیاندا بووبیت به دوو پله – شیخ و پیر.

فەقير

ئەمانەش توێژاڵێکى تايبەتىن، بە ھەژارى و عەوداڵيى دەژين و خۆيان بۆ پەرسىت و عيبادەت تەرخان كردووه، ھىچ كار و كاسىبيان نىيە ئەوە نەبى كە خزمەتى گۆرەكان، بەتايبەتىش ھى شىێخ عادى، دەكەن يان مندالان فىێرى سەما و دەف لێدان دەكەن.

فەقىر شىرەجلىكى رەش دەكاتە بەر و بەمە لە خەلكى تر جىادەبىتەوە، سەروپىچىشى ھەر رەشە بۆيە پىنى دەلىن «قەرەباش» سەررەش.

کهمهربهندیّکی سوور دهبهستی بهناوی «محک» که ئالقهیهکی زهردی پیّوهیه بهناوی «خادم»، باریکه داویّک له ملی دهبهستی پیّی دهلّین «کوّتی یهزید» و کلّاویشی «کوللیک» تاجی شیّخ عادیه، جلوبهرگی فهقیر لای ئیّزیدیان گهلیّ پیروّزه، برّیه کاتیّ پیّی دهگهن لچک و دامیّنهکانی ماچ دهکهن، کاتیّکیش فهقیریّک دهمری شرهجلهکهی لهگهل خوّیدا بهخاک، دهسپیّرن/۱۲،۹۳، ۹۵/.

فهقیر جیّگهیه کی تایبه تیی لای ئیزیدیان ههیه بوّیه زوّر ریّزی دهگرن، گوی له قسه کانی دهگرن و فهرمانه کانی جیّب هجیّ دهکهن، تهنانه تهگهر جویّنیشیان پی بدا که سرزاتی ئه وه ناکا وه لامی داته وه، نهمه شیخ و

پيرهكانيش دهگريتهوه.

ههر چهند فهقیرهکان تویژالیکی ئیندوگامین، به لام خه لکی تریش ده توانن ببن به فهقیر، ئهوهش ره زامه ندیی میری گهرهکه و ئه و که سه دهبی ئیماندار و ره وشت چاک بی. ههروه ها میر مافی ئه وهی هه یه پله ی فه قیری له یه کیک بسینیی ته وه که سه نکولیی له ریباز و ئه رکه کانی خوی کرد، لهم حاله ته شدا میر شره جله کهی لی وهرده گریته وه.

ده لنن ئه وهی بچیته ناو ریبازی فه قیرانه وه دهبی دوای رازی بوونی میر چل رفز رفز و بگری و هه موو ئه و ماوه یه له خه لوهت دابی، جگه له و که سه ی تیواران خواردنی بو ده با هیچ که سیکی تر نابینی، له م ماوه ئه زموونییه یدا جلیکی سپی له به ردا ده بی و په تیکی خوریی ره ش «محک یان مهاک» له مل ده به سپی له به و گوناه کاری.

سىەرۆكى فەقىرەكان گوايە لە ناوچەى حەلەب دا دەژى كە نازناوى «كاكى»ى ھەيە و ئەو كەسى ھەرگىز نابى ژن بىنى، جلوبەرگى وەكو ھى فەقىيرەكانە، ئەوە نەبى جانتا (حەقىبە)يەكى بە ملەوەيە پىي دەلىن «كەشكۆل».

ههروهها کومه له ژنیک له لالش ههمان پلهی فه قیریان ههیه و خویان بو خرمه تکردنی گوری شیخ عادی ته رخان کردووه، سهروکه کهیان نازناوی «کابان»ی ههیه و نهم به راته له خوّلی نهم مه رقه ده دروست ده کا و دهیدا به قه وال بو فروشتنیان ۱۹۳٬۹۳٬ ۱۹۳۰/۰.

دواجار، فهقیر نابی مهی بخواتهوه و جگهره بکیشی، نابی لهناو نوین دا بخهوی یان لهسهر تهخت دانیشی، جلهکانی ناگوری تا لهبهریدا دهدرین.

قهوال

ئەمانە كەلامخوانن، لە كاتى حەج و جەژن و مردووناشتن دا دوعا دەخوينن و گۆرانى ئايىنى دەلنن، ئەمانە زىرەك و قسەزانن، فۆلكلۆريان ئەزبەرە و جيگەى باوەرى مىرن، چونكە «سنجاق» يان پى دەسىپىرى.

ئەم توپژاللە ئايىنيەش لەسەرەتادا ئىندۆگامى بووە، بەلام لە ترسى ئەوەى

تۆيان بېرێتەوە بە فەرمانێكى تايبەتيى بابە شىێخ ڕێگەيان درا ژن لە موريدەكان واتە خەڵكى رەمەكى ئێزيدى بێنن/١٥٨، ٨٩/. قەواڵەكان بە قسەى خۆيان لە شامەوە لەگەڵ شىێخ عادى بۆ ئێرە ھاتوون و گوايە بۆيە ئێزيدى و كوردەكانى تريش پێيان دەڵێن «تازێ» (٦٣).

كوچەك

ئەمانە گروپەيەكن سەر بە بابە شىخ، ھەر كەسىتىك ھەتا ئەگەر لە رەمەكى ئىزىدىش بىت پىلىي كرا بىلى بابە شىخ بسىلەلىنى كە بەھرەيەكى ئاسىابەدەرى ھەيە و دەتوانى پەيوەندىي بە روحەكانەوە بىكات مافى ئەوەى ھەيە بېتى بە كۆچەك. ئەمانە جلوبەرگى سىپىي لەبەردەكەن، كەمەربەندى سىوور يان رەش دەبەسىت كە ئالقەى مسىي پىوە دەكەن و رىش دەھىلىنەوە/١٠٩، ١٥٥/.

له كاتى رووداويكى گرنگ يان كارەساتىكدا بابە شىيخ كوچەكان كۆدەكاتەوە و فەرمانيان يى دەدا لە خوا بيارىنەوە و يەيوەندىي بە روحەكانەوە تكەن تا تزانن لەق ھەلۈملەرچەدا چى تكەن، ئەمانىش ئەۋەي لە ئاسىمانەۋە ينيانرادهگا بق بابه شنخ دهگنرنهوه. كاتنك كوچهك دهيهوي ينشبيني بكات، عهبايهک له خۆپەوە دەپێچێ و درێژ دەبێ، ئينجا خۆي دەگەوزێنێ و بوڵه بۆڵ دهکا و گورانی دهلی یاش ماوهیه که ییشبینی خوی ناشکرا دهکا/ ۱٦٦، 🗓 ، پەكسىپك كسە دەبىتى بە كسوچەك ١٦٠٠ رۆژ رۆژوودەگسرى، لەق ماوهیهدا دووجاران زیارهتی گۆری شیخ عادی دهکا و چل چرای پیرۆز دهبینی و دەچێتە ژوورى «چل مێران» كە ھەر لەناو مەرقەدەكە دان. دواي ئەمە ئەگەر هيچ کۆسينک نهنيته پنش، ئەو کەسپە دەپى بە كۈچەک . جا كاتنگ پەكنكى رەمەكى دەبى بە كوچەك نابى چىتر تىكەلى كەس و كارى خۆي بىن و ژنيان ليّ بهيّنيّ ، چونکه کوچهکهکانيش ئيندوّگامين. ماناي ناوي «کوچهک» روون نييه، ئەگەرچى ص. الدملوجى گريمانى ئەوە دەكات كە لە «گۆشەنشىن»ەوە هاتبيّ/ ۱۰۹، ۵۶/. ســهبارهت به بايهخي مــێــژوويي كـوچـهكـهكـانيش ئق. قىلچىنى ئەم رايەي دەربريورە :«ئىمە بە ھۆي ئەر كوچەكە سىحربازانەرە بِق چەرخێکى كۆنى پێش پەيابوونى شێخ و پير دەچىنەوە »/٢٣ ، ١١١/.

موريد

جگه له و گروپه و توپژاله ئايينيانه ی لهسه رهوه باس کران، ئه وانی تر، واته خه لکی رهمه کی ئیزیدی، موریدن. ئه وه ش، چونکه ههمو و کهسیکی ئیزیدی شیخیک و پیریکی ههیه؛ به گوته یه کی تر ههمو و ئیزیدیه کی له یه کی کاتدا موریدی شیخیک و پیریکه، که واته ره شه خه لکی ئیزیدیش، چینی هه ره گهوره ئهگه رچی هی هه ره خواره وه ی کومه له که، گروپه یه کی ئایینی پیکدین، به لام له ژیر ده سه لاتی گروپه ئایینیه کانی تردان.

موریدهکان گهلی جوّر وباج دهدهن وهکو: بوّ زیارهتی سنجاق، کرینی به اراته، بهخشین بو شیخ و پیر و زوّر خیّری تریش، ئهمانه مافی ئهوهیان نییه نووسین و خویندنهوه فیّربن، ههروهها ناشتوانن شیخ و پیری خوّیان بگوّرن، له کاتیکدا شیخ و پیر له بری ههندی پاره موریدی خوّیان دهگوّرنهوه/۱۲،۹۳ کا کاتیکدا شیخ و پیر له بری ههندی پاره موریدی خوّیان دهگوّرنهوه/۱۲۹ که زوّربهی سهرچاوهکان، لهههمان کاتدا ئیّریدییهکان خوّشیان، دانی که زوّربهی سهرچاوهکان، لهههمان کاتدا ئیّریدییهکان خوّشیان، دانی پیادهنیّن. به لام نووسهری و ههیه تویّرالی تری باس کردوون، کهچی ههندی له ههره گرنگهکانی پشتگوی خستوون. هینری فیلد ناوی شیخی نههیناوه له جیاتیی ئهوه پلهیهکی ئایینی تری داهیّناوه بهناوی Rahwal که بهقسهی ئهو لهبهردهم مهلهک تاوس دا دهف لیّدهدهن و گوّرانیی ده لیّین/۸۸ .۷/.

ئەمە پىدەچى ھەلەى چاپ بىت و مەبەسىتى نووسىەر قەوال بىت، بەلام لە مەسىملەى پشىتگوى خىسىتى شىنخەكاندا بىلى ھەلەيە. ھەروەھاش ئۆ. قىلچىنى شىنگى خىسىتى شىنخەكاندا بىلى «مەلە» دەكەن كەركەن كەركەن

ئیدنوّگامیا Endogamos، واته ژن هیّنان لهناو خوّدا، لهناو کوّمهلّه ئایینیهکاندا دیاردهیهکی ئاسایی و باوه، چونکه سستیّم و یاسا ئایینیهکان دهیکهن به مهرجیّک، و ئهوهش له ئهنجامی «پهیرهوکردنیّکی شیّلگیّرانه و توندی دوّگ مای ئایینیدا که ریّگهی ژن هیّنان له غهیره دینان دهگریّ» سهری ههلداوه/ ۲۷ ، ۲۸ ، ۳۷ ، به لام ئیندوگامیای نیّدوان تویّژالّ و گروپهکانی ناو کومهلهیهک، وهکو ئهوهی ئیّزیدی، ئهوه دهرده خا که نویّنه رانی ئه گرووپه و تویژالآنه توند دهستیان به بهرژهوهندی و دهسه لاّتی خوّیانه وه گرتووه که به پیّی باوه ری و شکیان له یهکیّک له خواوهنده کانه وه بویان ماوه ته وه.

ئیزیدی، ههر بهپهیوهندیی به ئیندوگامیاوه، خوّیان به کورد دهزانن، به لاّم وهکو ههمیشه وایه «لهناو ههموو کوّمهٔلهیه کی خاوهن ئیدنوگامیای چهسپاودا ههندی سیما و خهسله هاندی سیما و خهسله تی نیّتنیکیی تایبه ته هه ر به خوّیانه وه دروست دهبن»/۱۸، ۹۰/. جا به پشت به سبّن به م بوّچوونهی ئهکادیمیک یو . بروّملیّی دهتوانین بلّیین، که لهگه ل ئهوهی ئیزیدییه کان له سبونگهی ئیندوگامییانه و نیشانه و ماکی تایبه ت به خوّیانه وه بوّ دروست بووین، ئهوهش دیاردهیه کی نیشسانه و ماکی تایبه ت به خوّیانه وه بوّ دروست بووین، ئهوهش دیاردهیه کی ئاساییه و لهناو گهلی میلله تانی تردا بهدی دهکری و ههر بهند نییه به ئایینه وه، به لکو دهکری هوّیه کهی فاکته ری زمان بیّت یان ههر هوّکاریّکی تر که کوّمه لهیه کوّمه له کوّمه لگا گشتییه که وه داببریّ، بوّیه لهگه ل ئهوهشدا ئهمه ریّگهی ئه وه ناگری که هه ر به به شیّک له ئیّتنوسی کوردیدا بمیّننه وه (۱۶).

قەدەغە و تابوو لاى ئيزيديان

دەربارەى قەدەغە و ئەو شت و كردەوانەى ئىزىدى تابوويان لەسەر داناون، بەلگەنامەيەكى گرنگ ھەيە كە سالى ۱۸۷۳ ئىزىدىيەكان ئاراسىتەى دەوللەتى عوسىمانىيان كردووە لە وەلامى ئەو داواكارىيەى لەلايەن عوسىمانىيەكانەوە لىيان كرابوو سەبارەت بە ناردنى ۱۲۰۰ كەس بۆ خزمەتى سەربازى،

لهم به لگه نامه یه دا هه موو ئه و کرده وانه دهست نیشان کراون که مرقی ئیزیدی نابی بیناکات، چونکه به گویّرهی ئایینی ئه مان حه رامه و بقیه داوا له ده و له که نامه نهرکه یان ببه خشی / ۲۲۱ - ۲۲۱ / گهمه شخاله کانی به لگه نامه که ن

 ۱- هەموو كەسىنك ئەگەر سالنى ٣ جار زيارەتى مەلەك تاوس نەكات كافر دەبى.

- ۲- ههموو کهسیک، گهوره و بچووک، ئهگهر سالنی جاریک زیارهتی گوری شیخ عادی نهکات، له ۱۵-هوه تا ۲۰ ئهیلوولی رؤمی (۱۵)، کافر دهبی.
- ۳- ههموو کهسێک ئهگهر ههموو بهیانییهک نهچێته ئهو شوێنهی روٚژی لێ
 ههڵدێ بهمهرجێک کهسی سهر به ئایینی تر نهیبین، کافر دهبێ.
- ٤- ههموو کهسیک ئهگهر ههموو روزیک دهستی برای ئاخیره و شیخ و پیرهکهی ماچ نهکات کافر دهبی.
- ٥ ههر ئيزيديه ك ئه گهر گوينى لهوه بوو، كه موسلمان نويزى پئ داده گرن (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم) ئه گهر ئهو كهسه نه كوشت دهبئ خوى بكوري، دهنا كافر دهبئ.
- آ- له کاتی مردنی ئیزیدییه کدا ئهگهر برای ئاخیره و شیخ و پیره کهی لهسه ری نهبن و قهوال ته لقینی نه دا به کافری دهمری.
- ۷ ههر کهسیک ئهگهر ههموو بهیانییهک بهراته، واته خوّلی سهر گوّری شیخ عادی، نهخوات یان که مرد ئهو خوّلهی پی نهبی، کافره.
- ۸ له کاتی روّژوو گرتنیشدا ئه گهر ههر که سیّک روّژووه که ی لای شیخ و پیره که یه دهست پی نه کرد و ئیّواره شبه شهرابی پیروژی شییخ یان پیره که ی نتاری نه کرده و روّژووه که ی به تاله و کافر ده بیّ.
- ۹ ههر کهسینک ماوهی سالینک دیار نهبوو ژنی خوی لی حهرام دهبی،
 کهسیش ژنی پینادا و کافر دهبی.
- ۱۰ ئەگەر كراس و شىروالى تازە پېش كردنەبەرى بە ئاوى گۆرى شىيخ عادى نەشوورى ئەوەى بىكاتەبەر كافر دەبى.
- ۱۱- له کاتی دوورینی کراسیکی تازهدا ئهگهر خوشکی ئاخیرهی ئهو کهسه یاخهکهی بق نهبری و نهیکاتهبهری کافر دهبی
- ۱۲ ئیزیدی ناتوانن جل و بهرگی رهنگ شین بکهنهبهر^(۱۹۱) یان قژی خوّیان به شانهی موسلمان و دیان و جوو شانه بکهن ئهگهر گویّزانیّک به ئاوی مهرقهدی شیّخ عادی نهشوورابیّتهوه نابی سهری پی بتاشن.

۱۳ – ئێزیدی نابێ بچێته گهرما، و ئاوهدهستخانه، نابێ لهناو قاپ و ئامانی موسلماناندا بخوات.

١٤ بۆ ئێـزيديان قەدەغەيە خـواردنى: گۆشـتى ماسى، كدو (كوولەكە)،
 باميە، فاسـوليا، كەلەم، خاس و تەنانەت نابێ لەم شوێنەشـدا بن كە خاسى لێ
 چێندراوه.

لیّرهدا بهلّگهنامهکه تهواو، به لام نهمه ههموو قهده غهکان نین، لای نیّزیدیان هی تریش هه ن که له بهشی پیّنجهمی مهسحه فاره شدا دهست نیشان کراون.

ئەممەش ھەندى رەوشت و نەرىتى ئىرىدىانە كە لىكۆلەرەوان تۆماريان كردوون:

پیاوی ئیزیدی نابی بروانیته ئافرهتیکی ئیزیدی نهبی، لهناو خوشیاندا دهتوانی پهیوهندیی تهنیا لهگهل ئافرهتانی چین و تویژالی خویدا ببهستی.

ئافرهتانیش نابی جلی رهنگاورهنگ بکهنهبهر، ئهمان جلیان دهبی رهنگی سپی بی و سهریشیان دهبی ههمیشه بپیچن، به لام ئهمه ئافرهتانی مالی میر ناگریته و ئهمان له هه لبژاردنی جلو بهرگیان دا ئازادن /۱۵۸، ۹۲–۹۶/. به رای ئا، لایارد به لای ئیزیدیانه وه ئاگر شتیکی پیروزه و ههرگیز تفی تی ناکهن، ههموو جاریکیش دهست به ناو کلپه دا دینن و به دهموچاوی خویاندا دینن/۸۵، ۲۰۱/، به قسهی شاکر فه تاحیش ئیزیدی ههرگیز تف نه به هیچ کهسیک و نه به هیچ ئاژه لایک داناکهن/۱۵۸، ۹۲/، ههرچی ئا، سمیونو هه دلی ئیراوه ته و که به لای پهیره و که رانییه وه زهوی پیروز بووه / ۹۲/ ۸۷/.

نوێژ

ئیزیدی روّژانه دوو نویّژ دهکهن له بهرهبهیان و خوّرئاوابووندا. بوّ نویّژی بهرهبهیان مروّی ئیزیدی دهچیّته ئهو شویّنهی لیّیهوه روّژ لهبهرامبهری ههلّدی و ئهو جیّگهیه ماچ دهکا که یهکهم تیسشکی روّژی پی دهکهوی و «دوعایا سبهیکی» دهخویّنی که دوعایهکی دریّژه بهم وشانه دهست پیّدهکات:

ئامين ئامين

تەبارەك ئەلدىن

ئەللا ئەحسەن ئەل خالىقىن

./۲۷،۱۵۲/.....

له نویّژی خوّرئاوابوونیشدا به ههمان جوّر بهرامبهر ئهو شویّنه دهوهستیّ که روّژی لیّوه ئاوادمبیّ و «دوعایا هیّقاریّ» دهخویّنیّ:

يا سوارى رۆژھەلاتى ، رۆژئاڤايى

هوون بدمنه خاترا دوتنی و دایی

هوون مه خلاس كهن ژ قهدايي ژ به لايي غه لايي ۲۵۱، ۲۹/.

ئیزیدی نویژیکی تایبهتیشیان ههیه لهشهوی نیوهی شهعباندا که ئهم شهوه لای موسلمانانیش پیروزه دهکاته «شهوی بهرات»ی کورد و «لیله المحیا»ی عهرهب. لهو شهوهدا ئیزیدییهکان به میر و پیاوانی ئاینیانهوه له مهرقهدی شیخ عادی کودهبنهوه و یهکیک له شیخهکان دهبی به «پیش ئیمام». نویژهکه بریتییه له شهش رکعهت و یهک سوجده له ههر رکعهیهکدا سوورهتی «اخلاص» سهد جار دهخوینن، پشوویهک دهدهن و نان دهخون ئینجا نویژیکی تریش دهکهن ئهمجاره ئیمام له رکعهتی شهشهمدا سوورهتی «القدر» دهخوینی، به باوهری ئهمان ئهم نویژه جیگهی نویژی سائیک دهگریتهوه/۱۲۲۰/۱۰.

له بهعشیقه ئیزیدییهکان له مهرقهدی محهمهد رازانی، که شیخیکیانه، کودهبنهوه و تا بهیانی سوورهتی «اخلاص» ههزار جار دهخوینن/۱۱۰،۱۳۰۱/، ههرچی له ناوچهی سنجاره خه لکهکه له مالی شیخیکی ئادانی کودهبنهوه و خاوهن مال دهبی به پیش ئیمام و لهبهرامبهر سنجاق دا تا بهیانی کهلام و دوعا دهخوین و به نان خواردن کوتایی پیدینن/۱۰۹،۱۹۱۸، شایانی باسه که گهلی ئیریدی رازی نابن ئهو شهوه بهبی سنجاق نویژ بکهن، چونکه ئهمه بهرای ئهوان زوّر له نویژی موسلمانان دهچی/۱۹۳، ۱۲۱۸، ئیریدی بهم شهوه ده لین «لیله القدر»ی موسلمانان نبیه، شهوه ده لین دایگی رهمهزان نبیه، چونکه ئهمه چونکه ئهمه شهمان «لیله القدر»ی موسلمانان نبیه،

شهعبان، ههروهها خویندنی سوورهتی قورئان لهم نویژهی ئیزیدیاندا نابی جیکهی سهرسورمان بیّت، چونکه لهبهشی چوارهمی «جیلوه» دا هاتووه که «به ههموو ئهوهی له کتیبی جوو و مهسیحی و موسلمانان دا ههیه رازین ئهگهر لهگهل دهستوری مندا ریّک دهکهون ۱۱۰/ ۱۷۷/۸.

ڕۏٚۯۅۅڲڔؾڹ

ئیزیدی دوو روزووگرتنیان ههیه، یه کیکیان گشتییه که ههموویان دهیگرن به ناوی روزووگرتنی میاس تایبهتی و تهنیا بو پیاوانی ئایینیه.

رۆژووگرتنى يەزىد ماوەكەى سى رۆژە، لە بەرەبەيانەوە تا خۆرئاوابوون خۆيان لە خواردن و خواردنەوە و جگەرە كۆشان دەگرن. ئەم رۆژووگرتنە لە يەكەمىن رۆژى كانونى يەكەم (دىسامبر) بە حسىيبى رۆمى دەسىت پى دەكات و لە يەكەمىن ھەينىي دواى رۆژووگرتنەكەدا دەيكەن بە جەژن كە پىي دەلىن «جەژنى يەزىد»، گوايە يەزىد لەو رۆژە لەدايك بووە.

ئێزيدييهكان لايان وايه كه ماوهى ڕۆژووگرتنى موسلمانانيش ههر سى ڕۆژه، به لام ئهمان واته موسلمان لێيان شێواوه، چونكه وشهكانى «سىي» و «سى» له كورديدا له يهكهوه نزيكن/١١٨.١١٠/(١٧٠).

ماوهی «پۆژووگرتنی خدر لیاس»یش، که ههر پیاوانی ئایینی دهیگرن ۸۰ پۆژه - ۶۰ پۆژی له زستان دایه و له ۲۰ی کانونی دووهم (یانوار)ی رۆمییهوه دهست پی دهکست بی دهکست به ۱۰۰ پۆژیش له هاوین و له ۲۰ی تهمموزی (یولی)ی روّمییهوهیه، پوّژووهکه له مهرقهدی شیخ عادی دهست پی دهکهن، سی پوّژان لهوی دهمیننهوه ئینجا ههر کهسه دهگه پتهوه شوینی خوّی و لهوی به ردهوامی دهکا، جیگهی سهرنجه که به گویرهی سهرچاوهیه که ئهگه ریهکیک خواردهمهنیی بو به پوّژووبوو پاگرت دهبی بیخوا و نابی دهستی کابرا پهت کاتهوه و بوّشی ههر به پوّژوو حسیبه ۱۱۰ ۱۹۳۱/. مروّی ئیزیدی ههمیشه دهبی له شوین و جیگهی خویدا به پوّژوو بیّت، چونکه پوّژووهکه لای شیخ و پیری خوّی دهست پیدهکا و ههر لای ئهمانیش دهیشکینی.

حهج كردن

وهکو له پیشدا گوتوومانه، گۆری شیخ عادی له لالش قیبلهی ئیزیدیانه و خویان به مهککهی موسللمانانی دهشوبهین، ئهمانیش لهلالش چیای عهرهفاتیان ههیه، ههروهها مهشهه (وهکو له دوّلی پیروّزی مهککهدا) جیّ ئاوی کهوسه ر، کانی سپی که ئاوی زمزمی تیایه و تهنانه بهردی رهشیشیان ههیه، بوّیه زیارهتی گشتیی بوّ ئهویّ لهکاتی دیاری کراودا گهورهترین حهج کردن بوّ لالش شهشهمین روّژی تشرینی یهکهم (ئوّکتوّبهر) به حسیّبی زاینی دهست پی دهکا و تا ۱۳ی ههمان مانگ بهردهوان دهبیّ، جهژنی ههره گهورهشیان «جهژنی کوّمهلی» لهو ماوهیه دا دهبیّ و لهویّ بهسه ری دهبهن، حهجکه ردهبی به پیخاوسی بوّ مهرقه د بهسه رپردی سیراتدا بپهریّتهوه، چونکه جیکهکه گهلیّ پیروّزه نابیّ پیس ببیّ یان کاری خراپی لیّ بکریّ، به لاّم خونکه جیکهکه گهلیّ پیروّزه نابیّ پیس ببیّ یان کاری خراپی لیّ بکریّ، به لاّم خهنیا پیاوانی ئایینی مافی تهواف کردنیان به دهوری گوری شیّخهوه ههیه، خهاکی رهمهکیش به دهورهی شیخ و پیرهکانیانه وه تهواف دهکهن.

له کاتی ئهم حهجهدا گهلی شهعایر و سهریموّنیا بهریّوهدهبریّن، به لاّم پهیوهندییان زیّتر به جهژنهکهوه ههیه، بوّیه له جیّگهی خوّیدا باسیان دهکهین.

ئیزیدی حهجیکی تریشیان بق سهر گۆری شیخ عادی ههیه، ئهویش له جهژنی قورباندا رقرانی ۷ و ۸ی مانگی ذی الحجه. له رقری نقیهمدا خهلکهکه به سهر چیای عهرهفات دهکهون و لهوی له شیخ عادی دهپارینهوه که له گوناههکانیان خقش بیت. له خورئاوابووندا دادهبهزن و به ریگهوهش بهردی رهش ماچ دهکهن، ئینجا به پیخاوسی و بهبی پینانه سهر عهتهبه دهچنه ناو مهرقهدی شیخ و دهموچاویان به ئاوی زمزم دهشون.

بێگومان ناشبێ لەبىر بكەن بەراتە، خۆڵى پىرۆزى گۆرەكە، لە فەقىرەكانى ئەوێ بكرن/١٣٠-١٣٠/١.

جەژن

۱-- جەژنى سەرى سال.

ئەم جەژنە دەكەرىتە يەكەمىن چوارشەمەى مانگى نىسانى رۆمى و ئەوەش بە راى ئىزىدىيان دەكاتە ھەمان ئەو رۆژەى كە يەكىكى لە خواوەندەكانىيان بە فسەرمانى خسوداى گسەورە «ئىسزىن» بۆ بەرىدوەبردنى كاروبارى دونىسا، دابەزيووە/١٥٣/ . ١١//.

چۆنيەتى گێڕانى ئەم جەژنە لە بەشى ھەشتەمى «مەسىحەفارەشدا» دا باسكراوە /۲۷۱،۱۱،۹۳/ . روٚژى پێش جەژن، سىێ شەم، ھەموو خـێـزانێك
ئاژەڵ يان مريشكێك سەر دەبڕن و هێلكەش دواى كوڵندنى لەگەڵ گيايەكى
تايبەتيدا رەنگ دەكەن، ھەروەھا جۆرە كولێرەيەك بە رۆن ئامادە دەكەن بە
ناوى «صەوك» و ھەموو ماڵەكان بۆ يەكترى دەنێرن. كچ و كاريش بۆ دەشت و
كـێـوان دەچن گـوڵ دێننەوە و ماڵەكانىيان پێ دەرازێننەوە، بەيانىيى رۆژى
جەژنىش گـوڵ بە دەرگاى دەرەوەى ماڵەكانىشەوە ھەڵدەواسن، ئەو بەيانىيە
ھەر ماڵە جامـﻪ ماست بۆ ھاوســێـيانى دەنێـرێ و لەبرى ئەوە ھێلكەى
رەنگكراوى بۆ دێتـەوە، ئينجا خـﻪڵكەك دەست بە يارى و شايى و سەيران

خه لکه که و روزه بایه خیکی تایبه تیی به شوانه کان دهده ن خواردهمه نی و دیارییان بق له وه رگا بق دهبه ن و له ویش شایی و گوشه ند داده گرنه وه تقربا وابوون /۱۰، ۱۰ /۰.

جیّگهی سهرنجه که سهری سالّی ئیّزیدیان وهکو کوردهکانی تر و میلهتانی ئیرانی،۲۱ی ئادار «نهوروز» نییه، بهلکو دهکهویّته مانگی نیسان ئهوهش به هوّی ئهوهی ئهمان تهقویی روّمی بهکاردیّن، بهلام ناوهکهشی نهوروز نییه، بهلکو سهری ساله.

لیّرهدا ئهمه یهکیّک له خالهکانی جیاکهرهوهی نیّوان ئیّزیدی و کوردهکانی تره، چونکه ئهم جهژنه نهریت و بهشیّکی کولتووری گیانیی ئیّزیدییهکانه و بوّیان بووه بهیهکیّک له نیشانهکانی ئیتنق ئیینیان، وهکو چوّن نهوروّز بووه

بهبه شیکی کولتووری گیانی و ماکی نیتنیکیی کوردهکانی تر؛ نهمه بیگومان بو دهوری نایینی نیزیدی دهگه بریته وه، چونکه به باوه ری نهمان نیسان مانگیکی پیروزه و خواوهندیکی لی داده به زی و هه رله و مانگه دا گوایه پیغهمبه ران ژنیان هیناوه، بویه نهمان نابی لهم مانگه دا ژن بین.

ههر لهم جهژنهشدا، جهژنی سهری ساڵ، لهبهر پیروٚزیی زهوی و خاتری درهخته کان نابی زهوی بکیّلن، نهم جهژنه ههر چهنده خوّی یه کو روّژه، به لام ناههنگ و خوّشی ههموو مانگه که بهرده وام دهبی و ههموو روّژانی ههینی و چوارشهمه خه لکه که سهردانی یه کتریی ده کهن/۱۵۳ ، ۱۱/.

جا بۆیه ناتوانین پشتگیریی بۆچوونی س. الدیوهچی بکهین که بهلایهوه ئەمه جهژنیکی کهژییه و پهیوهندیی به ئایینهکهوه نییه/۱۸۱،۱۸۰/– ئهگهر ئهمه وا بوایه سهری سالی ئیزیدیانیش وهکو ههموو میللهتانی جیهان، دهکهوته مانگی ئادار که سهرهتای کهژی بههاره.

٧- جەژنى كۆمەلى

ئەملە جەژنى ھەرە گرنگى ئۆزىديانە و لە ماوەى ئەم جەژنەدا، ٦-١٣ى تشرينى يەكەم (ئۆكتۆبەر)ى زاينى، ھەجى ھەرە گەورەيان بۆسلەر گۆرى شىخ عادى روودەدا.

خه لکی ئیزیدی بق ئهم جه ژن و حه جکردنه له هه موو کونجیکه وه بق لالش دین و جگه له نان و پیاز و ساوار چیتر له گه ل خق ناهین، چونکه ئه و ماوه یه له و خوارده مه نیپه ده خقن که کارکه رانی مه رقه دی شیخ عادی ئاماده ی ده که نوه هه رکه سه به پینی توانا خه رجییه ک بق ئه مه ده دا .

له دوّلّی لالش دا ههر خیّلیّک جیّگهی تایبهتی بوّ دیاری کراوه که ژمارهیان به گشتی ۸ خیّل دهبیّ/۱۸۲٬ II، ۹۳/. پیویسته بگوتریّ که ههموو ئهو خهلکه به پیّخاوسی دهگهریّن لهبهر پیروّزی خاکی لالش و، ههروهها، لهوی و ئهو ماوهیه نابی هیچ کاریّکی خراپ ئهنجام بدری وهکو خواردنهوه، راو، داربرین و هی تر، گهنجهکانیش ئهو دهرفهته دهقوّزنهوه که لهژیر سایهی شیخ عادی دان

یارانی خوّیان ده رفیّن و که سیش نابی ریّگهیان لیّ بگریّ، بوّیه زوو له یه کیان ماره ده که ن. کاتیّک خیّل یان گروپه یه ک دهگه نه لالش له دووره وه ته قه ده که ن و ئه وهی پیّش وان گهیشتوون به پیریانه وه ده چن و پیّکه وه دهگه ریّنه و بوّ به نیخیّرهیّنانیان ده ست به شایی و گوقه ند ده که ن. بابه شیخ نه و روّژه له شویّنیّکی تایب ه تی داده نیشی و نه وه ی دیّ ده ستی ماچ ده کا و دیاریی پیشکه ش ده کار ۱۱،۹۳/۸.

لهم جهژنهدا سهریمونیای زور دهکرین، که جگه له مانا و ناوه روکی ئایینیان رهگی میژوویی گهلی کونیان ههیه و زیده رویی نابی بلین که به هوی ئهم جهژنهوه، به تهنها، دهکری پهیوهندیی ئیزیدیزم به بیروباوه ری ئایینی و میژوویی کونه وه به دی بکری.

پیش ههموو شتیک کاتی گیرانی ئهم جهژنه ههمان کاتی جهژنیکی ئیرانیی کۆنه بهناوی جهژنی «میهرگان» که جهژنی خواوهندی میهره له پایزاندا دهکرا/۲۱٫۹۱/۰

گرنگترین سهریمۆنیاکانی ئهم جهژنه ئهوهیه، که پێی دهڵێن «سهما»، له سهرچاوهکانیشدا باسی ئهوه نهکراوه ئهمه له کام روّژی جهژنهکهدا دهکرێ، ۲۰ کهس له مهیدانی مهرقهدهکهدا ئهم سهمایه دهکهن.

کوپێکی شووشه که روّنی زهیتوونی تیا دهبێ له ناوه راستی مهیدانه که لهسه ر ته خته یه که داده نرێ، حهوت فتیله له کوپهکه وه شورپوونه ته وه و سه رهکانیان ده سووتێن، له زارکی کوپهکه شه وه فتیله یه کی گهوره به شیوه ی گول سه ری ده رهیناوه و ته ویش هه ر ده سووتێ – کووپ و فتیله و ته خته که پیان ده گورتی «چه قلتوو».

له پیش ههموو به سداربووانی سهمادا لیپرسراوی مهرقه دی شیخ دهوهستی که کلاوی شیخ عادی لهسهره و پالتوی شیخ نهبوبه کری لهبهردایه. دوای نهم «پیش نیسمام» دی که نهویش شین خینک دهبی له نهوهی شیخ فهخره دین، نینجا نورهی «میری حهج» دی و نهوه شیکیکه میر له خانهوادهی خوی هه لیبراردووه و میر له لای چهپییهوه و پیش نیمامیش له دهسته راستیه وه دهوهستن. دوای نهمانه بابه شیخ و پاش نهمیش شیخه کان و

ئينجا كۆچەكەكان دەوەسىتن ژمارەي ھەموويان دەبى لە ٢٠ كەس تىپەر نەكا.

ئهمانه گهلی به هیمنی و لهسه رخو به دهوره ی چهقلتوودا دهسوورینه وه به جوریک که دهبی له ماوه ی چوار سه عاتدا ۳ جاران بسوورینه وه ئه وهش دهبی دوای نیوه ی شه و بیت، چونکه خوا نه وکاته لییان خوش دهبی و ده روونیان رووناک ده کاته وه ۱۸۵۸، ۷۱–۷۲/. له هه مان کاتیشدا قه واله کان له ده رهوه ی مه رقه د موسیقا لیده ده ن و گورانیی ئایینی بو خه لکه که ده لین دهبی ئه وه بلایین که ئه م سه ریمونیایه (سه ما) زور نهینییه جگه له و ۲۰ که سه، که سی تر نازانی کتومت چونی ده که ن، بویه هه رکه سیکی له سه ری بنووسی رهنگه نازانی به ته واوی بیگیریته وه.

رای جوّراوجوّر سهباره به مانای وشه سهما» له ئارادان، ههندی لایکوّلهره به «سهما» له ئارادان، ههندی لایکوّلهره به هسماع»ی عهره بی لایکدهده نه به هسسین ئه وانه ی ئه سهریموّنیایه دهکه ن به تهما دهبن شتیّک له ئاسمانه وه ببیستن، ههشه ئهم وشهیه وشهیه دهکات به «سماء»، به لام ئه وهی زیّتر له راستیبه وه نزیکبی ئهم وشهیه رهنگه کوردیی پهتی بیّت و ماناکهشی دیاره سهماکردن به دهوره ی چهقلتوودا. فتیله گهورهکه ی ناو چهقلتوو که شیّوه ی گولی ههیه سیمبولی یهزدانی گهوره یه (سلتان ئیزی)، حهوت فتیله کانی دیش رهمزی حهوت فیله کهوره که ی نوفیق وه هبی فتیله کهوره که ی به مهله که تاوس داناوه، ئهمه شنابی وابی، چونکه ئه وساکه ژماره ی فتیله کانی دی لهگه ل ژماره ی خواوه نده کاندا یه که ناگریته وه، توفیق وه هبی زیّتریش روّییو وه و حهوت فتیله کانی به سیمبولی حهوت ئه ستیّره وه هبی زیّتریش روّییو و هوت فتیله کانی به سیمبولی حهوت ئه ستیّره خواوه نده کانی میترایزم داناوه ۱۹۸۸/.

ماسـ قسی یان قایدی بن، گایهکه دهبهن بق ناوی مهرقهدی شیخ شهمس و لهوی دوعا دهکهن و پهیمانی ئهوه دهدهن که گایهکه بپاریزن. کاتیک ئهوی بهجی دیّن یهکیّک فیّلیان لی دهکا و گایهکه دهدزی، به لام ههر زوو گایهکه دهدوزنهوه و دهزهکهش ئاشکرا نابی، ئهمانه گایهکه بق مهرقهدی شیخ عادی دیّن، ئینجا بهسهر چیای دهخهن. لهوی گهلیّکی بهدار لی دهدهن دوایی دهیهیّننهوه و پیشکهشی میری دهکهن، میریش عهبای خوّییان پیشکهش دهکا و ئهو کاتهش جهماوهرهکه شالاویان بق دیّنی و ههریهکه ههولّدهدا دیارییهکهی میر له مانه بستیّنی، ئهمانیش داکوّکی دهکهن تا دهگهن به مهرقهدی شیخ عادی، جا مجیّوری گوری شیخ عادی گایهکه دهبا و سهری دهبری و بیدا به گوشتهکهی دهدا به مجیّوری شیخ عادی گایهکه دهبا و سهری دهبری و بیدا به

ههموو ئهمه له یاری یان شانوگهرییهک دهچیّ، له راستیشدا ئهمه شانوّگهرییه، به لام ناوهروّکهکهی ئایینی و توخم و رهگهزهکانیشی به قوولایی میّژوودا روّیشتوون، چونکه ئاژه لی گا له فیکری میتوّلوژیی مروّقایهتیدا به گشتی سیمبولی خواوهندی دایک و زهمین بووه/۱۸۷، ۹۲/.

بهم بۆنەيەشەوە، تۆفىق وەھبى و س. الاحمد راسىتيان كردووە، كە ئەمەيان لەگەل ئەفسىانەكانى مىيترايزم دا بەراورد كردووە، چونكە ھەر نەبى بەپتى لەۋرىكى فىكرى مىتۆلۆرى بەيەك دەگەنەوە. بەگويرەى ئەفسىانەيەكى مىترايى، يەكەمىن نىچىرى مىتراى راوكەر گايەك بوو كە ئاھورامەزدا خەلقى كردبوو، گايەك لە دەسىتى مىيتراى رايكردبوو، بەلام ئەم بە يارىدەى رۆژ (ھەتاو) دۆزىبوويەوە و كوشتبووى، جا لە خوينى ئەم گايە شەرابى پىرۆز و نەپينى دروست بوو، ھەموو درەخت و گيايەكى سىوودبەخش لە لەشىيەوە دەرچوون و كەنمىش لە بربرەى پشتى ئەم گايەوە پەيدابوو /٩١.٩١/.

ههرچی لندانی گایه که به به دار له سه ریمونیای قه پاخ دا، نه واله ناو زهرده شتییه کاندا باوبوو که نه و ئاژه لهی دهیان کرد به قوربانی به دار دهیانکوشت /۲۲,۹۱/، نهمه هه مووی به لگهی بنچینه و بنه مایه کی دیرینی نهم سه ریمونیایه یه .

ههر لهم جهژنهدا، جهژنی کومه لی، «داوهتی چل مینران»یش دهکهن، بنهماکهی ئهمهش ئهو فیکرهیه گوایه شیخ عادی ٤٠ کهسی لهگه لاا بووه که دلسوزانه خزمه تیان کردووه، سهروکی ئهمانه خه لکی گوندی «عین سفنی» بووه بهناوی «فاخیر». له دوا روزی جهژندا (۲۸) خه لکی عینی سفنی گایه کی گهوره سهر دهبرن و دهیخه نه سهر ئاگر، ده لین گوایه گوشته که هیشتا بهسهر ئاگره و ههر بابایه پارچهیه کی بهسهر ئاگره و ههر بابایه پارچهیه کی ده پونینی، لهم بهزمه دا ئهوهی توزیکی بهرکه وی خوی زور به به خته وهر ده زانی، له گیرانه وهیه کی تریشدا خه لکه که ئهوه ی دهستی ده که وی دهیدا به میریان بابه شیخ، ئهمان به سهر خه لکا هه لیداوین، جا ده بیته شه پ و زور انبازی بو بابه شیخ، ئهمان به سهر خه لکا هه لیداوین، جا ده بیته شه پ و زور انبازی بو و ده ده بیته شه پ و زور انبازی بو

ههروهها دانانی یان دامهزراندنی تهختی یهزیدیش لهم جهژنهدا بایهخیکی زفری ههیه که له دوا رفری جهژنهکهدا دهیکهن، ئینزیدی بهمه دهلین «بهر شباک» و وادهزانن ئهمه تهختی شیخ عادییه که لهبهر پهنجهرهکهوه لهسهری دانیشتووه، ئهم تهخته ههمیشه لای شیخیکی خهلکی «بهحزانی» دهبی و بق لالشی دههینی، لهلالش میر ئهو تهخته که جاری پارچه پارچهیه دهخاته پیش سهرکردهی خیلهکان و ئهوهی پارهی زیاتر ببهخشی بهر خیلهکهی ئهو دهکهوی و ئهوان تهخته له مهرقهدی شیخ دادهمهزرینن.

تهختهکه پیکهاتووه له نزیکهی شهست ئالقه ی بروّنزی کوّن و دوو داری دریّر و بهرمالیّک، ئالقهکان بهیهکهوه لهسهر بهرمالهکه دادهنیّن و بهداویّک که به ئاوی زمـزم شـووراوهتهوه له دوو دارهکهیان دهبهستنهوه، ئینجا سهروّک خیلهٔ کان پیکهوه ههلیدهگرن و دهیبهنه سهر جیّ ئاوی «کلوکی» لهناو مهرقهدی شیخ عادیدا، به ئاوهکهی دهیشونهوه، ههموو ئهو کاتهش خهلکهکه بهتهقه کردن و هات و هاوار و دوعاکردن ئهو ناوه پر دهکهن و له دهرهوهی مهرقهدهکه چاوهروان دهبن، کاتیّک تهختهکه دهردیّن به جاریّک شالاوی بوّ دهبهن تا ماچی بکهن یان ههر نهبیّ بوّ متفهرک دهستیان پیّ بکهویّ؛ شایانی باسه که گهلیّ جاران خهلک لهژیر پییاندا ئازای لهشیان دهشکیّن/۱۸۸،۱۱،۹۳/. دوای ئهمه میر دیارییه که پیه شکهش به و خییاله دهکا که تهخته کهی دامهزراندووه/۱۰۸۸،۱۱،۹۳/.

٣- جەژنى بىلندە «بىن ھلدى».

ئیزیدی ئهم جهژنه، که له روّژی ۷ی کانوونی یهکهمی زاینی دا دهبیّ، به روّژی له دایکبوونی یهزید دادهنیّن. شهوی حهوتی مانگ ههر ماله ئاگریّک دهکاتهوه و ههر کهسه سیّ جاران له روّژهه لاتهوه بو روّژئاوا بهسهر ئاگرهکهدا بازدهدا. وا باوه که ئه و شهوه میّوژ و قهسپ دهخون و کولیچه به شیّوهی ئامیّری کشتوکالی دروست دهکهن و بهسه و هه ژارانی دهبه شنهوه تهنانه تدهیده ن به رهشه و لاخه کانیشیان ئه وانه ی جووتیان پیدهکه ن/۱۸۹،۱۱،۹۳۸/

ئاگرکردنهوه نهریتیکی کۆنی ههموو میللهتانی جیهانه ههر چهنده ئهمه زیتر به ئیرانی کۆنهوه نووساوه، بۆیه سهیر نییه ئهگهر ئیزیدیش له جهژن یان به ههر بۆنهیهکی ترهوه ئاگر ههلبکهن و بهشیوهی ئیرانییهکانیش بهسهری دا بازبدهن. به پیوهندی بهم جهژنهوه زهردهشتییهکان جهژنیکیان ههبوو بهناوی «ئاذرچشن» جهژنی ئاگر، که ئه و روژه له ههمو مالیکدا ئاگر ههلدهکرا و عیبادهتی زوریان دهکرد و ئاههنگیان دهگیرا/۱۲۳ ، ۱۲۳//.

٤- جەژنى مردووان (جەژنى ناوك)

ئهم جـهژنه ۱۲ رۆژ دوای جـهژنی بیلینده دێ و ههروهها پێـشی دهڵێن جهژنی پیرهژنه شێت، ئهو رۆژه ههر ماڵه کولێرمیهکی گهوره ئاماده دهکا که دهنکه مێوژ یان زهیتوونێکی تیا شاردراوهتهوه، یهکێکی بێگانه کولیرهکه لهسهر پشتی کوری ماڵهکه کولێرهکه دهشکێنێ و بهسهر ئهندامانی ماڵهکهدا دهیبهشـێـتـهوه-ئهوهی مـێـوژ یان زهیتـوونهکـهی بهردهکـهوێ ههره بهختهوهرهکههه/۱۱،۹۳/(۱۹۹).

٥- جهژني قوربان

ئەمەش ھەمان جەژنى قوربانى موسىلمانەكانە كە لە رۆژى ٧-٨ى ذى الحجە دا دەيگرن، ئىزىدى ھەروەھا جەژنى حەجىشى پى دەلىن، چونكە لەم جەژنەدا دەچن بۆ لالش و سەر چىاى عەرەفات و بەردى رەش زيارەت دەكەن و

ئاوى زمىزم دەخۆنەوە؛ دەشلّىن كەوا ئەو رۆژە لىپرسىراوى مەرقەدى شىيخ عادى ھەندى نان بىق سەر چىاكە دەبا و لەوى بەسەر حەجكەرەكانى فرىدەدا، ئەوانىش ھەر كەسسە پارچەيەك وەدەست دىنى و بە راكىردن دادەبەزى و بىق ئەوەى بە ئاوى زمىزم تەرى كىا و بىخوات، ئەوەى لەم راكىردنەدا يەكەم دەبى مىيىر وەكىو نىشانەى بىردنەوە كىلاوى پىيرىكى ئەويى دەكاتە سىەر/١٠٥، مىيىر وەكىو نىشسانەى بىردنەوە كىلاوى پىيرىكى ئەويى دەكاتە سىەر/١٠٥،

٦- جەژنى چلەي ھاوين

جهژنی شیخ عادی یان جهژنی گهورهشی پی دهلین و دوای روزوو گرتنی هاوین (۴۰ روز) دهبی له ۱۱ی تهمموزی رومییه وه تا ۲۱ی تهمموز.

۷- جەژنى چلەي زستان

ئەوەش دواى كۆتايى ھاتنى رۆژووگرتنى زستان دەبى و لە ٢٠ى كانونى دووەمى رۆمىيەوە دەست پىدەكا، بە قسمەى ئىزىديان شىخ عادى لەم رۆژەدا . ٤ مـــورىدى راگــرتوون و باوەر و نهــىنىدىــــەكــانى ئىــزىدى فىركردوون/١٢،٩٣/.

۸- جەژنى خدر لياس

ئهم جهژنه له یهکهمین پینج شهمی مانگی شوباتی روّمی دا دهبی، ئیزیدی به قهشهیه کی دیان «مار بهنام» دهلین خدر لیاس و زیارهتی دیرهکهی له نزیک موسل دهکهن و دیاری زوّری بو دهبهن /۱۹۰،۱۱،۹۳/.

* * *

ههموو ئيزيدييه که به پينی دوگماکانی ئهم ئايينه دهبي برا و خوشکيکی ئاخيره (قيامه ت)ی له بنهماله ی شيخهکان ههبي و ههموو به انديه ک

سهردانیان بکات، ههمیشه دهبی خوشکی ئاخیره یاخهی کراسی نویی بو ببری و یاخهکه کراسی نویی بو ببری و یاخهکهش دهبی خربی بی (۲۱) ههروهها خوشک و برای ئاخیره یان یه کینکیان یاریده ی شیخ و پیر دهدهن له شوشتنی مهیتی برا یان خوشکی ئاخیره مروی ئیزیدی دهبی له ههموو روویکه وه یارمه تیی برا و خوشکی ئاخیره ی خوی بدات/۹۲ /۱۲۱،۱۱ .

به گویّرهی ههندی سهرچاوه، وهکو پیشتریش ئاماژهمان بو کردووه، ئهگهر ئیستریدی مردوو میراتگری نهبوو مولّک و مالّی بو میر دهبی، بهلام له سهرچاوهی تردا میراتی ئهم مردووه بو برای ئاخیرهی دهبی ۱۲۸، ۲۲۵، ئهم رایه ی دواییش بهلای ئیمهوه راستتره، چونکه به پیی نهریتیکی ئیزیدی ئهگهر یهکیک مرد و مندالّی وردی له پاش بهجیّمان ئهوا برای ئاخیرهی مردووهکه مندالهکانی به خیّو دهکا و گهورهیان دهکا /۱۷۳، ۲۷۸.

ههروهها پیاوی ئیزیدی دهبی «کریف» یکیشی ههبی، واته هاوری یان برای خسوینی (۲۲)، ئهرکی ههره پیسروزی ئه و کریف سه کهوهیه که له کاتی خهته نه کردنی کوری کریفه کهیدا ئه و دهبی منداله که له کوش خوی دانی و ههر بهمه شهوه دهبی به برای خوینی، کریف به لای ئیزیدیانه وه مرویه کی گهلی نزیکه و پهیوهندیی کریفایه تی تا چهند پشتیک بهرده وام دهبی / ۱۸۸ ، ۵۰/.

ئێزیدییهکان وهکو باوه موسلمانانیش دهکهن به کریف، به لام سهرچاوهکان باسی نهوه ناکهن که نهمه لهگهل مهسیحی و جوولهکاندا دهکهن یان نا، لهوه دهچێ رێگه درابێ، چونکه نهمانهی دوایی له ئێـزیدیانهوه گـهلێ نزیکتـرن. کریفایهتی لهگهل موسلمانانیش لهسهر جێگه و جوٚری پهیوهندییان پێیانهوه وهستاوه، له ناوچهی شێخاندا کریفی موسلمان راناگرن، به پێـچهوانهی خـهڵکی سنجار که پهیوهندیی باشـیان لهگهل موسلمانانی نهوێدا ههیه. خـهڵکی سنجار که پهیوهندیی باشـیان لهگهل موسلمانانی ئهوێدا ههیه. //٥٨. ٥٥/. لێـرهدا دهبێ نهوهش بلێین که تهنیا پیاو دهبێ به کریف لهوه دمچێ ئێزیدی سـهریموّنیای بوون به ئهندامی کوّمهلهکهشیان هـهبێ که پێی دهلێن «بسک» (۲۳).

به پنی ئهم نه ریته کاتی مندالنک تهمهنی دهبی به سالنک برای ئاخیرهی باوکی چهند داوه پرچنک له پهرچهم و پشتگوی و تهپلی سهری مندالهکه

دەبرى و لەھەمان كاتىشىدا ئەم دوعايە دەخوينى:

بەرخى سلتان ئىزىدى بمىنى چاوا ئىزدى دووربى دىسكا دنىّ دووربى دەلىنگا سىين حەفت بانىّ خۆدا ئىزدى بى.

پاش ئەمە دەڵێ: ئەوە منداڵی منە، داوە مووەكانىش دەستووتێنێ يان ئەگەر لە جێگەيەكى پىرۆز بوون لەوێ دەيانكا بەژێر خاكدا، ئەو ڕۆژەش ھەمىش دەبێ «خوێن برژێ» واتە حەيوانێك سەرببرێ و زياڧەتى پێ بكرێ، ھەروەھا باوكى منداڵەكە ديارى پێشكەش بە براى ئاخىرەى خىۆى دەكا، ئەويش بەرخێك دەبێ يان پارە/٨، ٢٦٥/.

دیاره ئهم سهریمونیایه تهنیا بو کور دهکری، بهم بونهیه وه نووسه ری سهرچاوه ی ناوبراو ده نی که رهنگبی کاتی خوی نهمه بو کچانیش کرابی یان له ههندی جیگه دا ئیستاش بویان بکهن، به لام ئیمه له و باوه ره دانین، چونکه وهکو دواتر سهباره تبه نههای ههقیش نهمه جهخت ده کهینه وه له کومه له یه وا باوکسالاری و زیاد له وه ش ئیتنو ئایینیدا حسیب تهنها بو کور و پیاو دهکری.

زەماوەند

ئێــزیدیزم رێگهی پیــاوی داوه شــهش ژن، بهدوای یهکــهوه، بێنێ (مهسحهفارهش، بهشی ۹) و زوریش به ئاسانی دهتوانێ لێیان جیابێتهوه– تهلاقیان بدات.

بق پیاو ئەوەندە بەسە بە ژنی خقی بلّی: تق شیّخی منی، یان پیری منی، دایک یان خوشکی منی- بق ئەوەی ھیچ پەيوەندىيەکی میّردايەتی پیّیەوە نهمێنێ، ئهگهرچی به ههمان ئاسانیشهوه دهتوانێ بیهێنێتهوه، بهڵام شێخ و پیر ئهگهر سێ جار وشهی «تهڵق» دهرحهق ژنێک بڵێن ناتوانن جارێکی تر ههمان ژن بێننهوه/۱۰۸۸، ۸۵/. ههرچی میره، مافی ئهوهی ههیه چهندی بیهوێ ژن بێنێ، سهعید بهگ که ساڵانی پهنجای ئهم سهدهیه میری ئێزیدیان بووه لهیهک کاتدا ۱۰ ژنی ههبوو. بهپێی شهریعهتی ئێزیدی کهس ناتوانێ ئهو ئافرهته بخوازێ که میر تهڵقی داوه، ئهمانه دوای تهڵقدانیشیان ههر له ماڵی میر دهمێننهوه و ئێزیدی به دایکی خویانیان دهزانن. جێگهی سهرنجه که ئهگه ر یهکێک بهراته به ئهنقهست یان به ههڵه به ژنی خویی بدات یهکسهر تهڵقی دهکهویێ، بهڵم ئهمه نابێته مایهی تهنگوچهڵهمه، چونکه پیاوهکه به ئاسانی ژنهکه دهگهرێنێتهوه/۱۲،۹۳٪، ۱۲۰٪.

ههر چهنده ئافرهت له شهریعهتی ئیریدیدا وهکو شت وایه له بهشی نزیه مه مه مه مه ایه هاتووه که «کچ میرات له باوکییه وه وهرناگری و وه کو پارچه زهوی ده فرقشری، ئهگهر میردیشی نه کرد ده بی ههر خرمه تی باوکی بکات تا ئه و کاته ی باوک ئازادی ده کا»، به لام ئه ویش وه کو پیاو مافی جیابوونه وه یه یه، ئهگهر میرد ماوه ی ۶۰ روژ له ژنی خوی دوورکه و ته و ژنه که ده توانی جیابیته وه ئهگهر چی له محاله ته شدا مافی دا واکردنی که ل

ژن هینان له لای ئیریدیان به «رهزامهندیی» ههردوولا دهبیت، له کاتی ریککه و تنیسدا زاوا دهبی مارهیی بدات پاره، ئه سب یان مهر و ما لات و شتی لهم بابه ته گهلی جاریش ژن هینان به ریگهی «رهدووکه و تن» رووده دا .

ژنهینان دهبی به سه رپهرشتی شیخیکی نهوهی شیخ حهسه نبیت و نهو مارهییه که دهبری و پیروزی ده کا، ژن و میردهکه شیکه ر له داهاتوودا لیک

جيابوونهوه دهبي له پيشدا ئهو شيخه ئاگاداركهنهوه. شيخ له زهماوهندهكهدا ئاماده دەبى، ئەگەر نەشىتوانى نانىك بۆبووك و زاوا دەنىدى و ھەر يەكە نيوهى دهخوا . جاران وهكو له ههموو كوردهواريدا بووكيان به سواريي ولأخ بق مالی زاوا دهگواستهوه و شایی و گوقهندیان بو دهکرد. له ههمان بهشی مەسىحەفارەشىدا باسىي رەسىمى گواسىتنەوەي بووك كراوە: «كاتتىك بووك بۆ ماڵی زاوا دینن، بهریکهوه دهبی زیارهتی گۆری ههموو ئهو پیاوچاکانه بکات که دينه پيشى، ئەگەر بە پەرستگايەكى مەسىحيانىشىدا تيپەرى دەبى ھەمان شت بكات و كاتيك گەيشتە جى دەبى زاوا بەردىكى بچووكى لېبدا تا بكەويتە ژير دەسەلاتىيەوە، دەبى يارچە نانىكىشى بەسەردا بشىكىنى بۆ ئەومى بەرامبەر بە هه ژاران میهرهبان بی. شهوانی چوارشهم و ههینی نابی لهگه لیدا بخهوی، ههموو ئيزيدييه كدهبي ئهوهي ئهزبهر بي و پهيرهوي بكات، دهنا كفر دهكا، له مانگى نيساندا ژن هێنان حەرامە، چونكە سەرى ساله جگە لە كوچەكەكان بۆ ئەمان رِیْگەی دراوه»/۲۷۳،II،۹۳/. شایانی باسه که مارهیی ئافرهت لای ئيزيديانيش ههر له زيدهبوون دايه و ئهوهش كاريگهرانه ريگهي له ژن هينان گرتووه، دەسەلاتدارانى ئىزىدى چەند جارىك يارەي مارەپيان ديارى كردووه، به لام باوکی کچه له ژیرهوه ههمیشه زیتری وهرگرتووه/۱۵۳ ، ۸۹/.

شوشتن و ناشتنی مردوو

ئیزیدی وشهی «مردن» به کارنابهن، چونکه ئه مان باوه پیان به دو نادون (تناسخ الارواح) هه یه و لایان وایه که مروّق هه رگیز نامری، به لکو روّحه که ی هه ریندووه و له له شیکه وه ده چیته له شیکی تر، بویه ئه مان به مردن ده لین کراس گورین «کراس گورین»، ئیزیدی قه ولیکی ئایینی دریژیان هه یه له سه مردوودا ده یلین و تیایدا ژیانی سه رزهمین به جل و به رگ شوبه یندراوه.

مرۆف نامرێ، بەڵكو تەنيا جلەكانى دەگۆرێ، ئەمە لە قەولەكەدا ھاتووە و مەبەستى ئەوەيە كە رۆحى مرۆى «مردوو» دەچێتە لەشى يەكێكى ترەوە ئەمە ئەگەر ئەو كەسىە لە ژيانى پێشىوويدا مرۆييەكى چاك بووبێ، دەنا روحەكەى دەچێتە لەشى درندەيەكەوە/١٥٣ . ١١٠/. کاتی ئیزیدییه که له گیانه لادا دهبی، شیخ و پیر و برا و خوشکی ئاخیرهی له لا دهبن – کریفه کهشی ئهگهر له و ناوانه بوو دیته سهری. شیخه کهی «بهراته سیه کی ئه که که لهناو ئاوی زمن دا دهتوینیته وه، توزیکی پیده دا بیخواته وه و نهوی تریش دهموچاوی پی ته پرده کا و ههندی خاکی گوری شیخ عادی به سهر له شی داده کا / ۱۸۲ . ۱۸۰ /

کاتیکیش ئه و که سه دهمری، شیخ و پیرهکه ی دهیشوّن و برا یان خوشکی ئاخیره شیارمه تییان دهدا، ئینجا ههموو کونه کانی له شی به پهموّ دهگرن و ههندی خولّی سهر گوری شیخ عادی به سهر روو داده که ن به گویره ی شهریعه تی نیزیدی، کفن بوّ مردوو دهبیّ له پهروّیه کی تایبه تی بیّت که ئیّزیدی خویان دهیچن، به لام دیاره ئهم قوماشه ئیستا دهست ناکهویّ، بوّیه وهکو خه لکی تر کفنی سپی به کارده به ن.

شیخ یان پیر سهری کفن دهبهستی و مهیته که بو گورستان دهبهن و لهویش ههمان کهس گریی کفنه که ده کاته وه لهناو گوریشدا رووی مردووه که بهره و روّژهه لات ده کهن/۱۱٫۸۱۸/(۷۶)

ئینجا قاموالیک بهم جافره ته اقاینی دهدا: « نهی کافیله ی مه اه کا تاوسی شکودار، ده بی له سه رئایینی پهرستیاری نیمه مه اه کانوس بمریت و نابی اله سه رئایینی که سینکی تر بمریت، نه گهر پهیره و که ریکی ئایینی ئیسلام یان مهسیدی یان جووله که هات بی لات پی باوه رمه که و ئیمانی پی مه هینه نهگهر ئیمانت به ئایین کی تری غهیری ئایینی پهرستیارمان مه اه کافری ده مریت یاری ۱۳۷۰/۱۱، ۱۳۷۰/۱۰.

ئهگهر مردووهکه کچیکی عازهب یان تازه شووی کردبی، جوانترین جلهکانی دهکهنهبهر و باش دهیرازیننهوه ئینجا دهینیدژن، گوایه له ناوچهی سنجاردا باوه که قری مردووهکه (پیاو بی یان ژن) دهبرن و بهسهر کیلی قهبرهکهیهوه دهکهن، یان مردووی بنهمالهی میر یاخود کهسیکی ناودار له کاتی ناشتندا تهقهی بهسهردا دهکهن و پهیکهری له داری بو دهکهن و جلی ئهو کهسهی دهکهنه بهر و لیی کودهبنهوه – قهوال سهردوولکه دهلین و ئافرهتانیش دهگرین و له خویان دهدهن.

ئیزیدی خیری زور بو مردووان دهکهن، بهتایبهتیش له سنی رووی یهکهمی پرسبه و له رووی چلهیدا که هی نهمان ۷۷ رووه /۱۱، ۱۹۸، ۱۸۸. ههروهها باویشه پهیکهر لهسهر گورهکه یان وینه لهسهر کیلی دهکهن. نهگهر مردووهکه سیواری چاک و ناودار بوویی، پهیکهری نهسی یک لهسهر گوری دهکهن، بو پیاوی نازا و به جهرگ پهیکهری بهرانیک و بو پیشه کارانیش له وینه و پهیکهرهکاندا ناماژه بو پیشه کهیان دهکهن (۵۷).

ئێـزیدی، وهکـو ههمـوو سـهرچاوهکان ئامـاژهیان بق کـردووه، مـهی زوّر دهخوّنهوه، ئهمان خوّیان مهی دروست دهکهن، چونکه ناوچهکانیان شاخاوین و بهیاری تریّیان زوّره.

له گهشتیکی مهیدانیدا بق لای ئیزیدییهکانی ئهرمهنستان دیاردهی خواردنهوهیان، که به ههموو بقنهیهکهوه دهبی، بقمان بوو به مایهی سهرنجدان و لی وردبوونهوه، چونکه خواردنهوهی ئهمان ئیتیکیتی تایبهتیی خوی ههیه که له بنچینهی ئایینی و میژوویی ههرگیز بیبهش نییه.

مهی خواردنه وه لهگه ل ههموو کۆپوونه وهیه کدا ده بی جا به هه ربونه یه که وه بیت ئایینی، کومه لایه تی، خانه واده یی... هتد لهمه شدا قسه کردن پیش هه لادانی باده ی شه راب مه رجیکی پیویسته، خاوه ن مال یان خاوه ن داوه ت باده که یه هه لاده گری و به پیوه ده وه ستی و یه که به یه که به خیرهاتنی میوانانی ده کا و هه ده که و هه شهه وه چ به تهمه ن چ به پله، ده ست پی ده کا ستایشیان ده کا و دوعایان بی ده کا، باسی خزمایه تی و پهیوه ندییان ده کا، هه روه ها پیاوچاکی و جوامیریان ده گیریته و به به ماوه یه کی باشی پی ده چی باده ی یه یه که ماوه یه کی باشی پی ده چی باده ی یه که مه هه لده دری، ئینجا ئاماده بو وان یه که به یه که که ناوانیش باده به ده و جاریکیش تا نه وه ی و هستاوه قسه کانی ته واو نه کا که س ده م له شه راب هه مواوی چیروکیک ده گیریته وه نه سه کاردن گه لی جار قسه که را نه واوی چیروکیک ده گیریته وه .

شایانی باسه که ئهم جوّره خواردنهوهیه به قسهکردنهوه لای میللهتانی قهفقاسیش باوه و ئهمانیش دریّژه به قسهکانیان دهدهن، به لام ئیّمه بنچینهی

ئەوەمان ھەيە كە ئەم نەرىتەى ئۆزىديان بۆ ئايىنەكەيان بەرىنەوە و گرىمانى ھەبوونى رەگى مۆرويى كۆنترىشى بۆ بكەين. لە پەندۆكى دۆرىنى ئۆزىدياندا ھاتووە كە:

كاسى، ھاتىيە سەر دەستانە

برنا دوعانه نه بونا زكانه/ه٤، I، ١٣٦/.

که واته مهی خواردنه وهی ئیزیدیان سیمای ئایینی و پهرستنی و هرگرتووه و ئهوهش رهنگه رهگیند ههبی تهوهش رهنگه رهگیند ههبی خواردنه وهی شهرانی «هه وما» به خشینه ری گیانی جاویدانی (بروانه بهشی یه کهم).

جلوبەرگ

تویژال و گرووپه ئایینیه کانی ئیزیدی ههر یه که جلوبه رکی تایبه تیی خوّی ههیه، موریده کانیش واته خه لکی پهمه کی زیّتر پهنگی سپی هه لده بژیّرن به حسیّب ئهمه پهنگی به هشت و سیمبولی خواوهندی پووناکییه.

ئیزیدییهکان، وهکو پیشتریش گوتراوه، ههرگیز جلوبهرگی رهنگ سهوز یان شین ناکهنهبهر جاچ به هوی ئهوهوه که ئهمانه رهنگی شهیتانن بهپیی ههندی سهرچاوه، چ لهبهر ریزگرتنیان له تاوس به گویرهی سهرچاوهی تر.

له رابردوودا مروّی ئیزیدی کراسیکی سپی دهکردهبهر که دوگمهکانی دهکودهبهر که دوگمهکانی دهکهوتنه لایه ک نه ناوه راست ئهوه شهندی که س بوّ باوه ریّکی ئایینی دهبه نه وه که داخستنی کراس له پیشه وه حه رام دهکات/۱۰۵، ۱۶۵/. بیّگومان ئیستا ئهم نه ریته یان نهما وه /۵۸٬۱٬۹۳/.

له ناوچهی سنجاردا تایفهیهکیان بهناوی «جوانا» کلاویکی دریژ دهکهنه

ســهر و جـامـانهیهکی ســوور یان رهشی لیّ دهپیّـچن، نهجـیــبـزاده و دهولهمهندهکانیان به هاوین رانک و چوّغهیان لهبهردا دهبیّ و رستانانیش کهوا و سهلته.

جلی ترادیسی نیونیی ئافرهتی ئیزیدی کراسیککی دریزی سپییه و له ژیرهوهشی شهروالیکی سپی و سهروپی چیشی ههر سپییه، ئهمه بهپیی سهرچاوهکان، به لام به لی وردبوونه وه دهردهکه ی که ئافرهتی ئیزیدی بوی ههیه جلی رهنگاورهنگ بکاته به ربهمه رجی رهنگی شین و سهوزی تیا نهبی، له و حاله ته شدا ده بی به روانکه یه کی سپی بکاته سه رجله کانییه وه.

ههروهها بهگویرهی سهرچاوهکان ئافرهتی ئیریدی «دهبی ههمیشه شهروهها بهگویرهی سهرچاوهکان ئافرهتی ئیریدی «دهبی ههمیشه شهروالی سبی رهنگی لهبهردا بی، چونکه ئهمه نیسسانهی دامین پاکییهتی»/۱۸۱،۳۳۳، ۱۸۱۱، یان ئهگهر «ئافرهتی ئیریدی شهروالی رهنگیکی تری کردهبهر، مانای وایه ئایینی خوی گوریووه»/۱۰۹، ۱۰۸۸ و ۲۹۱/، ههرچی کچه گهنجهکانن بویان ههیه جلی رهنگاو رهنگ، بهبی رهنگی شین و سهوز، بکهنهبهر و به دهسمالی سهور یان رهش سهریان دهپوشن/۱۹،۵۳،۵۰/. بافرهتانی بنهمالهی میریش، وهکو پیشتریش گوتراوه، به ئارهزووی خویان جلوبهرگ دهکهنهبهر.

خانووبهرهی ئیزیدیان جیاوازیی لهگهل هی کوردهواریدا به گشتی نییه، چونکه باری سروشتی و ئاووههوا و ههندی فاکتهری ئابووری و کومهلایهتی شهقل و سیماکانی خانووبهرهی کوردستانیان دارشتوون، بهلام مهرقهد و مهزاری پیاوچاکانی ئیزیدی تایبهتی خوی ههیه و ههمیشه بهوهوه له هی موسلمانان جیا دهبیتهوه که نهوهی ئیزیدیان گومبهتیکی دریژولکه (مخروطی)ی بهسهرهوهیه و به سپیش رهنگ کراوه.

* * *

1 1

پهیوهندیی ئیزیدیان به کوردی موسلتمانهوه سیمایهکی ترس و حهزهری پیّوهیه، ئهوهش جگه له جیاوازی ئایینی بنچینهی میّرژوویی خوّی ههیه، شهر و پیّکدادان و کوشتاری ئیزیدی و موسلمانهکان له ژماردن نایهن. ههروهها ئايينى ئيزيدى، وهكو سروشتى ئاسايى ههموو ئايين و باوه ريكى بچووك و ناوچهيى، ريكهى تيكه لاويى زوّر به پهيرهوكه رانى خوّى نادات لهگه لا «بيكانان»دا، لهگه ل ئهوه شدا له ميرووى ناوچه كه دا هه لومه رجى وا هاتوونه ته پيش بو هاوكاريى به هيرى ئيزيدى و كوردى موسلمان خيلى وا دروست بوون نيوه موسلمان و نيوه ئيريدى، ئهوه شنيشانهى پهيوه نديى چاكى هه ردوو لايه به يه كهوه.

ههروهها دروست کردنی پهیوهندیی کریفی لهگه ل موسلهاناندا ئهویش رهنگدانهوهی تیکه لاوی و هه لویستی چاکی ههردوولایه بهرامبه ربهیه ک، بویه کاتی یه کیک له سهرکرده کانی خیلی «مهندکان» له سنجار بوو به موسلمان، ئهمه نهبوو به جیگهی عاجباتی و سهرسورمان، به لکو ئیزیدییه کان ئیستاش پهیوهندیی باشیان لهگه ل ئهم بنه مالهیه دا هه ر ماوه /۱۲،۱،۹۳/.

له گه ل ئه وه شدا په پوهندي و تنکه لاوي ئنزیدي و موسلمانان هنشتا نهگەيشىتۆتە رادەي ژن ھێنان لە يەكتر، تەگەرەي يەكەمىش بۆ ئەمە دۆگماي ئايىنى ھەردوولايە - مرۆي ئۆزىدى نەك ھەر بە تەماي ئافرەتى سەر بە ئايىنى ترەۋە نىپە، چۈنكە ئايىنەكەي بنبىرانە رېگەي لەۋە گىرتوۋە، بەلكو لەناق كِوْمِهُلُهُكُهِي خَوْشِيدا دهبي چاوي تهنيا له نافرهتاني گرويه و تويْژاڵي خوّي بيّت- ئەرەش ھەر خالىّكى گرنگى ئايىنەكەيانە. لەلايەكى تريشەرە ئەگەر ئيسلام وهكو ئايينيكي دهسه لاتدار و دۆگماتيك، له رووي عهقيده و تيۆرپيهوه ريّگهي يهيرهوكهراني خوّي دابيّت ژن له «اهل الكتاب» بيّن، ئهوا ههرگيز لهوه خوش نابیت په کیک ژن له بت پهرستان (وثنی) وهکو ئیزیدی له روانگهی ئەمەوە بێنـێ، بۆيە ھۆكارى ئايىنى بۆتە كۆسىێكى گەورە لە بەردەم يەيوەندىي نزیکتر و به هیزتری ئیزیدی و موسلمانان و تیکه لاوبوونیان به ریگهی ژن له يەكدى هێنانەرە. كەچى ھەڵوێستى ئێزيديان بەرامبەر بە مەسىحىيەكان گەلێ، باشتره و ههمیشه خویان لهمانهوه به نزیکتر داناوه، لهم رووهوه جاری وا بووه ئيزيدي له ترسى ئەوەي به زور بيكەن به موسلمان بوته مەسىحى/٨٩، ٣٢/. نەشبىستراۋە ئەم جۆرە شەر و يۆكدادانەي لەگەل موسلماناندا بوويانە لهگهڵ مەسىحىيەكاندا روويدابى، لەگەڵ ئەوەشدا نەمانتوانى بە دلنىايىموم بسهلینین که ئیزیدی مهسیحیش دهکهن به کریف.

جۆرى پەيوەندىى ئايىنى- كۆمەلايەتى لە كوردسىتان و دەوروبەرىدا تابلىقى سەرنج راكىشە. شىعەكان دوژمنايەتىى ئىزىديان دەكەن، چونكە گوايە ئەمان نەوەى يەزىدى كورى موعاويەن كە ئىمامى حوسىننى شەھىد كردووە.

ئێزیدیش زۆریان رق له درووزهکان ^(۷۱) دهبێتهوه به حسێب ئهمانه شیعه*ی* ئهوپهرگرن و به نهوه*ی ق*ابیلیان دهزانن که هابیلی کوشتووه.

له ههمان کاتیشدا کاکهیی (ئههلی ههق) ئیزیدی به برای ئایینی خوّیان دادهنیّن (۲۳)، کهچی ههر ههمان کاکهیی دهرووزهکانیش به برای ئایینی لهقه لهم دهدهن. به ههر حال پهیوهندی نیّوان کوّمه له ئاینییه کان ههمیشه زهمینهی میّرژوویی خوّی ههیه و شیّوهکهی ئهوهنده بهند نییه به پرنسیپ و لایهنی عهقایدی دینییهوه، ئهوهندهی لهسهر ههلومهرجهکانی ئابووری و کوّمه لایهتی و سیاسی وهستاوه.

ئیمه سهبارهت به جیگه و دهوری کوّمه لهی ئیزیدی لهناو کورد و کوّمه لگای کوردیدا به گشتی ناتوانین پشتگیریی ئیتنوگرافیستی سوّقییهتی پ. پوچکوّف بکهین، که لهم رووه وه گوتوویهتی: «ئیتر دهتوانین یه کهمین نیشانهی سیپه راتیزمی ئیتنیکیی ئیزیدیان به دی بکهین، ۱۹/۲، ۷۷/ مهبهستی نووسه له سیپه راتیزمی ئیتنیکی (جیابوونه وهی نهته وهیی) ئهوه یه که ئیزیدی ئه وا خهریکه له نهته وهی کورد جیا دهبنه ود.

پیش ههموو شتیک دهبی بلّین که ئه و نیشانهیهی پ، پوچکوّف ئاماژهی بوّ کردووه و له داهاتوودا چاوه پی هی تر و دیارتریشه – له راستیدا ههیه و کاری خوّیی کردووه و رهنگی له ئیندوّگامیا و گوشهگیری و دوورهپهریّزی ئیریدیاندا داوه ته وه، ئه وه شلایه نه نیگه تیقه کهی ئایینه هه رئاینیک، که کوّمه لهیه که له جهماوه ری سهره کیی نه ته وهیه که داده بریّ، چونکه ههمیشه «ئینتگراتسییا و سییّگریگاتسییا (۸۷) دوو لایه نی پیکه وه نووساو و لیک جیانه بووه وه ی جینه جی کردنی ئه رک و ئامانجه کانی ههمو و دیارده یه کی کولت و ورییه »/۸۸، ۱۸۰۰/. یان روونت ر «ئایین ده توانیّ ببیّ به یاریده ده ری کوّبوونه و ه یان لیّک جیابوونه و ی کوّمه لانی خه لک »/۱۵ کورد.

لهم رووهوه ئايينى ئيرزيدى، وهكو دياردهيهكى كولتوورى، لهلايهكهوه

ئۆزىدىيەكانى لە موسلامانان، واتە جەماوەرى سەرەكىى كورد، جياكردۆتەوە، لەلايەكى ترىشەوە ئەم ئايىنە بۆتە مايەى كۆبوونەوە و يەكگرتنى ئۆزىدىيەكان بە شۆوەى كۆمەللەيەكى سەربەخۆ، ھەمان ئەم رۆلە بۆ ھەموو ئايىنىچى دەشىق.

جا ئهم دوو دهوره ناکوک به یهکهی ئایین لهلایهن پ. پوچکوقی شهوه ئاماژهی بو کراوه/۲۱، ۷۸/. به لام نهم، وهکو گوتمان، چاوه ریّی زیّتر دهکات و به لای ئهمه وه ئیّزیدی یهکهمین ههنگاویان ناوه بوّ جیابوونه وه، لهکاتیّکدا ئیّمه به پیّچهوانه وه چاومان له نیشانه و ههنگاوی بابهتی تره له داهاتوودا، نیشانه و موّرکی کاملبوون و یهکگرتنه وه (Consolidation)ی ئیّتنیکی و نهته وه یی کورد به ههموو به ش و گروپهکانییه وه.

بق ئەم گەشبىنىيەش ئىدمە بنچىنەى واقىعىمان بەدەستەرەيە و فاكت و ھەلومسەرجسەكانى ئەمسرقى كوردسستان و نەتەرەى كورد زەمسىنەى ئەممەن بق دەرەخسىنى.

ئێـزیدی خـێیان ههمـیـشـه به کـورد زانیـووه و دهزانن، زوربهی سهرچاوهکانیش گومانیان لهسهر ئهوه نییه. نه ههر ئهوه، به لاکو ئێزیدی پێ لهسهر ئهوه دادهگرن که ئهمان خویان کوردی رهسهن و راستهقینهن و ئهو کوردانهی بوون به ئیسلام جیابوونهتهوه و وازیان له ئێزیدیان هێناوه، به حسێب، ئێزیدیزم ئایینی کونی کوردان بووه - ئێزیدییهکانی ئهرمهنستان (له گوندهکانی بایسوز و شائومیان) ناو ناوه ئهم بوچوونهیان جهخت دهکردهوه. جگه لهمـه ئێـزیدی ههمـیـشـه دهوریان له برووتنهوهی نهتوهیی کـورددا، بهتایبهتیش له کوردستانی خواروو، دیاربووه. باشترین نموونهی هوّشیاریی بهتایبهتیش له کوردستانی خواروو، دیاربووه. باشترین نموونهی هوّشیاریی نهتهوهیی ئیزیدیان وهکو کورد رهنگبی ئهوه بیّت که کاتیک یهکیک له بنهمالهی میرهکانی ئیزیدی له بهغدا به پشـتگیری رژیمی عیّراق «بیروی ئهمهوی»ی میرهکانی ئیزیدی له بهغدا به پشـتگیری رژیمی عیّراق «بیروی ئهمهوی»ی کردهوه و بانگاشهی له روژنامهکاندا بو ئیزیدیان بلاوکردهوه تا بچنهوه سهر «رهگ و ریشـهی خویان» به حسـیّب ئهمان ئهمهوین کهسـیّک بهدهنگیـیهوه «پهوو.

ئیستاش گهلی ستریوتیپ و نهریت و تابووی ئیزیدیان گوراون، یان خهریکن دهگورین، بو نمونه مافی فیربوونی نووسین و خویندنهوه، که تایبهت

بوو به شیخ خه کانی بنه مالهی شیخ فه خره دین، ده میکه تابووی له سه ره همیکه تابووی له سه ره ها گیراوه – مندالانی ئیزیدی له قوتابخانان ده خوین و به قسه ی نووسه ریکی ئیزیدی ئیزیدی ئیزیدی کان «چاقیت وان قه بووین و ده رگه هی پیشکه فتنی لبه روان قه بووی دگه لا ده ستوداری نوو لدوو تیوری پیشفه چوونا کاروانی مروفایه تیی وی که فتینه ری ژیان..» ۱۵۳/ ۲۶/.

بۆیه ئیدمه دهبی چاومان له گورانکاریی بنه رهتی بیت له ناو کومه له کیزیدیدا، چونکه ئایین که توخمیکی گرنگی سه رخانی کومه لگایه «دروست بوون و ناوه روک و گورانی، له ئه نجامدا به نده به و گورانکارییانه وه که له ژیاری کومه لایه تیدا رووده دهن ۱۹۸٬ ۹۷/، ئه وهش نه که هه رئیزیدی، به لکو ههموو کورد ده گریته وه و رهوشی کومه لایه تی و سیاسی ئه مرو له کوردستان له به رژه وه ندی هوشیاری نه ته وهی دایه، که له ریروی زاکونیی یه کگرتن و کاملیوونی ئیتنیکی و نه ته وه می کورد دا به گشتی ئه مهوشیارییه هه میشه له کید مورد داده به گشتی نه مهوشیارییه هه میشه له زید دون داده بی د

٢- كۆمەللەي ئەھلى ھەق «كاكەيى»

ئەھلى ھەقىيش كۆمسەللەيەكى ترى ئۆلتنۆ ئايىنىن ھەر لەنۆلو قسەوارەى ئۆتنۆسى كوردىدا ولە نشىمەنەكانى خۆياندا دوورە پەرۆزانە دەۋىن، خاوەنى باوەرۆكى ئايىنى وگەلى مۆرك، ونەرىتى تايبەت ھەر بە خۆيانەوەن،

ناوی راستهقینهیان ئههلی ههقه و ئهم ناوهیان لا پیروّزه، به لام بهشیّکیان له کوردستانی عیّراق کاکهییان پیّ دهلّیّن، لهلایهن پسپوّر و لیّکوّلُهرهوانیشهوه زیّتر بهناوی «عهلی ئیلاهی»یهوه ناسراون.

نشیمهنی ئههلی ههق به جوّریکی سهرهکی له ناوچه سنوورییهکانی نیّوان کوردستانی ئیّران و کوردستانی عیّراق دایه لهناوچهکانی تر و، ههروهها، له دهرهوهی کوردستانیشدا بهشیّده ی گرووپی بچوک دهژین، لهبهشی ئیّرانی کوردستاندا ناوچهکانی ئههلی ههق ئهمانهن: کهرهند، پردیّوهر، زههاو، کرمانشا و لورستان، له ناوچهکانی ئیّرانیشدا وهکو شیراز، ههمهدان قهزوین و ئازهربایجان ئههلی ههق دهژین. ناوچهکانیشیان له کوردستانی عیّراق دا

ئهمانهن: ههورامانی لهوّن- چیای شنروی و گوندهکانی: هاوار، چالآن، درهتویّ، ژاوهروّ، له دهوروپهری کهرکووکیشدا گوندهکانی: مهتیق، توّبزاوه، عهلی سهرا، جنگلاوه، لهیّب، زهنقی، گوندهکانی لای موسلیش: مهتراد، سفهید، تویّلهبهن، هوّردهک، کهلهبوّر، گهزهکانی کهلهک، گوندهکانی خانهقینیش: میخاس، شیّخ رهحیم، پویکه، چهمچهقهل/۱۲۱، ۱۸۱/(۲۹).

ههروهها کوّمه لهیه کی به راژه گهورهی ئه هلی هه ق له شاروّجکهی مهنده لی دا ههیه و گه رهکه کهیان لهوی ناوی قه له ماجه ۱۱۲۸ ، ۳۹۰/، نزیکهی ۲۲۶ که سیشیان له شاروّجکه ی «گویّر»ی سه ر به هه ولیّردا ده ژین/۹۶/ ، ۱۳۳/.

زوربهی نووسه و لیکوله رهوه پی لهسه و ئه وه دادهگرن که ئههلی ههق له تورکیاشدا ده ژین، کهچی ئهمانه له راستیدا ئههلی ههق و قزلباشهکان «عهله وی» تیکه ل بهیه که ده کهن، راسته عهله وییه کان که ئهمانیش هه و به عهلی ئیلاهی ناویان ده رکردووه، له کوردستانی تورکیا و ناوچه کانی تری تورکیادا ده ژین، به لام ئهمانی هه و چهنده له هه ندی لایه نی باوه ری ئایینی و ریک خراوه یی ئایینی – کومه لایه تیانه وه له ئههلی هه قه وه نزیکن و هه ردوولا سیمپاتیای به هیزیان به رامبه و بهیه کدی، هه یه ئیمه بایی ئه وه بنچینه مان به ده سته و به که له یه کیان جیاکه ینه وه.

ئەم تۆكەڵ بەيەك كىردنەى ئەھلى ھەق و عـەلەوى بەرادەيەكى زۆر بۆتە مايەى ديارنەبوونى ژمارەى ھەردوو ئەم كۆمەللە ئۆتنۆ – ئايينيانە، گ. ئا شىپاژنيكۆڤ گريمانى ژمارەيەكى بۆ ھەموو عەلى ئىلاھىيەكان كردووە بە عەلەوييەكانى توركىياشەوە دەلىق:«لەوانەيە ژمارەيان لە دەوروپەرى ٣ تا ٥ مليۆن كەس بۆت /٧٥، ٣٢/. ھەرچى بەراى ڤ. ئىڤانۆڤە ئەھلى ھەق جگە لە توركىيا لە قەفقاسىشدا دەژىن، ئەگەرچى ژمارە و نشىمەنيان ديارى ناكات/ ٨٤.١/. كەچى رەشىيد ياسىمى ئاماژەى بۆ ئەوە كردووە كە كۆمەللەيەكى گەورەى ئەھلى ھەق لە ھىندستان ھەيە/ ١٨٥.١٢٢/.

بهههر حال دهبی دان بهوه دابنیّین که تائیّستا هیچ مهتریال و کهرهستهیه سهبارهت به ژمارهی ئههلی ههق له ئارادا نییه و ههولّدانیش بق سهر دهرکردن له ژمارهیان بهتایبهتی ئهوساکه وهزهحمه ددکهوی، کاتیّک

روون دەبێتەوە كە پەيرەوكەرانى ئايينى ئەھلى ھەق تەنيا كورد نين، بەڵكو لەناوياندا فارس و تورك و ئازەرى و رەنگە ھى تريش ھەن. ئەم راسىتييە واى لە نووسەرێكى ئەھلى ھەق كردووە بڵێ ئايينەكەيان نەك ھەر لەناو فارس و تورك و عەرەباندا بڵاوبۆتەوە، بەڵكو كاكەيى بەراى ئەو لە توركيا و سوريا و لوبنانيش ھەن/١٧٩، ١١١/. نووسەرى كاكەيى لێـرەدا دەبێ مـەبەسـتى عەلەوييەكانى توركيا و دەرووزەكانى سوريا و لوبنان بێ.

ئەھلى ھەق بە دىالێكتى گۆرانى دەدوێن. ڤ. ژوكۆڤسكى لە دوو لايەنەوە بايەخى بە كوردى گۆران داوە – يەكەم، چونكە خاوەنى دىالىكتێكى تايبەتى خۆيانن و دووەم، جەماوەرى سەرەكىي ئەھلى ھەق پێكدێنن /٣٥ . ٢/، بەلام خۆيان گۆرانەكان بە دىالێكتەكەيان دەلێن «ماچۆ» كە زمانى ئايىنى ناوچەى شنروێيە و ئەدەبياتى دىنى ئەھلى ھەقى پێ نووسىراوەتەوە/١٨١ . ٧٨/.

به رای هه ندی نووسه ری ئه هلی هه ق، له ناوچه ی شنروی دا چیتر به ماچق نادوین، به لکو سوّرانی بووه به زمانی روّژانه ی خه لکه که له کاتیکدا ماچق، هه ربه رای ئه مان، لای ئه هلی هه قی که رکووک و هه ولیّر و موسل و خانه قین ماوه ته و ۱۹۰۰ ، ۷/.

دەبى ئەوەش بلىيىن كە ھەموو ئاخىيوەرانى گۆرانى سەر بە ئايىنى ئەھلى ھەق نىن، وەكو چۆن رەشىيىد ياسىمى سەرجەمى گۆرانەكانى ناوچەى كىرماشانى بە «عەلى ئىلاھى» لەقەلەم داون/١٢٢,١٨٥/، بەلكو لەناوياندا موسلمانى شىعە و سووننەش ھەيە.

كۆنفسيۆنىمى ئەھلى ھەق (كاكەيى)

وهکو پیشتر ئاماژهمان بو کردووه، پهیرهوکهرانی ئایینی ئههلی ههق له دهرهوه، واته لهلایهن بیگانانهوه، بهناوی «عهلی ئیلاهی»یهوه ناسراون، ئهم ناوهش لایهنیکی باوهری ئایینی ئهمانه دهردهبری، چونکه بهگویرهی ئایینی ئههلی ههق ئیمامی عهلی، عهلی کوری ئهبوتالیب، تهجسیدیکی خوا بووه لهسهر زهمین. لهگهل ئهوهشدا ئهم باوهرهیان نابی ببی به هوی لکانی ناوی عهلی پییانهوه، چونکه ئههلی ههق تهجسیدی خودایی زوریان ههیه و، ههر چهنده عهلی یهکهمینیانه، بهلام تهجسیدی سهرهکی و ههره گهورهی خودایی نییه، بهلکو بهلای ئهمانهوه شاخوشین و سولتان ئیساق زور گرنئتر و بهپایه کهلی بهرزترن له عهلی، لهم رووهوه، ف، ژوکوهسکی گهلی راستی بو چووه که دهلی: «.... ههر بهم پییه و بهههمان راده دهکری ناویان بنین عیسائیلاهی، ئیبراهیم ئیلاهی، چونکه عهلی هیچی له عیسا و ئهمیش هیچی له ئیبراهیم زیتر نییه »/ه ۲. / / ، ئهگهرچی له سهرچاوهکانی ئیمهدا جی پهنجهی عیسا و ئیمیش هیچی له ئیبراهیم و ئیبراهیم لهسهر ئایینی ئههلی ههق دا دیار نییه. ف. مینورسکیش بههمان و ئیبراهیم لهسهر ئایینی ئههلی ههق دا دیار نییه. ف. مینورسکیش بههمان

وه کو گوتمان، ئهمان خوّیان ناوی «ئههلی ههق» به رهوا دهزانن، به حسینب خوّیان به خوّیان به خوّیان به خاوه کی له خوّیان به خاوه ناوه شکه که که که خوّی نییه و پهیره و که دانی هه رئایینیک بوّیان هه یه به هه مان مانا به کاری بیّن.

ئەھلى ھەق دوو ناوى خۆيى ترىشىيان ھەيە- «يارسانى» و «كاكەيى»، سىەبارەت بەناوى يەكەم راى وا ھەيە دەيباتەۋە سەر وشلەى «يارسىتان» بەماناى ولاتى ياران/١٦٢. ٧٤/. لەم حاللەتەشدا «يارسانى» دەبئت ناوى جوگرافى (تۆپۆنيميا) نەك ناوى ئايينى (كۆنفسىيۆنيم)، بۆيە ناكرى چىوگرافى رتۆپۈنيميئ، كەدەلى خەلكى پشتگيريى ئەم بۆچۈونە بكەين. رايەكى تر زيتر ريى تيدەچى، كەدەلى خەلكى ھەورامان سولتان دەكەن بە «سان» ولاى ئەمان ناوى سولتان ئىساق دەبى بەسان، دەبئتە يارانى سولتان ئىساق دەبى بەسان ئىساق، كەواتە ماناى «يارسان» دەبئتە يارانى سولتان /١٧٩/.

ئهم بۆچوونهی دواییش زیتر له راستییهوه نزیک دهبیتهوه ئهگهر رهچاوی ئهوه بکهین که «سان» وشهیهکی کوردی کونه بهمانای گهوره یان نهمر و کهواته کتو مت دهبیته سینونیم و هاومانای «سولتان»/۱۸۲ . ۷۲/.

هەرچى ناوەكەى دىيە «كاكەيى»، ئەوا لەناو ئەھلى ھەقى كوردسىتانى عيراق دا باوە، ئەوەش ديارە له «كاكه»ى كوردييەوە بەماناى برا، ھاتووە.

سهبارهت به بنهچهی ئهم ناوه، کاکهییهکان چیروکیکیان ههیه ههمیشه دهیگیرنهوه: گوایه شیخ عیسا، باوکی سولتان ئیساق، له گوندی بهرزنجه خوی و کورهکانی تهکیهی گوندیان چادهکردهوه یهکیک له دارهکانی کاریته کورتی هینا و نهدهگهیشته دیواره کهی تر، سولتان ئیساق سهریکی دارهکهی گرتبوو و هاواری کرده براکهی که سهرهکهی تری بهدهسهتهوه بوو و پیی گوت: «کاکه رایکیشه»، داری کاریته له خویهوه دریژبوو و گهیشته دیواری ئوبهر، ئهم «موعجیزه»یه بووه هوی ئوهی ناوی «کاکه» بهسهر کومهلهکهدا بچهسپی، ئهمه بهههر حال چیروکیکی ئهفسانهییه و هی سهرزاری خهلکه. دهربارهی ناوی «کاکهیی» و ئایینی ئههلی ههق دا لهگوهار و روژنامهکانی کوردیدا ههلبوو.

رای وا ههبوو لهم دهمهتهقیدیه دا کاکه یی به ناوی خیلیکی کوردستانی داده نا/۱۹۲۰ ۷۶/۱۰ به لام لهسه رجهمی که لام و دهقه پیروزهکانی نهم نایینه دا ناوی خیلی وا نییه، که چی ناوی چه ند خیلیکی تر هاتووه وه کو قهبه لتاس، خاف، نانه که لی، دیلفی، بلباس/۰۲، ۵۱–۰۹۸/۱ ههروه ها شکاک/۸۲، ۲۰۰/۱ بویه رای دژی نهمه به لای نیمه وه راستتره که «کاکهیی» به ناوی پهیره و که رانی

ئەوەى ئەم بۆچوونەش زىتر دەسەلىنى، ئەوەيە كە «كاكەيى» ناوى ئايىنى خۆيى (ئىندۆ كۆنفسىۆنىم)ى ئەھلى ھەقە، واتە ئەمان خۆيان، كە باش بايەخى ئەم خالە گرنگەى ئايىنەكەيان دەزانن، ئەم ناوەيان ھەلبراردووە نەك بىگانە كە ئاشناى ناوەرۆكى ئايىنى ئەھلى ھەق نىن.

جا بۆیه ههموو لێکدانهوهیهکی تری ناوی «کاکهیی» و گهڕان بهدوای رهگی مهسیحی، عهبباسی یان کوردیی کۆن تیایدا/۸۶، ۲۲۲،۵۱، ۱۲۲،۱۱، ۴۳۵/، پر گومان و بێ بهڵگهی راستهقینه دهمێنێتهوه.

پەيرەوكەرانى ئايينى ئەھلى ھەق لەدەرەوە واتە لەناو خەلك، و مىللەتانى تردا جگە لە عەلى ئىلاھى ناوى تريشيان يى دەليّن.

به قسهی ف. ژوکـوقسکی ئیرانییهکان دوو ناوی تریش بو ئههلی ههق بهکاردیّن:

«کردبچه» بهمانای بهچهی کورد و «خروس کوش» – که له شیر کوژ/ه ۳ , ۲/.

وهکو ههمیشه ههر وا دهبی، نابی چاوه پی بین که ئیکز قکونفسیونیم، واته ئه ناویکی ناویکی ترهوه بو کومه لهیه کی تایینی دروست دهبی، ناویکی چاک و خوش بین. بهههر حال لهناوی یهکهمدا دان به کوردییه تی نهم ئایینه نراوه و له هی دووهمیشدا نهریتیکی ئایینیان نیشان دراوه که بریتییه لهوهی ئههلی هه ق بر قوربانی کردن به زوری کهلهشیر سهردهبرن.

دەربارەى ئەھلى ھەق و ئايىنەكەيان بەراژە كەم نووسىراوە و ئەوەى تاكو ئۆستا كراوە سەرپىيانە و پر كەم و كورين.

یه کتک له وانه ی زوو له سه و به هامی هه قیان نووسیو و ه میجه و رولینسونه که به لایه و ه خوا له م نایینه دا ته جسیدی کردووه له له شی: بنیامین، موسا، داود، نیلیاس و سه لمانی فارسی دا، به قسمی نه و گوایه نه هلی هه ق حه و ته ته نین ۱۸۸ ، ۳۸ ، ۳۸ ، له و استی شدا نه م پیرسونا ژانه ته جسیدی خودایی نین، به لکو هی چوار مه لایکه ته کانن و حه و ته نیش (کومه له ی حه و ته بیران) ناپه رستن، ته نیا ریزیان ده گرن.

ههرچی عهباس عهزاوییه، سهبارهت به ئههلی ههق، چهند رای دژ بهیه کی ههیه. له ههیه الله ده نه نههای ههیه داخیه الله ههیه الله ده نه نههای داخیه الله عین داخیه الله عین داخیه الله عین داخیه الله خیمه خیمه الله الله الله عین داخی ده نه نهای کردوون/۲۲/ ۲۲/ . ههر لهههمان سهرچاوه شدا عهزاوی ده نی سولتان ئیساق دامه زرینه ری کومه نهی «اسحاقیه» بوو/۲۲/ ۱/۲/ .

ههر دوای ئهمه، ههمان نووسهر، نووسی ویهتی که ئههلی ههق ئهو کاکهیانه ی پهیرهوکهری حهالاج بوون/۱۲۲. ۵۳، ۵۵/. ئهمانه و گهلی کهمو کوری تر، کتیبهکهی عهباس عهزاوی لهبایه خی زانستی بیّ بهش دهکهن.

بۆچوونهکانی ئی، ئا، بیلیایقیش بیگهرد نین، جاری ئهم جگه له عهای باسی تهجسسیدیکی تری خودایی ناکات، دواییش بهدوای جی پهنجه و توخمهکانی مهسیحی دهگهری لهناو باوه و وسهریمونیاکانی ئههای ههق دا/۱۶ . ۸۵/، لهوهدهچی مهبستی بیلیایت ئهو توخمه مهسیحیانه بیت کهلهلای عهلهوییهکان بهدی دهکرین، چونکه ئهم عهلهوییانیش ههر به ئههلی ههق لهقه لهم دهدا.

ق. نیکیتین بهپیچهوانهوه، ئهم دان بههیچ توخمیکی مهسیحی لهناو ئایینی ئههلی ههق دا نانی، لههمان کاتیشدا پی لهسهر ئهوه دادهگری که پهیرهوکهرانی ئهم ئایینه له تورکیاشدا دهژین/۱۵ . ۳۶۵/. لهوهشدا ئاشکرایه مهبهستی ق. نیکتین عهلهوییهکانه، به لام بهبی ئهوهی سهرنجی توخمی مهسیحی بدات لای ئهمانهی دوایی.

ههرچی شاکر خهسباکه ئهوا هه آهکانی روّلینسوّن دووپات دهکاتهوه و بهلایهوه خودا تهجسیدی کردووه الهاهشی: بنیامین، موسا، داود، مهسیح، محهمهد، بابهیادگار، حوسیّن و حهوت تهن. ههروهها شاکر خهسباک له کاتیّکدا ناوی ئههلی ههق بهکار ناهیّنیّ، کهچی کاکهیی و عهلی ئیلاهی لیّک جیادهکاتهوه و به دوو کوّمه آهی جیاوازیان دادهنیّ/۱۰۸.۲۹۲/.

به باوه ری محه مه د جه میل رو ژبهیانی، کاکه یی ئایینیکی کونی کوردییه «دیویه سنا»، واته پهرستیارانی «داو»، که لهناوی «دیاوس» وه هاتووه و لای ئینیدیان بووه به «تاوس» و لای کاکهییانیش «داود»/۱۱۲ کاک. ئیمه ئینیدیان بووه به «به هم بوونی توخمی ئایین و باوه ری کون داده نین لای ئههلی هه ق، به لام هیچ بنچینه یه کمان بو ئه وه نییه که ئایینیکی سه رده می ئه مرو به شخیره یه کی میکانیکی و ریک و ره وان بو رو ژگاریکی وا دیرین به رینه وه به مه مه مه مه مه به ها هم هاتوون ده مه ته ها داویه سنایه و تاوسی ئیزیدیان و داودی کاکه یی چون له ئه مه وه ها توون ده مه ته قی هه لاه گری و زانستییانه جاری نه سه لین داوه.

له راوبۆچوونهکانی س. ل. قاسىلىدى شدا ناتهواوی بهدی دهکری، قاسىلىدى دهدادى و ههر ئهمهیشه له لهشی هاموو پیخهمىبه و قلىرى دهبى به ههموو پیخهمىبه و ئىرماماندا تهجسىدى كردووه و ههر خوشى دهبى به مههدى/۲۱.۷۵/، دياره ئهمىش ئاگادارى تهجسىدهكانى ترى خودايى نييه، پیخهمبه و ئیرمامهكانیش تهجسىدى خودايى نین و ئهوهی بهباوه رى ئههلى پیخهمبه و و مهدى پهیادهبى عهلى نییه، به لكو تهجسىدىكى ترى خودايه بهناوى شاخىقىنى.

ههرچی ئا. م. منته شیششیلییه ئه وا، پیش هه موو شتیک هه له ی له ناوی سولتان ئیساق دا کردووه و به چه ند جوریک نووسیویه یی ئه م جاریک ناوه کهی کردووه به ئیشاک (له و باوه په داین نووسه ر ناوه که ی له ئینگلیزییه وه Ishaq که له ئیدموندزه وه وه ریگرتووه، به هه له خویندوته وه). جاری واش هه یه کردوویه به زوهاک، زوهاب یان ئیسحاق / ۱ ه ۵۰ کا.

نووسهری ناوبراو، ئەمىش وەكو نىكىتىن، نكۆلى لە ھەبوونى توخم و

كارتێكردنى مهسيحى دەكا لەناو ئايينى ئەھلى ھەق. بێگومان ئەمە عەلەوييەكانىش دەگرێتەوە، كە نووسەر بە ئەھلى ھەقى داناون، لەكاتێكدا وەكو گوتمان توخمى مەسىحى لە ئايىنى عەلەويدا روون و ئاشكران.

جگه لهمانهی سهرهوه، سهرچاوهی زانستی واش بهدهستهوهن دهربارهی ئههلی ههق، که دهتوانن ببن به بنچینه و بنهمایه کی پتهو بو نووسین و لیکوّلینه وه لهسهر نهم بابه ته له داهاتوودا.

یه کنک لهم کاره زانستییانه وتاره کهی ف. ژوکو قسکییه که یه که مین زانیاری و لیکو لینه و هه به به به به به به ناوچه هه قی ناوچه هه تیراز له ئیران. ف. ژوکو قسکی گهلی لایه نی دوگیما و سه ریمونیای ئایینی ئهمانی نیشان داوه و شی کردوونه ته وه، به لام نووسه و خوی له قه رهی میژوو و چونیه تی پهیدا بوونی ئهم کومه له ئایینییه نه داوه، ئه وه شدی دیاره له به رئوو و چونیه تی پهیدا بوونی به دوای مه تریال و زانیاری ئه وه سازه ایمونی گه و رانیاری نامه و به و پیش نه و می ناوی نامه ایمونی نه ایمونی نه ایمونی که پاوه و به پیکه و تووشی نه ایمونی هه قدا و و پیش نه و ناوی نامه ناوی نه بیستووه سه رچاوه ژماره ۳۵/.

بایه خی کاره که ی ق. مینوّرسکی به تایب ه تی له وه دایه که نه مه یه که مین کوکردنه وه و به چاپ گهیاندنی دهق و نووسراوه پیروّزهکانی نه هلی هه قه «سبه رئه نجام»، له گوّرانی و فارسی و نازهرییه وه کردوونی به روسی و کورته یه کی به زمانی فه ره نسی بو نووسیووه / سه رچاوه ی ژ. ۲۵ /.

لەراسىتىدا ھەموو لىكۆلىنەوھىەك لەسەر ئەھلى ھەق بەبى سىوود وھرگرتن لەم سەرچاوھىە ناتەواو دەردەجىي.

ق. مینورسکی، ههروهها، دوو وتاری بهنرخی ههیه لهسهر ئههلی ههق له «ئینسکلوّپیدیای ئیسلام» دا بهزمانی تینگلیزی، یهکیّکیان دهربارهی دوّگما و باوه ری تایینی ئههلی ههقه تهوی تریش بوّ سولّتان تیساق تهرخانکراوه.

سەبارەت بە خودى سولتان ئىساق، ق. مىنۆرسكى بە كەسىكى واقىعى دەزانى و رەوايانە نىشانىداۋە كە ئەم تەجسىدى خودايى ھەرە گەورە و گرنگى ئەھلى ھەقە. ھەر بە پەيۋەندى بە مىشسەۋە تىشكى خسىتىۋتە سەر ھەندى لايەنى پەرسىتى و ئايىنيانەۋە/٨٠، سالى ١٩٣٤، لاپەرە ٤٦٥/.

ههرچی وتارهکهیهتی دهربارهی ئایینی ئههلی ههق، ق.مینوّرسکی پهنجهی بو ههندی لایهنی نهستی نهرسکی بهنجهی بو ههندی لایهنی نهستینی ئایینه کسه دریّرٔکسردووه و باسی نهریت و سسهریموّنیاکانی کردوون و نشیمهنهکانی نیشانداون، به رای نووسهری ناوبراو، ئایینی ئههلی ههق سینکریتیکه، واته تیّکهله و ههرچهندی توخمی شیعهی ئهو پهرگر له بنهماکانی دا ههیه، به لام ئیستاکه له شیعیزمهوه گهلی دووره و سیستمیّکی ئایینی سهربهخوّیه/۸۰، سالی ۱۹۹۰، ۲۹-۲۲۳/.

دەبى ئەرەش بلىنىن كە نووسەر لەگەل ئەرەشدا ھەموو كۆمەلە ئايىنىيەكانى بابەتى ئەھلى ھەق وەكو عەلەوى، شەبەك، سارلى، عەلى ئىلاھى لە رىز يەك داناون/ ھەمان سەرچاوە، ٣٢٩/. لىرەدا دىارە ق. مىنۆرسىكى عەلى ئىلاھىش بە گروپەيەكى ئايىنى سەربەخىق، وەكىو ئەھلى ھەق، دەزانى و ئەم رايەى دوايىشى لەگەل بۆچۈونى ئىمەدا ناگونجى.

کتیبهکهی ق. ئیقانوق. / سهرچاوهی ژ. 3۸/. کومه لی نووسراو و ده قی پیروزی ئه هلی هه قی گرتوته خو که نووسه ر له فارسییه وه کردوونی به ئینگلیزی، پیشه کیش بابه ته که بی باش هه لسه نگاندووه و لایه نه کانینه کی بین گلیزی، پیشه کیش بابه ته که بیش هه لسه نگاندووه و کارتیکردنی ئول ئایینه کی شی کردوته وه. ث. ئیقانوق هه ولیداوه جی په نجه و کارتیکردنی ئول و ئایینی جیاواز له دینی ئه هلی هه ق نیشان بدات و کورتهی ئه و نه نیشان بدات و کورتهی ئه و بیابوته و هوی پی گهیشتووه ئه وه هایینی که های هه ق له ئیسماعیلیه وه جیابوته و موروده و برووتنه و هی «پاولیکانی» مهسیحی ته نسیری زوری تیکردووه (۲۸).

ههر له کارانه ی دهبی ئاماژهیان بو بکری کتیبه که ی محهمه نهمین هه ورامانییه به ناوی «کاکهیی». نووسه ری ئه مکتیبه جگه له بلاوکردنه وه ی دوو ده قی پیروزی کاکهیی به دیالیّکتی گورانی «سرودهای دینی یارسان» و «ده فته ری رموزی یارسان» و لیّکدانه وه ی ماناکانیان به سوّرانی، هه روه ها سه رنج و رای خوشی ده ربریووه و ویست ویه تی ره خنه گرانه بوّچوونی لیکوّله ره وان سهیر بکات، به لام هه ولّدانی نووسه ر بو له قه له دانی ئایینی ئه هلی هه ق به شیّوه یه کی ئیستای زهرده شتی ۱۸۱/ ۲۶۷/، گهلی سه لیّنه دریه (۸۳).

دەمەتەقى و گفتوگۆمان لەگەل ئەندامىكى كۆمەللەي ئەھلى ھەق دا، ھاورىيى

به ریز کاک سهیوان عهلی فه رهج، که سالانی هه شتا خویندکاری دانشگای لینیگراد بوو، گهلی سهودبه خش بوو و بوو به سه رچاوه یه کی به نرخ بو نهم لیکو لینه و هه و زانیاریی تازه ی ده رباره ی نه هلی هه ق بق ره خساندین.

دەمىينىتەوە بىلىيىن كە زۆربەى لىكۆلەرەوان بى لەسەر ئەوە دادەگرن گوايە باوەرى ئەھلى ھەق مەزەب و ئاينزايە نەك ئايىن. بەراى ئىمە، بە ھۆى ئەوەى ئەھلى ھەق خاوەنى سستمىلىكى تايبەتىى دۆگما و شىلوازى پەرسىتنى خۆيانن، دەق و نووسىراوى پىرۆزيان ھەيە كە كۆمەللەى خواوەند (پانتىقن)، ئەفسانە دەربارەى دروست بوونى دونيا (كۆسىمۆگۈنيا) و ئەفسانەى دونيا خرابوون (ئىسىخاتۆلۆگىيا) و، ھەروەھا، دابو نەرىت و سەرىمۆنيا جۆراوجۆرەكانى ئايىنىان گرتۆتەخۆ، بۆيە دەبى وەكو ئايىنىلى سەربەخۆ سەير بكرى.

گرنگ نییه که ئایینی ئههلی ههق توخم و جی پهنجهی پهرستن و ئایین یان ئاینزای جیاوازی تیا بهدی دهکریّن، بهتایبهتیش هی شیعیزم، ئهم جوّره تیکه لاوییه له ههموو ئایینیّکدا، به ئیسلامیشهوه، ههیه و ئهمه دیاردهیهکی کولتووری ئاساییه.

دۆگماكانى ئەھلى ھەق

ئەوەى سىيماى ئاينزايى يان تەرىقەيەكى ئايينى بە ئەھلى ھەق دەبەخشى دوو مەبدەئى تەسىەووف، بەتايبەتىش تەسەووفى ئەو پەرگر، ئەويش يەكىتى بوون (وحدە الوجود) و تەجسىدى ئىلاھى (الحلول).

یه کیتی بوون هه میشه به ناوی شیخی گهوره ی نه نده لوسی ابن العربی (۱۱۲۰-۱۱۲۰)یه وه به نده که به لای نه مه وه خوا وه کو تاقه بوونیکی بالا و واقیعی له دوو لایه نه وه ته ماشاده کری: له لایه نی نهینی و شاردراوه بیه وه که نه هه ستی پیده کری و نه ده ناسری و نه دیاری ده کری، نه م لایه نه سهیچ جوریک ریگه ی چه ند بوون (پلورالیزم-تعددیه)ی خوا نادات، لایه نی دیار «زاهیر» و به رچاویش که نه م واقیعه بالایه خوی له ناو چه ند شیوه یی و چه ندیه تی شتاندا ده نوی نه و نه دیه کردوون.

بهم جوّره بوون (وجود) له روانگهی شیخی گهورهوه دهوری ئاوینهی رهها (موتلّاق) دهبینی، واته ئه وئاوینه یه که خوای رهها و تاک و تهنیا رهنگی تیا ددداته وه / Trimingham، ه-٦/.

بق زیتر روونکردنه وهی فیکرهی یه کیتی بوون، ئهم دیره شیعرانه ی میرزا غالیب (۱۷۹۷ – ۱۸۲۹)، شاعیری گهوره ی هیندوستان، رهنگبی بی سوود نهبی:

دونيا چييه؟ ئاوێنهي حەقيقەتە،

رووهکهی - جێگهی لێ وردبوونهوهیه له رووی خودایی.

لەھەرە بچووكترين پارچەى دا

دەبىنى بەچاوى خۆت نىشانەى تاقە خالىق. /١٧، ١٦/(٤٤).

جاله «تەزكەرەى ئەعلا»دا، كە تۆكسىتۆكى پىرۆزى ئەھلى ھەقە و قە ئىقانۆف لە فارسىيەوە كردوويە بە ئىنگلىزى، شىعرۆكى بەھەمان ماناى تيايە و بەروونى فىكرەى يەكۆتى بوون دەبەخشىق و ئۆمە فارسىيەكەى دەھۆنىنەوە:

پس تمام اشیاء نور حق است

این منزل پاکان و راستان است/۸۶، تیکست، ۲/.

لیّرهدا ههموو شتیکی سه رووی زهمین له نوری خواوهیه و دونیاش جیّگهی پاک و راستانه، کهواته نابیّ نکولّی له خهلک و پهیرهوکهرانی ئایینی تر بکری، چونکه بهپیّی نهم فیکرهیه، نهمانیش پاک و راستن.

ق. ژوکۆقسکی بهم شێوهیه باسی یهکێتی بوونی کردووه لای ئههلی ههق: ئایینی ئههلی هه قد ئایینی ئههلی هه قد کارین که های نایینی ئههای هه قد رێبازێکه دهرباره ی بوونی خواوهند له ههموو شتێکدا، نوری خودا لهههموو شتێکدا هه یه تهنانه ته ناژه ڵیشدا، ئازاردانی ئاژه ڵ خوا تووره دهکا/ ۳۵، ۹ و ۱۸/۰.

مهبدهئی دووهم تهجسیدی خوداییه (حلول). له روانگهی ئهمهشهوه ئههلی ههق باوه ری تهواویان بهم فیکرهیه ههیه، بگره یهکیّک له بنچینه و بنهماکانی ئایینهکهیانه.

به رای ئهمان، خوا چهندین جار به شیدوه ی ئادهمییزاد دهرکه و تووه و لهناویاندا ژیاوه، کردهوه ی ئاسابه دهری ئه نجامیداون و ریدگه ی راستی نبشانداون.

نزیکهی ههموو لیّکوّله رهوان له و باوه رهدان که خوا لای ئههلی حه ق جاران دابه زیوه و وهکو مروّف خوّی نیشانداوه، به م بوّنه یه شه و میّرووی ئایینه که به سه رحه و ته ته به حهوت جار به سه رحه و ته ته دا ده به شنه و هه که دانه به زیووه، له ئایینی ئههلی هه ق دا ته جسیدی خودایی زوّرن دووه م، ئهگه رمه به سه ته حهوت ته جسیدی خودایی، ته جسیده سه ره کی و هه ره به ناوبانگه کان بی ئه وا ئه وانیش حه و تین راستییه کهی شه ش ته جسید ده بن دواتر له سه رئه م خاله ده دویّن .

مهبدهئیکی تر لهناو دوگماکانی ئههلی ههق دا کهئهویش سهرهکی و گرنگه مهددهئی دونادونه (تناسخ الارواح، Metempsyshos) که باوه دیکه به زیندووبوونه وهی گیانی مروق دوای مردنی، واته یه کیک که مرد گیانی ده چیته لهشی مروقیکی ترهوه، ئهمهش پهیوهندییه کی به هیزی به مهبده ئی پیشووه وه (حلول) ههیه و بگره ههردووکیان له بنه ره تدا یه ک بنه مای فیکرییان ههیه.

به گویرهی ئهم باوه ره، که یه کنک دهمری ئهگه رله ژیانیدا مروّقیکی چاک بووبی، گیانی دهچیته لهشی مروّقیکی ترهوه، یان وردتر ئه و که به به شیوه ی مروّقیکی تر له دایک دهبیته وه .

خق ئهگهر ئه و که سه له ژیانیدا مرقیه کی خراپ بووبی، ئه وا گیانی له ته نی دینده به که در ده دیده که مین (۸۵) سه باده ت به مه به مه که دی دیند مدید مدید مدید و هکو بنه مه به به مالی میاوه ایه ایست و میند ته ویک بنه میاوه کی میراوی وایه ایست و به میند و به میاوه کی ده بیته و به که دیارده یه و به که دیارد دین به کاردین به کاردین و به که ویش گوایه و به که کی تورکییه به مانای «کراس گورین» (۸۱) که که ۸۸.

بەپێى ئەم مەبدەئە گىانى ھەر مىرۆقێكى دەبێ (١٠٠١) جار لەش بگۆڕێ، واتە ئەوەندە جارە بمرێ و زيندووبێتەوە ھەر ژيانێكيش لەم ١٠٠١ جارە پێى دەگوترێ «دۆن»، واتە مرۆڤ ١٠٠١ جار دۆنادۆن دەكا (كراس دەگۆرێ).

جێگهی سهرنجه که دیاردهی دوّنادوٚن خواش دهگرێتهوهو ئهویش ۱۰۰۱

جار لهتهنی مروّف دا تهجسید دهکا. جا مروّف له ریروی ئهم دونادونهدا سزا و پاداشتی خوی وهردهگری- مروّی چاک له دوّنی تازهیدا دهبیّتهوه مروّف ئەوەى خىراپ و گوناهكارىش دەبئ به ئاژەل و درندە تا له ئەنجامىدا له دواژیانی (واته له ههزارویهکهمین ژیانی)دا گیانی ئهو کهسه یاک دهبیتهوه و دهچیته لهشی دیدهداریک (چاوکراوه) و حهقیقهتی بو ناشکرا دهبی و دهگاته یلهی فریشته. بهم جوّره دوا قوّناغی ژیانی مروّقایهتی، له روانگهی ئههلی ههقهوه، ژياني فريشتهيپه و ههموو كهسينك دهيي پيي بگات- ئهو ساكه شاخوشىن (٨٧) زهور دەكاتەرە. فىكرەي ھاتنەرەي شاخوشىن بى سەرزەمىن، ههمان باوهری دیانه کانه دهربارهی هاتنه وهی عیسا، هی شیعه – مهدی و سوننه- عیسا و مهدی پیکهوه (۸۸)، به لام جیاوازی لهوه دایه که تهمانهی دوایی ینفهمبهر و ئیمامن و ینش رۆژی حهشر (رۆژی قیامهت) «دننهوه» بق داهيناني دادپهروهريي لهسهر ئهرز و خهلک هينانهوه سهر ريي راست. ههرچی شاخوشینه خوا خویهتی و دابهزینی مانای روّژی حهشر و دونیا خرابوون دهگهیهنی و ئهوساکهش بهههشت و دوزه خ و لیپرسینهوه نابی، حونکه ههموو خه لکه که له ۱۰۰۱ ژیانندا به سرزا و پاداشی خوّیان گهیشتوون، به لْكو دوين بهديدودار و ووكو مه لايكهت له تاسمان دوژين/س.ع./.

راستییهکهشی له دهق و نووسراوه ئایینیهکانی ئههلی هه ق دا باسی ئیمامی مههدی «صاحب الزمان» و رقری حه شر و سیزادانیش کراوه که به به این بق فه رمان دهبی و لهناو ده چن ۱۹۲۰، ۱۹۲۰، ۱۹۲۰، به لام ئه مه ده قی ئایینی و لایه نی تی قربی دقگما و باوه ریانه، که وه کو پیشتر ئاماژه ی بق کراوه، توخمی ئایینی و پهرستنی ج قراوج قری به زقریش هی ئیسلام و شیعه تیکه و توون، هه رچی له لایه نی باوه ری میللییانه وه یه، واته ئایینی ژیارییان، به شیوه یه کی تره و هه ندی نووسراوی پیرقزیشیان ئه وه ده سه ملین نایینی شرقزی مه باسی دوزه خ و لیپرسینه و هی رقری حه شر له نووسراوه کانی ئه هلی هه ق دا سه باره ت به پهی هو که رانی ئایینی تر بیت نه که دی ده نین و که واته ئه مان ده بی به پیی ئایینی خقیان حه شریان بق بکری، که دی ده نین و که واته ئه مان ده بی به پیی ئایینی خقیان حه شریان بق بکری، که به هه شت و دقره خی تیایه.

بهم بۆنەيەوە، لە نووسراويخى پيرۆزياندا ھاتووە كە سوڵتان ئيساق ياساى گويزشكاندى (جـوزشكاندن) (۱۹۹ دانا و بەقسىـەى سـوڵتان ئەوەى گـويٚز دەشكێنى بە ئاگرى دۆزەخ ناسووتى /۸٤، تێكست، ١٦٥/. كەواتە لە رۆژى حـەشــردا دۆزەخ و لێـپـرسـينەوە ھەيە، بەلام نە بۆ ئەھلى ھەق كـە گـویٚز دەشكێن، بەلكو بۆ پەيرەوكەرانى ئايينى تر.

به بروای ئههلی ههق روّژی حهشر له ناوچهی شارهزووردا دهبی، چونکه ئهمان ناوی ئهم شوینه به «شازهور» لیّکدهدهنهوه، واته ئهو جیّگهیهی شای لیّ پهیادهبی – گوایه شاخوشین لهوی دادهبهزیّ.

له ناخی ههموو مروقیکدا، به گویرهی ئایینی ئههلی ههق، زورانبازی له نیوان هوش (عقل) و ههست (نفس)دا روودهدا.

هۆش سىدرچاوەى ھەمبوو شىتىتكى چاكىه و ھەسىت ھى ناخىقشى و بەدبەختىيە، مرۆش لە رەفتار و ھەلسىوكەوتىدا سەربەستە لەوەى كاميان ھەلدەبژىرى و بەدواى كاميان دەكەوى.

ئەوەش سىيىمايەكى «عەقلانيىەت» بە دۆگىماى ئەھلى ھەق دەبەخىشى، ئەگەرچى عەقلانيەتىكى ئايىنى و ئىديالىستانە، وەكەلە ھەموو ئايىنىكدا نەك زانستى و مەتريالىستانە، لەناو جەنگەى ئەم زۆرانبازىيەدا ھەندى جار ھەست و نەست سەردەكەوى، بۆيە پيوانە و ئاكار دەگۆريىن چاكە و راستى ون دەبن و شىيرازەى ژيان تىكدەچى – ئەوساكە شاخۆشىن (۱۰)، ناچار بەشىيوەى ئادەمىزاد دادەبەزى و ياساكانى ژيان لەسەر ئەرز دادەمەزرىنىتەوە/٨٤، ٣/،

کهواته له ئایینی ئههلی ههق دا، مرق خقی له رهفتار و گردهوهکانی به رپرسیاره، خقی بریاردهدا دوای کامیان بکهوی – هقش یان ههست. شهیتان و هیزی خراپههینه و لای ئههلی ههق له ئارادا نییه، به لکو ههموو دهردهسه ری و کارهساتیک سه رچاوه کهی ههست و دهروونی ئادهمیزاد خقیهتی. شایانی بیرخستنه و هه ئیزیدییه کانیش لهم رووه وه ههمان بقچوونیان ههیه.

ق. ئیقانوق، سهبارهت به هه لویستی ئه هلی هه ق به رامبه ربه شهیتان، ده لی که نهمان خویان له ناوی که نهمان خویان له ناوه ینانی ده پاریزن و له نووسر اوه کانیاندا ناوی شهیتان ته نیا جاریک نه بی نه هاتووه، ئه ویش له چیروکی خه لقی ئادهم و

کرنوّش بردنی ماهلایکه تان بوّی که لهچه رخی عاملی دا بووه و به «رهنده یی رمجیم» ناوبراوه /۸۶، ه ۶/(۱۱).

ههرچی قان بروینسونه ئاماژهی بو ئه وه کردووه که ئههلی هه ق له دالهه و، وه کو ئیزیدیان، ریزی شهیتان دهگرن و ناوه کهشی «مهله کتاوس» ده زانن و ئیزیدیزمیش به ئایینی خویان دادهنین ۱۹۸/ ۲۳۲/. ئیمه له بهشی پیشوودا لهمه سهله یهیوهندیی نیوان شهیتان و مهله کتاوس دواین، به لام ده رباره ی ناوی «شهیتان» لای ئههلی هه ق به قسه ی خویان باوی نییه و گوایه ئه م ناوه له موسلمانانه و ده بیست و فیری ده بن سرع ال

لەراسىتىدا دەورى مەلايكەتى سەرەكىي ئەھلى ھەق «بنيامىن» گەلىّ لە ھى عەزازىل (شەيتان)ى ئىسىلام و مەلەك تاوسى ئۆزىديان دەجىّ.

له گێڕانهوهکانیاندا خوا که ئادهمی دروست کرد، فهرمانی به مهلایکهتاندا کرنقشی بق بهرن، ههموویان ئهمهیان کرد بنیامین نهبی که گوتوویهتی من له نووری خوا خه لقکراوم نابی کرنقش بق ئادهمی له قور بهرم – ئهم وهلامهی بنیامین خوای رازیی کردووه و لێی خقش بووه (۹۲).

ههروهها بنیامن له شویّنیّکی تریشدا دهوری نیگهتیقانه دهبینیّ. دهگیّپنهوه گـوایه بنیامین له پوّژگاریّکدا له دوّنی ههلوّدا بووه و ئهو مهلایکهتانهی ئازارداون که له دوّنی بالداردا بووین، ئهمانیش سکالآیان لای خوا کردووه، بویه ئهمیش بنیامینی گرتووه و لهژیّر چیای «چادرگه»دا له شنروّی زیّندانی کردووه، ئیستاش که لهم ناوچهیهدا بوومهلهرزه دهبیّ، ئهمان وا دهزانن ئهوه بنیامینه دهیهوی لهژیر چیاکه دهرچیّ/س.ع../(۱۹۳).

بهم جـوّره جگه لهم هیّـما و ئامـاژانه هیچ باس و خواسـیّکی شـهیتـان و هیّزی خراپهکهر لای ئههلی هـهق نادوّزینهوه.

تهجسيدي خودايي

به گوێرهی ئایینی ئههلی ههق، خوا چهندین جار بهشێوهی ئادهمیزاد لهناو خهڵکدا بووه و گهلێ جاری دیش وا دهکا، چونکه ئهمیش ۱۰۰۱ دوّن دهگوٚڕێ

و دواجار دیسان، واته جاریکی تریش، به شیدوه ی شاخوشین داده به زی و بانگه شه ی حه شر و دونیا خرابوون ده کا .

گشت لێكۆڵەرموان، له هەمان كاندا نووسىراومكانى ئەهلى هەقىش، تەنيا ياسي حهوت دوني خوا دهكهن، واته خوا تهنيا حهوت جار لهلهشي ئادهميزادا تەجسىيدى كردووە كە ئەمانەن: خاوەندگار، عەلى، شاخۆشىين، سوڭتان ئىساق، قورمز (شاقولي وهيس)، محهمه به ك و خان ئاته ش، به لام ههرزوو دهبي سەرنجى ئەوە بدەين كە چەرخى يەكەم ھى تەجسىيدى خودايى نېپە، چونكە «خاوهندگار» خوا خوّیهتی که دونبا و نادهم و مهلایکهتهکانی (جبرائیل، ئيسىرافيل، ميكائيل، عزرائيل، رەزبار)ى خەلق كردووه. رووداوەكانى ئەم چەرخە، لە زۆر لايەنەۋە، لەگەڵ چيرۆك و ئەفسىانەكانى ئىسىلامىدا دەربارەي خوا و مەلايكەت و خەلقكردن يەك دەگرنەوە. چەرخى «خاوەندگار»ى ئەھلى هەق، بەراى ئىدە، بى ئەو رۆزگارە ئىسلامىيە دەگەرىتەوە كە ئەم ئايىنە يىيدا تێيەرپووە، بەڵگەى ئەمەش ئەوەيە كە ئەھلى ھەق خۆيان بەچەرخى خاوەندگار دەلتن «شەرىعەت»/۸۱، ۱۹۲۰، ۲۲۰/. ھەروەھا بە موسل مانانىش دەلتن شەرىعەت /٣٥، ٣/. بۆيە دەتوانىن بريارېدەين كە ئەھلى ھەق ئايىنى ئىسلام، واته شهريعهت، به يهكهمين قوناغي ميترووي ئايينهكهيان دهزانن. جاله كاتتكدا بهراي ئهوان ئاييني ئههلي ههق گهشهي سهندووه و بهرزتربوتهوه، ئاييني ئيسسلام ههر له شويّن خوّي وهستاوه وله قوّناغي شهريمهت دا ماو دتهود.

ناونانی موسلّمان به «شهریعهت» رهنگه بق ئهوه بووبی تا نزمیی پلهی ئایینی ئهوان نیشان بدهن، بهرامبه به بهرزیی هی خویان که گهیشتوّته قوّناغی «حهقیقهت»، بویه نابی خاوهندگار به تهجسیدی خودایی یان دوّنی یهکهمی خوا لهقه لهم بدهین، به لکو ئهمه خوا خوّیهتی و ئهوساکه «کات» خهلق نهکرابوو/۸۶.۸/.

هەرچى يەكەمىن دۆنى خوايە، بەراى ئىمە، پەيابوونىيەتى بەشىوەى عەلى كورى ئەبو تالىب. داستانى خەلقى دونيا و ئادەميزاد لاى ئەهلى ھەق گەلى كورت و تايبەتىيە. خاوەندگار كە ئادەم خەلق دەكا يەكسەر شىيوەى عەليى

پێـدەدا/۱۸۱ ، ۱۸۱ / ۱۹۲ ، واته رووداوهکان له چهرخی ئادەمـهوه یهکـسـه ربۆ چهرخی عـهلی ، دهڵێن چهرخی عـهلی ، دهڵێن «تهرخه» ، واته چهرخی عـهلی ، دهڵێن «تهریقه ت»، له هیچ سهرچاوهیهکیشدا مهبهست و ناوهروٚکی وشهی «تهریقه ت» لای ئههلی ههق لێک نهدراوهته وه، به لام دهکـرێ وای لێ تێسبگهین کـه ئهمـه ئامـاژهیهکـه بو روژگـاری پهیابوونی تهسـهووف و تهریقـهی دهرویشی بهتایبهتیش هی شیعهی ئه و پهرگر، ئهوانهی عهلییان گهیاند به پلهی خوا ، ئهمهش دهبێ قوناغی دووهم بێت، کـه ئایینی ئههلی ههق پێیدا روّییـووه و بهرادهیهکی روّر بوّته مایهی ههبوونی توخم و جێ پهنجهی شیعیزم تیایدا .

گرنگترین رووداوهکانی ئهم چهرخه، وهکو له سهرچاوهکاندا هاتووه، میعراجی پیغهمبهره بو ئاسمان، بو لای خوا و لهوی بوی دهردهکهوی که خوا عهلیی ئاموزای خویهتی لهم چاوپیکهوتنه اعهلی قورئان پیشکهش به محهمه دهکا و فهرمانی پیده دا که تهنیا ۳۰ ههزار وشهی بو نهته وهی خوی ئاشکرا بکا، ۳۰ ههزارهکهی تریش که نهینیی حهقیقه تیان تیایه به کهس نهلی /۸٤، تیکست، ۲۳/.

رووداوی دووهم که گرنگ بی، ئهوهیه کاتیک عهلی نهینیی حهقیقهت، لهسهر پیستیکی پیچراو نووسراوه، لهگه ل جامه ماستیک لهسهر کاریتهی مزگهوتی کوفه دا دهشاریتهوه و بهیارانی خوّی ده لیّ: که من روّیشتم، کاتیک ههتاو سی جاران دابهزییه سهر ئهرز و بهرزبووهوه واته کرنوشی برد، یهکیک دی پیستی «سرمگو» دهردینی و بزانن ئهوه عهلیه و ئهو نهینیی و یاسای ئههلی ههق ئاشکرا دهکا/۱۸۲/۷۶.

له دهقی «تەزكەرەی ئەعلا» دا هاتووە كە عەلى دەڵێ ئەو كەسـه دواى ٦٠٦ سـاڵ لە ويلايەتى (فەيلى) پەيادەبىق/ ٨٤، تێكست ٧٧/. دواى ئەمـه عـهلى بە ئاگـادارى و رەزامـهندى خـقى بەدەسـتى «إبن ملجم» شـههيـد دەبىق/ ٨٤، تێكست، ٧٧/(٩٤).

تهجسسيدى دوۋەمى خوا- شاختۇشىنە، رۇوداۋەكانى ئەم چەرخە لە لورستان (ويلايەتى فەيلى)دا دەبن، دايكى شاخۆشىن ناوى «مامە جەلالە»يە كە تاقە كچى مىرزائەمانە بوو (٩٥).

پاش ئەمە شاخۆشىن دەچى يارانى خۆى دەدۆزىتەوە كە ھەر يەكيان لە شويدىكە، شىخ كاك ئەحمەد و بابە بوزورگ شاخىقشىن، كە ھەندى موعجىزەيان نىشان دەدا، دەناسنەوە ئىنجا ئەم، واتە شاخۆشىن، دەچىتە لاى بابەتاھىر لە ھەمەدان و كورى فەقى و ئەوانى تر.

دوای ئهمه بهرهو کوفه دهچی له میزگهوتی کوفهدا «سیرمگو» و جامه ماسته که دی حهوت که میی له گهل ماسته که دی حهوت که میی له گهل دایه، ههمیوو ئهوهی لهم نووسیراوه دایه بوتانی ده خوی نیزیته وه و جامه ماسته که شتان به سه ردا ده به شیته وه ... ئهوه منم منیش ئهوم. ئینجا شای

جیهان جامه ماستهکهی لهسهر بهردی حورین دانا و خوّی چووه ناو دهریا و لهناویدا ونبوو/۷۲، ۲۰–۷۱/.

چەرخى شاخىقشىن بەناوى «ماعسرىفەت» ناسسراوە، ئەوەش دىارە وا دەگەيەنى كە لەم رۆژگارەدا خەلكى خودا و ئايينى ئەھلى ھەقيان ناسيووە، چونكە شاخۆشىن خۆى بۆ ئاشكرا كردوون، موعجيزەى نيشانداون و بينى راگەياندوون كە «حەقيقەت» لە چەرخى دواى ئەمدا دەردەكەوى، ئەوەش سەرچاوەى زانىن «مەعرىفە»يە.

چەرخى سىنىم كە پىرۆزترىن و گرنگترىنيانە، هى سىولتان ئىساقە. سولتان ئىساق دۆنى سەرەكىي خوايە، ئەم حەقىقەت ئاشكرا دەكا و نەپنى و ياساكانى دىنى ئەھلى ھەق رادەگەيەنى، بۆيەش بەم چەرخە دەلتىن «حەقىقەت».

له ژیاننامهی سولتان ئیساق دا هاتووه، کاتیک شاخوشین وندهبی یارانی به دوایدا دهگهرین، له بنی دهریا دهیدوزنهوه دانیشتووه لهگهل زیندهوهرانی ناو دهریا دهدوی شاخوشین ئاموژگارییان دهکا بچن بو مالی شیخ عیسا و سوزیان پیدهدا که ئهمیش بهشیوهی ههلویه کی سپی لهوی پهیادهبی.

بۆیه ئەمان بەرەو مالى شىخى بەتەمەناچوو دەرۆن و لەوى يارانى خوا شىخ عىسا (۹۸) ناچار دەكەن «خاتوون دايرە»ى كچى حەسەن بەگى جاف بخوازى.

دوای گواستنه وهی خاتودایره بق مالّی شیخ یه کسه رسکی پر ده بیّ، ئینجا هه لوّیه کی سپی له ئاسمان دهرده که ویّ، له ناو مالّی شیخ عیسا ده نیشیّ و هه رئه و دهمیش ده بیّ به مندالیّکی ساوا و سکی خاتودایره شنامیّنی، به مجوّره سولّتان ئیساق له دایک ده بیّ (۹۹).

دوای کۆچی دوایی شیخ عیسا، سولتان ئیساق لهگهل زربراکهی «قادر ناپاک» دا ناخوشیی دهبی و ناچار بو ههورامان کوچ دهکا، پردیک لهسهر رووباری سیروان دادهمهزرینی بهناوی «پردیوهر»، جا ههر لهو شوینه دهمینیتهوه و لهویشدا کوچی دوایی دهکا (۱۰۰).

به ڵگهی ئهوه زورن که سولتان تیساق مروق یکی واقیعی بووه و لهم ناوچه یه ازیاوه، به لام سهباره تبه روژگاری ژیان و مسردنی راو بوچوونی جوراوجور ههن. له دهقی کتیبی «یارسان» دا، که به دهستنووسی سولتان تیساق دانراوه، هاتووه ئهم سالی ۸۷۸ی هیجری (۱۸۲۸ی زاینی) له دایک بووه/۱۸۲ . ۷۵/، به پنی ئیدموندز سالی ۷۱۲ (۱۳۱۷ی زاینی)/۷۹ . ۸۵/ ههرده ویل کاکه یی سالی ۱۲۱۶ی زاینی/۱۳۱۷

هەرچى قان بروينسونه، بهگويردى ژياننامەى شىخ عىساى بەرزنجى، دەلىق سىولتان ئىساق لەسەدەى چواردەدا ژياوه/۸۹، ۱۳۰/. لە كاتىكدا محەمەد جەمىل رۆژبەيانى ژيانى شىخ عىسا بۆ سەدەى دەيەمى ھىجرى دەباتەوە، واتە سەدەى حەقدەى زاينى/۱۱۲، ۲۳۱/. گ. ئاكۆپۆقىش، بەپتى ئەو نەقش و وينانەى لەسەر كىلى گۆرى سولتان دا ھەن، جەختى ئەوە دەكا گوايە ئەمە گۆرى يەكىكى مىزۋوويى كۆنە، وينەكە پى دەچى ھى كابرايەكى ماد بېت و ئاگر بپەرسىتى/ە ، ۱۳۲/.

بهههر حال سالي ۱۸۲۲ی زاينی بهلای ئيمهوه زيتر له راستی دهچي ههر نهبی لهبهر ئهوه ی همه اله دهه کانینیهکانی نههای الهاتوه.

دەبى ئەوەش بلايىن كەوا نابى ناوى شاخانى بەرزنجى عيسا و موسا، كە ھەندى درەنگتر ژياون، تووشى ھەللە و تىكەل كردنمان بكات رىي تىناچى كە سولاتان ئىساق و ئەم بنەماللەيە، بەلاى كەمەوە بە ھۆى دوورى ماوەى ژيانيان لە يەكدىييەوە، پەيوەندىيان بە يەكترەوە بووبى، بەم بۆنەيەوە، م. رۆژبەيانى راستى بۆ چووە كە دەلى: كاكەيى ناوبانگى ئەو دوو برايەيان بە ھەل زانيووە و بۆ ئەوەى بايەخى زىتر بە ئايىنەكەيانەوە بدرى خۆيان دەبەنەوە سەر ئەم دوو شىخ خاوەن تەرىقەتە /١١٢، ٢٩٤/. ئەوەش راسىتىيكە كە ھەلىبەسىتنى گىنيالۆگياى ناراست سىمايەكى ديارى كۆمەللەى ئىتنۆ ئايىنىيە، چونكە ئەمە كۆمەللەكە يتەوتر و قايمتر دەكا/ ١٢٠/.

ئايينى ئەھلى ھەق، لە راستيدا، لە چەرخى سوڵتان ئيساق وەكو ئايينێكى كامڵ سەرى ھەڵدا و ھەر ئەويش بوو نھێنييەكانى ئاشكرا كرد و ياسا و مەبدەئەكانى دانا.

سولتان ئیساق پیش ههموو شتیک سستیمی ئایین و ریک خراوه کانی دامه زراند و ئهمه شتی له سه ریمونیای بوونبه ئهندامی کومه لهی ئههای هه قه وه دهست پیکرد، ئینجا چونیه تی خیر کردن به هه ردوو شیوه کانییه وه (نیاز و قوربانی)، هه روه ها ئاموژگاری و یاسا و ئیتیکیتی چونیه تی هه لسوکه و ت و دونتار کردنی ئه ندامانی کومه له که .

دۆنى دواى سىولتان ئىساق هى قورمىزە (شاقولى وەيس) پاش ئەمىيش محەمەد بەگ و ئىنجا خان ئاتەش.

جا ئەمانەن شەش چەرخى تەجسىيدى خودايى ھەرە بەناوبانگ كە ھەر چەرخە ھى شوێن و ناوچەى ديارى كراوە و رووداوى تايبەت بە خۆيەوەى ھەيە. گەلى تەجسىيدى خودايى تريش ھەن، بەلام چى وايان لەبارەوە نازانىن. لەدەقــێكى تەزكــەرەى ئەعــلا دا مسحــەمــەد بەگ، دۆنى پێنجــەمـى خــوا، گــوتوويەتى: «دواى من خـان ئاتەش دى، دواى ئەو ئەمـا مــەقلى، دواى ئەو سەرخۆش، دواى ئەو سىولتان محەمـەد، دواى ئەو مىيرزا عەباس، دواى ئەو مىيرزا نىزام و ئىنجا ئاغا مىيرزا، ئەوانە ھەمـوويان مىن و مىنىش ئەوانم »/٨٤، تێكست،١٣١/(١٠٠١).

تیتوڵ و نازناو، جگه لهوهی پله و ئاستی کۆمه لایهتی هه ڵگرانیان دیاری دهکهن، ههروهها دهتوانن ببن به نیشاندهریّکی باشی ئهوهی بهسه رهاته کان کهی وله کوّی روویانداوه. ناوی خوا «خاوهندگار» و تیتوڵی تهجسیده کانی خودایی وه کو مهولا عهلی و شاخوشین دیاره کوردی یان ئیرانین، هی محهمه د به گ و خان ئاته س و رکی و زیتریش ئازهری، ههرچی سولتانه بوّ روژگاری سهلجوقی (سهده کانی XIII-XI) ده گهریّته وه. ههروه هاش نازناوی ئایینی تری وه کو پیر، باوه، دهده، که به کویّره ی ههندیّ سهرچاوه ره کی میّروویی قوولیان ههیه و له ناوچه که دا کهلیّ پیّش ئیسلام و مهسیحیه ته کارهاتوون.

محهمه د جهمیل روّژبهیانی سهبارهت بهم نازناوه ئایینیانه دهڵێ: «پیر» له «پدر»ی فارسیییهه هاتووه بهمسانای باوک یان باوکی ئایینی وهکو پیرهمهگروون پیری شالیار پیر میکائیل...هتد، وشهی «باوه» که کاکهییهکان،

مەلايكەتانى ئايينى ئەھلى ھەق

تەجسىيدى خودايى لەھەر چەرخێك، دۆن يان وەكو خۆيان دەڵێن «قاپى» يەك، دابى چوار مەلايكەتى لەگەڵ دا دەبن كە ئەمانىش بەدەورى خۆيان لەتەنى مرۆقى جياوازدا تەجسىيد دەكەن.

له قاپی خاوهندگار «شهریعهت» دا مهلایکهتهکان ئهمانهن: جبرائیل، میکائیل، ئیسرافیل، عزرائیل و پنیان دهلانن «یاران چهارملک». وهکو پنشتر گوتوومانه خوا لهم چهرخهدا تهجسیدی نییه، چونکه خودی خوی له ئارادایه، بویه مهلایکهتهکانیشی ناوی رهسهن و راستهقینهی خویان ههیه. له تهزکهرهی ئهعللا دا هاتووه که خاوهندگار مهلایکهتهکانی له نوری پیروزی خوی خهلقکردوون/۸۱، تنکست،۸۸، کهچی بهپنی «سرودههای دینی یارسان» خاوهندگار جبرائیلی له قوری «بیسات» دروست کردووه و کردوویه به هاورپنی خوی، ئینجا ئهوانی تری خهلق کردووه/۸۱، ۷۹۰.

له «فرقان الاخبار»یشدا گوتراوه که خاوهندگار جبرائیلی له بنکهوشی خوّیه وه خهلق کردووه، میکائیل له دهمیه وه، ئیسرافیل له نهفه سیه وه، عزرائیل و رهزباریش له نهفه سدانه وه (زفیر) و نوری خوّیه و ۸۰/ ۱۹۳۰، ۲۹۰/.

شایانی باسه که خاوهندگار عزرائیلی کرد به دوو پارچه، له نیوان ههردوو پارچهکسه دا تیسشکه نووریّک دهرچوو وبوو به «کولی چه» ئینجا فهدرموویه تی:«رهزبارم له عزرائیل جیاکردهوه بق نهوهی ببی به «خاتوون قیامهت» و لایهنی مروّقایهتی بگری و داوای لیّ بووردنیان بق بکا، عزرائیلیش ببی به روّح کیش و نهم کولیچهیهش له نیوانیاندا ببیّ به «ئیحسان»/۸۶،

تێكست، ۱۵/.ڤ. ئيڤانۆڤ لهم ڕووهوه رهزبار له خواوهندى ئاو «ئاناهيتا»، كه دواتر بوو به «ريتش»ى هاوسهرى ميترا، دهچووێنێ٨٤/. ٢٣/.

له هەندى لىستەى ناوى مەلايكەتاندا ناوى رەزبار پشت گوى خراوە، ئەوەش رەنگە لەبەر ئەوە بووبى كە دانەرانى ئەم لىستانە عزرائىل و رەزباريان بەيەك دانابى. لە لىسستەكەى ق. مىينۆرسكى دا ناوى رەزبار لە چەرخى خاوەندگاردا نىيى، كەچى لە قاپىيى قورمىزدا رەزبار مەلايكەتى پىنىجەمە/٢٥، ١٤٠/. لىرەدا ئەگەر ئەم لىستەيەى ق. مىينۆرسكى بەپئى «سەرئەنجام» رىكخرا بى، ئەوا لەم كتىبەدا قورمىز ھىچ مەلايكەتى بەناوى رەزبار نىيى، ئەوا لەم كتىبەدا قورمىز ھىچ مەلايكەتى بەناوى رەزبار نىيى، ئەردا كالىرەن كالىرەن تەلىلىكەتى ئايىنىلىنىڭ ئايىنىلىن ئايىنىڭ ئا

لیّرهشدا دهبی سهرنجی ئهوه بدهین که ئهم ناوه له بنه وهتدا دهبی «رهمزبار» بووبیّت وهکو چوّن م.ههورامانی بهکاری بردووه به حسیّب ئهم مهلایکهته نیشانه و رهمزی لایه/۱۸۱ ، ۱۸۱/، ئهوهش راسته، چونکه ئهم مهلایکهته ههمیشه له تهنی دایکی خوادا تهجسید دهکا: فاتیمه کچی ئهسهدی دایکی عهلی، مامه جهلالهی دایکی شاخوشین، خاتوون دایرهی دایکی سولّتان ئیساق..هتد.

پینج مهلایکهتی تهجسیدی خودایی، له چهرخی (قاپی) عهلی ئهمانهن:
سهلان، محهمهد، قهنبهر، نوسهیر و فاتیمه (۱۰۶). لیرهدا مهلایکهتهکان له تهنی
پیفهمبهر و دایک و سهحابهکانی عهلی دا، که خوّی خوایه، تهجسیدیان
کردووه، به لام ئهگهر مهبهست له «نوسهیر» محهمه کوری نوسهیر
دامهزرینهری ریبازی عهلهوی (نوسهیری) بیّت، ئهوا ئهو له روّژگاری عهلی دا
نه ژیاوه - ئهم سالی ۸۷۳ مردووه و عهلی سالی ۲۵۲ شههید کراوه، بوّیه ف.
ئیڤانوْف رهوایانه ئهمه به «نوسهیر» یکی تر دادهنی /۸۲۸ ۱۳۲۸/.

لهبهسه رهاتیّکدا دهگیّرنه وه گوایه نوسهیر نهخوّش که وتووه و عهلی چاکی کردوّته وه، نهمیش عاجباتی هاتووه و به عهلی گوتووه: تو خوایت، عهلی لهمه تووره بو وه کوشت ویهتی، به لام لهبه ر خاتری دایکی نوسهیر زیندووی

کردوّتهوه، کهچی دیسان ههمان شت به عهلی ده لّیتهوه و عهلی دهیکوژیّتهوه، تُهم کاره چهند جاریّک دووباره دهبیّتهوه/۳۵, ۹/(۱۰۰).

له قاپی شاخوشین دا مهلایکهتهکان ئهمانهن: کاکه رهدا، بابه بوزورگ، کوری فهقی، بابه تاهیرو مامه جهلاله. ئههلی ههق بابه تاهیری ههمه دانی تهقدیس ده کهن، ئه ده بیاتی ئایینیان گهلی چوارینه ی ئه م شاعیره یان تیایه /۱۲۷، ژماره - ۸ ل ۲۱/، گۆریک له شاری مهنده لی ههیه و ئههلی ههقی ئهوی و ده زانن ئهمه گۆری بابه تاهیره و زیاره تی ده که ن/ ۱۱۲ / ۲۰۷ / جگه له بابه تاهیری ههمه دانی که شاعیر یکی گهوره و ناسراوه، هیچ زانیاریی ده رباره ی مه لایکه تانی دی، واته دونه کانیان، له قاپیی شاخی شین دا به ده ساته وه نییه (۱۰۱)

مهلایکهتانی سولتان ئیساقیش ئهمانهن: بنیامین، داود، موسا، مستهفا و خاتوون دایره. به هوی ئهوی ئهم قاپییه لای ئههلی ههق گرنگ و پیروزه، گهلی جار ناوی ئهم مهلایکهتانه بو ههموو قاپییهکانی تر بهکاردیّنن. ئههلی ههق بهزوّریش ئایینهکهی خوّیان به «شهرتی بنیامین» ناو دهبهن، واته بهناوی مهلایکهتی سهرهکیی سولّتان ئیساق که تهجسیدی جبرائیله. ههروهها خوّشی به «پیربنیامین» ناو دهبهن، چونکه کاتیّک خاوهندگار جبرائیلی خهلق کرد یهکسهر کردی به پیری خوّی، له پیشدا جبرائیل بهو پیشنیارهی خاوهندگار رازی نهبوو به حسییب چوّن دهبی خوا موریدی ئهو بیّت، به لام خوا پیّی سهلاند، چونکه مورید دهبی ههموو داخوازییهکانی پیری خوّی جیّبهجیّ بکات و ئهگهر خوا بیی به پیر ئهوا جبرائیل قودرهتی ئهوهی نابیّ داخوازییهکانی بیری خور بهجیّ بهات و ئهو بهجیّ بهات

لهبهر ئهمسه جسبسرائیل قسایل بوو ببی به پیسری خسوا/۸۶، تیکست،۸۶۰/۱۹۰، به لام روون نیسیه بق چ مسه لایکه ته کسانی تری ته جسیدی جبرائیل، هی قاپی و چهرخه کانی تر وه کو سه لمان و کاکه رهدا، تیتولّی «پیر»یان نییه، رهنگه لهبهر ئهوه بی که وشهی «پیر» تایبه ته به ناوچهی ههورامان و ههورامانیش شانقی روود و هکانی قاپیی سولتان ئیساقه.

له سنهرچاوهیهکدا که تیایدا مهلایکهتانی سنولتان ئیسناق خراونهته قاپیی

خاوهندگار هاتووه، گوایه خاوهندگار بنیامینی له عهرهقی لهشی خوّیهوه خهلق کردووه بوّیه بیّ فیزه، داودی له ههناسهی خوّیهوه بوّیه توورهیه، موسای له سمیّلهکانییهوه بوّیه سکی به خهلک دهسووتی (Pity) و رهزباریشی له دلّه کوته (pulse)ی خوّیهوه خهلق کردووه بوّیه بهرهحمه /۸۸، ۱۹۲۰/و هیچ باسی مستهفا ناکات که عزرائیله.

ههر یهکیّک لهم مهلایکهتانه ئهرکی تایبهتی خسوّی ههیه که خوا پیّی سپاردوون: بنیامین پیر و وهکیلی خوایه، داود پاسهوان و رێ نیشاندهره (دهلیل و نهزیر) و بههاوار خه لکهوه دێ، موسا حامهی بهدهستهوهیه کردهوهی خهلک توّمار دهکا (قلمزرین)، مستهفا داودان مهلایکهتی مهرگه(۱۰۷).

جگه له دونی خیوا و میهلایکهتانی ئههلی ههق، چهند گیرووپهی خهلکی تریشیان ههیه که به پیروزیان دادمنین، وهکو:

 ۱ حهوت تهن (هفت تن) ئهمهش پێکهاتووه له پێنج مهلايکهتی سوڵتان ئیساق: بنیامین، داود، موسا، مستهفا داودان، رهزبار و دووکهسی تریش شائیبراهیم و بابایادگار (۱۰۸)/۱۸۱/.

۲- حـهوتهوانه (هفتوانه) حـهوت کـوری سـولتـان ئیسـاق: مـیـر، سـهید مستهفا، سـهید محهمهد، سهید عهبدولوهفا، سـهید شههابهدین، سـهید حهبیب شاه، سـهید باوهیس/۱۸۱ ، ۱۸۱/(۱۰۱).

سولّتان ئیساق سهبارهت به جیّگه و بایه خی حهوت تهن و حهوتهوانه، فهرمویه تی: حهوت تهن زات و نوری من، زات و نوری منیش سهرچاوه کهیان خوّمم/۱۸۱/،۱۸۱/.

7- چل تهن (چلتن)(۱۱۰)، واته چل کسهس، له بارمیانه وه چیسر قکی کوژگاری پیفهمبه رهه یه ده لیّ: گوایه چهند که سیّکی جووله که به له دایکبوونی پیفه مبه ریان زانی و ویستیان بیکوژن، چونکه تهم مندالله تایینه کانی تر پووچ ده کاته وه، محهمه د دایه نیّکی هه بوو له تایفه ی به نو ته سه د، تهم به مه سه له که که زانی و کوره که ی خوی «سولتان مه حمود» خسته ناو لانکی محهمه د. جووه کان خویان گهیانده ماله که و مندالی ناو لانکیان پارچه پارچه کرد و فریّیان دایه لای مزگه و تیّد و باوک که چوون کورپه کهیان بنیّرن، بینیان چل مندال

له شینوهی سولتان مه موود له هه مان شوین ئه مانیش هه موویانیان له ئه شکه و تیکدا شارده و و به شیری ئاسک به خیویان کردن تا گهوره بوون و سولتان مه حموود بوو به سه روکیان ۸۶، تیکست، ۱۸۵۸/.

٤- (٧٢) پیری داڵههۆ (۱۱۱۱)، یهکێک بهناوی پیر رۆستهم گهورهیانه.

۵- (۹۹) پیری ههورامان، ناوهکانی ئهمانه ئاشکرا نین/۱۸۱ و ۱۰۳ و ۱۰۳ مارد.

جگه لهمانه، ئیدم و ندر باسی «حه وت خه لیفه » شده کما گوایه سولتان ئیساق له ۷۲ پیره کانه و هه لیبژاردوون بو نه وه ی بین به رابه (مورشیدی)ی تهملی هه ق و له ژیر سه رپه رشتی داود دابن، نهمانه، هه روه ها، ده توانن بین به رابه ری سهیده کانی شیان ۷۹/ ۱۸۳۸/، به لام نهمه له سه رچاوه کانی تردا نییه و هه تا نه هلی هه ق خوشیان ده رباره ی نهمه هیچ نازانن/س ع//.

پله Hierarchy-ی ئایینی

ئەھلى ھەق بەگىشىتى رېكخىراوېكى ئايىنى بەھيىز و رېكوپېكى نىيە كە سەركردايەتى و سەرپەرشتى ھەموو لق و گرووپەكانى بكات.

ئهم فاکته و ههروهها بهکارهێنانی زاراوهی دهروێشیی ئیسلامی لهلایهن ئههلی ههقهوه، وای له نووسهرێک کردووه ئایینهکهیان به تهریقهیه کی سووفی له قههٔ له مدات/۷۹،۱۹۰، به لام وهکو ئاشکرایه، تهریقه سروفی و دهروێشییهکان رێکخراوی خویان ههیه که تیایدا مهرکهزییهتێکی توند پهیرهودهکرێ و لهسهرهوهی رێکخراوهکه «مورشید» وهستاوه که ههندێ جار ئهو مورشیده له بهرزترین پلهی دهروێشی «قوتب» دا دهبێ و دهسه لاتێکی بێ ئهندازهی لهسهر موریدهکانی دهبێ، ههروهها ئهندامانی تهریقه به پله و دهرهجهی دهروێشی جیاوازدا تێدهپهرن. ههموو ئهمه بهو رادهیه له ئایینی دهرهجهی دهروێشی و کوّمه لایهتیهکانی ئههلی ههق دا، لهگه ل ئهوهی زاراوهی دهروێشیش بهکار دیّن، نییه، پلهی ئایینی و کوّمه لایه تییه کانی ئههلی ههق ئهمانهن: سهید، خهلیفه، چاوهش،

۱- سەيد

سەيدەكان نەوەى سولتان ئىساق و لەبەرەى ھەوتەوانەن، بۆيە پيرۆزترين و بەرزترين گرووپن لەناو كۆمەلەي ئەھلى ھەق دا.

ههموو کار و سهریمونیایه کی ئایینی، وه کو کوبوونه وه «جهم» و گویز شکاندن، سهیده کان به ریوه ی دهبه ن و سهرپه رشتی ده که ن. به قسهی ئه هلی هه ق خویان، سهیده کان له ژیانی روژانه دا دهور یکی وایان نییه و خه ریکی کار و کاسبی ئاسایی خویانن، ئه وه نه بی که سهرکردایه تی جهم ده که ن له وی بیه خویان هه یه و گوی له قسهیان ده گیری. به لام سهیده کان سه ربه رهسه نیکی پیسروزه وه ن، واته نه جیب زاده ی ئه و کسومه لهیه ن و نه ژاد و ره سه نیش له کومه لگای سه ربه پهیوه ندی بنه ماله یی و خیله تی و خاوه ن دوگمای ئایینی ده ور و بایه خی کومه لایه تی که ههمو بی هه رله جهمدا، بریار و پیشنیار و ئاموژگارییه کی گرنگ له هه رروویکه و بی هه رله جهمدا، بریار و پیشنیار و ئاموژگارییه کی گرنگ له هه رروویکه و بی هه رله جهمدا، که سهید سه رکردایه تی ده کا، ده درین بویه سه ید، به رای ئیمه، و ه کو چون له کوبرونه و هی ئایینی دا ئاواش له ژیانی روژانه یدا ده بی ریز و بایه خی تایبه تی کوی هه بیت.

سهیدهکان «ئۆجاخی سهید» سهر به چهند لقیکهوهن که دهبی له رووی تیورییه وه حهوت لق بن، لهبه رئهوی حهوته وانه و اته کورهکانی سولتان ئیساق و باپیرهگهورهی سهیدان حهوت بوون. کهچی ف. ئیفانی بی بنهمالهکانی سهیدان ناوی تری هیناوه تهوه وهکو: میری، خاموشی، شا ئیبراهیمی، بابهیادگار، ئاتهش بهگی، دهشلی کهوا ههموو لقه رهسهنهکان نهماون، ههندیکیان وجاخیان کویربوتهوه و ئهوانی دیش کهمیان لی ماون/۸۶ ۷/. به لام ئاشکرایه که جگه له میری (میر محهمه گوره سوار) و خاموش (خاموش پرچین بهینی سهرئهنجام)، ئهوانی تر ناوی کورانی سولتان نین سائیس شها ئیبراهیم و بابهیادگار ئهندامی حهوت تهنن و ئاتهش بهگیش دونی خوایه، بویه ئهمانه نابی ناوی راست هقینه ی لقه کانی سهیدان بن خوایه، بویه ئهمان بهداخه وه بنهمالهکانی ئیستای سهیدانمان بو ئاشکرا ناکهن

ئەو سىمىدەي بۆ سىمركردايەتى جەم ھەلدەبژىردرى پلەيەكى بەرزى ھەيە،

ههمیشه کهوا و سه لته ده کاته بهر و عهباش به خوّی دادهدا، سهروپیّچ ده کاته سهر و پشدیّنی سهوز دهبه ستی و ریشیکی دریّژ ده هیّلیّتهوه.

پلهی سهیدایهتی هه ر چهنده به میرات وهردهگیری، کهچی تهنیا بو پیاوانه و ئافرهت ناگریّتهوه، ئهمهش لهسهر قسهیهکی سولّتان ئیساق که گوتوویهتی ههر پیاو دهبن به سهید/۸٤، تیّکست، ۱٦۸/ (۱۱۲).

سهید له ژیانی روّژانهیدا، وهکو ده لیّن، کار و پیشه ی تایبه تی خوّی ههیه و پییه و دو پیه و پییه و پییه و پییه و پییه و کاتیک به پیی سهریمونیای «گویّز شکاندن» (۱۱۳) دهبی به پیری یه کییک ئه وا دیاری و پول و شتی تر له موریدی خویه و و ورده گری .

هەمـوو كەسـێكى ئەھلى هەق دەبى باوكێكى ئايينى هەبى كە پێى دەڵێن «پير» يان «باوه» و هەميشـه دەبى لە بنەماللەى سەيدان بێت. موريد ئەوپەرى رێزى پيرى خۆى دەگرێ– هەر جارێك كە پێى دەگا دەستى ماچ دەكا.

ههر کهسینک که سهریمونیای «گویز شکاندن»ی بو دهکری و دهبیته ئهندامی کومه لهی نههلی ههق، نهوش سهرلهبهری خه لکهکه دهگریتهوه، دهبی به موریدی پیریک که بوی دیاری دهکری و ئهوساکهش نابی ژن له بنهمالهی پیری خویهوه بینی.

۲- خەلىفە

ئهمانهش بنهمالهیهکن له نهوهی پیر ئیسماعیل کهولانی که یهکیک له ۷۷ پیرانه/۱۱۳ ، ۲۳(۱۱۰)، ئهمهش نازناویکی ئایینیه بق ئهو کهسهی که لهو بنهمالهیه و ههلدهبژیردری بق ئهوهی له جهم دا ببی به خهلیفهی سهید. ئهم خهلیفهیهش ئهرکی تایبهتیی پی سپیردراوه: لهگهل سهیدا سهرکردایهتیی جهم دهکاو دوعاکانیش ههر ئهم دهیانخوینی، له دهقیکی ئایینی دا هاتووه که پیستی ئهو ئاژهلهی بق قوربانی سهردهبری بهر خهلیفه دهکهوی ۱۸۶/، تیکست، ۱۸۰/. له کاتی سهریمقنیای «گویز شکاندن»دا شان بهشانی سهید، که دهبی به پیر، یهکیک له بنهمالهی خهلیفهش ئاماده دهبی و دهبی به رههبهر (دهلیل)ی

مـوریدهکـه؛ به گـوتـهیهکی تر ههمـوو ئههلی هـهقـیک، جگه له پیـر، دهبی پههبهریکیشی ههبیّت و ئهویش دهبیّ له بنهمالهی خهلیفه بیّت (مروّی ئههلی ههق به پههبهری خوّی دهلیّ «مامه» (۱۱۵)، ئهرکی ههره پیروّزی پههبهر ئهوهیه موریدی مردووی خوّی بشوات.

٣- چاوهش

ئەمانەش بنەمالەيەكى تايبەتى و بە رەسەن نەوەى سەھابەيەكى سولتان ئىساقن بە ناوى كاك ئەھمەد كۆنەپۆش.

٤- دەرويش

ئەمانە ئەو كەسانەن كە ھەمىشە دەگەرىن و ژيانىكى ھەۋار و زاھىدانە بەسەر دەبەن و خەلك خىريان پى دەكەن، لەھەمان كاتدا ئەھلى ھەق گەلى رىزيان دەگرن و بە غەيبزانيان لەقەلەم دەدەن. دەروىشەكانىش نەخىقش چا دەكەنەۋە و دوعا بى خىلك، دەنووسىن. كە يەكىكى دەبى بە دەروىش، پارچە پەرۆيەكى گرگرتووى لە باسىك دەبەسىتن رەھبەرەكەشى پەنجەي گەورەى خىلى دەخاتە سەر پەرۆيەكە و بەم جۆرە باسىكى مۆر دەكا، ئەو كەسە لەو ساكەۋە دەبى بە دەروىش.

دەرویش مورشیدی تایبهتی خوّی ههیه (۱۱۷) که نووسراویّکی پیشکهش دهکا و ههمیشه دهبی بهم نووسراوهی لابی و کهسی تریش نابی بیخویّنیّتهوه – ده لیّن نهوهی به نووسراوه بخویّنیتهوه کارهساتیّکی بهسهردیّ.

که دهرویّشیّکیش دهمری نووسراوهکهی بو مورشیدی ئهو دهگهریّننهوه، یان دهیدهن به دهرویّشیّکی تر یان نهوهتا لهگهل خوّیدا دهینیّژن/۸٤ ، ۸۳ - ۲۶ .

دەرویش له ئەندازە بەدەر ریزی مورشیدی خوّی دەگری و که دەچیّته لای به پیّ خاوسی و زەلیلانه بەرامبەری دەوەستیّ، ئینجا پەنجەی گەورەی پیّی راستهی دەستهی دەستهکانی دەسته دەسته کانی دەستەکانی هەردوو گویّچکهکانی دەگری، بهم جوّره وەستانه دەلیّن «قاپی» یان «گولبانگ، ۸٤/ ۱۱۸).

کاتیک دەرویش نیازیک له خوی دەگری دەلیّ: «درچله نشستان»، واته سوّزدەدا چل شهو و چل روّژ خهلّوهت بکا و ههموو ئه و ماوهیه دهبیّ ئاگری لا ههلکرابیّ. ث. ئیڤانوٚڤ ئهمه به ئاسهواری ئاگرپهرستیی پیّش ئیسلام و مهسیحیهت دەزانیّ/۸۶، ۲۸/.

٥- كهلام خوان

ئەمانە سەر بە بنەماللەى تايبەتىيەوە نىن، بەلكو ھەموو كەسىي تواناى گۆرانى گوتن و ئەزبەركردنى دەقە ئايينييەكانى ھەبىي، واتە خاوەن بەھرە بىي، دەتوانى بېي بە كەلام خوان.

نووسراو و کتیبی پیرۆزیان

ئههلی ههق ئهدهبیّکی ئایینی دهولهمهندیان ههیه به شیعرو پهخشان و بهزمانانی جیاواز – کوردی (گورانی) فارسی و ئازهری، بهناوبانگترین و رهنگه پیروّزترینیان ئهو تیّکسته ئایینییانه بیّت که پیّیان دهلیّن «سهر ئهنجام».

دهقی «سهر ئەنجام» پەخشانه، به زمانی فارسی نووسىراوه و شیعری به

ئەوەش گەلى راسىتە، چونكە دەسىتنووسى جۆراوج ۆر دەربارەى ھەر «حەوت» چەرخى ئەھلى ھەق ھەن و ھەرچەندە ناوەرۆكيان بەگشىتى يەكە، بەلام لە وردەكارىدا جياوازىيان لە نيواندا بەدى دەكرى؛ بۆ نموونە «تەزكەرەى ئەعلا» كە ق. ئىقانۆق لە فارسىيەوە كردوويە بە ئىنگلىزى ھەمان ناوەرۆكى سەرئەنجامە، كەچى لە ئەمەى دوايى گەلى رىكى و پىك و تەواوترە و، ھەروەھا، ياسا و پرنسىيىپەكانى ئايىنى ئەھلى ھەقى تىايە و بايەخىتكى زۆرى بە مەسەلەى ئاشكرابوونى حەقىقەت داوە. جگە لەوە لە كتىبەكەى ق. ئىقانۆق دا ھەندى ئەدەبىياتى ترى ئەھلى ھەق ھەيە بە فارسىي وەكو «ساقى نامەى دا ھەندى ئەدەبىياتى ترى ئەھلى ھەق ھەيە بە فارسىي وەكو «ساقى نامەى دەقىيقەت»ى مىرزا رەشىيد، ھەلبراردەيەكە لە نامەكانى گلشىير سىبزوارى، ھەندى بەشى نامەي نور عەلى نىشاپورى و چەند پارچە شىيعرى ئازەرى كە ھەندى بەشى نامەي نور عەلى نىشاپورى و چەند پارچە شىيعرى ئازەرى كە

به دیالتکتی گورانیش گهنجینهیه کی راسته قینه ی ئهدهبی ئایینی ئههلی هه هه هه به الهمانه ئهوانه ی تاکو ئیستا بلاوکراونه تهوه، «ده فته ری رموزی یارسان»ی سهید قاسم ئه فره آشا ئیبراهیمی و «سرودهای دینی یارسان»ی ماشه للای سوری که محهمه نهمین هه ورامانی بلاوی کردوونه ته و ماناکانی به سورانی لیکداوه ته و هه و هه کتیبی «یارسان» که به پیتی سه رچاوه کان گوایه سولتان ئیساق خوی به دیالتکتی گورانی نووسیویه تی ۱۸۲/ می کوایه سولتان ئیساق خوی به دیالتکتی گورانی نووسیویه تی ۱۸۲/ که لیکدانه و هی دوو سوره تی قورئانه، فاتیحه و ئیخلاس، له روانگهی ئههلی که لیکدانه و هی دوو سوره تی قورئانه، فاتیحه و ئیخلاس، له روانگهی ئههلی

كتيبى «شاهنامهى حهقيقهت»، به بۆچۈۈنى جهمال نەبەز، بايەخىكى

گەورەى لاى كاكەيانەوە ھەيە و ھەموويان دانى پێدەنێن، ئەم كتێبە ساڵى ١٩٠٠ لەلايەن حاجى نيعمەتوڵڵ جەيحون ئاباديى موكىرييەوە بە شىيعر و بەزمانى فارسى، نووسراوە/١٦٨ ، ٩٩/(١١٩).

له پاڵ ئهمانه دا هه ندی شیعری شاعیرانی به ناوبانگی کورد، وه کو «صلوات نامه»ی خانای قوبادی، «عقیده نامه»ی مه وله وی /۱۲۷ . ۹/، هی باباتاهیری ههمه دانی /۸۰ ، ۱۹۲۰ ، ۸۶/ . به به شیک له ئه ده بیاتی ئه هلی هه قد داده نرین .

سەريمۆنياى ئايينى گوێزشكاندن «سەرسياردن».

له سهریمونیای گویزشکاندندا، سهیدیک و خهلیفهیهک ئامادهدهبن و مندالهکهش که تهمهنی شهش حهوت سالان دهبی لهگهل کهسو کاریدا لهوی دهبن. مندال دامینی سهید دهگری و گویزیکی پیشکهش دهکا، سهیدیش گویزهکه وهردهگری، دهیشکینی و دهیدا به ههموو ئامادهبووان، لهو کاتهیشدا خهلیفه دوعای تایبهتی دهخوینی.

لهمه دا گویّز رهمز و سیمبوّلی سهری مندالهکهیه که به سهیدی ده سپیّری، دامیّن گرتنیش مانای پارانه وه و داواکردن دهگهیهنیّ واته مندالهکه داوا دهکا سهید ببیّ به پیری ئهو، سهرسپاردن و دلسوّزیی ئه و قهبولّ بکا.

سهید که گویزهکه وهردهگری مانای وایه بهمه رازییه و لهوساتهوه دهبی به پیری مندالهکه، خهلیفهش دهبی به گهواه و به دوعاخویندن ئهمه پیروز دهکا، لهههمان کاتیشدا دهبی به رهبهر و دهلیلی مندالهکه.

لهم سهریمونیایه دا سهید دهوری مهلایکه تی «بنیامین» دهبینی و خهلیفه ش روّلی «داود»، چونکه سولّتان ئیساق که گویّزی شکاندووه دامیّنی بنیامینی گرتووه و گویّزی پیّشکه ش کردووه، له و کاته یشیدا داود دوعای خویّندووه، سولّتان ئیساق سه باره ت به گرنگی و بایه خی نهم سه ریموّنیایه گوتوویه تی:

ئەوەي سەرى سىپارد بە ئاگرى جەھەنەم ناسووتى /٨٤، تىكست، ١٦٦/.

لیّرهدا دهبی سهرنجی ئهوه بدهین که تهنها کور گویّز دهشکیّنی و سهر دهسپیّری، به حسیّب لهناو ئهم کوّمهلّهیهدا تهنها پیاو دهوری ههیه و که ئهم، واته پیاو، بوو به ئهندام کچی ئهو بریاری بهدهست نییه و له خوّیهوه دهبیّ به ئهندامی کوّمهلّهکه، ئهمهش رهنگدانهوهی ئهوپهری باوکسالارییه که لهناو کوّمهلّهی ئههلی ههق دا بهرقهراره.

به رای م هه و رامانی منداله که پیش ئه وه ی گویز بشکینی ده بی به ده و ری سه رسپاردن یان ده ست پیوه گرتن تیپه رببی. مه به ستی نووسه رئه وه یه که منداله که پیش وه خت ناماده ده کری و یاسا و نوسولی ریگه ی حه قی فیر ده کری /۱۸۱ . ۱۸۱ ، که چی له سه رچاوه کانی تردا ده و ری ناماده کردن له نارادا نییه و نه هلی هه ق خوشیان هه ر وا ده لین /س.ع./.

ههرچی ق. ئیـ قانوقه، ناوی چهند جوره «گویز» یک دهبا، به رای ئه و سهرچیق ف. ئیـ قانوقه، ناوی چهند جورشاهی سه» «جورشکرانه همی نوی کردنه وهی ئه ندامه تییه و «جوزیاری» ش بقر ژن هینانه / ۹۲ ، ۸۶ / ، ئه م ناوی ادراوانه له راستیدا له ده قه ئایینیه کانی کتیبی ف. ئیقانوف دا ههن، به لام به قسه ی ئه هلی هه ق خویان ئه مانه له گوری نین و ژن هینانیش ته نها جهمی بق ده که ن و گویزشکاندنی تیا نییه /س.ع. / . به گویزهی ف. ژوکوقسکی، کویزشکاندن هه ر له جهم دا ده بی و قوربانیشی بقرده که ن / ۳۰ ، ۲۰ / . له راستیشدا وه کویزشکاندن دوای جهم رووده دا و سه یدو خه لیفه و مندال و که سو کاری و ئه وه ی بیه وی ده میننه وه .

 «نهبات»، ههروهها پوول و دیاری و شتی تریش به سهید، رهنگه به خهلیفهش دهدری. جا دوای سهریموّنیای گویّزشکاندن و تهنیا نهو کاته کورهکه دهبیّ به نهندامیّکی نههلی ههق و یهکیّک له یاران.

كۆبوونەوەى ئايينى «جەم»

جهم – کۆبوونهوهیهکی گشتی خه لکی ئههلی ههقه که بق مهبهستیکی دیاری کراو دهبهستری ههده، کراو دهبهستری ههرچهنده ئهم کقبوونهوهیه سیما و ناوه روّکی ئایینی ههیه، به لام مهرج نییه ههر به نیاز و بقنهی ئایینییهوه ببهستری، به لکو بق ههموو مهسه لهیه کی گرنگی کومه لایه تی، سیاسی، ئیداری و هی تر کودهبنه وه.

جهم له جێگهی تایبهتی دهبهستری که پێی دهڵێن «جهمخانه» (۱۲۰) و پێکهاتووه له هۆڵێکی گهوره و بهڕایه خ ڕاخراو، وێنهیهکی گهورهی «ئیمامی عهلی»یشی به دیوارهوه ههڵواسراوه. له کاتی جهمدا چهند کهسیک له دهرهوه پاسهوانی جهمخانه دهکهن بێ ئهوهی کهسی بێگانه له شوێنهکه نزیک نهبێتهوه، جاری واش دهبێ جهم له ماڵی ئهو کهسه دهگیرێ، که به ههر بێنهیهکهوه بێ، داوای کوبوونهوه دهکا، بهڵام بهگشتی بهلایانهوه باشتره له جهمخانه بێت که شوێنیکی پیروزه.

ئەھلى ھەق بۆ سەركردايەتى و بەرپوەبردنى جەم سەيدىپك ھەلدەبژىرن كە ھەمىيىك ھەلدەبئىرن كە ھەمىيىك ھەلدەبى، تا لەبەر ھەر ھۆيەك بىت دەيگۆرن، سەيدىش بە دەورى خۆى دوو كەس وەكو يارىدەدەرى خۆى ديارى دەكا يەكىيك لە بنەماللەى خەلىفە (۱۲۱) و ئەوى دىش لە بنەماللەى «كاك ئەحمەدى كۆنەپۆش»، واتە لە چاوەشان بۆ ئەومى بېتى بە «خادم»، بەلام ئەگەر كەس لەم بنەماللەى دولىي دەست نەكەوت، وەكو گوتمان، سەيدىك دەبى بە خادم، يان ھەر يەكىك، جارى وا دەبى چەند كەسىي لە بەشداربووانى جەم ئەم كارە دەكەن، جا ئەم سىي كەسە سەركردايەتى جەم دەكەن و پىيان دەلىين «سەرى جەم» (۱۲۲).

لەبەر ئەوەى جەم سەرىمۆنيايەكى پيرۆزە، بۆيە پێشەكى خۆيانى بۆ ئامادە دەكـــەن- خـــۆيان دەشـــۆن، جلى پاك دەپۆشىن و ھەر يەكـــە بەپێى توانا خواردەمەنيەك بۆ جەم دێنێ.

ئه و خواردهمه نیه ی بق جهمی دین بینی ده آین «نه زر» یان «نیاز». خواردن له جهم دا مهرجیکی پیویسته، چونکه له قسه یه کی سو آنان ئیساق دا هاتووه که «ئهگه ر پینج که س و زیت ر له شوینیکدا کوبوونه و و شوکرانه (نیاز وقوربانی) یان به شییه وه مهوا من له ویم»، هه روه ها گوتوویه تی: «ئهگه ر هه زار که سیش له جهم دا بن، ده بی نه زر و قوربانی به شی هه موویان بکا «۸۶/» تکست، ۱۹۷۷/.

له جهمخانه ایان له و شوینه ی جهمی لی ده کری سه ری جهم سهید و خه الیه و خادم له سه رینگان داده نیشن. کاتیک خه لکه که کوده بیته و ههموویان گفتوگو و دهمه ته قینی ناسایی ده که ن تا نه زر داده نری ، نه وساکه بی دهنگی هو له که داده گری ، سهید فه رمان به خادم ده دا و ده لی: «اله بکه ن»، له حاله تیکدا نه گه ر چه ند که سیک خادم بوون فه رمانه که ههموویان ده گریته وه ، جا نه مانه واته خادمه کان به رامبه ر سه ری جهم ده وه سین دادینه وه و په نجه گهوره ی ده سین ده خوه و په نجه گهوره ی ده سین ده خوه و به نین و هالله گهره ی بالله »، ههموو خه لکه که شهره و هو ربانی ده خوینی: «نیاز حاسل، وه دینی یار». نینجا سهید دو عای نیاز و قوربانی ده خوینی: «نیاز حاسل، وه حه و و اسل، به سه به ره به ره وانی وه خیر، نه م دو عاگیرابی، نه م نه نه نه ره موسته جابی، دوور له ده رد و به لا بی».

دوای ئهمه سهید فهرمان به خهلیفه دهدا خواردنهکه ببهشیتهوه، ئهم کارهش خهلیفه و خادم پیکهوه دهیکهن و له سهیدهوه دهست پی دهکهن که بهشی خوا و بهشی خوشی وهردهگری (به لام سهید بهشی خوا بهسه نهوانی دی دهبهشیتهوه، مهرجیش نییه بهشی ههموویان بکا)، ئینجا خهلیفه بهشی خوی دادهنی و ئیتر له دهسته راستی ئهمهوه بهشینهوه بهردهوام دهبی تا دهگاتهوه خادم که دوا کهسه بهشی خوی دهبا.

نابى ئەوەش لەياد بكەين كە دواى بەشى خوا، بەشى چرا جيادەكريتەوە و ئەوەش بۆ ئەو ماللە دەبى وا جەمى لى دەكرى، ئەگەر لە جەمخانەش بوو بەشى چرا بەر «فەراش» دەكەوى، كە خزمەتى جەمخانە دەكا.

كاتيك ههر كهسه بهشى خوى وهرگرت دهست به خواردن دهكهن، به لام

ههر کهسه بق ناو شتیک ده خوا و ئهوی دی بق مالهوه دهباتهوه تا مندالهکانیشی وهکو متفهرک بیخقن.

دوای خواردنی نهزر یان قوربانی خهلیفه دوعای جهم دهخویننی که بهم جوّرهیه (۱۲۳) «وهنیشارهتی شا، وه شهرتی بنیامین، وه رابهری داود، قه لهمی زیّرینی پیر موسا، وه خزمهتی پاکی رهزبار، وه برای شمشیّری مهردان، وه جهمی حهوتهوانه، ئهوهلم یار ئاخیرم یار وه حوکمی خاوهنی یار».

پاش دوعای جهم «جهم رهسی» دهبیّ، واته کوتایی دیّ و ههریهکه دهبیّ دهستی خادم ماچ بکا، خادمیش دهستی ئه و رادهموسیّ و ئه و کهسه دهچیّته دهرهوه. ئهگهر له جهم دا گوشتی کولاویان پیشکهش کرد، هی حهیوان یان کهلهشیر ئهوا پیی دهلّین «قوربانی» و ئهمیش ههر بهشیّوهی نهزر دابهش دهکریّ. قوربانی کردنیش ههندیّ مهرجی خوّی ههیه: ئاژهلهکه دهبیّ نیّر بیّ، نهخوشی و کهموکوریی نهبی و پیشهکیش بو قوربانی دانرابیّ، واته «نیهتی» لیّ کرابیّ (۱۲۶) و ههمیشه دهبیّ خادم یان یهکیّک له بنهمالهی چاوهش سهری ببریّ، ئهویش بهم جوّره: له پیشدا ئاژهل یان کهلهشیرهکه بهرهو رووی «قاپی»، واته گوّری سولتان ئیساق، رادهگرن ئینجا دریژی دهکهن و سهری دهخهنه ناو چالایکهوه که پیش وهخت بوّی ههلاهکهن و چاوهش دهلیّ: «ئهوهلم یار ئاخیرم یار» و سهری دهبریّ، خویّنهکهی دهرژیّته ناو چالهکهوه و خوّلی بهسهردا یار» و سهری دهبریّ، خویّنهکهی دهرژیّته ناو چالهکهوه و خوّلی بهسهردا

ئینجا چاوهش پیسته کهی لاده با و لاشه کهی پارچه پارچه ده کا و گهلی به وریاییه وه له نیوان ئیسقانه کانه وه لهتی ده کا بق نهوهی ئیسقانه کان نهشکین و هه موو گوشته که یانی لی ده کاته وه - دوایی ئیسقانه کان له ژیر خاک ده نیژن، به حسییب ئاژه له که زیندوو ده بیته وه (۱۲۵)، که چاوه شله مهونه رکارییه بوّوه گوشته که ده کولین و به و شیوه یه یاس کرا له جه م ده یبه شنه وه .

به باوەرى ئەھلى ھەق يەكسەمىن قسوربانى ئەوە بووە كسە ئىسبىراھىم ويستوويەتى ئىسماعىلى كورى خۆى سەربېرى، بەلام جېرائىل بەرخىكى بۆ

هیناوه تا له جیاتی ئه و بیکات به قوربانی /۸۲ . ۱۳۵/. قوربانی دووهم به رای ئه وان سولتان ئیساق کردوویهتی، کاتیک خوّی و پیر میکائیل له سه ر رووباری سیروان دانیشتوون و ماسییه که له خوّیه وه هاتوّته سه ر به رهکه ی ئه وان ئه مانیش ئامادهان کردووه و خواردوویانه ئینجا سولّتان ئیساق ئیسقانه کانی فریّداونه ته وه ناو رووبار و ماسییه که زیندوو بوّته وه هه مان سه رجاوه / .

فیکرهی قوربانی کردن و خواردنی بهکوّمهڵ و ناوهڕوّکه ئایینیهکهی رهگی میّژوویی قوڵی ههیه و له روّژگاریّکی گهلیّ کوّنهوه هاتووه.

نەرىتى خواردنى بەكۆمەل يان «زيافەتى پيرۆز» سىيمبۆلى ئەوە بووە كە ھەموو دانىشتووانى سەر سفرە خۆزانىكى پىكدىدىن، تەنانەت ئەو بىنگانەيەش كە بەرىككەوت كاتى ئەم خواردنە لەوى دەبى ئەويش دەبىت براى ئەو كۆمەلە برايە. پەيوەندىي ئايىنى لەم حالەتەدا جىلگەى بنەمالەيى و خىزمايەتىي دەگرتەوە- برايانى سەر سىفىرەى پىرۆزى ھاوبەش چاوەرىدى تەئسىيىرىكى مىستىكىيان لە خواردنەكە دەكرد/٧، ٧٥٧/.

خـواردنی نان و ئاو بهشـێـوهی سـهریموّنیای ئایینی هێـشـتا «له دوا قوناغهکانی میترایزم دا ههبوو...» و درهنگتر وهکو له مهسیحیهت دا «مهی جێگهی ئاوی گرتهوه»/۷٬۸۸۲/.

نیاز و قوربانی لای ئههلی ههق له ناوهروّکدا دوو شیوهی یه فیکرهیه که ئهویش خیرکردنه، خیرکردنیش بو مهبهستی جوّراوجوّر دهبیّ: توّبه کردن، مراز هاتنه دی، ژن هینان، مندال بوون، مردن...هتد.

مرق ئههلی ههق له تهنگانهدا ده لیّ: «داودی کهوهسوار سیّ شایی له ریّتا بیّ»(۱۲۲۱)، بیّگومان ناونانی ئهم پارهیه (۳شایی) شتیّکی رهمزییه، چونکه نه ئه و پارهیه له ئارادا ماوه و نهخیرکردنیش سنووریّکی دیارکراوی ههیه، چون و چهندییهتی خیرکردن لهسهر رهوش و توانای کهسهکهوه وهستاوه و، وهکو باوه، دهولهمهند قوربانی دهکهن هه ژاریش نهزر دهدهن، به کورتی هیچ بوّنه و رووداویّک بهبیّ «جهم» بهسهر ناچیّ و له جهمیشدا نیاز «نهزر» یان قوربانی دهبشریتهوه.

دەبى ئەوەش بلىدىن كە ئىد مەلە كاتىكدا گوتمان قوربانى تەنھا بە كوشتنەوەى ئاۋەل يان كەلەشىد دەبى، كەچى دەركەوت كولىدەى بە روونىش لە جەم دا بە قوربانى حسىيب دەبى، بەھەر حال ھەمور ئەھلى ھەقىيك لەسەريەتى سالى برنىك بكات بە قوربانى/س.ع./.

جێگهی سهرنجه که جهم تهنیا بق پیاوانه و ئافرهت بهشداریی تیا ناکهن، ههرچی ف. ئیفانوقه دهڵێ: «ژن و پیاو بق جهم دهچن، که ئههلی ههق دهڵێن ئافرهت ناێته جهم درویهکی سپییه دهیکهن تا دوژمنانیان تقمهتیان بقههٔ ههڵنهبهستن»/۸۸.۸٤/(۱۲۷)، به لام به قسسهی ئههلی ههق خسوّیان نه ههر ئافرهت، به لکو ئهم کورانهش که هیشتا موویان لیّ نههاتووه ریّگه نادریّن له جهم ئامادهبن.

بهم بۆنەيەشەوە جێگەى خۆيەتى يەكەمىن جەمى ئەھلى ھەق بێنينەوە ياد كە سوڵتان ئيسىاق كردى- رەزبار، چونكە ئافرەت بوو بەشداريى تيا نەكرد، بەڵكو مستەفاى كرد بە وەكيلى خۆى/٨٤، تێكست،١٦٦/.

دوای جهم گهلی جار به شیکی خه لکه که له جهمخانه دهمیننه و و زیکر دهکه ن، که لام (شیعری دینی) دهخویننه و و دهف لیدهدهن، پاش هه رکه لامیکیش «دوعای جهم» دهخوینن، ههندی جاریش زیکر ئهوهنده گهرم دهبی به شدار بووان حال دهگرن، به دهم هاوار و قیژه وه کاری ئاسابه دهر ئه نجام دهدهن و واش روویداوه که حالگرتوو تیاچووه، ف.مینورسکی دهگیریته وه گوایه یه کیکی ئه هلی هه ق حالی گرتووه و هاواری کردووه «بابه یادگار بمگره وه وا هاتم» و خوی له شاخ هه لداوه ۲۷/۸.

ئەوەش پەيمانتكە لە نتوان دوو پياو و ژنتك كە بېن بە شايەدى يەكتر لە رۆژى حەشردا/٨٤، تتكست، ١٦٩/، بەگويرەى دەقتكى تريش چوار كەس دەبن، بەبى ديارى كردنى پياو يان ئافرەت/٨٤، تتكست، ٨٥/. ئەوەش لە ناوەرۆكدا گەلى لە خوشك و براى ئاخىرەى ئىزىديان دەچى، ھەر چەندە لە گفتوگۆماندا لەگەل براى كاكەييدا ھىچ زانيارىيەكمان لەمەر ئەمە دەست نەوكەت.

ههر به پنی تنکسته کانی ق. ئیقانق له لای ئه هلی هه ق دان نان به گوناه (اعتراف)یش ههیه، ئه ویش به گویزه ی قه ولنکی سو لّتان ئیساق: «ئه وهی بنت و دان به گوناهی خوی دابنی دهست به روویه وه نانیین »/۸۶، تنکست، ۸۲/. هه رچی ق. ئیقانق خویه تی دایای وایه ئه و که سه ی تاوانیک ده کا داوای لای وایه ئه و که سه ی تاوانیک ده کا داوای لای به به رودن له جه م ده کا که تا روزی قیامه تایی خوشین/۸۶ ، ۹۵/. که چی راستییه که ی ئه وه ی خوی به گوناهبار بزانی نیازیان قوربانی ده کا و به بی ئی خوش بی ده که س بلی خوه ده اله خوا ده پاریته وه که لنی خوش بی .

رەمزى ناسىنەوە

به هۆی ئەومى كۆمەللەی ئەهلى هەق تايبەتى و دوورە پەريزە و ئايينەكەيان نهينى يان راستتر جاران نهينى بوو، بۆيە پيويستيان بەومبوو كە لەناو ناھەز و دوژمنانياندا يەكدى بناسنەوە. بەم بۆنەيەوە ئەهلى ھەق دەستوبردى خۆيان كردووه و هيما، ئاكار، گوتە و تەنانەت دىمەنىشىيان بۆ ئەم مەبەستە داھيناوە.

نیشانهی ههره دیاری مروّی ئههلی ههق سمیّلهکهیهتی، پیاوی ئههلی ههق همیشه سمیّلیّی گهوره دههیّلیّتهوه و نهک ههرگیز نایتاشیّ، بهلّکو قهلّمیشی ناکا، سمیّل لیّره، ههر چهنده نیشانهیه کی جیاکهرهوهی ئههلی ههقه له خهلّکی ترهوه، کهچی ئهمان سمیّل هیشتنه وه به رهوشتیّکی ئایینی دادهنیّن و بوّ ئهمهش دهقی پیروّزیان ههیه—خوا فهرموویه تی «ئهوهی له ئیّمه بیّ، نابی سمیّلی بتاشیّ، نابیّ روّژوو له خواردن و خواردنه وه بگریّ و نابیّ قلیان بکیّ شیّه/۸۶، تیّکست،۱۷۲/. ههروهها چیروّکیشیان بو نهمه ههلّبهستوون، گوایه «گویّزان نهیتوانیووه مووی ئیمامی عهلی ببریّ» (۱۲۸).

به گویرهی یه کیکی تر «کاتیک عهلی مهیتی پیفه مبهری شووشتووه

بینیوویهتی ئاو لهناوکی دا کۆبۆتەوه ئەویش ئاوەکهی هه لم ژتووه و سمیللی تەربووه، جا عالی لهبهر پیرۆزی ئاوەک سامالاللى خاقی ههرگایان نهتاشیووه ۱۲۲٬ ۱۲۲۰، ۷۰۰.

نهههر ئهوه، به لْكو ئهگهر موویّکیش له سمیّلّی یهکیّکی ئههلی ههق کهوت ئه و کهسه مووهکه ههدّدهگریّته وه و دهیخاته ناو باخه لْیهوه/س.ع./. بهههر حال وه کو گوتمان سمیّل هیشتنه وهی پیاوانی ئههلی ههق نیشانه یه کی جیاکه رهوهیانه، ئهوه شسیمای ههموو کومه لهیه کی ئیّتنوّ ئایینی بچووک و دووره پهریّزه که ههول دهدهن بهههر شیّوهیه که بیّت له ناو خه لْکی تردا دیار بن، واته ئهمه شیّوازیّکی خوّ دهربرین و خوّچه سپاندنیانه، جگه لهمه، ئههلی ههق بو یه کدی ناسینه و همان وه کو له ههندی سهرچاوه داها تووه ئاکار و رهوشتی بو یه کدی ناسینه و هه یه .

به قسهی م. روّژبهیانی ئهگهر کاکهییه کگومانی له یه کیّک کرد که ئهمیش کاکهیی بیّت، دهست ده خاته ناو دهستی ئهم و به پهنجه کانییه وه دهستی کابرا به جوّریّک دهگوشیّ که ئهگهر ئه و که سه کاکهیی بیّت له مه به ستی ئه ویتر دهگا. له کاتی دلنیابوونی شدا گفتی نهیّنیی دهلّین و ئه وهی نه شی زانی دهلیّ «جهوز نه شکاندمه» (۱۲۹)، ئهگینا ئه و که سه کاکهیی نییه و وازی لیّ دهلیّ «جهوز نه شکاندمه» (۱۲۹)، ئهگینا ئه و که سه کاکهی نییه و وازی لیّ دینی ۱۱۲/، وی و در به دوو که سهی که دوو که سهریه که ده وی که سهریه ده که ده ده ده ده به شینی هه به دیاره هه رناوچه یه دیاره هه رناوچه یه می تایبه ت به خویه و هه یه .

ئەھلى ھەق نوێژيان نييە و جەم وەكو گوتمان تاقە فۆرمێكى عيبادەتيانە، بەلام رۆژوو دەگرن، ئەويش سىێ رۆژە نەك وەكو موسلمان ٣٠ رۆژ، ئەمانىش ھەمان قسىەى ئێزيديان دەكەنەوە كە گوايە خوا بە پێڧەمبەرى ڧەرمووە سىێ رۆژ، ئەم بە ٣٠ رۆژ تێگەيشتووە (١٣٠).

ئههلی ههق ههمموو سالیّک له روّژانی ۱۳ و ۱۶ و ۱۵ی کانوونی دووهم روّژوودهگسرن، نهک له مسانگی ئادار وهک ف. ئیشفسانیْف ئامساژهی بیّ کسردووه/۸۲.۸۶/. ئهم روّژووگسرتنهش «سنی روّژه»ی پی دهلیّن و دهبی

نیسه تیشی بق بینن: «نیسه تم وایه سنی روّژه بگرم وه عسه شسقی یارانی قهوه رتاس (۱۳۱) نهوه لم یار تأخیرم یار».

بنچینهی ئهم روّژووگرتنهش چیروّکیکه دهربارهی چهند کهسیّکی خه لمکی، یان خیّلی، قهبل تاس که گومانیان له خوایه تیی قورمز، چوارهمین دوّنی خوا، کردووه و بریاریان داوه بچن بوّ لای. بهریّگهوه له ئه شکهوتیک لادهدهن و دهلیّن ئهگهر ئهم خوا بی ئهوا دهزانی ئیمه لیّرهین و دیّته لامان. قورمزیش (خوا) له رکی ئهمه سی شهو و سی روّژ زریانی به سهردا هه لکردن و مردن، ئینجا چوو بوّ لایان و زیندووی کردنه وه، ئهمانیش توّبهی خوّیان راگهیاندووه و بوون به یارانی قسورمسز و ئهمسیش بریاری داوه سی روّژان بهیادی ئهوان پرژووبگیری ۲۶ - ۱۳ - ۱۶ /۸.

لهمهه دهردهکهوی، که روزووگرتن، لای ئههلی ههق دیاردهیه کی به پاژه تازه و نویکارییه - له پیشد اقده غه بووه، به لام لهسهردهمی قورمزدا، چوارهمین دونی خوا، رووژووگرتن داهاتووه و به پینی ئهوهی ف. ئیفانوف گریمانی ئهوه ده کا که قورمز له ناوه پاستی سهده ی حه قده دا ژیاوه /۸۴، ۹۳/، که واته روزووگرتنی ئههلی هه ق له و روزگاره و دانراوه.

روّرْی سیّیهم ۱/۱، «شهوی شا»ی پیّ دهلیّن، بوّ نهم شهوهش واته شهوی کوّتایی هاتنی روّرُووگرتن نهمان خوّیان باش ناماده دهکهن، ههر ماله کهلهشیریک سهردهبری و خواردنی چاکه لیّ دهنیّ، بهتایبهتیش برنج و ساوار و کولیّرهی بهروون «گرده». ههر کهسه خواردنی مالّی خوّی بوّ جهمخانه دهبا، لهویّ هی ههموویان تیکهلّ دهکهن و بهشیّوهی عادهتیی دهیبهشنهوه، دوای جهم خهاکهکه له جهمخانه دهمیّنیّتهوه و زیکر و دهف لیّدان تا درهنگی شهو بهردهوام دهبیّ، گهلیّکیشیان تا بهری بهیان ناههنگ دهگیّرن، نهم شهوه لای

ئەھلى ھەق گەلىّ پيرۆزە، لە راستىدا جەژنە و ھەر واشى پىّ دەلْيْن «جەژنى سىّ شەوە»(۱۳۲). ھەندىّ جار، ئەو شەوە جەم لەسەر چىاى «چادرگە» دەكەن، چونكە سولّتان ئىساق يەكەمىن جەمى لەوىّ كردووە.

جگه لهم جهژنه ئههلی ههق وهکو ههموو کوردهکانی تر، جهژنی نهوروزیش دهگرن و بهههمان شیوهی ئهمان ئاههنگ و سهیران دهکهن.

زەماوەند

ژن هینان لهناو کومه لهی ئههلی ههق دا له رووی تیورییه دهبی به رهزامه ندی کور و کچهکه بیت، شهریعه تی ئههلی ههق ریگه نادات دهست بخریته نیوان ئه و دوو که سه ی یه کتریان ده وی به به سه ی خیران تاکو ئیستا نه بیستراوه ته گهره خرابیته به رده م کور و کچیک و ناچار کرابن واز له یه کدی بینن/س ع./، به لام له ژیانی واقی سعی دا، وه کو لههه موو کومه لگایه کی باوکسالاری، بیگومان نابی ئه م جوره یه کسانی و داد په روه ریبه بیگه رده به رقه اربیت و داد په روه ریبه بیگه رده به روه داربیت و داد په روه رابیت بیگه رده به روه داربی بیگه رده به روی بیگه رده به روی داربی بیگه روه روی بیگه رو داد به روه روی بیگه رو داد به روی بیگه روی بیگه رو داد به روی بیگه رو داد به روی بیگه رو داد به روی بیگه روی بیگه

سهریمونیای زهماوهندکردنیان گهلی ئاساییه. پاش خواستنی کچه که که س و کاری ههردوو لا جهم ده که ن و نیاز پیشکهش ده که ن، به م جوّره ماره کردنه که پیروّز ده که ن (۱۳۳)، به لام دوایی هه ر ده بی مه لایه کی موسلمان مارهیان کاته وه، ئه وه ش گوایه له ترسی بیانوو و تومه تنانه پاله و به موسلمانان نیشان ده ده ن که نهمان به گویره ی شهرع ژن دین /س ع/. گواستنه وه ی بووک بو مالی زاوا به شیوه ی عاده تی کورده وارییه، زیافه ت و شایی و هه لپه پکیی بو

جێگهی سهرنجه که نووسهری کوردی گورجستان خاتوون ل.ب. پاشاێڤا سهریموٚنیای زهماوهند لای ئههلی ههق بهبیٚ ئهوهی روون کاتهوه مهبهستی کام ناوچه و جێگهیه بهم جوٚره دهگێڕێتهوه:

«هەردوولا (واته بووک و زاوا) بايه خـ يكى زور به مـهسـهلهى ماره برين دەدەن، مهلا له مالى بووک به ئامادەبوونى چەند شايەديک پەيمانى مارە برين

دەنووسى ولە پەيمانەكەدا ھەمور موڭكى بورك تۆمار دەكا كە بريتىيە لەر ديارى و پورلەى زاوا پېشكەشى كردورە و لەگەڭ خۆيدا بۆ ماڭى زاوا دەيانبا. مەلا سى جار پەيمانەكەيان بۆ دخوينىتەرە بۆئەرەى دلانىيابى لەرەى ھەردوركىيان رازىن، لەر كاتىشىدا ئافرەتتكى شەكر بەسەر ئەر چارۆگە دادەكا كە دور ژن (باشىتى دەبى ئەگەر ئەمانە خوشكى بوركې بن) بەسەر سەرى بوركەرە گىرتوريانە و كەزيەكانىشى شىقربورنەتەرە نار جامە ئارتىك، مورەخكىشى لەبان سەر دەسورتى.

بهم بۆنهیهشه وه دهتوانین گریمانی ئه وه بکهین که ئهمه، واته چوون بق لای مهلا، دیاردهیه کی تازهیه و له رابردوودا وا نهبووه، چونکه ئه وساکه وهکو ئیستا پیویست به به لگهنامه ی زهماوهند نهبووه له کاروباری دهوله تیدا.

نووسسهری ناوبراو، ههروهها لهوهشدا به هه له چووه که ده لنی بووک دوای مساره کسردن، واته پیش گسواسستنه وهی، سسه ردانی مسالی دهسگیسرانی دهکا/هه. ۱۰/. راستییه که ی به پیچه وانه و میه اللی نههلی هه ق و ه کو له هه موو کورده واریدا زاوا سه ردانی مسالی با وکی ده سگیسرانه که ی دهکا نه ویش گهلی

بەدەگمەن.

ئەهلى ھەق كۆمەللەيەكى ئىندۆگامىن و پياوەكانيان ژن ھەر لە ناوەخۆ دىنن، بەلام نموونەى حاللەتىكى پىچەوانە و سەرنج راكىشىمان بەدەسىتەوەيە.

له ناوچهی کهرکوک یهکیکی کاکهیی له بنهمالهی «سهید» کچه شیخیکی سوننی هیناوه-بروانه/۱۱۲ . ۴۶۳٪.

ئەمسەش لە راسستىسدا نموونەيەكى دەگسمسەنە، لەويش دەگسمەنتس پێچەوانەكەيەتى، نەبىستراوە كاكەييەك كچى خۆيى دابى بە موسلمانىك.

پیاوی ئههلی ههق یهک ژنی دهبی و لهناویاندا باو نیییه که، وهکو موسلمانان، پیاو چهند ژنیک ریزکا، ههندی حالهتی لی دهرچی - ژنهکه نهساغ بیّت یان مندالی نهبی، ئهوا ژنی بهسهردی.

جيابوونهوه (تهلاق)

جیابوونهوهی ژن و میّرد لهناو کوّمهلّهی ئههلیههقدا دیاردهیهکی دهگمهنه، بهلاّم ئهگهر روویدا دهبیّ به رهزامهندیی ههردوولا بیّت ^(۱۲۲).

له کاتی مارهبریندا بهشی ژن دیاری ناکری بو «روّژی جیابوونهوه»، وهکو چوّن لای موسلمانان «مؤخره» ههیه، به لکو پیاوی تههلی هه ق خوّی له کاتی جیابوونه وه دادهنی، تهمه تهگهر ژنه که داوای جیابوونه وه بکات، تهگهر پیاوه که داوا بکات تهوا ژنه که بهشی ته و دیارده کا، هیچ یه کیّکیان مافی تهوه ی نابی زهماوهند یّکی تر بکات تهگهر بهشی میّرد یان ژنی پیشووی خوّی لا مابیت/س.ع./.

تهلقین و ناشتنی مردوو

لەناو كۆمەللەى ئەھليھەقدا باوە كە ئەگەر يەكيّك نەخۆشىكەوت ئاژەلْيكى سىي جاران بەدەورەدا دەگـيّـرن ئينجا سىەرى ئاژەللەك دەخــەنە ناو ئاۋەللەك سىەرى خىقى راوەشىاند، ئەوا نەخــۆشــەكــە دەرىدىين، جا ئەگــەر ئاژەللەكــە سىەرى خىقى راوەشىاند، ئەوا نەخــۆشــەكــە

چادەبىت ــه وه ئەگىنا دەمىرى، لە ھەردوو حالەتىش دا ئاژەللەك سەردەبرن و دەيكەن بە قوربانى.

پرسسهی ئههلیهه قهی ژنان و پیاو حهوت روّژه، شهش روّژان جهمی بوّ دهکهن و نیاز دهبهشنه وه، له روّژی حهوتهمیش دا لهجهم قوربانی دهکهن، به حسینب گیانی مردوو له حهوتهمین روّژدا دهچیّته لهشیّکی ترهوه، ئافرهتیش ئه و روّژه پرسهکهیان بو سهر گوری مردووهکه دهبهن، مالّی مردووش حهوت روّژان نابیّ ئاگری لیّ بکوژیته و ئه و ماوهیه مالّهکه گیسک نادهن/س.ع/.

زيارەتگا

ئههلی ههق شوینی پیروزی زوریان ههیه که ههمیشه زیارهتیان دهکهن، ئهمانهش بریتین، به جوریکی سهرهکی، له گوری پیاوانی ئایینی وهکو: گوری سولتان ئیساق له گوندی شیخان، هی شاخوشین له هاوار، هی بابهیادگار له زههاو هی بابهتاهیری ههمهدانی (گوایه) له مهندهلی..هتد و زیارهت کردنی ئهمانه ئهرکیکی ئایینی گهلی پیروزه.

زیارهتگای هاوره کهورهی نههلی های گوری سوآتان نیساقه له گوندی شیخان (۱۳۰) که بووه به قیبلهیان و زیارهت کردنی به «تاواف» ناو دهبهن.

سەرجەمى ئەھلى ھەق، لە ھەمبور شوپنىپكەرە، دىن بى سەر ئەم گۆرە بىق تەراف كىردن، خەلكەك بېيش ئەرەى بچنە سەر گۆرەك زيارەتى جى پىيى سولتان ئىساق دەكەن كە لەسەر دور بەردى چياى چادرگە دايە.

به گویرهی چیروکیک گوایه دورمنان راوی سولتان ئیساقیان ناوه و ئهمیش به پی خاوسی بهسه بهردهکانه وه بازی داوه تا گهیشتوته پردیوه ر خه نکهکه به پی خاوسی زیارهتی ئهم دوو بهرده دهکهن که ماوهی نیوانیان دوو ساته ری دهبی دهبی دهبی دهبی دهبی دهبی دهبی بهرده که ماوهی نیوانیان دوو ئینجا بهره کانیاوی «تهشار» دهچن که به لایانه وه ئاوهکهی وهکو ئاوی زمزم پیروزه، بو متفه رک ئاوهکه دهخونه و دهموچاویان پی دهشون. که دهگهن به مهرقه دی سولتان یهکسه ر به پی خاوسی دهچنه ئاخور «گهور»ی مهرقه د سی جاران ههر چوار دیواری ماچ دهکهن، لهویوه دچنه ژووره وه بو لای گورهکه، یهکهم جار دهرگاکهی و ئینجا گورهکه له ههموو لایه وه ماچ دهکهن و له دهرگایه کی ترهوه، دوای ماچ کردنی ئهویش دهچنه دهرهوه. له حهوشی مهرقه دهکهان دهرگادا جهمیک بو خاتری نهم تهوافه دهکهن.

گۆرەكە خۆى گەورەيە و بە پەرۆيەكى سەوز داپۆشراوە (۱۳۱)، مەرقەدەكەش زۆر ئاساييە و گومبەتتكى گەورەى رەنگ نەكراوى لەسەر قووت بۆتەوە.

جیگهی سهرنجه که گوندی شیخان و ئاوایی پردیوهر ناوچهیه کی تهواو ئیسلامییه و یه ک مالی ئههلیهه قی لی نییه، تهنانه مجیوری گوری سولتان ئیساقیش موسلمانیکه بهناوی «سوفی سالح» که ئههلی هه ق زور ریزی دهگرن (۱۳۷).

رەوشت و مۆركى تر

جگهرهکیشان له ئایینی ئههلیهه دا که به قلیان ناوی هاتووه تابووی له سهره و سولّتان ئیساق خوّی قهده غهی کردووه /۸۶، تیکست، ۱۷۲/، به لاّم ئیستا تابووهکه پشت گوی خراوه و جگهرهکیشان لهناویاندا گهلی باوه. ههمان شتیش سهبارهت به خواردنی گوشتی بهراز، لهکاتیکدا نهمه به دهقی نووسراو قهدهغهکراوه، کهچی ههموویان پهیرهوی ناکهن – له ههندی شوین دا قهدهغهکهیان پشت گوی خستووه و گوشتی بهراز دهخون، رهنگه ف، نیقانوف راستی بوچوویی که نهمه زیتر پهیوهندی به رهوشتی خیلهتی و ناوچهییهوه ههبی نهک به مهبدهئی نایینیهوه/۸۶ ، ۹۷/ کهواته نهمه، بهرای نیمه، جاریکی تریش نهوه دهسهلینی که فیکر و عهقیدهی نایینی، ناتوانی همموو کاتیک ناودیوی تخووبهکانی نههوه و خیل و ناوچهکان بین.

هەرچى عەرەق و مەى خواردنەوەيە قەدەغەنەكراوە، ئەگەرچى بە كارتكى ناھەز لە قەلەم دراوە، بۆيە ئەمىش لەناو كۆمەلەى ئەھلىھەقدا باوى ھەيە، پياوانى ئايىنى و خەلكى بەدىنى لى دەرچى، ئەوانى دى لىي ناسلەمىنەوە.

سێ جـــۆر كــردەوه باوەرى مــرۆڤ بەربادەدەن: درۆكــردن، توورەبوون (بگستاخى)، خۆرازاندنەوه (ظرافت كردن).

سنی شتیش سهرچاوهی باوه پن: یه کهم ئابرو، دووهم ئه دهب، سنیه م ترس
 له پۆژی حه شر.

به گویرهی سهرچاوهیه کی تر، گهوره ترین به دکاری له روانگهی ئه هلی هه قسه و گویره که سه درق کردن، فی نام سیستری، درین و سویند خواردنی به درق / ۱۱۲ . ۳۵۰ / ۱

جگه له و پهرستن و توخمه ئايينيانه ی ئههليهه ق که ئێتنيزاتسيايان بهسه ردا هاتووه، واته بوّيان بووه به سيمايه کی ئێتنيکی (نهته وهيی)، لهلايه نی کهلتووری مادييه وه (جل و به رگ، خانوو، خواردن، ئامێری کار پێ کردن…)، تهنانه تا له ههندي لايه نی کهلتووری گيانيشه وه (ههندي خوو رهوشتيان)، جياوازييه کيان له کورده کانی تروه نييه.

ههر چهنده ئههلیهه ق نکوّلی له ئایینه کانی دی ناکهن، بگره ریّزیشیان دهگرن، کهچی لهبهر گهلی هوی میّروویی و کوّمه لایهتی و سیاسییه وه لهگه ل موسلماناندا ناکوّکی و ناحه زییان بوّ دروست بووه.

ئەھلى ھەقىيش لەگەل ئەوەى نەك تەنيا عەلى، بەلكو ئىمامەكانى ترى شىيعەش ھەر بەلايانەوە پىرۆزن- بۆ نموونە لە سىەرئەنجام دا ئايىنى ئەھلى ھەق بە ئايىنى «جەعفەر» ناوبراوه/٥٦، ٢٦/، لە «تەزكەرەى ئەعلا»شدا ئەمە ھەر گەلى زۆرە، لەگەل ئەوەشدا سىيمپاتيا وسىۆزيان بۆ شىيعەكان ھەرگىز نىيە.

بهههر حال، پهیوهندیی نیوان ئههلی ههق و موسلمان ههندی ئالوزه و لهگهلی رووهوه بهنده به بنچینهی میروویی و بارودوخی ناوچهییهوه، بویهش رای جوراوجود و ناکوک بهیهک لهسه ههن .ق. ژوکوویسکی له وتارهکهیدا دهلی ئههلی ههق له ترسی موسلمانان بو مزگهوت دهچن و نویژی لی دهکهن ههر لههمان وتاریش دا گوتوویهتی که ئههلی ههق له مزگهوت

هەلْدین وەكو ئەوەى لە تاعون رابكەن /٣٥، ٤/. یان گوایه یەكیكى ئەهلى ھەق لە نزیك مزگەوتیكەوە تەسبیحى لى كەوتووە و ھەللى نەگرتۆتەوە، چونكە پیس بودە/٣٥. ٥/.

م. روّژبهیانیش ده لمّی، ههر چهنده ئههلی ههق رقیان له موسلّمانان دهبیّتهوه، به لاّم کورده شیعهکان له مهندهلی ریّگهیان دهدهن بهشداریی سهریموّنیای موحه رهم بکهن، ههر به قسهی نهم له مهندهلی موسلّمانی سوننهش ئهمه دهکهن/۱۱۲، ۳۹۳/. ئهگهر ئهمه وابی ئهوا دهبیّت به به لاّگهیه کی گرنگی نیگافراوانیی ئایینی له شاری مهندهلی دا.

چەند نموونەيەكى تر، وەكو دەگێړنەوە، گوايە جارێكيان موسلمانێكى سوننەيان له گۆرستانى گوندى هاوار دا ناشتووە، ئەمەش بۆتە مايەى نا رەحـەتيى خـەلْكەكـە و هەر يەكـە بيانوويەكى هێناوەتەوە يان خـەونێكى گێړاوەتەوە كە بە موسلمانى مردووەوە بينيوويەتى تا لە ئەنجام دا گۆرەكەيان گوێزاوەتەوە شوێنێكى تر.

ئەرەش بە دەورى خىزى، ھەر چەندە مەسسەلەى كوردنەبوونى ئەھلى ھەق ھەرگىز قووت نەكراوەتەوە، رېگە لە ھەموو گرىمان و بۆچوونىكى لەم بابەتە دەگرى لە داھاتوودا.

ههرچی پهیوهندی ئههلی ههقه به پهیپهوکهرانی ئایینانی ترهوه: مهسیحی، ئیزیدی، عهلهوی، نوسهیری، درووز... ئهوا گهلی بههیزتره بهتایبهتیش لهگهل مهسیحییان دا، بهم بونهیهوه ف، ژوکوڤسکی دهلیّ:«ئهمانه خوشهویستییهکی زوریان بهرامبهر به مهسیحییان ههیه، ئهوهشم له خومهوه را ههست پیکرد.هاودهمی نههلیههقم ههمیشه دهیگوت: گهورهم ئیّمه و ئیّوه ههر یهکین»/۵۰, ۱/۵/س، ع./،

وهکوتریش ئههلی ههق پهیرهوکهرانی ههملوو ئهو ئایینانهی باوه پیان به دونادون (تناسخ الارواح) ههیه به برای ئایینی خلویانیان دهزانن، وهکو ئیزیدی، عهاهی، نوسهیری، درووز هتد.

لەوددەچێ ئەھلى ھەق پەيوەندىى ھەرە بەھێــزيان لەگــەڵ نوســەيرى (عـەلەوييـەكانى شـام)دا ھەبێ، چونكە لە «ﭘەمـزى باوەپ)ى ناوبراودا ئايىنى ئەھلىيــهەق بە «باوەپ بە نوســەير» ناوى ھاتووە و بە قســەى ڤ. ژوكۆڤسكى، ئەھلىيــهەق زۆر جـاران خــۆيان بە «نوســەيرى» ناودەبەن/٣٥ $_{70}$ رەگر (۱۲۹). بە باوەپى خۆشـيان سوڵتان ئيسـاق خۆى بريارى لەسـەر «تەريقـەتى عەلەوى لە شام» داوە /۱۸۸ راىدىلىرى.

ههمان هه لویّستیش به رامبه ربه «تهریقه»ی به کداشی، گوایه سولّتان ئیساق جاریّکیان له دوّنی حاجی به کداش دا بووه ۱۸۱ ، ۱۷۱ ، ۹۹ ، ۳۲ ، ۴۳۲ / .

درووزهکانیش نه که ههر لهبهر ئه وهی باوه ریان به دونادون هه یه نههلی ههقه نزیکن، به نکو ئهمانه ی دوایی له گه آ به شکی درووزه کاندا رهنگه میژووییه کی هاوبه شیشیان بووبی — بنه ما نه که درووزه کانی لوبنان «جان پوّلا درجنبلاط)» به ره چه نه کورد بوون و گوایه له روّژهه ناته وه بو نوبنان کوّچیان کردووه (۱٤۰). جا دوور نییه ئه مانه له سه ره تادا ئه هلیه و بووبن و له ناو درووزان دا تواینه ته وه.

كەواتە ھۆكارى ئايىنى و تا رادەيەكىش ھى مىتروويى لىرە بوونەتە خالى

کۆکەرەۋەى ئەم كۆمەلە ئۆتنۆ- ئايىنيانە لە ناۋچەكەدا ۋ، ھەرۋەھا، رەۋشى ھاۋبەشى ھەمۋويان ۋەكو كەمىنەى كەمارۆدراۋ بە مۇسلمانانى زۆرىنە نزىكى و پەيۋەندىي نۆۋانيانى زۆرىنە نزىكى

بهپیی سهرچاوهکان و ههروهها شیکردنه وهی توخمه کانی دوگمای نههلی هه ق و میژووی گهشهسه ندنی فیکری نایینی نهم کومه له نیتنو- نایینییه، دهبی دان به وه دابنیین که بنچینه کانی دوگمای نههلی هه ق سهرچاوهیان له دوز و بوچوونه کانی شیعیزمه وه، به تایبه تیش هی نه و پهرگر (غلامه)، هه لگر تووه، به لام دواتر نهم دوگمایه له سهر زهمینه ی فیکر و با وه پی ناوچه یی و نه ته وه یی دا په ره ی سه ندووه و بنه ماکانی داری ژراون، تا له نه نجامدا وه کو نایینیکی کامل و سه ربه خو سه ری هه لاداوه.

سیاسی و روشنبیری زوریان تیا هه لکه و توون و به مهشه وه هاو به شییان له ژیانی کومه لایه تیی کومه لگای کوردی دا به گشتی تادی زیتر ده بی و دووره په ریزیپه که شیان که متر و که متر ده بیته وه.

۳- عهلهوي «قزلباش»

عەلەوييەكان، لە كوردستانى باكوور، كۆمەللەيەكى ئىتنۆ- ئايىنيان پىكھىناوە كە لە ھەندى رووەوە لە كۆمەللەى ئەھلى ھەقەوە نزيكە، بۆيە زۆربەى لىكۆللەرەوان ھەردوو كۆمەللەكە بەيەك دادەنىن؛ بەلام، وەكو دواتر دەبىنىن، لە زۆر لايەنىشەوە ھەم لەلايەنى فىكر و عەقىدەوە و ھەم لەرووى ژيار و ژيانى رۆژانەشەوە ئەم دوو كۆمەللەيە لىك جىادەبنەوە.

ئەمانە بەناوى «عەلەوى» يان«قز لباش» ناسراون، بەلام ئەمە لەلايەن خەلكى ترەوە، ھەرچى خۆشىيانە ناوى «عەلى قولى» واتە خزمەتكارى عەلى، يان «عيسا قولى» خزمەتكارى عيسا لەناو خۆياندا بەكاردەبەن. بەگويرەى سەرچاوەيەك خەلكى موسلمان بە عەلەوييەكان دەليّن «پيسلمان»/٣١.٨٤/.

نووسه رو لیکوّله رموان له مه سه له ی ناونانی ئه م کوّمه له یه هه رگیز ورد و یه کسی نووسه رود و یه کسی ناوی و یه کسی ناوی و یه کسی ناوی «عسه له کسه لا نوی «عسه یا نوی سوریادا ، که ئه مانیش هه ربه عه له وی ناوده بریّن، تیکه ل بکریّن، هه مان شتیش سه باره تبه ناوی «عه لی ئیلاهی» که به م بوّنه یه وه ئه م کوّمه له یه به هه قله هه و له قه له م ده دریّن.

عەلى ئىلاھى، وەكو پىشترىش گوتوومانە، ناوىكى گشتىيە بى ھەموو ئەو كۆمەلا و گرووپانەى ئىمامى عەلى دەپەرسىت، جا ئەگەر باسى يەكىكى لەمانە كرا دەبى ناوە تايبەتىيەكەى بگوترى، نەك ناوى گشىتى، بى نموونە—يى. بىلىيايق پىلىيات دەلى «عالى ئىللاھى» قان بروينسىون عالەوى، قى گەردەلىق سىكى قاز دەلىي تالىلىسى، ھەروەھا بەپىي سەرچاوەكان ناوى ترىش بى عەلەوييەكان بەكاردىن، وەكو: توژىك يان تاژىك /٥٠، ١٦٣/. دەرسىمى يان دەرسىملى/١٦٣/، دەرسىمى يان

ق. گەردلىخىسكى، دەربارەى نشىمەن و مەلبەندى عەلەويان، نووسىويەتى كە:«سىنتەرى قزلباشەكان چىاى دەرسىمە لە نىوان ھەردوو لقەكانى رووبارى فورات دا و سەركردايەتىى ئايىنىيان لىرەيە، بەلام لە خوارووى ئاسىياى بچووكىشىدا سىنتەرى ئايىنىيان ھەيە لە «ئىلاما» كىلىكياى كۆن، ئەمان ھەروەھا لە نزىك ئەستەمبولىشدا دەۋىن، لە ويلايەتى بروس و لە كىلىكياش دا/۲۸، ۲۸۲/. جگە لەمە، بە قسىەى ئىدمۆندز، قزلباشەكان لە كوردستانى خوارووشىدا دەۋىن، لە ناوچەى كەركووك: تازەخورماتو، تاوق، توزخورماتو، قەرەتەيە و گوندەكانى تسىمىن، بەشىر، لىلان/۷۹/ ۷۰//.

به گویّرهی قان بروّیسنون، که به شیعهی زندیق ناوی بردوون، ژمارهیان یه که ملیوّن کهسه به کورد و تورکهوه/۱۳۸، ۱۳۱/. درایقهر ژمارهی ۲۰۰۰ کی بق داناوه/۷۸، ۱۹۸، ۱۹۷۸،

دەتوانىن ژمارە زۆرىي عەلەوييەكان لەو ھەموو خىلىلانەوە بەدىبكەين كە گرىنار ژماردوونى و بە «قزلباش»ى داناون: «ھۆزى ئىبانى بەسەر ئەم خىللە بچووكانە دابەش بووە– شىيرانىلى، مۆسىتلىار، خالىلىرى، لىاچىنىنلەر، سىارولەر، بالانلى، خەلىلانى، جافانلى، زازالەر،زىرەكانلەر، سىيفكانلەر،

پافریزانلهر، کهرنیلهر، بهلولیار، بالیجانلی، ناشالی، جانیکلی وهی تر ۱۳۸٬۳۰٬ مهم جوّره سهبارهت به ژمارهی عهله وییان، رای جوّراوجوّر له ئارادان و ئهوهی کارهکهش سهختتر دهکات ئهوهیه که لهناویاندا نویّنهری میللهتانی تریش ههن، وهکو- تورک و یوریوک و رهنگه هی تریش.

بهههر حال به بهراورد لهگهل سهرمتای ئهم سهدهیهدا، که گرینار (سالّی ۱۹۰۵) ژمارهی یه که ملیونی به مین از میالی (۱۹۰۵) و مارهی یه ملیونی بن عهاهویان داناوه ئیستاکه دهبی، به رهچاوکردنی پلهو ئاستی زیدهبوونی ژمارهی دانیشتووان له روزهه لاتی ناوه راست، (۱٤۱) ژمارهیان له پینج ملیوّن کهس که متر نهبیّ،

سبهبارهت به دوکما و باوهری ئایینی عههویش بهههمان جوړ، راو بۆچوونى جياواز و ناكۆك بەيەك تا ئيستا تۆماركراون. م.ف. گرينار كە لە رهگ و ریشهی ئایینی عهلهوی دهگهری، دهلی: «بنچینهکهی ریبازیکی ئایینی-فهاسهفییه که له سهدهی سییهم پهیابوو بهناوی «مانیزم» و له ئهنجامدا تووشی شیدوان بووه بهتایبهتیش لهژیر کارتیکردنی ئیسلام دا ۱۳۱/ ۲۵/. ههر ههمان نووسهر له کاریکی تریدا عهلهوییهکان به «مهسیحیی شیواو» ناو دەبا/ ٣٠، ٤/. بنگومان پنویست بەوە ناکا ئايینى عەلەوى بۆ مانيىزم ببريتهوه، له كاتيكدا مرق دهتواني راستهوخق جي پهنجهكاني زهردهشتي و مەسىيحىييەت دەست نيشان بكأت، ئەمە ئەگەر لە راستيدا ھەبن، چونكە مانیزم ، ئەوەش ئاشكرايە، شتێک زێتر نییه لەوەی تێکەڵییەکی توخمەکانی زهرده شنتی و مهسیحی بیت، ههرچی زاراوه ی مهسیحی شیواوه، رهنگین مەسىحيەتى كۆنە و عەلەرىيەكان بە ھۆى تۆكەلىيەرە لەگەل مەسىحياندا، بهتایبهتیش ئهرمهنییهکان، شهقل و سیمای مهسیحی زوریان پیوه لکاوه، به لام گرینار جی پهنجه کانی ئیرانی و شیعیزمی له ئایینی عهلهویدا پشت گوی خستوون، بهرای نهو ناوی «عهلی» تهنیا بق نهوهیانه کهمهسیحیهتی شیواوی خۆيان بشارنەۋە/٣٠، ٤/. ھەر بەم بۆنەيەۋە ،ق گەردلىقسىكى نوۋسىيويەتى: «یه که شت گومانی لهسه رنییه - قر لباشه کان نه وه ی تورکه شیعه کانن و كەوتوونەتە ژير كارتيكردنى مەسىمىيەت (كەنىسسەي گريگۆرىي ئەرمەنى) و باوه وه کونه کانی ئاسیای بچووک»/ ۲۷، ۹۴/. ئهم رایه له راستییه وه نزیک دەبوو ئەگەر نووسەر عەلەوييەكانى بەنەوەى توركان لە قەللەم نەدايە و كوردى پشت گوێ نەخستايە، ئەمـﻪ لەكاتتكدا نووسەرى ناوبراو باسـﻪكەى خـۆى بۆ «كوردە قزلْباشەكان» تەرخان كردووە، ڤ. گەردلتقسكى، ئەويش بەھـەمان جۆر، ئاماژەى بۆ ئاسـەوارەكانى ئترانى و شـيـعە لە ئايين و كۆمەللەى عەلەويدا نەكردووە، ھەروەھا نووسـەر چيرۆك و ھەلبەستەى توركە سـوننەكان دەربارەى عەلەوييان دەگترپتتەوە بەبى ئەوەى رەتيان كاتەوە، چونكە رييان تى ناچى، يان ھەر نەبى دەمـەتەقـتيان لەسـەر كات.

جیگهی سهرسورمانه که گوفاریکی بهناوبانگی روژئاوایی وتاریکی گ. درایفهری لهسه عهاهوییهکان بلاوکردوته وه که پریهتی له قسسه ی گوتره و نا زانستی. پیش ههموو شتیک درایفه رئایینه کوردییهکان دهژمیری و بهرای ئهو ئهمانهن: ئیزیدی، قزلباش و بابیزم.

باوەر و دۆگماي عەلەوي

له سهرچاوهکانهوه دهردهکهوی که عهلهوییهکان، مینای ئههلیههق، باوهپیان به سهرچاوهکانهوه دهردهکهوی که عهلهویه به تهجسیدی خودایی و یهکیتیی بوون و دونادون ههیه، به لام به ای تهمانهوه، به جیاوازی له نههلی ههق، «عالی» خاوی خاویه و له تهنی خاهکی تردا

دەردەكەوى: «عەلى ھەمىشە ھەر خوا بووە و بەشىدەى جۆراوجۆر دەركەوتووە، خوا «عەلى» لە ١٠٠١ شىدوەدا تەجسىدى كردووە: بۆ جوولەكان بەشىدوەى موسا، بۆ مەسىحيان – عيسا بۆ موسلمانان – محەمەد و بەم جۆرە ئاوا خوا لاى ھەزار مىللەت زھورى فەرمووە و ھەموو دونياى خستۆتە گومانەوە، چونكە ئەگسەر وانەبووايە، ھەمسوو خەلكى سەر رووى زەمىن باوەريان بە عالى دەھىنا ، ١٧٧. ٢٩٤.

دوای عهلی، عیسا به پلهی دووهم دیّت، ههر چهنده ده شرانن که عیسا پیش عهلی ژیاوه، به لای عهلهوییانه وه عیسا «خوای کوره» خوای گفت و وشهیه، رزگارکهری دونیا و لهبهردهم خوای باوکدا بهرپرسیاره له مروّقایهتی گوناهکار»/۲۰۳۰/. سن کوچکهی پیروّزی عهلهوی پیکهاتووه له: عهلی (خوای باوک)، عیسا (خوای کور) و محهمه (خوای روح)/۳۰،۲/. ئهگهرچی جیگهی گومانه عهلهوی بهم جوّره ریّزی مخهمه د بگرن، چونکه ئهمانه رقیان بهتایبهتی له موسلمانی سوننهیه.

بهگشتی هه آویستیان به رامبه ربه مصه مه د روون نییه ، به گویرهی سه رچاوهیه ک : به شیکیان به خوای داده نین و به شیکیش به پیغه مبه رخه آلکی و اشیان هه یه وه کو مروّق یکی ئاسایی سهیری ده که ن /۳۱ / ۶۹ / . له پال ئه رق و کینه ی عه له وییه کان دا به رامبه ربه موسلمانی سوننه ، ریّز و خوشه ویستی زوّریان بو مهسیحیان هه یه . به قسه ی ف . گه ردای قسکی : « له چیا کانی ده رسیم دا قراباشه کورده کان مندا آلی خوّیان له قوت ابخانه کانی ئه رمه نی داده نیّن و له وی وانه ی ئایینیشیان پی ده خوین ان /۲۲ / ۲۹ / . جگه له و گهران و نه و چیروّکانه ی له سه ر عیسا ده گیرنه و له و نیزیکی تایبه تی «مریه م» ده گرن و نه و چیروّکانه ی له سه ر عیسا ده گیرنه و له و نیزیکی تایبه تی «مریه م» ده گرن و نه و چیروّکانه ی له سه ر عیسا ده گیرنه و له و نیزیکی تایبه تی «مریه م» ده گرن و نه و چیروّکانه ی له سه ر عیسا

سیمپاتیای عەلەوییەکان بۆ مەسیحیان گەیشتۆتە رادەیەک کە ئەفسانە و داستانى سىەیروسىەمەرە لە بارەی ئەمەوە ھەلبەسىت، وەكو «ئەو كارەی عەلى

دەستى پێكردووە قەيسەرى روسىيا تەواوى دەكا و زولفەقار (شمشىمێرى عەلى) ئێستا لاى قەيسەرە»/٣١،٥٥/. ئەمە جگە لەوەى بەڵگەى نزيكيانە لە مەسىيحيان، ھەروەھا رقى لە رادەبەدەرىشيان بەرامبەر بە موسلمان و حوكمى عوسمانى نيشان دەدا.

ههر بهم بۆنهیهوه، دهگیرنهوه گوایه کاتیک ههندی گوندی قرنباشان له ناوچهی قسارس کهوتوونه و ژیر دهسه لاتی روسیا، ئهمان به فهرمانبهره روسه کانیان گوتووه که بهناوی «یارم کریستیان» واته «نیوهدیان» ناونووسیان بکهن/۳۰٬۳۰/. جگه له سنی کوچکهی پیروز و تهجسیدهکانی خودایی تر، عهههوییه کان باوه ریان، هه روهها، به «پینج مهلایکه ت»یش ههیه (۱۶۳) که یاریدهی خوایان داوه له دروست کردنی دونیا و به ریوه بردنیدا، دوای ئهمانیش ۱۲ یاریده ده ری تر و ئینجا ۶۰ کهسی دی/۳۰٬۳۰/.

عەلەوييەكان دان بە بوونى شەيتان دەنىن و گوايە ئەمىش لە لەشى يەدە دەچىتە يەكىكى تر. بەراى ئەمان شەيتانىش بەشىدەى مرۆڤ چەند جارىكى لەسەر زەمىن دەركەوتوۋە جارىكىان لە تەنى يەزىدى كورى موعاويەدا بوۋە كە ئىمامى حوسىنى شەھىد كردوۋە، دواجارىش پىش رۆژى حەشر پەيادەبىن، و زۆرانبازىي لەگەل عىسادا دەبىن / ۳۰ / ۷/. ئەۋەش جىاوازىيەكى سەرەكىيى عەلەوييانە لەگەل كۆمەللە ئايىنىيەكانى تردا (ئىزىدى و ئەھلى ھەق)، بەلاى ئەمانەي دواييەۋە شەيتان وجود و تەجسىدى نىيە.

لهلایه کی تریشه وه عهله وی وه کو ئه هلی هه ق حاجی به کداش، دامه زرینه ری ته ریقه ی «به کداشی»، به ته جسیدیکی خودایی داده نین. «به مردنی حاجی به کداش دونیا به بی خوا مایه وه» / ۲۷ / ۹۶ / .

ههروهها ئهمانیش دیدهد!ریان ههیه، واته ئهو کهسانهی چاویان کراوهیه و دهتوانن لهناو خه کدا خوا بهدی بکهن:«ئیمهی گوناهبار تهنیا دوو چاومان ههیه و نازانین کی عهلییه، کهچی رهنگبی ئهو لهناو ئیمهدا بی، به لام ئهوهی باوه ریخی پاکی ههبی شهش چاوی ههیه ، تهمه قسمی عهله وییکه/۲۷، ۹۵/. فیکرهی دهرکه و تنه و ههمی عهلی ههموو ژیانی روّژانهی عهله ویانی گرتووه و ئهمه تهنانه ته سلاوکردندا مروّی

عهلهوی له جیاتی «سهلام عهلهیکوم» تۆزیک دهیگۆری و دهڵێ: «عهلی کیم، سهلام»- واته عهلی کییه؟ سهلام بۆ ئهو/۲۷ . ۹۵/.

جگه لهم تێکهڵییهی مهسیحیهت و شیعیزم له ئایین و باوه ری عهله وی دا ئاسه واری پهرستنی کۆنیش جی پهنجهیان تیا دیاره.

ستروكتورى ئايينى

«دەدە» تیتوڵی سەرۆکی ئایینی عەلەوییە کە وشەیەکی تورکییە و هاومانای شیخی عەرەبی و پیری کوردییه، دەدە خۆی سەربە سەرۆکی تەریقهی بەكداشییه کە بە قسەی ڤ. گەردلیٚقسکی، ئەوساكە، واتە سالانی بیستی بهم سےدەيه، یەكییک بووه بەناوی «چەلەبی ئەفسەندی» و عسەلەوییهکان بەسەركردەيەکی روحیی خۆیانیان داناوه/۲۷، ۸۵/. ئەوەش، جگە لە لایەنی عەقایدی کە عەلەوییهکان حاجی بەكداش بە تەجسیدی خودایی لە قەللەم دەدەن، هەروەها لەبەر ئەو پلە و دەسسەلاتە زۆرەی تەریقهی بەكىداشی لە دەولەتی عوسىمانیدا هەیبوو وای کردبوو عەلەوییهکان لە پەنای ئەواندا خۆیان دەولەتی عوسىمانیدا هەیبوو وای کردبوو عەلەوییهکان لە پەنای ئەواندا خۆیان پوولی زۆری لی وەردەگرتن/۲۷، ۸۷/. عەلەوییهکان تا بتوانن خۆیان لە دام و پودگای دەولەتی بەدوور دەگرن، چونکە باش دەزانن لەوی لایەنی سوننهکان دەرگای دەولەتی بەدوور دەگرن، چونکە باش دەزانن لەوی لایەنی سوننهکان دەدەش دەگیری، بۆیە ھەمیشە دەدە گیروگرفتەکانیان بۆ چارە دەکا. دەدەش دەسەلاتیکی بی سنووری بەسەر عەلەوییانەوە ھەیە، مافی ئەوەی ھەیە سىزایان بدات، بە دار لیسان بدا و مولک و مالیان زەوت بکا یان تەنانەت

دەتوانى يەكىك لە كۆمەلەكەش دەربكات – ئەوەش لەكاتى تاوانى گەورەدا، بۆ نموونە زىناكردن لەگەل ئافرەتى موسلمان دا.

دەدە لە بنەماللەيەكى تايبەتىيەوەيە بەناوى بنەماللەى «شىيخ خوبيار» (۱٤٤) و ئەمانە ئىندۆگامىن- نە ژن لە خەلكى تر دىنن و نە ژنىش بەكسە دەدەن. تەكىيسەى شىيخ خوبىسار، كە گۆرەكسى تىسايە، زيارەتگايەكى پىرۆزى عەلەوييەكانە.

ههر دهدهیه چهند پهیپهوکهریکی ههیه، واته میورید که ئهوان پیی ده لیّن «تالوب»، پهنگه مهبهستیان (تالیب)بیّ. وهکو له سهرچاوهیهکیشیدا هاتووه دهده له ههر گیوندیکدا چاودیّریّکی دهبیّ بهناوی (دهلیل) و ههرچی له گوندهکهدا رووبدات بوّی دهگیّریّتهوه/۲۸۷، ۲۷۷/. کهچی ئهوهی زیّتر ریّی تیّدهچیّ، به پای نیّمه، ههموو ئهندامیّکی کوّمه لهی عهلهوی جگه له دهده دهبیّ همووهها دهلیل (رمهبهر)یشی ههبیّت، نهک دهده دهلیلی ببیّ و ئهوهش به پیّی ئینستیتووتی دهرویّشی (سووفیزم) که ههمیشه پیکهاتووه له: پیر – دهلیل مورید (۱۹۶۵).

دەدە جلوبەرگى ئاسايى لەبەردەكا ھەمىشە كەمەر دەبەستى و سەروپىچى ١٢ پىچە كە، بەقسەى ق. گەردەلىقسكى، ھىمايە بى رەمارەى سەحابەكانى عىسا پىغەمبەر، ھەرچى كلاوەكەيەتى ئىشارەتە بى خودى عىسا و چوار سووچەكانىشى رەمىزى چوار ئىنجىلى مەسىيحىيەتە. دەدە ھەروەھا گوارە «كىپى» لە گوى دەكا و ئەمەش دىارە نىشانەى ئەوەيە كە رنى نەھىناوە/٢٨، 7٧٧/. وەكو ق. گەردلىقسكى ئامارەى بى كردووە، يەكىكى ئەرمەنى باسى جلوبەرگى دەدەى بى كردووە، بىلى مەسىيحيەت جلوبەرگى دەدەى بى كردووە، بىلى بەھەمان رادە دەتوانى بىن بە رەمىزى ١٢ لىكداوەتەرە، چونكە ١٢ پىچەكانى بەھەمان رادە دەتوانى بىن بە رەمىزى ١٢ ئىمامى شىعە و رەنگە ئەمە زىترىش رىيى تى بچى.

به شیک له عهلهوییان به ناوی «حهیدهری» کورته کیکی بی باسک (گوردیک) ده که نه به به لایانه وه مانای ئه وه یه نهمان له سه ر زهمین دا بی ده سه لاتن/۲۸، ۲۷۲/. کورته که توخمیکی گهلی باوی جلوبه رگی کورد و میلله تانی تریشه، بویه پیویست به وه ناکات به دوای ناوه روّکی ئایینی

كورتهكدا بگەريين.

ئەو ماللەى دەدە لىلى دادەبەرى، دەبىلت جىلگەى جەم و كۆبوونەوە «جەم دامى»؛ ئافرەتانى ئەو ماللە قاچەكانى دەشىقن و پەنجە گەورەى پىلى ماچ دەكەن.

دەدە لە سەرينگان دادەنيشى، خەلكەكەش كە دىن بى لاى دەست بەسنگەوە سەردادەنوينن و سى جار كېنىشى بى دەبەن، ئىنجا پىل و ھەنىشك و ئەژنىيى راستەى ماچ دەكەن، ئەويش نىوچاوانى ھەندىكيان ماچ دەكات /٢٧ . ٨٥/.

هەروەها گرینار ئاماژه بۆ هەبوونى سەرۆكى هەرە بەرزى عەلەوییان دەكا كە نەوەى ئیمامى عەلییه، ئەندامانى ئەو بنەماللەيە مافى ئەوەيان ھەيە گوتەكانى يەزدان لىك بدەنەوە، عەلەوييەكانىش كويرانە گوييان لى دەگرن/٣٠.٣٠/،

گرینار ناوو تیتولّی ئەمانە نازانی، بەلام بەپیّی زانیارییەکانی ئیّمه، دیاره عەلەوییهکانیش بنەمالّهی سەیدیان ھەیە «لەنەوەی عەلی» وەکو بۆ نموونه—سەید رەزا سەرکردەی راپەرینی کورده عەلەوییهکان لە دەرسیم (۱۹۲۰–۱۹۲۷).

سەريمۆنياي ئايينى

رای جوّاروجوّر و ناکوّک بهیه که دهرباره ی رهوشت و سهریموّنیای ئایینی عهلهوییه کان له ئارادان. زوّربه ی نووسه رانی سهرچاوه کانی ئیمه، له کاتیّکدا خوّیان سهریموّنیاکسانی ئهمانیان بهچاو نه دیووه و له دهم بیّگانانه و بیستوویانه، که چی ههولّی ئه وه یان نه داوه به رپه رچی ئهم گیّرانه وانه بده نه وه چونکه هه ر نه بی له به رئه وه ی در به لوّریکن، ته نانه ت ق. گهردلیّقسکیش که به حسییّب ده بوایه له وانی دی واقیعیانه تر بیّت، ئه وه ی به رگویّی که و تو وه توماری کردووه. بی نه وه ی قد که ردلیّقسکی به م جوّره باسی «جهم» ی عهله و ییانی کردووه: کاتیّ ده ده له مالیّک داده به زیّکی لیّ کوّده بنه وه و ده یدا به که و کاری ئه و مالّه حشیشی بوّدین نه ویش توزیّکی لیّ ده کیّشی و ده یدا به

ئەوى تەنىشىتى، ئەمىش دەيدا بە ئەوى تر و بەم جىۆرە ژوورەكە بە دووكەڭ دەبنگىتەوە، ئەوەش قزلباشلەكان جۆش دەدا و لەبەر چاوياندا يەردە لەسلەر داهاتوو لا دەدرى. ئينجا وەكو بلّتى جۆرە كارتكى گەلى نهيّنى روودەدا و ئەو كەلەشىتىرەي لاي قندىلەكەوھ بەسىتراوەتەوھ لە شەققەي بال دەدا و ئاگرەكە ده کوژیته وه، تاریکی ژووره که داده گری و ئه وساکه گوناه کاریی گشتی روودهدا. ههر بوّیهش خه لک به قرالباشان ده لیّن «چراک سیندیورین» بهمانای چراكوژينەرەوه/۲۷، ۸۹/. له راستىدا ڤ. گەردلێڤسكى سەرنجێكى بچووكى لهسه رئهمه دهربریووه که «جنگهی گومانه له رنبازی قزلباشیدا ژیانیکی هاویهشی وا ناریکوییک ههیی و دهدهش مویارهکی کردیی»، تیدمهش تهوهی دمخەپنە سەر كە غەلەوپىەكان گەلى جار ، تەنبا بە بۆنەي شىغە و سوننەپپەوە شهر و كوشتاريان لهگهل موسلمانان دا ليّ قهوماوه، جا تُهگهر له راستيدا ئەم جۆرە «بەدكارى» و ژيانە رەمەكىيەيان بووبى چۆن تا ئىسىتا لە ئارادا ماون و دەوروپەريان لێيان گەراون و قريان نەكردوون، بۆيە ئەم تۆمەتانە لە هه لنه سته زيتر له هيچي تر ناچن، جا ههر له و جهمه دا «دهدهي حالگرتوو لەسەر ئاوازى ساز گۆرانىي ئايىنى دەلىّ كە يان دەقى ئايىنى مەسىحىيە يان لهسه رئازایه تیی عهلی (شیری خوا)یه یان دهربارهی ئیش و ئازاری حهسهن و حوسينه. قزلباشه كانيش لهسهر ئهم ئاوازه بال والادهكهن و بههيمني خويان بادەدەن، وەكو بلتى به ئاسىماندا دەڧون و سەمادەكەن (١٤٦). سەماكردنەكەيان جۆره عیبادەتیکه بق خۆی، له ویلایهتی سیواس دا ههر ژن و پیاویک ییکهوه سهمادهکهن و ئهوهی زووتر کهوت ئهو گوناهبارتره «/۲۷ . ۲۸/.

عەلەوييەكان، ميناى مەسىيحى، گوناح پاك دەكەنەوە. گوناھبار لە جەم داواى لى خىۆشىبوون لە دەدە دەكا، دەدەش پەتى پەشىيمانبوونەودى لە مل دەبەسىتى و دەبى سىۆزى قوربانيكردن بدات ئىنجا دەدە پەتەكە بە چەقو دەبرى، يان ئەم كارە بەشىيوەيەكى تر دەكەن: دەدە تاوانەكانى گوناھبار بە بۆييەكى تايبەتى «ئەشوو بەيازى» لەسەر كاغەزىك دەنووسىى و ئاگرى تى بەردەدا/۲۷، ۲۷۷/.

ف. گەردەلێڤسىكى عاجباتىي لەوە ھاتووە كە عەلەوييەكان، يان وەك ئەو ناويان دەبا– قىزلباش، فەرزەكانى ئايينى ئىسىلام بەجىّ ناھێن كە بەراى ئەو

راستییهکهشی عهلهوییهکان نهک ههر به جاریک هیچ فهرزیک بهجی ناهینن، به لکو کهمیان کردوونهتهوه و دهسکارییان کردوون، که ههرگیز له فهرزی ئیسلامی ناچن. لهم رووهوه، عهلهوی روّژانه سیّ نویژ دهکهن بهیانی، نیوه روّ، ئیّواره، به لام عهلهوییهکانی خیّلی کوّچگیرین تاقه نویّژیک دهکهن ئهویش بهیانییان بهرامبهر به روّژهه لاتن. بو نویژکردنیش دهسنویژ ههلناگرن، چونکه به رای ئهمان پاکیی دلّ و دهروون گرنگتره له پاکیی له ش— ئهمه شنابی ئهوه بگهیه نی که عهلهوی بایه خ به پاکی و تهمیری نادهن، ئهمان سالیّ خواریکیش نویژی به کوّمه لالی بنهداریکی پیروّزیان دهکهن، به بوّنهی ئهوهی نویژی به کوّمه ل لای بنهداریکی پیروّزیان دهکهن، به بوّنهی ئهوهی نویّژی به کوّمه ل لای بنهداریکی گیروّزیان دهکهن، به بوّنهی ئهوهی بویّری به کوّمه ل لای بنهداریکی گیروّریان دهکهن، به بوّنهی ئهوهی نویّری به کوّمه ل ناکهن ده لیّن —چونکه ئیمامی عهلی به ریّگهوه بوّ مرگهوت، که بو نویّری جهماعه تده جوو، شههید کراوه ۲۷۷، ۱۸۵.

عهلهوی سالّی چهند جاریّک روّژوو دهگرن، ئهمان وهکو شیعه محه ررهم دهگرن، پرسهش بوّ ئیمامی حوسیّن دادهنیّن و له خوّیان دهدهن، به لاّم له جیاتی ده روّژی شیعان، ئهمان کردوویانه به ۱۲ روّژ، ئهوهش گوایه رهمزی ۱۲ ئیمامی شیعهیه/۲۷ . ۸۸/. ههروهها عهلهوییهکان «خدرلیاس»یش دهگرن که حهوت روّژه له مانگی نیسسان دا گوایه ئهم روّژووگرتنهیان له ئهرمهنییانه وه وهرگرتووه.

جگه لهمه عهاهوییهکان ههموو روّژی پینج شهمهیهک روّژوو دهگرن، به

حسيّب ئيمامي عهلي روّري پينج شهممه شههيد بووه/٢٧، ٨٣/.

رەنگە ئەم رۆژووگرتنەى دواييە تەنھا بۆپياوانى ئايىنيان بێت نەك بۆھەموو خەلكەكە.

بهپێی سهرچاوهکان، عهلهوییهکان خوّیان بوّ روّژووگرتن ئاماده ناکهن، واته پاش شیو ناخون، ئهوهش وا دهکات بیربکهینهوه که ئهمان رهنگبی مافی ئهوهیان ههبیّ له ماوهی روّژهکهدا شتێک بخوّن - شتێک که بهلایانهوه روّژووی پی نهشکیّ، که عبه ی عهلهوییهکان تهکیهی حاجی بهکداشه نزیک شاروّچکهی کیرشههر له ناوچهی ئهنگوردا، ئهمان ههموو ساڵێک له دهیهمین روّژی محهررهم حهج بوّ ئهوی دهکهن و ئهمانیش وهکو شیعه ههریسه ئاماده دهکهن و دهیکهن به خیّر، به قسمی ق. گهردلیّقسکی،دهولّهمهندانی قرّلباش به مهبهستی حهج بوّ مهککه و کهربهلاش دهچن/۲۷، ۸۸۸.

سەبارەت بە زیارەتگا و حەج كردنیان، قان بروینسون نووسیویەتى كە «عەلەوى گوندى كەرەندى لاى كرماشان بە جیگەیەكى پیرۆزى خۆیان دەزانن، ھەروەھا ناوى سەیدەكانى دائەھو دینن و بە پیاوچاكانى خویانیان دادەنین، ھەر بەقسىەى ئەو جاریکیان ۱۹۰۰ عەلەوى لە توركیاوە بۆ زیارەت كردنى شوینه پیرۆزەكانى ئەھلى ھەق سەفەریان كردووه/۸۹، ۲۳۲٪. جگە لەمانە، وەكو پیشتر ئاماۋەى بۆ كراوە، ٤٠ بنەدار یان تاقەدارى سەر بەرزایى دەبن بە زیارەتگایان و قوربانییان بۆ دەكەن.

شه راب و مهیخواردنه وه له ناو عه له ویاندا گه لی باوه، به گوی ره ی زانیارییه کانی فی. گهردلی فسکی، مهی خواردنه وه به لایانه وه کاریکی پیروزه و بگره سه ریمونیا بینیه کایینیه ئه نجامی ده ده نی عه له وییه کان ته نانه ته کاتی سه ریمونیا ئایینیه کانیشیاندا هه رده خونه وه (۱۶۷)، دوای هه رفره شه رابیک ده بی سی جاران بلین «یا عهلی»، ئه گه رداو پیکیش رژایه سه رئه رز به زمان ده یلیسنه وه ، ئه رمه نییه کان مه ی خواردنه وه ی ئه مان به خوبا ککردنه وه مه سیحیی ده شوبه پینن: «قز لباش به هه ردو و ده سته کانییه وه جامی مه ی ده گری به نیوچاوانییه وه ی ده نووسینی ئینجا فریکی لی ده خوانه وه و شتیک به ناوی «چوم بی» (!) ده خاته ده مییه وه وه کو بلیدی به خوین و له شی عیسا خوبی پاک

دەكاتەرە»/۲۷، ۹۲.

سهبارهت به چونیهتی ژنهینان و زهماوهندی عهلهوییهکان، زانیاریی جیگهی باوه پرمان بهدهسته وه نییه. به گویرهی سهرچاوهیهک مروّی عهلهوی دهتوانی تا پینج ژن بینی، ئهمه ههندی پی تیدهچی، به لام که ده لی گوایه زوربهی ژن بینی به پهدووکه و تن دهبی یان ژنهه لگرتن به لایانه وه «کاریکی جوامیرانهیه» ئهمه بیگومان له پاستیه وه دووره، ههروهها بوچوونیکی تری ناماقوول دهربارهی ئهوهی گوایه ئاساییه ئهگهر ژن و پیاوی عهلهوی پهیوهندی دلداری و سیکسی تریان ههبیت. نه ههر ئهوه، به لکو ئهگهر ئافرهتی عهلهوی جگه له میردهکهی خوی دلداریکیشی نهبیت، به کهمی دهزانن و کهس ئاویشی بهدهست ناخواته وه/۲۷.۵۸/.

جیابوونه وهی ژن و میرد (ته لاق)، وه کو ئه رمه نییه کان باسیان کردووه، له ناوی عه له ویان دا نییه، بق پیاو ئه وه نده به سه به ژنی خوی بلی «من توّم ناوی» بو ئه وه ندی پهیوه ندی ژن و میردایه تییان له نیواندا نه مینی، به لام ژنه که له و ماله هه ر ده مینی ته نیونی شیوه و هه ر کابانیش ده بی، ئه م خاله، واته نه بوونی شیوه یه کی شه رعیی ته لاقدان، به بو چوونی گرینار، سیمای ئه رمه نیی هه یه و ئه م به جی په نجه و کارتیکردنی مه سیمی داناوه له ناو کومه له یه که له وی دا / ۳ / ۳ / ۹ / ۹ .

مرقی عاله وی سال و ریش ناتاشن و دریژیان ده کا «گهنجه کان تا تهمه نی سال پیشینیان نییه، به لام که هیشتییه وه ئیتر گویزانی پی ناکه وی. به باوه ری ئه مان هه ر داوه موویک فریشته یه کی پیوه یه، بویه دهستی لی ناده ی ۷۷٪ . ۸۰/. سه باره ت به هیشتنه وه ی سمیل و ریش، عهله وییه کان هه مان چیروکی ئه هلی هه ق ده لینه وه، گوایه عهلی ئاوی ناو ناوکی پیغه مبه ری خوارد و ته و مووه کانی ته ربوون و ئه میش له به ر موباره کی ئاوه که چیتر نه یا تا شاه و ده ای ده شاه و ده ای ده سین ناوه که که و بیتا شیرون، هه روه ها ده شلین که وا عیساش ریشی هه بووه ۱۸۰٪ ۸۰/.

بەپتى سەرچاوەكانى بەردەستمان، ئافرەتى عەلەوى ئازادى و سەربەستى زۆرى ھەيە، ئافىرەت لەناو كۆمەللەكەدا مافى چوونەدەر و تتكەلبوونى ھەيە، ھەروەھاش لەگەل مەسىحىيان دا و رووى خۆيان لى ناپۆشى /٣٠. ٢٠/، بەلام كە موسلمانتىك پەيابوو يەكسەر چارۆگەكەى دادتىنتەو،٣١، ٨٤/.

ئەركى سەرەكىيى دەدە بريتىيە لە پەروەردەكردنىكى مەرالى و ئىتىكى پەيرەوكەرانى خىقى، بۆيە لە ھەمبوو مەجلىسسەكانىدا ئەم گوتانە دووبارە دەكاتەوە: درق مەكە، درى مەكە، قەتل مەكە... ھتد، گەلىكىش درى قسسەى ناشرىن و جويندانە« ھەر گوتەيەكى لە جويندان بچى لە فەرھەنگى قزلباشان دا نىيە» /۲۷، ۸۷/.

عەلەوييەكان گۆشىتى بەراز ناخۆن، ھەروەھا گۆشىتى ھەموو ئاۋەلّىكى سىمدار (!) «چەتەل دىرناك» بۆيان حەرامە، كەچى گۆشتى ئاۋەلّى مرداريان خەلال كردووە، چونكە بەراى ئەوان ئەگەر حەيوانىكى بەدەسىتى مرۆف كوژراو گۆشىتەكەى بخورى بۆ دەبى ئەوەى خوا دەيكوژى گۆشتى نەخورى. گوايە بەشىخك لە عەلەوييەكان لە ناوچەى تۆكات دا ماسى ناخۆن، لەبەر ئەرەى خويىنى يونس پىغەمبەرى لە لەش دايە /۲۷. ٥٨/. جگە لەمە كەرويشك بۆ عەلەوييەكان وەكو تۆتىم وايە و گۆشتى ناخۆن، ھەروەھاش جوانە ئەسىپ مەلەوييەكان دەكەر تۆتىم دويە بەرىكى پىرۆزە و وكى ديارىيەكى گەورە پىشكەشى يەكدىي دەكەن. لە كاتى پىكەاتنەوەى دوو كەس يان دوو خىلل دا سىتو پىشكەش بە يەكتى دەكەن. لە كاتى پىكىاتنەوەى دوو

ماوهتهوه بلّیین که ئاموّرگاری و بنچینهکانی ئایینی عهلهوی له کتیبیّکی تورکیدا نووسراونهتهوه بهناوی «بیوروک» یان «بهیارق».

له كۆتاييدا دەبى لەسەر لايەنىكى ترى كۆمەللە و ئايىنى عەلەوى بووەستىن كە ھەرگىز بى بايەخ نىيە، عەلەوييەكان ھەمىشە توخم و بەشىكى گرنگى نەتەوەى كورد بوون و دەورىكى سىياسىي و كولتوورىي بالايان بىنىوە، لە سىياسەتى نىدودەوللەتىشدا عەلەوييەكان ھەموو كاتىك جىگەى سەرنجدانى توركيا و ئىران و روسيا بووين، لەم رووەوە، سەركردەى سىياسىي و عەسكەرىي بۆلشىقىك م. ب. فرونزە، سەبارەت بە رووداوەكانى توركىياى سەرەتاى ئەم سىدەيە و راپەرىنى كوردى عالەويىكان نووسىيويەتى:«... ھەرچى عەشرەتەكانى كوردى قىزلباشن قەت خىزمەتىكى وايان نەكردووە و ئەمانە لە روانگەى دەوللەتى توركىيەوە، ھەرگىز جىگەى متمانە نەبوون لە ئەناتۆليادا و بەردەوام واش ماونەتەوە، ئەمانە نەك، ھەر خىزمەتى سىوپايى ناكەن، بەلكى بەردەوام واش ماونەتەوە، ئەمانە نەك، ھەر خىزمەتى سىوپايى ناكەن، بەلكى بە

راپەرينەكانيان تەنگوچەلەمسەى زۆريان بىق دەوللەت ناوەتەوە»/٤٥، ٩٣/. لە كاتى راپەرينى عىەلەوييەكانى دەرسىيىم دا بە سىەركىردايەتيى سىەيد رەزا (سالانى ١٩٣٦– ١٩٣٨) «ئالاى كوردستان دەشەكايەوە»/٥٤، ٩٧/.

به پهیوهندیی بهمهوه، جیکهی خیوبهتی ئاوریک له هه لویستی ههندی فیلوّلوّگیستی سروقیهتی، له پهیرهوکهرانی د.ن. مهکهنزی، بدهینهوه وهکو ر. ل. تسهبوّلوّق که کورده زازاکان، به عهلوییهکانیشیانهوه، له کورد دادهبرن تهنیا لهبهر ئهوهی دیالیّکتی زازا به قسهی ئهوان گوایه «زمانیّکی سهربهخوّیه». ئه ههلویستی ئهمانه راست ئهم فیکرهیهی ئیتنوّگرافیستی سوقیهتی و زانای خوالیّخوّشبوو ر.ف. ئیتس ی بوّ دهشیّ: «له زانسته تیکهلاوهکاندا میتوّدی تاک (۱۲۸۸) له لیکوّلینهوهی ئیّتنوّگنیّزیدا هی سبردهوامه، ئهوهش سیمایهکی ئهنتروّپولّوگییست و ئهرکیوّلوّگییست و بهتایبهتیش هی فیلوّلوّگیستهکانه، ئهو حالهتانهی له لیکوّلینهوهی ئیّتنوّگنیّزیدا زانیارییهکانی فیلوّلوّگیستهکانه، به حالهتانهی له لیکوّلینهوهی ئیّتنوّگنیّزیدا زانیارییهکانی نیّتنوّگرافی پشت گویّ دهخریّن هیّشتا کهم نین»/۳۸، ۱۲–۱۳۷۰.

پهیرهوکهرانی د. مهکهنزی جگه لهوهی جاری نهیانسهلاندووه که زازا دیالیّکتی کوردی نییه و زمانیّکی سهربهخویه، ههروهها چاویان له گرنگترین ماکی ئیّتنیکی عهلهوییهکان پوشیووه ئهویش هوشیاریی نهتهوهیی یان، به زاراوهی ئیّتنیکی عهلهوییهکان پوشیووه ئهویش هوشیاریی نهتهوهیی یان، به زاراوهی ئیّتنوگرافیا، خوناسی ئیّتنیکییه که بهگشتی ههمیشه لهوهدا پهنگدهداتهوه کهسیّک یان کومهله کهسیّک خویان به ئهندامی کام میللهت و نهتهوه دهزانن. جا له حالهتی عهلهوییهکانیشدا بهلگهی کورد بوونیان لهوه سهلیّنهرتر نابیّ که ئهمان، وهکو له سهرچاوهکاندا توّمار کراوه، ئالای کوردستانیان بهرزکردوّتهوه، ئهمهو ههموو زانا و پسیپوّران، لهناویاندا شورهویی جاراندا ههلویّستی به هیّیزی در به بوّچوونهکانی مهکهنزی و شورهویی جاراندا ههلویّستی به هیّیزی در به بوّچوونهکانی مهکهنزی و کورد خاتوون زاریّ ئوسوپوقا و زانای زمانهوانی رووس خاتوون ئیرینا کورد خاتوون زاریّ ئوسوپوقا و زانای زمانهوانی رووس خاتوون ئیرینا سمیرنوقا که زازا به دیالیّکتی زمانی کوردی دادهنیّن و لهسهر ئهم بابهتهش جهندین وتار و لیّکولینهوهیان ههیه.

جا میرژووی سه لهبهری عهلهوییهکان و، ههروهها، ههستی بهرزی کورد پهروهری کا میرژووی سه لهبهری کورد پهروهری کورد که دوردستاندا کوکردوّتهوه، باش ئهوه دهسهلیّن که عهلهوی، یان زازاکان بهگشتی، توخم و بهشیّکی گرنگن لهنیّو قهوارهی ئیّتنوّسی کوردیدا.

دەرئەنجام

رهوشی ئیتنو - ئایینی ئیستا له کوردستاندا زاده و بهرههمی پروسهیه کی دوور و دریژی میروسیه یه و ئیتنو کولت وورییه سهرهای نهم پروسهیه شبه ماوهیه کی زور پیش دروست بوونی میلله تی کورد سهری هه لداوه. نهو کاتهی هیشتا له سهر چیاکانی زاگروس و میسوپوتامیای سهروودا باپیره گهورهی کوردهکانی نیستا ده ژیان.

نشیمهنی ئهمان، واته هی باپیره گهورهی کوردان، زهمینهیه کی له باری پهیوهندیی کولتووریی بو رهخساندبوون لهگه آل دانیشتووانی سنی ناوچهی میژوویی و کولتووریدا: نیوان دووزی، ئیران و ئاسیای بچووک، ئهوساکه له نیو خیل و میلله تانی ئهم ناوچانه دا پهرستنی هیزهکانی سروشت باوبوون له میسوپوتامیاد! – خواوهندی ئاسمان (ئان) خواوهندی زهمین (ئینلیل)..هتد، له ئیران دا – خواوهندی ئاسمان (بابه ئاسمان یان ئاهورا) و دیقه کان..هتد.

ئایینی زهردهشتی له قوناغیکی دواترداله ئیران سهری هه لدا که ئایینیکی مونوتیزمی بوو و به ههموو ناوچه کهدا بلاوبووهوه، دهوریکی گهورهشی بینی له پروسهی بهرهوپیشچوونی روحی و کولتووریی دانیشتووانه کهدا.

زەردەشتى لە سەرەتادا وەكو ھەموو ئايىنىكى مىۆنۆتيىزمى درى ھەموو خواوەندەكانى تر، بەتايبەتىش دىڭەكان، وەستا و نكۆلىي لى كردن. زەردەشت پىغەمبەر ھەموو ئەوانەي پىشوازىي ئايىنەكەيان نەكرد ناوينان «دىقەيەسنا» واتە پەرسىتىيارانى دىڭ (دىدو)، بەلام بە ھۆي بەرھەلسىتى بەشىدكى زۆرى دانىشىتوانى ناوچەكەوە، بەتايبەتىش خەلكى چىايى و شوانكار، كە دانىشىت بەردارى خواوەندەكانى خۆيان نەدەبوون، بۆيە ئايىنى زەردەشتى لە

رِقْرْگاری ساسانیدا ناچار پانتیوّنی کوّن و دیّرینی ناوچهکهی گرتهخوّ- واته زوّربهی خواوهندی کوّنی ناوچهکه لهم ئایینهدا ستاتووسی مهلایکهتیان پیّدرا. بهم جوّره، ئایینی زهردهشتی کوّن تووشی گوّران و نویّکاری هات و ئیتر لهو روّژگارهوه زیّتر به «مهزدایزم» دهناسریّ.

وادیاره زوّربهی کورد لهدهوری پیّش ئیسلام دا زهردهشتی بوون، بهلّگهی ئهوهش ههبوونی ئاسهوار و جیّ پهنجهی زهردهشتییه له ژیانی مهتریالی و گیانیی کوردی ئیستادا وهکو: سویّندخواردن به ئاگر، جهژنی کوّمسا له ههورامان، حهوت خواوهندی ئیزیدی حهوتهوانهی ئههلی ههق و هی تر.

ئەوەش نابى ئەوە بگەيەنى كە زەردەشىتى، پىش ھاتنى ئايىنى ئىسىلام بۆ ناوچەكە، تاقە ئايىنى باوبووە لەويدا، بەلكو لەپاڵ ئەمىيشدا ئايىنى وەكو مەسىحىيەت و جوولەكەيى باى خۆيان بلاوبووبوونەوە، ھەروەھا ئايىن و باوەرە دىرىنەكانى ترىش ھەر مابوونەوە، وەكو پەرسىتنى ھىزدەكانى سىروشت – ھەر چەندە ئەوساكە بەرادەيەكى كەمتر و رەنگە بە گۆرانكارىيەوە.

ههر له کۆنهوه کۆمهڵهی جوولهکه به ناوچهکانی کوردستاندا بڵوبوونهتهوه و تاڕادهیهک دووره پهریزانه ژیاون. لهگهل ئهوهشدا، نابی هیچ پهیوهندی و کۆنتاکتیان نهبووبی لهگهل پهیرهوکهرانی ئایینی تر و دانیشتووانی ناوچهکهدا بهگشتی. جی پهنجهی جوولهکه له کوردستان و ناوچهکهدا، رهنگه پیش ههموو شتیک لهناوی کهسیدا بهدی بکری که شهقلی ئهمانیان پیوهیه و، یان ههر تایبهتن بهمانهوه، به شیوهیهکی فراوان نهک ههر له ناوچهی مهبهستی ئیمهدا، بهلکو له ههموو جیهاندا بلاوبوونهتهوه – وهکو: داود، یاقووب، سلیمان..هتد. ههروهها له رهوشتیکی نهتهوهیی – ئایینی وهکو خهتهنهکردن دا، یان ههر نهبی لهوهی که شار و شاروچکه نییه له کوردستان دا «گهرهکی جوولهکان»ی لی نهبووبی و ناوهکهی ئیستاش له ههندی جیگه ماوهتهوه و بهکاردی.

هەرچى جوولەكە خۆيانن، ئەوا تا ئەركاتەى لە كوردستان مابوونەوە لەژير تەئسىيىرى كولتوور و كۆمەلگاى كورديدا ژياون تەنانەت ئيسىتاكەش لە ئيسىرائيل كە نزيكەى ھەموو جووەكانى كوردستان بۆ ئەوى كۆچيان كردووە يان راونراوون، دەسىتىيان بەر كولتوورەى خىقيانەوە گرتووە و بەرادەيەك

پاراستوویانه لهویّش خوّیان ههر به کورد دهزانن و بهناوی «نهنا کوردی»یهوه ناسراون.

مهسیحییه هه و لهسه ره تاوه له ناو کورداندا بلاوبووه و و لاته که یان بوو به حه شارگه ی پهیره و که رانی نهم نایینه و به شیکیان ته نانه ته نهم روّکه شه و له سه و نه نه نهم نایینه ماونه ته و ه و نه نه نه در نهم نایینه ماونه ته و ه و نه نه نه در نه م نایینه ماونه ته و ه و نه نه نه در ن

لهم رووهوه، بنچینهمان بق ئهوه ههیه بلّیین کورده مهسیحیهکانی ئهمرق، ههروهها هی سهر به میللهتانی تریش وهکو ئاسووری، نهوهی مهسیحیه کقنهکانن، واته نهوهی ئهوانهن که لهگهلّ پهیدابوونی ئهم ئایینه له ناوچهکهدا باوهریان پی هیّناوه و بوون به پهیرهوکیهری. ئهوهش لهبهر ئهوهی دوای بلّوبوونهوهی ئایینی ئیسلام و زالبوونی له ناوچهکهدا ئیتر چوونهسهر ئایینی مهسیحی یان ههر ئاینیکی تر ههموو ریّگهیهکی لیّ گیرا(۱۶۹).

ئاسىوورىيەكان كە مىللەتتكى جىاواز و سەربەخۆن، گەورەترىن كۆمەللەى مەسىيحىن لە كوردستاندا و جى پەنجە و ئاسەوارى كارتتكردنى كوردى لە كولتوورى مەتريالى و گيانىياندا ديارە، بەلام كوردە مەسىمىيكان بە ھۆى فاكتەرى ئايىنيەوە لە ئاسوورىيەكانەوە نزىكترن وەك لە كوردى موسلمان.

بلاوبوونه وه ی نایینی نیسلام له کوردستاندا بو روزگاری داگیرکردنی نیران له لایه ن عهره به کانه وه دهگه ریته وه بلاوبوونه وهی زوو و زالبوونی نهم نایینه له کوردستاندا ، ههر وه کو له ههموو ئیراندا ، بو دوو هوکاری کاریگهر دهبریته وه: یه که میان – هوکاری هیز ، به زوره ملی و زهبری شمشیر که نهمه تاقه شیوازی عهره به کان بوو له سهره تای غهزاکانیاندا .

دووهم، هۆكارى ئابوورى، ئەوهش خەلكەكە پەنايان بۆ دەبرد تا رزگاريان بېتى لەو باجانەى داگىيىركەر بەسسەرىدا سىەپاندبوون – جىزيە و خەرراج. هۆكارىخى تر كە ھەرگىيىز بى بايەخ نيىيە و دەورى زۆرى ھەبوو لە پى خۆشكردن بى بوون بە موسلمان ئەويش ئاسانىي لە رادەبەدەرى سەرىمۆنياى بوون بە موسلمانە – بۆ ئەوەى مرۆ بېتى بە موسلمان ئەوەندە بەس بوو كە شادە بىنى . ھەرچى سەرىمۆنيا و فەرزەكانى ترى ئەم ئايىنە بوون، وەكو نويژ و رۆژووگىرتن و ... ھەرگىيىز نەدەكىرا لە ھەملوكات و شىوينىكدا لەلايەن

دەسەلاتدارانەوە چاوەدىرىي بەجى ھىنانيان بكرى.

له ئەنجامدا وبه تێپەربوونى كات، ئايينى ئيسىلام له كوردستاندا، وەكو له هەموو ئێراندا، چەسىپى و جێپێيخۆى قايم كرد، ئەوەش بەرادەيەك كە ئەم ئايينە بوو بە بەشێك له شێوەى ژيانى دانيشتووانەكەى.

لهگه ل نه وه شدا، به هوی نه وهی گورانی کولتوور و فیکر و عهقیده ی نایینی دیارده یه کی نایننی دیارده یه کی نایزی کیارده یه کی ناورده نایزی کی نایزی کی نایزی کی نایزی کی نایزی کی نایزی کی نایزی و به یا به نایزی کی ناوچه کی کوردستاندا تا سه ده کی دوازده میش هه ر مابوون.

ههر ئه و رهوشه ئايينيه تێكه لاوهش بوو رێگهى بۆ پهيدابوونى عـهقـيـده ئايينيه سينكريتييهكان خۆش كرد له كوردستاندا.

نه ههر ئهوه، به لاکو شیکردنه وهی سه رچاوه کانی ژیانی روّحیی و مهتریالیی کورده موسلمانه کانیش، که له بنچینه دا به رههمی ههمان ئه و رهوشه ئایینی و کولتوورییه یه، ریّگهمان ده دا بلیّین ئایین و باوه ری ئهمانیش له توخم و رهگه زی جوّر اوجوّره و پیکهاتووه که لهناویاندا ده کری وه کو چوّن فیکر و باوه ری ئیسلامی، ئاواش هی کوّن و دیّرین دهست نیشان بکهین.

چالاکی و دهوری دیاری کورد له بزووتنه وه ئایینی و سیاسییه کانی روزگاری خهلیفایه تیدا، بووه هوی بلاوبوونه وهی مهزه و ریباز و تهریقه ی ئیسلامیی جیاواز له کوردستاندا. لهم رووه شه و، ئه گهرچی نوینه و و پهیره و کهرانی نزیکهی ههموو مهزه و تهریقه کان له کورده واریدا هه ن، به لام زوربه ی زوربه ی زوری کورده سوننه کان سه و به مهزه بی شافیعییه وه ن و ته ریقه هه ره بلاوه کانی کوردستان قادری و نه قشبه ندییه. کورده شیعه کانیش ئیمامین (جهعفه ری) و زوربه یان له کوردستانی ئیران دان، به شیکی شیبان له کوردستانی عیراق. بارود ق و که شوهه وای رهوشی ئایینی کورد، به راده یه کی دردستان ده که و به و به مهمی کوردستان ده که و یتونه کیم دورد و بالوردی کام دوله تی ناوچه که و ه به مهمی کوردستان ده که و یتوند و ئالوزه، له و همی ناوچه که و ه به می به شه ی کوردستان ده که و یتوند و ئالوزه، دوله تی دوردی کام ده و به شیب دوله ی زوری دوله تی دوردی کی دوری به دوله یک دورد و به شیب به کانه و به به که که دورد و به شیب به که که دورد و به دورد و به دوله یک دورد و به دوله دوله و به دوله و

گهماروّدراون - ئازهربایجانه کان له باکوور، کورده شیعه کان له خواروو و فارسه کانیش له خواروو و روّژهه لاتیانه وه.

له عیراقدا ههر چهنده زوربهی دانیشتووانه کهی عهره و شیعهی ئیمامین، به لام ناکوکیی نهمانه لهگهل سوننه کان دا به و شیوهی ئیران ههست پی ناکری و عهره بی شیده هی ده ده دوانین بلیین، لهگهل کورداندا ته باترن، نهگهرچی نهمانهی دوایی زوربه شیان سوننه نی همی نهمه شه به به که له لایه که و هه دوولایان واته شیعه ی عهره و کوردی سوننه دژی پرژیمی دهوله تن نهوه شه له لایه که له به لایه که مهانه و واته شیعه ی عهره و کوردی سوننه دژی پرژیمی دهوله تن نهوه شه له به به لایه نه واته واته شیعه له عیراقدا هاوسی نین و کونتاکتی پاسته و کوردی سوننه و عهره بی سوننه له عیراقدا هاوسی نین و کونتاکتی پاسته و خو و به رفراوانیان له نیواندا نییه، به لکو عهره بی سوننه له یه کیان جیاده که نه وی گونده کانی ده وروبه ریان له شیعه و سوننه و پیکهاتوون، لهم شوینانه دا ته بایی و نیگافراوانیی هه مو لایه کان په په په په په به شهرونه یی دروست کردووه اله تورکیادا فاکت می نایین له ناو په په په په په نایین دهوری گرنگ و سه ره کی خوی له دهست نه داوه و به سه راستیدا له ویش نایین دهوری گرنگ و سه ره کی خوی له دهست نه داوه و به سه راست کون نوان موسلمان و عه له وی ، مه سیحی و عه له وی دا نیوان موسلمان و عه له وی ، مه سیحی و عه له وی دا .

وهکو پیشتریش گوتمان، مانهوهی ئاسهوارهکانی زهردهشتی و باوه پی ئایینی کونتر له کوردستاندا بوو به هری سهرهه لاانی ئایینی سینکریتی کوردی وهکو: ئیرندی، ئههلی ههق و عهه وی به مانه ههر چهندی له ریّر کارتیکردنی نوّرم و دو گماکانی ئیسلامی دابن، نابی به مهزهب و ته ریقه ی ئه مایینه دابنریّن، چونکه ههر یه که کوّمه له ئیتنو - ئایینیانه دوگما و یاسا، جیهانبینی ئیسخاتولوگی و کوسموگونی، سهریمونیا و شهعایری تایبهتی خوی به شیّوهی سیستهمیکی سهربه خوّ دارشتووه که له کتیبیکی یان ده قی ئایینی پیروزیدا رهنگی داوه ته وه له سیسته میکی داوه ته وه به دوری و گورانی ده وی کوردی و گورانی که مبوونه وه دایه ۱۹۷۷، دروت و به کوردستاندا به گشتی ده وری هوکاری ئایینی له کهم به کورد روّایکی که مبوونه وه دایه ۱۹۷۷، درونه وی هه لویستی نیگه تیقانه ی ئایین له پهیوه ندیه که م کردنه و هی هه لویستی نیگه تیقانه ی ئایین له پهیوه ندیه کانی دیاری بین به پهیوه ندیه کانی دیاری بین به پهیوه ندیه کانی دیاری بین به پهیوه ندیه کانی دیوان پهیوه ندیه که دیاری نایین به پهیوه ندیه کانی دیوان پهیوه ندیه کانی دیوان پهیوه ندیه که که کوردنه وی هه لویستی نیگه تیقانه ی ئایین له پهیوه ندیه کانی نیوان پهیوه ندیه که دیاری نایین به پهیوه ندیه کانی دیوان پهیوه ندیه کوردی دا.

فەرھەنگۆك

-پ

پانتیون - کومهلی خواوهندی ئایینیک

پرۆسە - رەوت، (عمليە)

پرينسپ – مەبدەء

پۆزەتىڤ – باش، لايەنى چاكە

پێرسوناژ - قارهمان (له چيرۆک و بهرههمي ئهدهبي تردا).

-ٽ-

تابوو - قەدەغە (منع)

ترادیسیا - داب و نهریتی کون - کون، تهقلیدی

تۆتىم – ئاژەڵێک، درەختێک يان دياردەيەکى سىروشىتى کە كۆمەلە خەلکێک بە باپيرە گەورەى خــۆيانى دەزانن و دەپپـەرسىتن، ئەم باۋەرە لە كۆمــەلگاكانى قــۆناغى مەشاعيەتى سەرەتايىدا باۋبوو و ئاسەۋارەكانى ئێسىتاش لەناۋ ھەندى كۆمەلە و مىللەتدا ماۋنەتەۋە.

تيتول - نازناو (لقب)

--7-

دۆگمات – بنچىنەكانى عەقىدەيەكى ئايىنى

دۆن – تەجسىد

دۆنادۆن - زيندووبوونهوهى روحى مردووتك له تهنى يهكتكى تردا (تناسخ الارواح)

_ ,_

ریتسینزیا - هه لسهنگاندنیکی رهخنهگرانهی بهرههمیک

ريتوال - شيوازى بەرىوەبردنى سەرىمۆنيا

ستاتووس - يله- دەرەجە

ستروكتورا - بنهما، ههيكهل

ستريۆتىپ - نەرىتى باو - فىكر و بۆچۈۈنى چەسياو

سستیم - یهکتتییکی سروشتی و زاکونیی کومه له توخمیک (چهند شبتیک، دیاردهیهک، زانستیک یان بیروپاوهریک). - یاسا، نیزام

سەرىمۆنيا – شەعايرى دىنى

سيميول - رممز

سيمياتيا – سۆز، عاتيفه

سیناگۆگ - پەرستگای جووەكان (كەنىسەي يەھودى)

سينكريتي - تێكهڵ له توخمي جياواز

-ف-

فاكت – راستى، واقيع

فاكتەر – ھۆكار

فیلۆلۆگیا - زانست دەربارەی زمان و ئەدەبی زمان

-ک-

كۆسمۆگۆنيا - چىرۆكى چۆنيەتى خەلقكردنى ئاسمان لەلايەن خواوە

كۆنتاكت – پەيومندى

كۆنفسىيۆنىم - ناوى ئايىنى

كهميهزيتسيا - ئەو شتەي لە كۆمەلە توخمېكەوە بېكھاتووە (تركىب)

– کی–

كينياڵۆكيا – رەسەنى خانەوادە (شەجەرە)

-J-

لوّژیک - زانست دهربارهی زاکوّن و فوّره کانی بیرکردنه وه - شیّوهی بیرکردنه وهی راست

مەرال – ئەخلاق، ئەخلاقى

میتود – ریباز (منهج)

میتوّلوّریا – ئەفسانە – زانست دەربارەي ئەفسانە و داستان

میستیکا - باوه و به توانای پهیوهندی کردن به جیهانی روّحی و نهیّنی

ئەبسىتراكت - جىاكردنەوەى شىتىك، دىاردەيەك لە سىيفات و تايبەتمەندىيەكانى خۆيەوە - مجرد، تجريد

ئەتمۆسىفىر - بارودۆخ (ئاو و ھەوا)

ئەپەنتىنت – رەخنەگر

ئەركىۆلۆگيا – زانستى لېكۆلىنەۋە لە ئاسەۋارى دۆزراۋە

ئەنترۆپۆلۆگيا – زانستى لێكۆلينەوە لە رەگەزەكانى ئادەميزاد

ئىسىخاتۆلۆگيا - ئەفسانەي چۆنيەتى دونيا خرابوون

ئيندۆگاميا - ژن هينان له ناوهخودا

ئىندۆئىتنۆنىم - ناوى (نەتەوەيى) خۆيى

ئيتنوّس - ميللهت، نهتهوه - كوّمه له خه لْكيّكي جياواز و سهربه خوّ

ئيتنۆگنيز - رەوتى ميژوويى دروست بوونى مىللەت

ئىتىكا - خو و رەوشت (ئەخلاق)

ئىتنىكى- نەتەرەيى، مىللى

ئيكزۆئيتنۆنيم- ئەو ناوەى لە دەرەوە، لەلايەن خەلكى ترەوە، بۆ مىللەتتك بەكار دەبرى.

پەراويزەكان:

- ۱-پرۆسسهی دروست بوونی مسیللهتی کسورد، وهکسو مسیللهت به مسانا مسیسژوویی و کومه لایهتییه کهیه و کومه لایه تیوان سهده کانی دروه م تا پینوان سهده کانی دووه م تا پینجهمی زاینی دا ته واوبووه سه رچاوه ی ژماره ۲۵، لاپه رهی ۱۱۸/.
 - I ، مۆسكۆ ۱۹۵۷، ل ۱۹۲۷. I ، مۇسكۆ ۱۹۵۷، ل ۱۹۲
- ۳- بروانه بۆنگراد- لیّقین شارستانیهتیی هیندی کوّن: فهلسهفه، زانست، ئایین، موّسکوّ ۱۹۸۰ ل ۲۰.
 - ٤ بروانه: ماركس، ئينگلس، بهرههمهكان، بهرگى ٢١، چاپى دووهم، مۆسكق له ١٤.
- ۰- رآی واش ههیه، که ژیانی زهردهشت پیخهمبهر بق ماوهی نیوان سالانی ۱۵۰۰۱۲۰۰ پیش زایینی دهباتهوه، بروانه: میدری بقیس «زهردهشتییه کان، باوهر و پهوشتیان» وهرگیرانی بق زمانی روسی ی میستیبلین کامینسکی، میسکق ۸۹۸، ۱۹۸۷
- ۱- له «زهند ئاڤێستا» دا كه تهفسيرى ئاڤێستايه به پههلهوى وشهى «شيدا» ماناكهى به «ديڤ»ى ئێـرانى لێك دراوهتهوه و «شـيـدادات» بووه به مـهخلوقى ئههريمهن يان معخلوقى شيدا و كۆى «شيدا» بووه به «شيدان» دەئيڤه يەسناش كراوه به شيدا يهزهكى /۱۷۷، ۸۲/.
- $V_0 N-$ کهچی به پای میری بویس زهرده شتی ئاینی دهونه تی و رهسمیی سی ئیمپراتوریای گهورهی ئیران بووه لهسه دهی VIی پیش زاینیه وه تا VIی زاینی میری بویس، سهرچاوه ی پیشوو.
- ۹- لهناو كورددا رايهكي وا ههيه گوايه «ئاڤێستا» به ديالێكتي گۆراني نووسراوه/ ١٥٤، ٥/.
- ۱۱ له راستیشندا جووهکان ههموو جاریک رمچاوی نهم مهبدهنهی خویان نهکردووه لهسهدهکانی XI و XIXدا خهزارهکان، که میللهتیکی زمان تیورکی بوون و لهسهر

کهناری روّژئاوای دهریای خهزهر (قهزوین)دا ده ژیان، ئاینی جوولهکهیان وهرگرت، ههروهها تاتهکانی ئیّرانی و کارایمی تیورکی ئیّستاش ههر ماون و به رهگهز پهیوهندییان به جووهکانهوه نییه، کهچی به ئاین جوولهکهن، بوّیه ناکریّ گریمانی نهوه نهکهین، که رهگهزی جوّراوجوّر لهناو جووهکاندا ههن یهکیکیش لهمانه رهگهزی کوردییه.

۱۲ – به لام: وهکو له جیّی خوّی دیار کراوه، دواتر کوّچکردنیّکی پیّچهوانهی نهمه روودهدا – نهستورییهکان له ناسیای بچووکهوه روو دهکهنه نیّران و میسوّپوّتامیا .

Saraceni –۱۳ – موسلمان.

۱۵- له کاتیکدا زمانانی بابلی و ئاشوریی کون بهشیکن له زمانهکانی روزهه لاتیی ههمان گرویه و خیزان

۱۲ عزیز برخو عزیز «الاشوریون» ستوکهوام ۱۹۸۵، ص ۱۹۸۵ کنیستی السریانیه، ۱۹۸۵، ص ۲۶.

۱۷- ئەمانە مەسىخى كاتولىكن، ئەو نەستوۋريانە بوۋن كە لەسەدەي XVI جيابوونەۋە و چوونەۋە ۋىز ئالاي كەنىسەي رۆما «فاتىكان».

۱۸-بروانه: زبیر بلال إسماعیل «أسماء و تواریخ»- کاروان ۱۹۸۳/۱۰ ، اربیل ص۹۵۱ .

۱۹ – رِّهنگه باشـترین نموونهی زمانی پاراویان، ئهوهی گۆرانیبیّژی نهمر «سیّوه»بیّ که مهسیحیه کی گوندی ههرموّته بوو.

٢٠- له ههندي حالهتي دهگمهن نهبي، وهكو جوولهكهيي و ئيزيديزم،

۲۱-بیگومان بق که سان و بنه ماله ی به هیر و ده سه لاتدار چاو له م خاله ی شهریعه ت ده پوشرا، شاژنی میسر «نازلی» (خه سووی شای ئیران) ختی و دوو کچی، فه تحیه و فایزه، هه لگه رانه وه و بوون به کاتولیک/ محمد حسنین هیکل «زیاره جدیده للتأریخ» بیروت ۱۹۸۵، ص۲۲/.

۲۲ له گۆندا باو بووه، که عیساییه کان لهبهر ههر موسلمانیک که رادهبورد دهبوایه بهرزه پی هه لسن یان جلو بهرگی تایبه تی بپؤشن، به لام میر بهدرخان له سالانی شورشه کهیدا (۱۸٤۳ - ۱۸۸۷) ئهم یاساشه رم هینه رهی تورکی لادا/ ۱۸۷۱ / ۸۸۰).

٢٣ به لا م رايه كي و اش باوه، كه گومان دهخاته سنه ر راستيى ئه م شيعره و گوايه ئهمه به م دوايي هه لبه ستراوه.

۲۲ عەرەبەكان، وەكو لە سەرچاوەكانەوە دەردەكەوئ ھەموو شتتكىان دەكرد بۆ دلنيابوون لە راستى موسلمان بوونى دانىشتوانى ناوچەكان، وەكو- فتركردنى قورئان خويندن، چاوەديرى كردنى بەشداربوونيان لە ئويژى جەماعەت و تەنانەت خەتەنە كردنىشيان، بەلام ديارە كە ئەم چاوديرى كردنه لەھەموو كات و شوينىكدا لە توانادا نەدەبوو.

۲۵ - به گویرهی شهریعه تی ئیسلامی «مهولا» کویلهی ئازادکراوه، به لام به پنی مهرجی «الولاء» ئه و که سه له بری ئازادییه کهی ده بی له زور حاله تدا سه ربه خاوه نی جارانییه وه بیت و داخوازییه کانی جیبه جی بکات، بروانه: هادی العلوی «الولاء فی العتق» - جریده الغد الدیموقراطی، العدد ۸۷، مارت ۱۹۹۱، ص ۱۱.

٢٦ ک. مارکس، ف. ئێنگلس، بهرههمهکان، بهرگی ۱۰، چاپی دووهم، مۆسکۆ ل٠.
 ٢٧ ئهمهش شبعرهکهی ابو دولامه-یه:

أبامجرم هل غير الله نعمه على عبده حتى يغيرها العبد أفى دوله المنصور حاولت غدره ألا ان أهل الغدر اباؤك الكرد/ ٨٣//٠٨.

۲۸ به گویّرهی سهرچاوهیهک، نزیکهی ۱۰۰ ههزار مهوالی له نهبو موسلیم کوّبوونهوه و نهمانه به سهرکردایهتیی نهبو موسلیم دهوری سهرهکییان بینی نهک ههر له هاتنی عهبباسییهکان دا، به لکو ههروههاش له لهناوبردنی ههول و تهقه لای عملهوییهکان بق دامهزراندنی خهلافهتی عهلهوی، بروانه: الدکتور علی ابراهیم حسن «التاریخ الاسلام العام»، القاهره، ص۲۳۲–۲۳۳۳.

۲۹ خورهمیزم، واته ریبازی بابه کی خورهمی، ئیدیولوگیای چینی ژیر دهست و چهوساوه و زهحمه تکارانی هه بوو و له ریبازی شیدوهی «مانی» و «مه زده کی ایه وه نزیک بوو. خوره مییه کان بنچینه کانی ناره واییان له مولکدارییه تیی زهوی و نایه کسانی کومه لایه تیبیدا دهبینی، بویه دابه شکردنی زهوی به سه رجووتیاراندا یه کیک له ئامانچه سه رهکیه کانیان بووه / ۷۷ . ۷۷ / ۳۷ /

۳۰ ئەمە يەكەمىن پىكدادانى كورد و توركىشە لە مىزۋوودا، چونكە ئايتاخ خۆى و ھىزدە چەكدارەكەى تورك بوون، دەورى توخمى تورك لە رۆژگارى خەلىفە موعتەسەمەوە دەست يى دەكات.

۳۱ - بروانه: ماه شرف خانم کوردستانی «تاریخ اردلان»یی ئی. قاسیلیقا له فارسییه وه کردوییه به رووسی، پیشه کیی بر نووسیووه و پهراویزی بر کردووه، مرسکر ۱۹۹۰، ل

۳۲- زانست دان تەنيا بە سى ئاينى جيهانى دادەنى: بودايى، مەسىحيەت و ئىسلام، بە هۆى ئەوەى ئەمانە ھىچ سىنوورىكى نەتەوھىيان نىيە و لەناو كەلى لە مىللەتانى حىهاندا بلاوبووئەتەوە.

۳۳- په آبوونی میرنشینی، ههروهها دهولهتیش، ههرگیر نهمان و لهناوچوونی خیل و بنهماله کان ناگهینی، به لکو ئهمانه ههر دهمیننه و دهبن بهمایه ی سه رهه لادانی ملمالانی و زورانبازییان له گه لریک خراوه ئیتنو کومه لایه تیبه کان دا (دهوله ته میرنشینی یان ته نانه تکونفدراسیای خیله تیش)، چونکه نهمانه ی دوایی ههمیشه ههولی بلاوکردنه و و به هیر کردنی مهرکه زییه تی خویان دهده ن به سه ریک خراوه کومه لایه تیبه کانی بچووکتردا (خیل و بنهماله) لهم رووه وه مینمه ناتوانین له گه ل رای کوردناسی روسی خاتوون یی، ئی. قاسیلی قام از بین کاتیک ناماژه بو دهوریکی ئیتنیکی (نه ته وه یی) ی خیل ده کات له نیو چوارچیوه ی میرنشینی کوردید / بروانه: یی. ئی. قاسیلی اله میه ده ی حه قده وه تا سه رهای سه ده ی حقود و تا سه رهای سه ده ی خواروی میرنشینه کانی نه رده لان و بابان، موسکو ۱۹۹۱،

خیّل و بنهماله لهناو قهوارهی ریّکخراویّکی گهورهتردا وهکو دهولّهت یان میرنشینی نهکه ههر دهوری نهتهوهیینابیّن، بهلّکو به رادهیه کی زوّریش نیگهتی قانه کاردهکهنه سهر ئاست و به هیّریی ههست کردن به نینتیمای ئهندامانی خیزیان بوّ دهولّهت یان میرنشینی، که نهمانه ن دهوانن دهوری نهته وهیی (ئیّتنیکی) ببیّن.

مهسه له یه کی تره کاتیک ریکخراوی گهوره وهکو میرنشینی له نارادا نامینی، نه و ساکه خیل چالاکانه نهمه دهکات و نالای نهته وهیی به رز ده کاته وه و برخی تیده کوشنی، وه کو چرن نهمه له مییرووی کیوردا روویدا، ههر چهنده نه و کاتیش له به رپلهی نزمی هرشیاریی نه ندامه کانی و ناکوکیی نیو خیله تی نه م نه رکه ی به چاکی پی به ریوه نابری، هور سالایی نه ندامه کانی و ناکوکیی نیو خیله تی نه م نه رکه ی به چاکی پی به ریوه نابری، راستیبه که شی ریک خراوه بچووکه کان، خیل و بنه ماله، روّلیان له له ناوچوونی میرنشینه کوردییه کاندا که م نه بو وه هه ستی نینتمای خیله تی نه وه نه هیزه که نه هم ر میرنشینی نهیتوانیووه به سه ریدا زالم پی نه زوّر به ی حاله تدا ده وله تیش نه مه ی بو نه کراوه، به لکو ته نابه تسوو فیزمیش به و هه موو ده ور و توانایه یه وه له ناو کورددا، که خاتوون یی، فاسیلی فاخرشی په نجه ی بو نه مه راکی شاوه (هه مان سه رچاوه له ۲۲۹)، خاتوانیوه ناودیوی تخووبی خیله تی بین هم مو و خیله کان پشتگیریی سه رکرده ناینییه کانیان نه کردووه: شیخ عوبید وللای نه هری، شیخ مه حمودی حه فید، شیخ سه عیدی پیران و همید. شیخ سه عیدی پیران و همید.

٣٤ - ك. ماركس، ف. ئێنگلس، بەرھەمەكان، بەرگى ٢١، چاپى٢، مۆسكۆ ل٢٩٤.

۵۳–ئەوەش ھەر تايبەت نييە بە كوردى موسلمانەوە، ھەرچى كۆمەلە ئايينىيەكانى ترى
 كوردستانن–ئيزيدى، ئەھلى ھەق و عەلەوى، وەكو دواتر دەبينىن، سەرتاپاى ژيانى
 رۆژانەي ئەندامەكانيان شەعايرى دينىيە.

۳۹ له کوردهواریدا ناوی «دهرویش» باوتره ئهم ناوهش گوایه له دوو وشه پیکهاتووه: دهر واته له «یان» له «ناو»ویش به مانای «خود» یان «زات» و بهم پییهش مانای دهرویش دهبیته لهناو خودی خویدا یان لهناو زاتی خویدا، چونکه دهرویش ههمیشه گوشهگیر و تهنها و له فسیکر و زیکر دایه/ ۱۵۹، ۲۱/. گهانی جسارانیش ناوی دهرویش بو یهیرهوکهرانی تهریقهی قادری و سوفیش بق نهشبهندیهکان بهکار دهبرین.

۳۷ میستیکا - باوهر به توانای بهیوهندیی کردن به نهینییهکانی دونیای ترهوه،

۳۸ شایانی باسه، شیخ و زانا به اوبانگه کانی کورد به هه مووجیهانی ئیسلامیدا بلاوببوونه و هه ر له مه ککه ومه دینه و نه زهه ره وه تا ده گاته نه ندونیسیا، ده رس و وانه ی نایینیان ده گوته و قوتابی و موریدیان له هه مووکونجیکدا هه بوون.

Martin Van Bruinessen. Religion in Kurdistan. Kurdish: بروانه: Times, vol.4, no 1-2, New York 1991,p. 15.

۳۹ به گویزهی دکتور عیزهدین مستهفا رهسول پیش ئهوه دوو تهریقهی تر له کوردستان دا باوبوون شازلیه و نوربهخشی. دامهزرینهری تهریقهی نوربهخشی، سهید بابه رهسول تهریقهی عهلهویی وهرگرت که لقیّک بوو له خهلوهتیه و لهناو بهرزنجییهکاندا باوبوو، تا کوری سهید محهمه د نودهی له گوندی قازانقایه، سهید ئیسماعیل، چوو بق بهغدا و لهسه د دهستی شیخ نهجمه د ئیحسائی تهریقهی قادریی وهرگرت و نهم بوو قادریی لهناو زوربهی شیخهکانی کوردستان دا بالاوکردهوه / ۱۱۱، ۱۲۰۰/۰

. ٤ - كـ مُحِي راى واش ههيه كـ ه دهلي ئهم تهريقهيه، گـوايه لهسـهدهى شـازدهمـهوه له

کوردستان دا ههبووه و شیخ شههابهدین رهزیهدین له ههورامان بانگاشهی بو کردووه/ ۱۶۲، ۲۹/.

٤١ - بق ئهم مهبهسته بروانه: قان بروینسون/ ۸۹، ۲۸۵/. هه ڵکهوت حهکیم /۱۰٦/، ۲۲/.

- 27 نُهُوهشْ دیاردهیه کُی گهلیّ باو و ئاسایی جیهانی ئیسلامییه، کاتی خوّی زانا و شیوره فاکیانی مهککه خه لکی سه ربه تهریقه کانی دییان دهچه وساندنه وه و دورمندارییان دهکردن، چونکه ئهمانه خه لکی مهککهیان برّ لای خوّ راده کیّشا و داهاتی شیوره فاکانیان کهم دهکرده وه برّ نموونه، شیوره فاکان سیووفیی ههره به ناویانگی جیهانی ئیسلامییان ئه حمه دکوری ئیدریس دامه زرینه ری تهریقه ی ئیدریسییه له مهککه وهده رنا، یه عقوب المرشیدی موریدی تهریقه ی شازلی گیرا و تاوانی کفر و زهنده قه ی خرایه یال، سالی ۱۸۸۸ به ئازاردان کوشتیان.
- بروانه: . J.S. Trimingham. The Sufi Orders in Islam. Oxford, 1971. بروانه: مورکترانی بن زمانی روسی ئا . ئا . ستافیسکهیا ، به سهرپهرشتی و پیشه کی نووسینی ئز . ف. ئهکیموشکین، مؤسکن «ناوکا» ۱۹۸۹ ، ل ۱۰۷

۱۰۸ لهم رووهوه J.Trimingham (ههمان سهرچاوه، ل۱۰۸)

- دەڵێ كەوا پروپاگاندەى شىيخ خالىد سەركەوتنى بە دەست ھيناو خانەوادەى ناودارى تەرىقەى قادرى ھاتنە سەر تەرىقەكەى ئەو و ئەوەش دەورىكى گەلى بەبايەخى بىنى لە مىزووى دواترى ناسىونالىزمى كوردىدا.
- 23- كَهْچِي راستييهُكهي «وأعبد ربك حتى يأتيك اليقين» ، بروانه: القران، سوره الحجر، الايه ٩٩/ ١٢٥، ٢٤٤/.
 - ه ٤ بق زيتر دهربارهي ئهمه بروانه: / ۱۵۷، ۳۸-۷۷/.
 - Martin Van Bruinessen. Religion in بۆرىتتىر دەبارەى ئەمە بْروانە: Kurdistan. p.20-21
- 2۷ سەبارەت بە توركيا، نووسەر ديارە كە عەلەوييەكانى بە شيعە داناون، ئەوەش بەراى ئىمە وەكو دواتر دەبىنىن، ھەلەيە.
- ۸۵ ئەم ناوچانەى ولاتى سىققيەت، كە جاران كۆمارى فيدرالىي سىققيەتى بوون، لە ساللى
 ۱۹۹۱ ەۋە بوون بە دەولەتى سەربەخق.
- ۹۹ پاسـخا (پۆسک) جـهژنێکی دیانهکانه به یادی زیندوو بوونهوهی عیسا پێ فهمبهر دادهنریّت دوای له خاچ دانی.
- ۰۰- بروانه سهرچاوهی -/۱۶۰، ۱۰۰-۱۰۰/. ههروهها له سالآنی کهم بارانی له سلیمانی و قدرهداغ دا یاری (شهره گاگهل)یش دهکهن -گوایه ئافرهتانی گوندیک گارانی گوندیکی تر دهدزن و ئافرهتانی ئهم گونده که دواییش هه لمه تدین بو نهوهی گارانه که بسیننه و و له نیوان ئافرهتای ههردوو گونده که دا شهر دهقه ومی جاری وا دهبی که لهم شهره دا دهست و قاچ دهشکین و تهنانه مردووش ده کهوی، له گهل نه وهشدا پیاو دهست ناخه نه ناو ئهم یارییه «ژنانه »یه و ئهمان تهنیا تهماشاکهر دهبن، بروانه: فهرهیدون قهرهداغی، شهره گاگهل، کاروان ۱۹۸۹/۷۹، ل ۱۰۲- ۱۰۶، ههر بو ههمان مههست بروانه: کهریم مستها شارهزا، ههندی داب و نهریتی باران بارین و وهستاندنی لای میلله تان، روشنبیری نوی ۱۹۸۹/۱۲۳، ل ۱۸۲۰– ۱۸۶.
- ٥ شایانی سهرنج دانه که تهنانهت له فهرزیکی ئیسلامیی ههره گرنگی وهکو نویژدا

مرقى كورد جگه له ئايەتى قورئانى و رەكعەتەكان، كە دەبى بە عەرەبى بيانلى، ئەوى ترى كردوون بە كوردى - نيەت ھێنان بو نوێژەكە ودوعاكردنى دواى نوێژيش كە ئەمانەش بەشێكى گرنگى فەرزەكەن و گوايە بەبى نيەت ھێنان نوێژەكە بەتالله، بۆيە نوێژى مرقى كورد ھەرگىز بە عەرەبىي نىيە، بەلكو كوردىيەكى تەواۋە. بى ھۆ نىيە، كە ئەم بەسەرھاتەى سەرزارى خەلكى كورد ھەيە: جارێكيان كورێك بە دايكى خۆى دەلى گوايە مەلا فەتواى داۋە كە لەمەودوا دەبى نوێژ بە عەرەبى بكرى، دايك يەكسەر ترسى گوايە مەلا فەتواى داۋە كە لەمەودوا دەبى نوێژ بە عەرەبى بكرى، دايك يەكسەر ترسى لىن نىشىتوۋە و گوتوويەتى: ئەيرۆ كورم جا چى بكەم خىق من عەرەبى نازانى، ئەم نموونەيە بۆ بابەتى ئىمە تابتلىي گرنگ و پر مانايە.

۰۲۲ ق. نیکیتین ژمارهی ۱۲۰ – ۱۵۰ ههزاری بوّ ئیّزیدییه کانی سهدهی نوّزده داناوه/ ۵۵. ۲۲۸/

۳۵ – کاتیک گروپهیهک له ئیستنزگرافیسستانی ولاتی چین سسهردانیکی ئامروژگای ئیتنزگرافیای لینینگرادیان کرد، من خوّم لهمه پ کورد هکانی ولاتی ئهوان پرسیارم لی کردن، کهچی ئهمان سهریان دهلهاند و ئاگایان له شتی وا نهبوو. به پرای پروفیسور ر، ف. ئیتس، سهروکی ئاموژگا و ماموستای من، چینیهکان به ههموو میللهانانی موسلمان ده لین دونگان (خویی) بویه ئاشنای ناوی تایبه تیی میلله تهکان نین؛ ئهمه ئهگی کوردهکانی ئهوی موسلمان بن.

٥٤- رەنگېێ ئۆ. ڤيلچێڤسكى مەبەستى لە ئايينى مەترياڵى ئەوە بێت كە بنچينەكانى ئەم ئايينە پەرستنى ھێزەكانى سروشتە.

٥٥- ئیندوکونفسیونیم- ناوی ئایینی خویی که خه لکهکه خوی پییهوه دهناسی، ئیکروکونفسیونیم- ناوی ئایینی کومهاهیهک لای خهاکی تر.

٥٦-شێیت: مەبەستى نووسەر ناوى شەھیدە، ئەویش بەپێى دەقێكى مەسحەفارەش كە دەڵێ گوایە شەھید كورى جەررە باوكى يەزدان بووە و باپیرەگەورەى ئێزیدیانه، بەلام دیاره، كه ئەم ناوه پەیوەندىي بەناوى ئێستاى ئێزیدیانەوە نییه و ئێزیدییهكان خۆشیان ئەو بایەخەى پێ نادەن.

۷۰- ئەم جـ قرە خـ ێـ زانه واته ژنێک و چەند مـ ێــ ردێک له زانســتـدا زاراوه ى پۆلـيـئــاندريا (Polyandros)ى بق بەكار دێ.

۸۰ - لیرهدا ههر چهنده یه کتاقه جار ناوی «عهب تاوس» هاتووه، توّفیق وههبی ههولیداوه ئه م ناوه له خواوهندی ئاسمان (دیاوس پیتهر)ی هیندوّئیرانییهوهی ببهستیّتهوه، که ههمان «زیوّس پاتیر»ی یوّنانی و «رُوّپیتوّر» روّمانییه / ۱۷۵، ۵۳ - ۲۵/.

۹۰ - هینری فیلد تاقه کهستکه که شیخ عادی به یهکیک له حهوت خواوهندهکان دادهنی، ئهگهرچی ئهمه له کتیبه پیروزهکاندا نییه، کهچی لای فیلد ناوی شیخ ئهبو بهکر بزره/ ۱۸، ه-۱۳/ - دیاره سهرچاوهکانی ئهم نووسهره جیگهی باوهر نین.

٦٠ ئەم چیرۆکە لە ھەموو دانەکانى مەسىخەفارەشدا، ئەوانەى تا ئیستا چاپکراون، ھەيە
 جگە لە دانەكەى شاكر فەتاح كە ئەويش سەرجەمى ئەم كتیبە پیرۆزەى بلاونەكرۆتەوە،
 تەنیا چەند پارچەيەكى لى ھیناوەتەوە.

۱۱- الدیوهچی/۱۱۰ که ۱۸۰ و الاحتمد/۱۱،۹۳ هم وای بق دهچن، که «ئادانی» لهناوی خیله عهرهبهکانی کونهوه «عدنانی» هاتووه، به لام راستییهکهی ئهوهش زوّر روونه لهناوی شیخ عادییه وه هاتووه.

۲۲ لیرهشدا دیسان الدیوهچی و الاحمد/ ههمان سهرچاوه/ بهبی بهلگه ناوی شهمسانی
 بو ناوی عهرهبی کون (عبد شمس) و قاتانیش بو (قحطانی) دهبه نهوه.

۱۳- الاحمد/۱۱،۹۳/منهم وشاهیهی به «تاژی» لیکداوه به حسیب نه مانه وه کو تاژی ههمیشه دهگه رین و دهنگیان دی، ههرچی شاکر فه تاحه ده لی کورد به عهره ده لین «تازی»/۱۰۸ ۸۰۸ راست یید هکهی کورد به فارس ده لین تازی که سووککردنه و های ناوی تاجیکه.

٦٤ - دواتر دێينەوە سەر ئەو خاڵە.

٥٥- ساڵي رۆمى (رۆژههلاتى) به ١٣ رۆژ دواى زاينى دەست پێ دەكات.

77- قـهدهغـه کـردننی رهنگی شین رهنگه لهبه رپیتی «ش» بیّت یان، چونکه تاوس رهنگی شینی ههیه، یان ههر نهبی لهبه رئهومی دهلیّن «شهیتانی شین»، نهمه له عهرهبیشدا ههیه «ازرق کالشیطان» بروانه/۷،۱،۹۳/م/.

٦٧- شایانی باسه که ئههلی ههقیش ههمان ئه و رایهیان ههیه بروانه دواتر.

۸۱ – به رای الاحمد/۱۸٤، ۱۱،۹۳/ ئهم سِهریموّنیایه له رِوّرُی چوارهمی جهژندا دهکریّ.

٦٩- كهچّى شاكر فهتاح/١٥٨. ٢٥/ دَمْلَيْ كوليّره كه دواًى حهوت رِوْژان دهبهشنهوه.

۷۰- زەرىدەشتىش لە كاتىكى دىارى كراوى سالدا بەسەر چيا دەكەوتن و لەوى قوربانيان بۆ خواۋەندەكان دەكرد،

 ۱۷- لیکولاهرهوهی ئهرمهنی که، ئاساتریان وا له سهرچاوهکان گهیشتووه که خوشک یان برای ئاخییره دهبی دوگیمهی کیراسیهکهی بق بکاتهوه، له کاتیکدا ئهم ههمان سهرچاوهکانی ئیمهی بهکارهیناوه/۸، ۲۲۳/.

۷۲ کریفایه تی له قه فقاسیشدا، به تایبه تیش لای موسلمانانی داغستان، ههیه و ئه مان به برای خوینی ده لین کووناک.

٧٣- رەنگە ئەم سەرمۆنيايە لە ئەسلدا ناوى بسك كردن يان بسك برين بيّت،

۷۷- گ. ئاساتریان، نووسهری ئهرمهنی، بهبی هیچ به لگهیهک ده لمی کهوا ئیریدی، وهکو ههموو کوردهکانی دی، دهمی مردووهکانیان له زهوی دهچهقین /۸, ۲٦٤/،

٧٥- ئەمە سىيماي گۆرەكانيانە لە ئەرمەنسىتان، ئەوانەي كوردستانمان نەديوون.

۷٦ درووزهکان کۆمه له یه کی ئیتنق ئیتنق ئیستی ناده نیستی ئیستی کومه له نیستی کومه له کی کیستی دهکه ناده نیستی دهکه ناده کیستی دهکه ناده کیستی دهکه ناده کیستی کیستی کیستی کیستی کاروا کیستی کاروز کرد.

۷۷- کاتیک سوپای عیراقی سالی ۱۹۷۶ گهیشتوته گوندی «هاوار»ی کاکهیی بو کاولکردنی و راگویزانی دانیشتوانهکهی، وهکو چوّن ئهمهیان به ههزاران گوندی تری کوردستان کرد، لهسهر ئهم حالهش خهلکهکهیان ئازارداوه، خوّشبهختانه ئهفسهریکی ئیزیدی لهگهل ئهو هیزهدا بووه و یهکسهر داکوکیی لهم خهلکه کردووه و نهیهیشتوه چیتر ئازاریان بدهن و گوتویهتی:« ئهمانه برای دینیی منن».

۷۹ - نُهم گوندانه مهرج نییه تهنیا هی کاکهییان بن، گوندی وا ههیه موسلمان و کاکهیی تنکهلن.

۸۰ پهیوهندی نیوان زازا و گوران جیگهی دهمه ته قییه و ههموو پسپور و شارهزایان پشتگیری نُهم رایهی ف. مینورسکی ناکهن.

٨١- إسحاقيه- تأينزايهكي شيعهي ئهو پهرگري حلولي (پانتييزم) بوو، ئيسحاق كوري

مهحمود ئەلئەحمەر لە مەدائين لەسەدەي نۆيەمدا دايمەزراند/١٠/. ٢٣٦/.

۸۲ لهم سهرچاوهیهدا شان بهشانی سوود وهرگرتن له را و بۆچوونهکانی نووسهر، دهقه ئایینییهکانیش به فارسی، راستهوخق بهکارهاتوون و لهم حالهتهشدا به وشهی «تیکست» له کوّدی سهرچاوهکهدا ئیشارهتمان بوّ کردووه.

۸۲ نامهیه کی کاک ئه حمه د شهریفی، که روّشنبیریّکی کوردی شاری سنهیه، دهربارهی و تاره کهی قد. ژوکوقسکی لای کاک ئه نوهر قادر محهمه د ههبوو و بوّ سوود لیّ وهرگرتن به ئهمانه ت و سوپاسه وه لیّم وهرگرت، لهم نامهیه دا کاک ئه حمه د شهریفی سهباره ت به کتیبه کهی محهمه د ئه مین ههورامانی نووسیویه تی که وا: کاک ههورامی نه ته نیا نهیتوانیووه هه له کانی ماشه للای سووری (دانه ری سروده های دنی یارسان درم) راست کاته وه، به لکو خوشی گرفتاری هه له بووه. له رووی فونوتیکه و و پیتی قدر می راست کاته وه، به لکو خوشی گرفتاری هه له بووه. له رووی فونوتیکه و و پیتی قدر (۷)ی له شیعره کوردییه کانی گورانیدا گونجاندووه، کهچی ئه م پیته ئیستا له زاراوه ی گورانیدا نهماوه و ته نانه ت له شیعره کانی سولتان سهها کی ریّبه ری ئه هلی هه قیشد ا نییه، تیبینی: نامه کهی ئه حمه د شهریفی به داخه و میژووی له سه ر نییه که له چ روّژ و سالیکدا نووسراوه، به لام نامه که نووسراوه بو کاک ئه نوه ر قادر محهمه د وهرگیری و وتاره کهی ق، ژوکوقسکی بو کوردی/ گوّقاری «هیوا»، ژماتره - ۱، پاریس، ئابی و ۱۹۸۸.

٨٤- ئهم شيعرانه به ئهسل فارسين، به لام ئيمه له روسييهوه وهرمانگيراون.

- ۸۵- بهپیی ئهم فیکرهیه مندالی بی تاوان که تووشی ئازارخواردن بوو (بق نموونه نهخوش کهوت) مانای وایه گیانی مروّیه کی خراپی له لهش دایه، واته ئه کهسه له ژیانی پیشوویدا خراپ و گوناهکار بووه/ ئیسلام، فهرههنگی ئینسکلوّپیّدی، موّسکوّ، «ناوکا»، ۱۹۹۱، ل۲۲۳/.
- ۸۲- وهکو له جینی ضویدا گوتراوه ئیزیدییه کانیش زاراوه ی «کراس گورین» بو مردن بکاردهبه ن.
 - ٨٧- شاخۆشىن تەجسىدىكى خودايى گرنگيانه، دواتر باسى دىت.
- ۸۸-دەربارەى باوەرى سوننه به هاتنەوەى عيسا و مەهدى پێكەوە بروانه: هادى العلوى، المهدى المنتظر، مجله الحريه العدد ۲۱۰ (۱۲۸۵)، ۲۱/۱۹۸۷، ص۲۶-۶۶.
- ۸۹ گویزشکاندن سنه ریمونیای بوون به ئهندامی کومه لهی ئههلی همقه، دواتر باسی دیت.
- ۹۰ رەنگە لىخرە مەبەست لە شاخىقشىن خوا بى بەكشىتى، چونكە شاخىقشىن يەكىكى لە تەجسىدەكانى خوداييە و رۆژگارى تايبەتىي خۆي ھەيە و تەنيا جارىكى تريش دادەبەزى، ئەويش لە رۆژى حەشردا.
- ۹۱- به لام چیسرقکی خسه ٌلقی ئادهم لهچهرخی «خساوهندگسار»دا بووه نهک عسهلی/۸۶، تیکست،۱۷۷ ق. ئیقانقق وهکو ته نسیریکی مهسیحی سسهیری ئهم هه لویستهیان دهکات بهرامبهر به شهیتان/۸۶، ۶۵٪.
- ۹۲ خهلقی نادهم وهکو گوتمان لهچهرخی «خاوهندگار» روویداوه و مهلایکهتی گهورهش لهویدا جبرائیل بووه نهک بنیامین که خوّی تهجسیدی جبرائیله له چهرخیّکی تردا.
- ۹۳ رووداوهکانی ئهم ناوچهیه هی روّژگاری سولّتان ئیساقن و بهپیّی سهرچاوهکانیش بنیامین هیچ دهوری خراپی نهبووه، بهلّکو بنیامین پیّرسوناژی سهرهکیی ئههلی ههقه

و ئايىنەكەيان بەناۋى ئەمەۋە ناسىراۋە - «شەرتى بنيامىن».

۹۶ - جیزگهی سته رنجته کنه دوو چه رختی یه کنه م، هَی خناوه ندگنار و هی عنه ای له ده قی «سرانجام» دا نییه که ف . مینورسکی بلاوی کردوته وه .

۹۰ له سهر نُهنجامدا ناوی «معانا »یه /۱۲, ۵۲/.

- ۹۱ بهپێی ګێڕانهوهی م. ههورامانی /۱۸۱ , ۹۵۲/ ئهمه له ناوچهی شنروێ ڕوویداوه نهک له لورستان.
- ۹۷ کاکه رهدا تهجسیدی جبرائیلی چهرخی خاوهندگار و سهلانی فارسی چهرخی عهلییه. ۸۹ - له تهزکهرهی تُهعلا دا ناوی «شیّخ عیسا بابالی سه/۸۶، تیکست،۸۵/.

۹۹ – له تهزکه روی نامولا دا ناوی به «سولتان سهحاک» هاتووه.

۱۰۰ - گۆرى سولتان ئىساق لە گۈندى شىخانە،

- ۱۰۱- ف. مینورسکی چیروکی یه کیک له سهیده کانی نه هلی هه ق ده گیریت و له مازهنده ران به ناوی «عاله مگیر» که بانگه شهی خوایه تی داوه و ده لی: سهید نزیکه ی هه زار پهیره و کسه دی هه بوو و ناژاوه یه کی زوری له مازهنده ران نابه وه، به لام له تشرینی دووه می ۱۸۹۱ دا گیرا و برا بو تاران و له وی و هکو دیلیکی ،ایبه تی ریزی ده گیرا و به نازادی کاروباری کومه له که ی خوی هه لده سوراند / ۲،۵۲/.
- ههر ف، مینزرسکی خوی له وتاریخکی تریدا نووسیویه تی که وا کومه لهی ئیبراهیمی له ئه ملی هه خان نه حمه دخانی نهرده لانی (سالی ۱۹۳۱ مردووه) به ته جسیدی خودایی دهزانن/۱۹۷ ، ژماره ۸-۸، ل۱۸/.
- ۱۰۲ ههمان نووسه ر له وتاریکی تری دا ده آئی: خه آکی ههورامان به سهیده کان (نهوهی پیفهمبه ر) ده آین بابا، ناوی «پیر پیش بو پیاوچاک و زاهیدان به کاردین و یه کهم که سرپیس خدری شاهو» نهم نازناوه ی وه رگرتووه، بروانه :اصل منشا عائله السنوی البغدادیه، تعریب و تعلیق محمد جمیل الروژبیانی، کاروان ۱۹۸۹/۷۷، اربیل ،ص۱۶۸،
- ۱۰۳ دەقەكانى سەرئەنجام كەم و كورىيان زۆرە، مىنۆرسكى خۆشى سەرنجى ئەمەى داوە/۸۲ ، XIII /.
- ۱۰۶-م. ههورامانی له جیاتی نوسه و ناوی «نهسیمی»ی داناوه و باسی «فاتیمه»ش ناکات/۱۸۱ . ۶۵/.
- ۱۰۵ کاتیک قورمز، تهجسیدی خودایی چوارهم، شیتیک دهکوژی و زیندووی دهکاتهوه، شیتهکه هاوار دهکا نهمه خوایه و منیش نوسهیرم/۲۵٫۵۲۰/. له دهقهکانی ف. ئیقانوّف دا له جیاتی نوسهیر «بیلال» ههیه/۸٤٪ تیکست،۱۹۷۷/.
- ۱۰۱- لیستهی مهلایکهتانی شاخوشین لای م. ههورامانی بهم جوّرهیه: بابا بوزورگ، بابا حسسه، بابا تاهیر، بابا فهقیه/۱۸۱ م۱۶ له لیستهکهی «أمجد العرفاء نیشابوری»شدا له جیّگهی بابا تاهیر «مردترک» ههیه/ ۸۶، تیکست، ۱۹۷/.
- ۱۰۷- ئەم ناوانە بنیامین، داود، موسا، سەلمان، وایان له ھەندى نووسەر کردووه که ئەمە به جی پەنجەی جوولەکىی بزانن، رۆلینسون ئەم بنیامینه به بنیامینی جوولەکە دەشبهیّنی که خەلکی تودیّللا (طلیطله)ی ئیسپانیا بوو، ھەروەھا دەلّی رەنگه چیای Huphthan، که بنیامینی جوولەکە سەد سیناگوگد (کەنیسەی یەھودی)ی لەسەر دروست کرد، ھەمان چیای زاگروس بیّت/۸۲.۳۳-۳۷/. م روّربەیانیش بە ھەمان

- جۆر، لای وایه ئهم ناوانهی ئههلی ههق له هاوسیّیهتییانهوه لهگهڵ جووهکاندا بۆ ماوهتهوه، ئهوانهی نهبوخهدنهسر له حهلوان و خوزستان و ئهسفههان دایمهزراندن/۱۱۲٪ ۲۳۹/.
- ۱۰۸ شا ئیبراهیم له دهقه کانی ئی شانوق دا نازناوی دهسگیری ههیه/۸۶، تتکست، ۱۹۹ / ۱۹۹۰ به لام به پتی مینقرسکی ئهمه نازناوی داوده، چونکه یارمهتی خه آک دهدا/۱۹۰ ۲۰ بابا یادگار بن ئامقزای سولتان ئیساقه/۱۸۱ ۱۲۹ و ۱۲۰ و ۱۵۰ که که له قاپیی عهلی دا له تهنی ئیسمامی حسوسین دایه /۱۸۱ ۱۸۱ ههرچی ئیدمقندزه له جیاتی شائیبراهیم و بابا یادگار ئهم دووناوه ی نووسیوه: یار زهرداباد و ۷۸/ ۲۰۵ ر ۷۹/ ۱۸۵ ر ۷۹/ ۱۸۵
- ۱۰۹ بەپتى سەر ئەنجام، ھەوتەوانە ئەمانەن: ميىر ھەببب شاە، سەيد بولوفا، شىتخ شاھەدىن، مير مستەفا، سەيد مھەمەد گورە سوار، حاجى بابا ھوستىن، خاموش پرچين/۲۵، ۵۲، ۵۲-۸۰، به گویرەى دەستنووسى عەلى سىبزوارى سەر ھەلقەى ھەوت تەن سەيد مھەمەد گورە سوارە/۸٤، تېكست، ۲۰۰/.
- ۱۱۰- عهلی سبزواری ناوی «چلتن خاکی»ی نووسیوه، أمجد العرفاء یش چلتن نور/۸٤، تکست، ۱۸۳/.
- ۱۱۱- دالْههۆ- تۆپكەيەكى چياى شاھۆيە لە ھەورامان بەپێى ئايينى ئەھلى ھەق «سىرى حەقىقەت» لەوێ شاردراوەتەوە،/۸٤، تۆكست، ۱۹۹/.
- ۱۱۲ ڤ. ئىڤانۆڤ گريمانى ئەوە دەكات كە لەوانەيە لە رۆژگارێكدا ئافىرەتىش دەورى سەيدى بىنيىتى/۸٤ / ۷۹/.
 - ١١٣- دواتر باسى ئەم سەرىمۆنيايە دى.
- ۱۱٤ رایه کی تر هه یه گوایه نهمانه نه وه ی یاریکی سولتان نیساقن به ناوی عه زیز شاره زوری/۲۳ ، ۲۳ ، ۲۳ / ۲۰
 - ۱۱۵ به رای م. ههورامانی «بابا »شیان پیّ دهلّین/۱۸۱ . ۱۷۳/.
 - ١١٦ ياخود هەريەكتكى ئەهلى هەق، لە كاتى پٽويستدا، دەتوانىّ بېيّ بە خادم/س.ع./.
- ۱۱۷ بۆمان روون نەبۆوە كە مورشىدى دەرويش كيىيە، پىرەكەيەتى (سەيد) يان رەھبەرەكەي (خەلىفە).
- ۱۱۸ ف. ئیڤانوْف ئەمە بە ھاوتەریبی نەرینی نەک ھەر بەکداشی، بەڵگو بە ھی میترایزم و پارس (زەردەشتیپەکانی ھیندستان)یش دادەنی /۱۵۰ ـ ۱۶ ۱۶۰ قاپی قیبله، واتە دەرویْش بەرامبەر بە قیبله (گۆری سوڵتان ئیساق) دەرویْش بەرامبەر بە قیبله (گۆری سوڵتان ئیساق) دەرویْش بەرامبەر
- ۱۱۹ کهچی م. روزبهٔیانی به پیچهٔوانهٔوه ده لی کاکهیی دان به م کتیبه دانانین و قسه و توسه و توسهتی گهورهیان داوه به پال نووسه رهکه/۱۱۲، ۳۳۱/. ههروهها کاک ئهصمه شهریفی له نامه ناوبراوهکهیدا گوتوویه تی که «شاهنامه ی حهقیقه ت» ۱۳ ههزار بهیت شیعره و حاجی نیعمه تکردوونی به کوردی، دهستکاری بیروباوه پهکانی کردووه و ئههای هه قی کردوون به شیعه ی ۱۲ ئیمامی.
- ۱۲۰ ق. ئیقانوّف پیّ لهستهر ئهوه دادهگریّ که ئههلی هه ق شویّنی تایبه تییان نییه و کیروونهوهکانیان له مالاّن دهکهن/۸۶، ۵۶ و ۵۷/، م، روّژبهیانیش ههمان رای ههیه/۱۲، ۲۳۵/،
 - ١٢١ بُەقسىەى كاك سەيوان، خەلكەكە نەك سەيد خەلىفەش ھەلدەبژيرن.

- ۱۲۲- لای ف. ئی قانوق سامید ناوی نییه، تهنیا خالیفه و خادم دهبن به «سامری جهم» ۱۸۲/۸۰.
- ۱۲۳ م. ههورامانی بهم دوعایه ده لّی «دوعای نیاز» و دوعاکه ش لای نهم توّزی جیاوازی لهگه لا نهمه دا ههیه/۱۸۱ . ۱۸۱ ۱۲۹/.
- ۱۲۶- ئەم مەرجانە بۆ ئەو ئاژەلەى دەكرى بە قوربانى، ھەروەھا چۆنيەتى سەر برينيشى، رەكى م<u>ت</u>روويى كۆنيان ھەيە و لە رۆژگارى جيتييەكانيشىدا باوبوون، بروانە:/۲٦ . ۱۲۵/.
- ۱۲۵ فَیْکُرهی ریندووبوونهٔ وهی تاژه لَی کراو به قوربانی لهناو هیندوسه کانیشدا باوه $/ 3 \Lambda$ ، $/ \Lambda$ ۱۲۵ میار ویاده کی تر، تیسقانی تهنها رهشه و لاخ ده که نه ژیر خاکا، نه که هموو تاژه لَیک یان که له شیر / M به رسم از که که شیر راس م
 - ۲۱ ۲۰ شاهی= ۱ قران=۱۰۰۰ دینار/۲۰ .۳/.
- ۱۲۷ به لام ف. ئیفانوْف ئهم قسهیهی له خووه نهکردووه، له دهقیکی «تهزکهرهی ئهعلا»دا هاتووه که: «... جهم کهعبهی حهقیقهته و ژن و پیاو ههموو بهیانی و شهویخک دهبی زیارهتی کهعبه بکهن، ئههلی حهقیقهت ههموو بهیانی و ههموو شهویک دهبی جهم بکهن، شهوی جومعه بی جهم نابی، سهری مانگان بی جهم نابی ۱۳۸۸/.
- ۱۲۸ به باوه ری م. روزبه یانی، ئههلی ههق ئهم رهوشته یان له قر لباشانه وه بو ماوه ته وه ۱۲۸ به باوه ری مهابوه بو ماوه ته وه در که در که
 - ١٢٩ كەسى ئەھلى ھەق نىيە كويزى نەشكاندېن.
- ۱۳۰ له کــآتێکدا به گــوێرهی «تهزکــهرهی ئـهٔعــلا» ئـههلی هـهق نابێ ڕۊڗٛووبگرن/۸٤، تێکست،۱۷۷/.
- ۱۳۱- ئهم ناوه له «رسالهی گلشیر سبرواری» دا به «قصرطاس» نووسراوه/۸۶، تیکست،۱۳۸/ له «سرانجام»یشدا به «قبل طاس»/۸۲ ، ۱۳۸/ .
- ۱۳۲- به هۆی ئەۋەی ق. ئىقانۆف به ھەلە ئەم جەژنە دەخاتە مانگى ئادارەۋە، دەلى ئەمە ھەمان جەژنى بەھارە و پەيوەندىي بە ترادىسىياى مەزدايزمەۋە ھەيە كە دواى ئەۋەى ناۋەرۆكە بت پەرسىتىيىكەي لەبيىر كىراۋە، كىزنەپەرسىتەكان دايان ھېناۋەتەۋە/۸٤ / ۹۳ / ۸٤/.
- ۱۳۳ به گویّرهی «تهزکه رهی ئه علا» بق ئه وهی زهماوهنده که شهرعی تربیّت سه ریموّنیای «گویّز شکاندن»ی بق دهکهن/۸٤، تیّکست، ۱۸۵/.
- ۱۳۶ له «تهزکهره ئهعلا»دا هاتووه که ئهو ژن و میردهی له زهماوهندهکهیاندا گویّز دهشکیّن نابیّ لهیهک جیاببنهوه/۸۶، تیکست، ۱۵۵/.
- ۱۳۵ به پنی نامهی ناوبراوی کاک نه حمه د شهریفی، سولتان نیساق خوّی وهسیه تی کردووه که له جهمخانهی گوندی شیخان دا بینیژن.
- ۱۳۱ به قسسه ی گه. ئاکوپوق، وینه ی مادیکی ئاگرپه رسستی له سهر کیله که ی ده نه خشکراوه / ۱۳۸/.
- ۱۳۷ له نیّوان شیّخان و کانیاوی تهشاردا گهوره باغیّکی توو ههیه که گلکوّی پیاوچاک و پیر و شیّخ و مورشیدی ئههلی ههقی لیّیه و زیارهتگایانه / نهجمهد شهریفی نامه /.

۱۳۸ - بیّگومان جیاوازیی عمقایدی هممیشه، وهکو له همموو جیهاندا، همبووه، به لام تهنیا به هوّی همندی فاکتهری سیاسی و هی ترهوه و له هملومهرجی تایبهتیدا ئهم جیاوازییانه قول بووین و گهیشتوون به یلهی قهیران.

۱۳۹ - ف. ئیـقانوّف به هه لهدا چووه که ده لمّ: ئههلی ههق هیـچی هاوپه شـیان لهگه لا نوسهیری دا نییه/ ۸۲، ۲/، دیاره نووسه رباوه ری ههردوولا به دوّنادوّن (تناسخ

الارواح)ى پشت گوي خستووه.

۱٤٠ بروانه: کمال جنبلاط، «مذکراتی»، بهداخهوه سال و جیّگهی دهرچوونی نهم کتیبهمان لا نبیه.

۱٤۱- بۆ راژەي زىدەبوونى دانىشىتووانى رۆژھەلاتى ناوەراست، وەكو نموونە، بروانە: ق. ى. كەزلۆق- «ىيمۆگرافياى ئىتنىكى»، مۆسكۆ ۱۹۷۷، ل۷ (بەزمانى روسى) وەكو بەراوردىخكىش: لە ماوەى ۱۱ سالدا ژمارەى دانىشىتووانى توركىيا 21.1٪ى زىدە كردووه، عىراقىش 28,8٪، بروانە: كۆمەلە وتارى ئىتنۆگرافى دەربارەى ئاسىياى بەرايى، ۱، مۆسكۆ ۱۹۵۸، ل

۱٤۲ بۆنادىيا (Bona Dea) خواوەندى بەرھێنان (خصوبه)ى رۆماييەكان بوو، ھەموو كۆتايى ساڵێك ئافرەتان لە ماڵى كۆنسىول بەشەو كۆدەبوونەوە و ئاھەنگيان بۆ ئەم

خواوهنده دهگێڕا.

۱۶۳ ئەمانە بە «پێنج تن ئال عبا» يان «اصحاب الكساء» ناو دەبرێن و ئەمانەن: عەلى، محەمەد، فاتيمه، حەسەن و حوسێن که مايه و هۆ و نهێنى وجودن، ئەهلى هەقسىش ئيمانيان بەم پێنج مەلايكەتە ھەيە/۸٤، تێكست، ۱۷۰/، ھەروەھا شەبەكەكانىش.

١٤٤ - شيخ خوبيار گوايه لهسهدهي شازده له دهوري شا ئيسماعيلي صفوي دا ژياوه.

١٤٥ - پێ دهچێ که ههر گوندێک يان چهند گوندێک، سهر به دهدهيهکهوه بێت.

۱٤٦ - ئُهُم جوّرهٔ سـهمایه لهناو پهیرهوکهرانی تـهریقهی مهولهوی دا، که جهالالهدینی روّمی له تورکیا دایمهزراند، باوه، بوی ههیه بهکداشیش ئهم سـهمایه بکهن.

۱٤۷ - ئێزيدىيەكانىش مەى زۆر دەخۆنەوە، بەلام لە سەرىمۆنيا ئايينىيەكانيان دەمى لى نادەن، ھەرچى پياوانى ئايينيانن ئەوا ھەرگىز ناى خۆنەوە.

١٤٨ - ميتودى تاك - واته له ليكوللينهوهدا له تاكه دياردهوه له بهشيكهوه بو كشت بجيت.

۱۶۹ - بیگومان کهس و کومه له تهبشرییه کانی مهسیحی چالاکییان ههمیشه ههبووه و لیره و له دی الم کاروپه و تاقه که سبیان دههینایه سه رئهم ئایینه، به لام له راست یه وه دوورناکه وینه وه ئه گهر بلیّین ئهم چالاکییهیان به دهگمهن نهبووایه، موسلمانی نهده گرته وه و ههرگیز شیّوه ی دیارده ی وهرنه گرتووه.

سەرچاوەكان

بەزمانى رووسى

- I. Маркс К. Письмо Ф.Энгельсу (от 2 июня 1853 г.). Маркс Энгельс Ф. Соч. Т.28.
- 2. Энгельс Ф. Бруно Бауэр и первоначальное христианство. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.19.
- 3. Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии. Маркс К., а гельс Ф. Соч. Т.7.
- 4. Энгельс Ф. К истории первоначального христианства. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.22.
- 5. Аконов Г.Б. "Курды-гураны". В кн.: Страны и народы Ближнего и Среднего Востока. Т.УП, Курдоведение, Ереван, 1975,
- 6. Аристова Т.Ф. Курди Закавказъя (историко-этнографическ очерк). М., 1966.
- 7. Арутинян С.Б. "Релекты благословений при общественном жертвопоедании: Историко-филологический журнал, Ереван, 1971, 3.
- 8. Асатрян Г.С. О "орате и сестре загробной жизни в релип озных верованиях езидов. В кн.: Страны и народы Ближнего и Среднего Востока. Т.ХШ, Курдоведение, Ереван, 1985.
- 9. Асатрян Г.С. "О ранних арменизмах в курдском": История филологический журнал. Ереван. 1986, № 2.
- IO. Аш-Шахрастани, Мухаммад ион "Аод ал-Карим. Книга о региях и сектах (Китаб ал-Милал ва-н-нихал), часть І, ислам. Перев. с араб., введение и комментарий: С.М.Прозорова, М., 1984.

- II. Баня Ардалан, Хусрав ибн Муххамад. Хроника (история туриского княжеского дома Бани Ардалан). Факсилиле рукописи, измание текста, перев. с персид., введение и примечания: Е.И.Васильевой. М., 1984.
 - 12. Бартольд В.В. Сочинения, т.УП. М., 1966.
- Баязяди, Мела Махмуд. Нрави и обычая курдов. Перев.,
 примеч. и прядожение: М.Б.Руденко. М., 1963.
- 14. Беляев Б.А. Мусульманское сектанство (исторические очерже). М., 1957.
- 15. Биллися, Шараф-хан ибн Шамсадин "Шараф-Наме". Перев., предисловие, примечания и приложения: Е.И.Васильевой, часть І. М., 1967.
- 16. Бойс, Мэри. Зороастрийцы. Верования и обичаи / Перев. с англяйского и примечания И.М.Стеблин-Каменского. М., 1987.
- 17. Бонгард-Левин Г.М. Древнечидийская цивилизация, философия, наука, религия. М., 1980.
- Бромлей Ю.В. "Этнос и видогамия". Советская этнография,
 1967. № 6.
- Брук С.И. Население миря этнодемографический справочник. 2-е изд. М., 1986.
- 20. Брук С.И., Чебоксаров Н.Н., Чеснов Я.В. "Проблемы этнического развития стран зарубежной Азии". Вопросы истории, 1969, 5 1.
- 21. Васильев Л.С. История религий Востока (религиозно-культурные традиция и общество). М., 1983.
- 22. Вейноерг И.П. Человек в культуре Древнего Ближнего Востока. М.. 1986.
- 23. Вяльчевский О. "Очерки по истории езидства". Атеист, 1930, ж 51.

- Вильчевский О. "Мукринские курды". В ки.: Переднеазиатский этнографический оборяни. I, М., 1958.
- 25. Вильчевский О. "Курды. Введение в этинческую историю курдского народа". М.-Л., 1961.
- 26. Герни О.Р. "Хетты", перев. с англ. Н.М.Лозянской и Н.А.Толстого, М., 1987.
- 27. Гордлевский В. Из религиозных исканий в Малой Азии. Кы зылбаши. "Русская мысль", М., Петроград, 1916, № XI.
- 28. Гордлевский В. Из религиозной жизни кызылбашей Малой Азии. "Новый Восток", М., 1922, * I.
- 29. Граф де Кастри, Анри. Ислам и христианство в эпсху завоеваний и владычества арабов. Перев. с франц.: Умать-Гирея Медхаль. Петроград, 1915.
- 30. Гренард М.Ф. "Религиозная секта кызылбашей в Малой Азии". Перев. с франц.: П.И. Аверьянов, в кн.: Известия штаба Кавказского военного округа. Тифлис, 1905, № 7-8.
- 31. Гренар. Некоторые сведения с турецких курдах-кизилбашах (из путевых заметок французского вице-консула в г. Эрзеруме, г-на Гренара). Составитель — П. Аверьянов. В кн.: Известня штаба Кавказского военного округа. Тифлис, 1907, # 19.
- 32. Дъяконов И.М. История Мидии, от древнейших времен до конца IV века до н.э., М.-Л., I956.
- 33. Егназаров С.А. Краткий этнографическо-придический очерк курдов-езидов Эриванской губернии. В кн.: Записки Кавказского отдела Императорского Русского Географического Общества. Тифлис, 1891, кн. ХШ, вып. 2-ой.
- 34. Жигалина О.И. Напионально-религиозная политика руководства исламской республики Ирана в Иранском Курдистане. В кн.: Ислам и проблемы напионализма в странах Блихнего и Среднего

- Востока. М., 1986.
- 35. Жуковский В. Секта "людей истины" Ahl-i hakk в Персии. В кн.: Записки Восточного отдела Императорского Археоло-гического Общества. т. II, Вып. I-II, СПб, 1887.
- 36. Иснова А.И. Этнорелигиозные движения (Юго-Восточная Азия). В кн.: Ислам в современной политике стран Востока (конец 70-х начало 80-х годов XX в.). М., 1986.
- 37. Ипатов А.Н., Меннониты (вопросы формирования и эволюции втножонфессиональной общности). М., 1978.
- 38. Итс Р.Ф. Этногенетические исследования (О значении различных источников в рамках комплексного подхода). В кн.: Расы и народы. Ежегодник, 1987, № 17.
- 39. Кармышева Дж. Х. Земледельческая обрядность у казаков. В кн.: Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии. М.. 1986.
- 40. Книга "Марко Поло". Перевод старофранцузского текста И.П. Минаева, М., 1956.
- 41. Курдоев К.К. "Курды", в кн.: Народы Передней Азии. М., 1957,
- 42. Курдоев К.К. Об авторстве и языке религиозных книг курдов-езидов XI-XII в. (Предварительное сообщение). УП голичная научная сессия ЛОИВАН (краткое сообщение), 1971.
- 43. Курдоев К.К. Об алфавите езидских религиозных книг. В кн.: Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. УШ годичная научная сессия ДОИВАН, 1972.
 - 44. Курдское движение в новое и новейшее время. М., 1987.
- 45. Курдский фольклор. Запись, составление, предисловие и комментарии: Ордихане Джалила и Джалиле Джалила. Книга I, Ереван, 1978.

- 46. Лазарев М.С. Курды и курдский вопрос. "Азия и Африка сегодня" 1983. № 12.
- 47. Лазарев М.С. Курды в Курдистан (факторы становления проблемы). В кн.: Национальный вопрос в освободившихся странах Востока. М., 1986.
- 48. Лерх, Петер. Исследования об иранских курдах и их предках, северных халдеях. Кн. I, СПб, 1856.
- 49. Лобачева Н.П. К истории календарных обрядов у земледель цев Средней Азии. В кн.: Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии. М., 1986.
- 50. Марр Н.Я. Еще о слове "челеби" (К вопросу о культурном значении курдской народности в истории Передней Азии). В кн.: Записки Восточного отдела Императорского Русского Археологической го Общества. т.ХХ, СПб, 1912.
- 51. Ментешашвили А.М. Курды. Очерки общественно-экономических отношений, культуры и быта. М., 1984.
- 52. Мичорский В.Ф. Материалы для изучения персидской секты ∋ люди истины или Али-илахи. Часть I. М., 1911.
- 53. Минорский В.Ф. Курды. Заметки и впечатления. Петроград,
 1915.
- Ба. Никитин В. Курды. Перевод с французского. Вступительная статья и редакция И.О. Фаризова, М., 1964.
- 55. Пашаева Л.Б. Позитивные й негативные алементы в свадебных обычаях и обрядах курдов Грузии (Традиция и современность, \$ 20). Тоилиси, 1987.
- 56. Поладян А.П. Курды в УП-Х веках (по арабским источникам) Ереван, 1964. автореферат.
 - 57. Поладян, Аршак. Курды в УП-Х веках (по арабским источ-

- никам). Ереван, 1987.
- 58. Прозоров С.М. Эволиция доктрин (крайных) шинтов-гулат в исламе УШ I-ая половина X века. Народы Азии и Африки, 1974, # 3.
- 59. Пучков П.И. О соотношении конфессиональной и этнической сомностей. Советская этнография, 1973, № 6.
 - 60. Пучков П.И. Современная география религии. М., 1975.
- 61. Пучков П.И. Этнос и религия. В кн.: Этнические процессы в современном мире. Отв. ред. акад. Ю.В.Бромлей, М., 1987.
- 62. Родионов М.А. Марониты Ливана (историко-этнографический очерк). Л., 1975, автореферат.
- 63. Семенов А.А. "Поклонение сатане у переднеазиатских курдов-езидов". Боллетень Средне-Азиатского Государственного Университета. 1927, * 16.
- 64. Семенов Ю.И. О сущности религии. Сов. этнография, 1980, # 2.
- 65. Соколов В.К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. М., 1979.
 - 66. Спутник Агитатор, 1930, № 10.
 - 67. Степаняки М.Т. Философские аспекты суфизма. М., 1987.
- 68. Токарев С.А. О религин как социальном явлении. Сов. этнография, 1979, № 3.
 - 69. Угринович Д.М. Введение в религиоведение. М., 1985.
- 70. Фирдоуси. "Шах-Наме" сказание о Рустаме. Перевод с фарси Таджикского Владимира Держивама. М., 1980.
- 71. Хасан, Хасан Хосни Шейхо. Курды Северного (Турепкого) Курилистана (историко-географический счерк). Л., 1985, автореф.
- 72. Хмелинский В.М. О понятии "военная демократия". Сов. этнография. 1973, № 4.

- 73. Шамилов Араб. Курдские дервиши. Атенст, 1930, ж 59.
- 74. Шишова И.А. Религиозные культы в Месопотамии. В кн.: Древний мир. М., 1962.
 - 75. Шпажников Г.А. Религии стран Западной Азии. М., 1976.

- 76 Al -Samani. The Kitab Al -Ansab, of Abd Al Karim Al -Samani. London, 1912.
- Barth Fredrick, Principles of social organization of southern Kurdistan.
 Oslo, 1953.
- 78 Driver G. R.; The religion of the Kurds. Bulletin of the School of Oriental Studies London Institution. Vol.2, Part 1, London. 1921
- 79 Edmonds C. F.; Kurds, Turks and Arabs. Polotics, travel and research in North - Eastern Iraq. London, 1957.
- 80 The Encyclopaedia of Islam Vol. II, London, 1927; Vol. IV, London, 1934; Vol. I, London, 1960.
- 81 Field, Henry. The Yezidis of Iraq. "General Series in Anthropology ", 1943, No. 10, Menasha, Wisconsin, U. S. A.
- 82 Hanny H. H.; The Kurdish Womans Life. Kobenhaven, 1961.
- 83 Ibn Khallikans biographical dictionary. Translated from the Arabic by B. Gukin De Alane, Vol. II, Paris, 1843.
- 84 Ivanow W.; The Truth Worshippers of Kurdistan, Ahli Haqq Texts. A -7, Leiden - Holland, 1953.
- 85 Layard, Austan Henry. Nineveh and its Remains. London, 1850, vol. 1.
- 86 Rawlinson. Notes an March from Zohab, at the foot of Zagros, along the mountains Khuristan (Susiana) and from thence through the province of Luristan to Kirmanshah, in the year 1836. "The journal of the Royal Geographical Society of London", 1839, vol. IX.
- 87 Rich Claudius James. Narrative of a Residence in Koordistan and on the site of Nineveh. London, 1836, vol. 1.

- 89 Van Brueinessen M. M.; Agha, Shaikh and State. On the social and political organization of Kurdistan. Utrecht, 1978.
- 90 Vine, Aubery R.; The Nestorian cherches. A concise history of nestorian christianity in Asia from the Persian Schism of the modern Assyrian London, 1937.
- 91 Wahby, Taufiq. The Remnants of Mithraism in Hatra and Iraqi Kurdistan, and its Traces in Yazidism. The Yazidis are not Deavil Worshippers. London, 1962.

تیبینی: سدرچاودی ژماره (۸۸) له تدسلدا پدریووه و که هدستیشی پیکرا گدلی سدخت بود ، له رووی تدکنیکییدوه ، دستکاری بکری .

به زمانی عەرەبی

- 97- إبن الاثير، كتاب الكامل في التاريخ. أوبسالا، ١٨٥٣، جزء ١٢، ليدن، ١٨٦٩، حزء ١٣.
 - ٩٣- الاحمد، سامي سعيد، اليزيديه ١-٢، بغداد ١٩٧١.
 - ٩٤- اسماعيل، زبير بلال، أربيل في ادوارها التاريخيه. النجف ١٩٧٠.
 - ه ۹ اسماعیل، زبیر بلال، میتانی.
- ٩٦- اسماعیل، زبیر بلال. نوروز، نبذه تاریخیه، کاروان ١٩٨٣/٦، الملحق، اربیل.
- 9۷- باقر، طه. عصور ماقبل التاريخ في وادى الرافدين، مجله المجمع العلمي الكردي، العدد ١، الجزء ١، بغداد ١٩٧٣.
 - ٩٨- البلاذري، أبو العباس، كتاب.
 - ٩٩ بوا، توما، لمحه عن الاكراد، ترجمه محمد شريف، النجف ١٩٧٣.
 - ١٠٠– پيّ رش بارزان و حركه الوعي القومي الكردي. ١٩٨٠ (بلا مكان).
 - ١٠١ تيمور، أحمد. اليزيديه و منشاً نحلتهم. القاهره ١٩٢٠.
- ۱۰۲ جرجيس، وليد عبدالمسيح، الشريفه الاربيليه يزداندخت. كاروان ١٩٨٥/٣٧ ، أربيل.
- ١٠٣- الجوزي، بندلي، من تاريخ الحركات الفكريه في الاسلام، القدس ١٩٧٧.
- 3 · ۱ الحسنى، سيد عبدالرزاق، اليزيديون في حاضرهم و ماضيهم، صيداً ١٠٤/ الطبعه الثالثه.
- ٥١٠ حكيم، هلكوت، أبعاد ظهور الطريقه النقشبنديه في كردستان، مجله الدراسات الكرديه، العدد ١، ياريس ١٩٨٤.
 - ١٠٦- الحموى، ياقوت. كتاب معجم البلدان، الجزء ٣، ليپزيك ١٨٦٨.
 - ١٠٧ خصباك، شاكر. الاكراد، دراسه جغرافيه أثنواغرافيه، بغداد ١٩٧٢.
 - ١٠٨- الدملوجي، صديق. اليزيديه. الموصل ١٩٤٩.
 - ١٠٩ الديوچي، سعيد. اليزيديه. بغداد ١٩٧٣.
- ١١٠- رسول، عزالدين مصطفىّ. شيّ عن التصوف في الادب الكردي. كاروان ١١٨- رسول، اربيل.
- ۱۱۱- الروژبياني، محمد جميل، بندنجين (مندلي) في التاريخ، قديما و حديثا، مجله المجمع العلمي العراقي، الهيئه الكرديه- العدد٧، بغداد ١٩٨٠.
- ۱۱۲ زکی، محمد أمین، خلاصه تاریخ الکرد و کردستان، ترجمه محمد علی

- عوني. القاهره ١٩٣٩.
- ١١٣ سوسه، أحمد. العرب و اليهود في التاريخ . دمشق ١٩٧٣.
- ١١٤ الشهرستاني، محمد عبدالكريم، الملل و النحل، الجزء الاول، لندن ١٨٤٢ .
- ١١٥- الشبيبي، كامل مصطفى، الطريقه الصوفيه و رواسبها في العراق المعاصر. بغداد ١٩٦٧.
 - ١١٦ الصايغ، ألقس سليمان، تاريخ الموصل. القاهره ١٩٢٣.
- ١١٧ الصراف، أحمد حامد. الشبك من فرق الغلات في العراق، بغداد
- ۱۱۸ غمبار، كمال. الجيش الايوبي في عهد صلاح الدين. كاروان ٢٥/١٨ ، اربيل.
 - ١١٩ الطباطبائي، محمد حسين، الشيعه في الاسلام. بيروت (بلا تاريخ).
- ۱۲۰- الطبرى، أبى جعفر محمد. تاريخ الرسل و الملوك. الجزء الثانى، القسم الثالث، البرء الرابع القسم الثالث. ليدن ١٨٩٠.
 - ١٢١- العزاوي، عباس، الكاكائيه في التاريخ، بغداد ١٩٤٩.
 - ١٢٢ العزاوي، عباس. اليزيديه و أصل عقيدتهم. بغداد ١٩٣٥.
 - ١٢٣- عواد، كوركيس، المراجع في اليزيديه، بيروت ١٩٧٠.
 - ١٢٤ القرآن. دمشق ١٩٧٨.
- ه۱۲۰ كريستنسن، ارثر. ايران في عهد الساسانيين، ترجمه يحيى الخشاب، بيروت، ۱۹۸۳.
- ۱۲۹ گورانی، علی سیدو، زردشت و الزرادشتیه. مجله المجمع العلمی الکردی، العدد ۱، القسم۲، بغداد ۱۹۷۰.
- ۱۲۷ محمد، محمود احمد. حلقه مفقوده من تاریخ شهرزور، کاروان ۱۲۷ محمد، أربيل.
 - ١٢٨ محمد، مسعود. لسان الاكراد. بغداد ١٩٨٧.
- ۱۲۹ المسعودي، على بن حسين. كتاب مروج الذهب. الجزء الثالث. پاريس ١٨٦٤.
- ۱۳۰ مینورسکی ف. ف. الاکراد أحفاد المیدین، ترجمه د. کمال مظهر، مجله المجمع العلمی الکردی. العدد ۱، الجز۱۰، بغداد ۱۹۷۳.
 - ١٣١ النوبختي، أُبي محمد. كتاب فرق الشيعه. استنبول ١٩٣١.
 - ١٣٢ نغرين، جيو وايد، ماني و المانويه. ترجمه سهيل زكر. دمشق ١٩٨٥.
- ١٣٣ يحيى عبدالغني على، العملاق ذو الرؤوس السبعه. كاروان ١٣/ ١٩٨٣،

اربيل.

۱۳۶- يحيى، عبدالفتاح على. الملا يحيى المزورى و سقوط إماره بادينان. كاروان ۱۹۸۲/۳، اربيل.

ه ۱۳۰ يحيى، عبدالفتاح على. الهجوم العثماني على كردستان و سقوط إماره سوران. كاروان ٥ /١٩٨٧ ، أربيل.

١٣٦- يوسف، عبدالرقيب، الدوله الدوستكيه في كردستان الوسطيّ، الجزء الاول، بغداد، ١٩٧٢.

۱۳۷- يوسف، عبدالرقيب، الطراز المعمارى و الزخارف في طويله. كاروان ١٣٧- ١٩٨٣/٧، أربيل.

به زمانی کوردی

- ۱۳۸ عەبدوڭلا بەرزنجى. بىرە ۳۰/۱۹۸۵ ھەولىر.
- ۱۳۹ محهمه د حهسه ن بناقی. سترانیّت زارقکا دیارییّت کوردیدا، کاروان، ۱۳۹ ههولیّر.
 - ١٤٠ مەولود بيخالى، كۆسەبەبە، كاروان، ١٩٨٣/١٢ هەولير.
- ۱٤۱ سهید عهبدولسهمهدی تووداری، چمکیکی میژووی ههورامان و مهریوان (چهند لاپهرهیهک له کتیبی «نور الانوار»)، محهمهدی مهلا کهریم وهریگیراوهته سهر کوردی. بهغدا ۱۹۷۰.
- ۱٤۲ نهولیا چهلهبی، کورد له میرووی دراوسیخانیدا (بهشیکه له سیاحه تنامه). وهرگیرانی له تورکییه وه سهعید ناکام، بهغدا ۱۹۷۹.
- ۱٤٣ هه ڵکهوت حهکیم، چهند سهرنجێکی سهرهتایی دهربارهی دروست بوونی شاری سلێمانی. هیوا ژماره ۱-۲، پاریس ۱۹۸۶.
- ۱۶۶- تاهیر ئەحمەد حەویزى، میرووى كۆینى، بەرگى ۲، بەشى ۱، بەغدا ۱۹۸۶،
- ه ۱۶- عەبدوللا عەزىز خالىد. نەورۆزنامەى مەلا برايم، كاروان، ۳۰/۱۹۸۵، هەوللار.
- ۱٤٦- عەبدولقادر دەباغى، چەند ديريك له ميروودا. بەشى يەكەم. كاروان، ٤٥/١٩٨ ھەولىر.
- ۱۰ د. عیزهدین مسته فا رهسول، سوفیزم له شیعری کوردیدا، روشنبیری نوی، ۱۹۸۵/۱۰۷ به غدا،
- ۱۹۸۳/ حوستین رهشوانی. کورتهیه که دهرباره ی نهوروز. کاروان، ۱۹۸۳/۱ ههولیر.
 - ١٤٨- رمنوف محهمهد زههدى. بق له ههقه كهوتنه تهقه؟ بهغدا ١٩٨٥.
 - ۱٤٩ كەرىم زەند، ئايىن و باوەر لە كوردستاندا. سىلىمانى ١٩٧١،
- ۱۵۰ خدری سلیمان، خهلیلی جندی، ئیردیاتی لبهر روشنایا هندهک تیکستی ئایینی ئیردیان. بهغدا ۱۹۷۹.
- ۱۵۱ محهمه به به آدین مه لا ساحیّب. پیری شالیاری زهردهشتی و ههندی له بویّر و پیاوه به ناوبانگه کانی هه ورامان. به غدا ۱۹۹۸.
- ۱۵۲ رەشىيد محەمەد عەلى. مەسەلەيەكى گەورە و ھەولۆكى كەم، كاروان، ٥١/٣/١٥ ھەولۆر.
 - ١٥٣ ئەسىعەد ھەدق. كاتى فۆلكلۆر دەدوى. كاروان، ٥٤ / ١٩٨٧ ھەوللىر.

- ۱۵۶ مستهفا عهسکهری. ئاوردانهوهیهک له بزووتنهوهی ههقه. بهغدا ۱۹۸۳. ۱۵۵ – شاکر فهتاح، یهزیدییهکان و ئایینی یهزیدی. سلیّمانی ۱۹۲۹.
- ۱۵۱ حەسىيب قەرەداغى، چەردەيەك لەخەرمانى سىۆفىيەتى ئىسىلامىيدا، كاروان ۱۹۸٤/۱۸ ھەولئىر. ۱۵۷ – ھاشم كاكەيى، ھەردەويّل كاكەيى. زاراوەي ماچۆ. رۆژنامەي «العراق» –۲۱/۱۱/۲۱.
- ۱۹۸۸ هاشم کاکهیی، کاکهیی و گۆرانیی فولکلوّر، کاروان، ۲۸/۱۹۸۰، ههولیّر.
- ۱۵۹ هاشم کاکهیی، هه ریدویّل کاکهیی. روّشناییه که بوّ میّروو، کاروان ۳۸/ ۱۹۸۸ هه ولیّر
 - ۱٦٠– ھەردەويۆڭ كاكەيى. ھيجرى دەدە كاكەيى. كاروان، ١٩٨٦/٤٥ ھەولۆر.
 - ١٦١ مه لا عه بدولکه ريمي موده ريس. ديواني مه وله وي. به غدا ١٩٦١.
 - ١٦٢- مه لا عه بدولکه ريمي موده ريس، يادي مهردان، به غدا ١٩٧٩.
- ۱۹۸۳ مەسىعود محەمەد. ريشەيەك لە ريشالى زمانەكەمان، نووسىەرى كورد، ۱۹۸٦/٦
- ۱٦٤ مَینورسکی ف. «گۆران» وهرگێڕانی له ئینگلیزییهوه ناجی عهباس، گهلاوێژ ژماره ٦-۹، بهغدا ۱۹٤٤.
 - ۱٦٥ جەمال نەبەز. زمانى يەكگرتووى كوردى، بامبيرگ ١٩٧٦.
- ۱٦٦- جــهمـال نهبهز. پهيوهنداريّتي كــوردى. بنكهى چاپهمــهنى ئازاد، ستۆكهۆلم،١٩٨٣.
- ۱۹۷- جەمال نەبەز. بىرى نەتەوەيى كوردى نەبىرى «قەوميەت»ى رۆژھەلاتى و نە بىدى «ناسىيونالىزم»ى رۆژئاواييە، وتارىكى سەمىينارىيە، بنكەى چايەمەنى ئازاد. سويد ۲۵۹۱ك/ ۱۹۸٤.
- ۱۹۸ جەمال نەبەز، كوردستان و شۆرشەكەى. وەرگێرانى بۆ زمانى كوردى كوردۆ عەلى. بنكەى چاپەمەنى ئازاد، سويد ۱۹۸۵.
- ۱۹۹ جهمال نهبهز. گوفاری نیشتمان (تهمموزی ۱۹۶۳ مایسی ۱۹۶۶)، زمانحالی «کومه لهی ژیکاف» و ئیدیولوژیی هوردهبورژوای روشنبیری ناسیونالیست، له کوردستاندا. به بونهی تیپهربوونی چل سال بهسهر گوفاری «نیشتمان» له تهمموزی ۱۹۸۳دا، بلاوکرآوهی ئهکادیمیای کوردی بو زانست و هونهر، بنکهی چاپهمهنی ئازاد، سوید.
- ۱۷۰ جـهمال نهبهز. سهرنجدانیّک له میتـقلوّژیای کـورد، بلاوکـراوهی تهکادیمیای کوردی بوّ زانست و هونهر. ستوّکهوّلم ۸۹۵/۲۹۸.
 - ١٧١- ئەمىن شىخ مەلائەدىن نەقشبەندى. تەسوف چىيە؟ بەغدا ١٩٨٥.
- ۱۷۲ تەوفىق وەھبى شەيتان پەرستى يەزىدىيەكانى ئەمرۆ تتەورىكى ئاخرى

- تەبىعەت پەرسىتى ھىندۆ ئەوروپىيەكانە. گەلاوتۇ، ژمارە ٣ و ٤، بەغدا ١٩٤١.
- ۱۷۳ تەوفىيق وەھبى. دىنى جارانى كورد. گەلاويتر، ژمارە ۱۱ و ۱۲، بەغدا ، ۱۷۳
- ۱۷۶- تەوفىيق وەھبى. لە ناوچوونى مادەكان كردارەكى دىن بوو. گەلاوێژ، ژمارە٨، بەغدا ١٩٤٠.
- ۵۷۷- ته وفیق وههبی. موناقه شه و رهدی ئه و فیکرانه ی له بابه ت مهنشه ئی شهیتانپه رستی یه زیدییه کانه وه. گه لاویّژ، ژماره ۱، به غدا ۱۹۶۱.
- ۱۷۷ محهمه د تهمین ههورامانی، نهوروز و تاگر و بههار، روشنبیری نوی، ژه ۱۷۷ محهمه د تهمین ههورامانی، نهوروز و تاگر
 - ۱۷۸ محهمه ئهمين ههوراماني، كاكهيى، بهغدا ١٩٨٤.
- ۱۷۹ محهمه د تهمین ههورامانی. تهدهبی یارسان، گوقاری (بهیان) ژماره ۱۰۱ و ۱۹۸٤/۱۰۲ بهغدا.
- ۱۸۰ ئی. م. دیاکونوف. «میدیا» بورهان قانع له فارسیه وه کردویتی به کوردی، به غدا ۱۹۷۸.

بەزمانى فارسى

۱۸۱ - م. آدینفر. دائره المعارف زرین، تهران ۱۳۹۳ شمسی. ۱۸۲ محمد مردوخ کردستانی، کتاب تاریخ مردوخ، جزء أول، تهران (بهبی ساڵ).

۱۸۳ - رهشید یاسمی، کرد و پیوستگی نژادی أو، تهران (بهبی سال).

- 187- J.C. Cooper. Symboler. En upplagsbok. Översättning Margreta Eklöf och Ingvar Lindblom. Forum. Helsingborg 1990.
- 188- Michael Senior. Vem är vem i mytologin. 1200 mytologiska gestalter från hela världen. Översättning Sven Christer Swahn. Tryckt i Italien 1992.

نهخشهی جوگرافیای ئاینیی کوردستان

